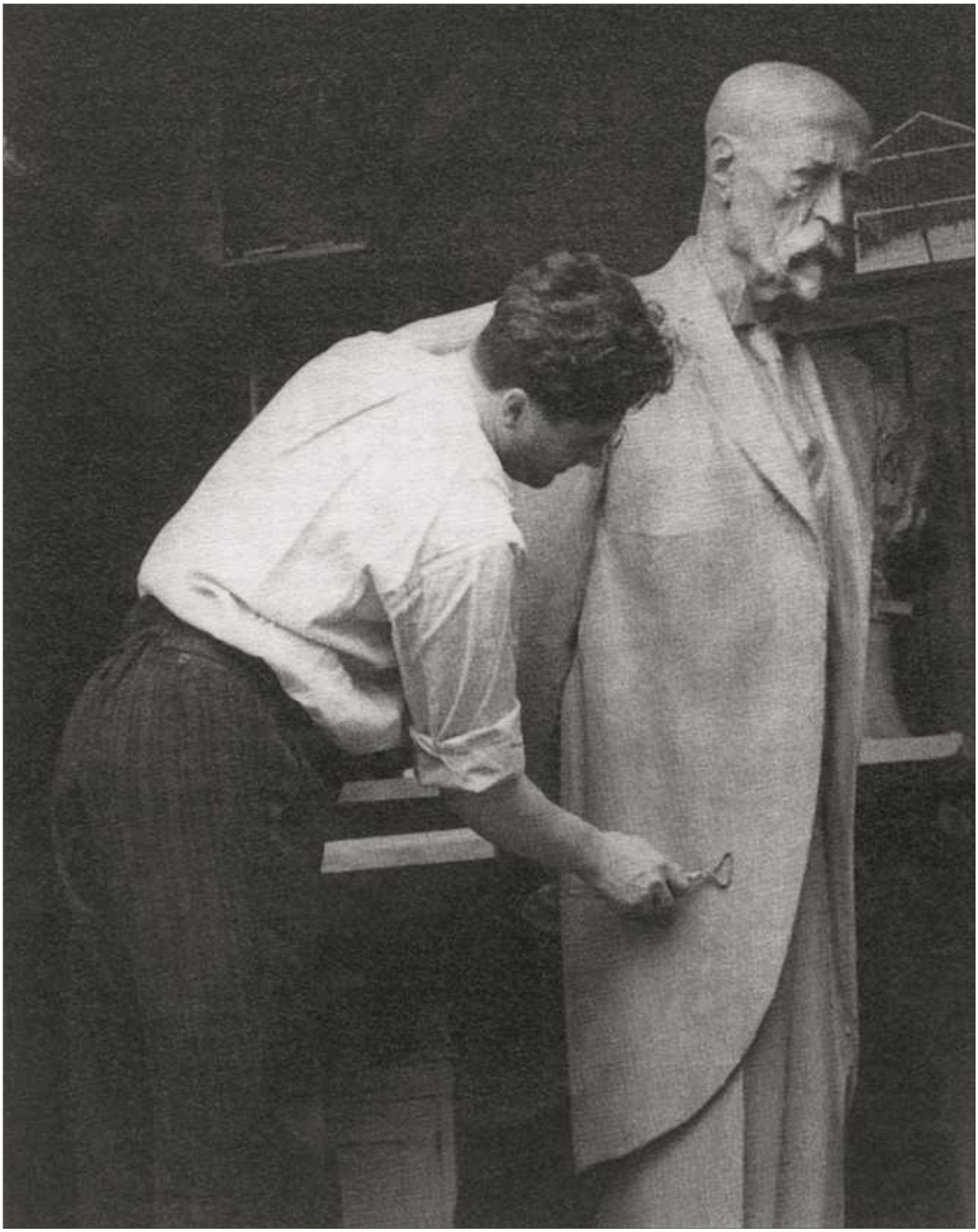
NADACE
UNIVERSITAS

EDICE
HEUREKA

Vincenc Makovský roku 1936 při závěrečných pracích na *Pomníku T. G. Masaryka*.

Miloš Dokulil

Masarykovské návraty

NADACE UNIVERSITAS MASARYKIANA V BRNĚ
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM V BRNĚ
NAKLADATELSTVÍ A VYDAVATELSTVÍ NAUMA V BRNĚ
2005

O vydání tohoto svazku se zasloužily laskavou podporou:

Nadace Universitas v Brně

Společnost pro podporu univerzitních aktivit v Brně a Praze

SKANSKA

Text © Miloš Dokulil, 2005
Editor © Jaroslav Malina, 2005
Grafická a typografická úprava © Tomáš Mořkovský – Josef Zeman – Martin Čuta, 2005
Přebal a ilustrace © Vincenc Makovský, 2005
Recenze © Vladimír Čermák, František Mezihorák, Jiří Sedlák, 2005
Vydaly Nadace Universitas v Brně, Akademické nakladatelství CERM v Brně, Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005
Tisk a knihařské zpracování FINAL TISK s. r. o., Olomučany
Ilustrace na přebalu: Vincenc Makovský, ….

Tato publikace ani jakákoli její část nesmí být přetiskována, kopírována či jiným způsobem rozšiřována bez výslovného povolení vydavatele.

ISBN … (Akademické nakladatelství CERM)
ISBN … (NAUMA)

Obsah

Slovo editora 9
Předmluva 11

ZAMYŠLENÍ NAD ODKAZEM (1992–2001) 17

Dvojí úvod 19

P1: Perspektiva kontinuity v diskontinuitní perspektivě 19
1. (Od radikálních změn sociálních, vojensko-strategických a jazykových k vizi definitivních řešení politických) 19
2. (Češi a Slováci vzájemně – společně, byť rozdílně?) 22
3. (ČSR roku 1945 nenavazovala na tradice z let 1918-38!) 23
(P2) TGM – znepokojivý stín, anebo jen „Prezident Osvoboditel“? 25

I. Především politika 33

(A1) Globální a lokální prizmatem Masarykova odkazu 34
Od Střední Evropy k Evropské Unii? 35
Je tu nějak relevantní problém hegemona? 36
Jde opravdu především o rozdělení světa (jeho globalizací)? 37
(B2) Fenomén Rusko a Střední Evropa 41
1) Některé výchozí „okolky“ 41
3) Nestabilita Střední Evropy 43
5) Některé vize pro zítřek a stíny včerejška 44
4) Problém rovnováhy, aneb Rusko a NATO 44
(B3) Rusko a Střední Evropa (Fenomén Střední Evropy a její kontext) 46
1) Některá ohrazení úvodem 46
2) Několik dalších připomenutí 46
3) Některá fenomenologicky zajímavá poučení z minulosti 48
4) Malá rekapitulace k navození předběžných závěrů 50
5) Opomíjený kontext, v němž všechno zatím probíhá 51
(B4) Masarykův „ruský“ odkaz mezi 1917 a 1997 52
1. (Pietně se vrátit k liteře, anebo „bojovat o zítřek“?) 53
2. (Stále aktuální: střízlivost bez iluzí?) 53
3. (Za trvalá řešení v dynamickém procesu?) 54
4. (Je tu vyhlídka na společnou cestu?) 55

(A2) Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka (Paradoxy, kritéria a jistoty portrétu) 58
1. (Je obtížné vzdát hold bez pathosu) 58
2. (Některé dominanty Masarykova portrétu) 60
3. (Ten, kdo se nebál nepopularity) 62

II. Že by jen „doprovodné náměty“? 65

(C1) Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky (Zamyšlení nad „reverentia“ u T. G. M.) 66
(D1) Masaryk a pedagogika: Jsme adresáty a dědici? 71
1) (Vztah školy a života) 71
2) (JAK učit, anebo CO učit?) 72
3) (Učitel a žák) 73
4. (Je tu vyhlídka na společnou cestu?) 74
5) (Společenské postavení a finanční zajištění učitele) 75
6) („Političnost“ ve školách) 76
(D2) Perspektivy explanace ve vědě 79
(1. Jsou oprávněné pochybnosti o průkaznosti kauzality?) 79
(2. Vědy jako nástroj kognice a obdivu) 81
(3. Co a jak vědec pozoruje; aneb problém indukce) 82
(4. Probabilismus by bez jistých premis zkolaboval) 84
(5. Vědecká explanace a kauzální struktura světa) 85
(6. Tři základní typy explanace) 86
(7. Unifikační teorie a kauzálně-mechanická analýza) 87
(C2) Činorodým náboženstvím citu k vědecky zaštítěnému léku na krizi „člověka celého“ a jeho společnosti 89
1. Předem daná podmínění a apriorní meze tématu 90
2. 1850-2000, aneb hluboce zející průrva mezi časoprostorem myslitele a jeho případného komentátora 91
A. Také pár námětů k tomu, proč asi Masarykovi bylo východištěm jeho fundamentálních úvah právě náboženství 94
3. Překáží hledání smyslu adekvátnímu popisu faktů? 95
4. Je-li člověk zmaten, ptá se „Proč?“ (Aneb: O nezbytnosti explanace) 96
B. Nutnost účinného přemostění „včerejších“ pozitivních vzorů pro nazrávající program pro „zítřek“ (Aneb: Pár námětů o politice a politicích) 96
C. Aneb vždy tu vyvěrá starost o klima života, bez iluzí, s povzbudivou nabídkou setrvale usilovat o vyšší mravní hodnoty 97

III. Výhledy masarykovské tradice pro 21. století 101

(E1) Prosvětlí Masarykův stín cestu do informačního (globalizačního) věku?*) 102
1. (Lze se ještě dnes na Masaryka odvolávat?) 102
2. (Nezbyl nám pro dnešek už jen symbol?) 103
3. (20. století v krajních časových bodech v porovnávací paralele) 103
4. (Nezůstal TGM během posledních 65 let až příliš mimo náš život?) 105
5. (Do jaké projekce dostaly Masaryka dějiny?) 105
6. (V jakém průmětu se Masaryk vnímal sám?) 106
7. (Zůstává tu s námi jen mlžný stín?) 107

8. (Copak tu není stále s námi zneklidňující poselství Masarykových životních postojů a zásad?) 108
(E2) Evoluce, či revoluce, jako média „spásonosného“ řešení sociální otázky 110
1. Kulisy zrodu Marxovy artikulace sociálního problému 110
2. ***Otázka sociální*** na prahu 20. století a její další vlny 111
3. Vývojové fáze „sociálního státu“ 113
4. „Welfare“ jako kompromis i kýžená naděje 115
5. Je tu nový (spásonosný) revoluční manifest? 117
6. Je co bilancovat? – Věcný a střízlivý TGM, anebo ***Impérium?*** 118

Přílohy 123

(Z1) „Mnichovské“ kořeny vizí E. Beneše o Stalinově „Rusku“ 124
(Z2) Volá odkaz, anebo jenom symbol? 128
1) (Není pokus o rekonstrukci minulosti její idealizovanou deformací?) 129
2) (Nosil jen jméno svého velkého otce?) 131
3) (Čím – ač tragicky odešel – zůstává snad v našich životech?) 133

Dvojí echo na „Zamyšlení nad odkazem“ (léto - podzim 2003) 135

Doslov (z léta 2003) 137

I. O osobní naléhavosti tématiky 138
II. Inspirující poučení z Masarykova spisu ***Sebevražda*** a z klimatu doby 139
III. Některé Masarykovy vize ranějšího času 141
IV. Rozhodně ne pouhé odbočení k „filosofii dějin“ (ale také k hodnotám) 142
V. Smysluplná a mravně založená perspektiva k naplnění smyslu života 143
VI. Také smysl české historie – a politiky (ale i lidského dění vůbec) – je otázkou svědomí 144
VII. Odkaz ***České otázky***; rovněž jako doklad nutného odvratu od „praktické“ politiky? 147
VIII. ***Ideály humanitní*** – aneb o různých „-ismech“, ale i o mravnosti jako politice 148
IX. Proč opět o „historismu“ a znovu o „liberalismu“? 149
X. Nová Evropa, anebo „Kocourkov“ (ne-li „Hulvátov“)? 153
XI. Pár doplňujících a skoro závěrečných poznámek, také o „duši“ 155
XII. Některé otevřené účty 156

Dovětek (z podzimu 2003) 163

I. Bůh, anebo skoba? (Meze imanence ve světě bez skrupulí) 164
II. Ještě jednou o „smyslu“ (v dějinách?); a také o některých významech (třeba „liberalismu“) 168
III. Setrvalé návraty týchž dominant (Masarykova interpretace Dostojevského klíčem k samotnému Masarykovi?) 174
IV. Pár „závěrečných“ vět, jež se vzpírají být závěrem 179

Odkazy na původní (tištěné) zdroje/místo konání 183
O autorovi knihy: Prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc. 185
O autorovi výtvarného doprovodu: Vincenc Makovský 189
Masarykian Comebacks 191
Rejstřík 197

Vincenc Makovský, *Podobizna T. G Masaryka,* 1936, bronz, výška 66,5 cm.

Slovo editora

Kniha profesora filosofie a politologie Masarykovy univerzity v Brně Miloše Dokulila (narozen 23. 7. 1928 v Brně) vznikla scelením jeho masarykovských studií a přednášek z let 1992–2001 doplněných o reflexe z roku 2003. Představuje širší a provázanější – a tím i nutkavější (i když nikoli kompletní) – perspektivu pohledu na osobnost a dílo T. G. Masaryka. A ač ty příspěvky nutně nesou pečeť času svého vzniku, měly by také provokovat k dalším úvahám směrem vpřed (tedy k jisté „prospekci"). Neboť už samotný výchozí soubor zde zařazených statí se nepokoušel výlučně a především o reprodukci případných původních významů toho či onoho Masarykova díla či projektu, nýbrž upřednostněně jejich autor hledal možná věcná překlenutí od časů dávno vyvanutých k aktuálnímu dnešku. Takže z tohoto hlediska tyto texty nabádají sice k respektu vůči dynamice událostí a k jejich ne dost standardizovatelnému „smyslu"; ale případný ideový odkaz daný určitým dílem nevnímají jako „recept", nýbrž jen jako poučný milník, nutící jak k novým formulacím mnohých otázek, tak také k rozšíření spektra námětů k možným alternativním – zcela odlišným časoprostorovým kontextem podmíněným – odpovědím.

Čtenář zde najde především původní textové předlohy pro tisk, často s typograficky pestrým zvýrazněním, jež vždy nepřešlo do původní tištěné podoby (jak na ni odkazuje závěrečná „bibliografie"). Zvýrazněný text snad takto naléhavěji poukáže na zamýšlené jeho dominanty. Některé texty se obešly bez poznámek, jiné mají odkazy pouze na díla Masarykova, a další jako by se jen letmo dotýkaly Masarykových podnětů ve zcela nových souvislostech. Jednotlivým příspěvkům byly ponechány původní názvy, pod nimiž odezněly a byly také publikovány. (Na výjimečné nebo dodatečné zásahy do textu je čtenář výslovně upozorněn.)

Všechny tyto příspěvky mají jedno společné: nejsou zakonzervovány archiválně někde nějakých sto let zpátky, nýbrž pokoušejí se vidět dnešníma očima a slyšet dnešníma ušima. A také vyvozovat možné důsledky z exponovaných námětů.

Jde tak o mnohovrstevný myšlenkově a jazykově bohatý text. Lze proto do značné míry souhlasit s vyjádřením jednoho z recenzentů knihy profesora JUDr. Vladimíra Čermáka, „že Dokulilova práce je to nejlepší a nejvýstižnější, co kdy bylo o Masarykovi napsáno (…)."

Výtvarný doprovod knihy Miloše Dokulila *Masarykovské návraty*, jejíž vznik je spjat s Masarykovou univerzitou a s Brnem, je tvořen ukázkami z díla sochaře Vincence Makovského (1900–1966). Vincenc Makovský se již za svého pobytu v Paříži ve druhé polovině 20. let zabýval portrétním ztvárněním Tomáše Garrigua Masaryka, na něž navázaly jeho pozdější portréty a pomníky TGM, s nimiž se můžeme setkat nejen v Brně, Olomouci, Bystřici nad Pernštejnem, Národní galerii v Praze a dalších místech naší republiky, ale od roku 2002 i v hlavním městě Spojených států amerických ve Washingtonu. Již ve druhé polovině 30. let byly Makovského portréty TGM uznávány jako mistrné; důkazem, kromě jiného, je, že 14. září 1937 snímal v Lánech posmrtnou masku TGM právě Vincenc Makovský. Z dnešního odstupu vysoce cení Makovského portrétní umění sochař Vladimír Preclík v nedávno vydané knize *Paměť sochařského portrétu*.

Brno, duben 2005

Jaroslav Malina

Vincenc Makovský, Studie k *Pomníku T. G. Masaryka* pro Pražský hrad, 1938, kresba tužkou.

Předmluva

Tyto *Masarykovské návraty* jsou teď „návraty“ nejméně ve dvou časových podložích. Jde o texty, které vznikly v průběhu desíti let (1992–2001); už tím šlo vždy o „návrat“ k nějaké – zhruba před sto lety motivačně navozené – konfrontaci. (Bibliografický soupis na konci publikace uvádí křestní listy těch jednotlivých příspěvků.) A ten druhý „návrat“ je víceméně vyprovokován „dneškem“; neboť soustředěním všech těch minulých textů do jednoho souboru chce tento nově vytvořený celek nabídnout jak autorovi, tak čtenáři sice retrospektivu, ale (kéž by!) už také – zároveň v rámci počínajícího třetího tisíciletí – tak trochu některé podklady k perspektivě. (Že tohle všechno nakonec v průběhu léta 2003 dále vedlo k sepsání „Doslovu“ o 12 částech, a navíc ještě k dalšímu „Dovětku“, je přirozeným a neokázalým dokladem toho, že tu poslední větu pro sebe vnímám opravdu jako neformální a setrvalou výzvu.)

Mělo by se ovšem teď jednat především o širší a provázanější – a tím i nutkavější (i když nikoli kompletní) – perspektivu pohledu na osobnost a dílo T. G. Masaryka. A ač ty příspěvky nutně nesou pečeť času svého vzniku, měly by také provokovat k dalším úvahám směrem vpřed (tedy k jisté „prospekci“). Neboť už samotný výchozí soubor zde zařazených statí se nepokoušel výlučně a především o reprodukci případných původních významů toho či onoho Masarykova díla či projektu, nýbrž upřednostněně jejich autor hledal možná věcná překlenutí od časů dávno vyvanutých k aktuálnímu dnešku. Takže z tohoto hlediska ty texty nabádají sice k respektu vůči dynamice událostí a k jejich ne dost standardizovatelnému „smyslu“; ale případný ideový odkaz daný určitým dílem nevnímají jako „recept“, nýbrž jen jako poučný milník, nutící jak k novým formulacím mnohých otázek, tak také k rozšíření spektra námětů k možným alternativním – zcela odlišným časoprostorovým kontextem pod-míněným – odpovědím.

Čtenář zde najde především původní textové předlohy pro tisk, často s typograficky pestrým zvýrazněním, jež vždy nepřešlo do původní tištěné podoby (jak na ni odkazuje závěrečná „bibliografie“). Zvýrazněný text snad takto naléhavěji poukáže na zamýšlené jeho dominanty. Sloh autora má možná nejednou rysy málem „renesanční“, ne-li „baroknı́“. Tím chci říci, že některé myšlenky – určitě v živé řeči – mají naléhavou tendenci nějak dále se rozkošaťovat dřív, než dojdou graficky k tečce. (Ten živý rozhovor se čtenářem – jemuž ani tento tištěný text snad neuteče – jsem nechtěl oklešťovat do simplifikované „žurnalistické“ podoby.) Také poznámkový a odkazový aparát byl podřízen původnímu nasměrování výchozího textu. Takže některé texty se obešly bez poznámek, jiné mají odkazy pouze na díla Masarykova, a další jako by se jen letmo dotýkaly Masarykových podnětů ve zcela nových souvislostech. (Rozhodně jsem se chtěl vyhnout vnějším znakům „učenosti“.) Kde byl původní text rozčleněn jen pořadovými čísly, připojil jsem nyní pro lepší orientaci navíc v závorkách mezititulky. Pokud se v textu někdy opakovaně objeví tytéž podněty či argumenty, zpravidla k tomu došlo v odlišném aranžmá; prozrazují jistou fascinaci námětem, jehož

artikulaci jsem si nedovolil potlačit. (Ostatně: není celý ten výchozí „první“ díl, psaný mezi 1992-2001, taky výchozím způsobem „dokument“, který by se neměl moc upravovat, i když se jeho časoprostorové souřadnice posunuly do nových kontextů?)

Jednotlivým příspěvkům byly ponechány původní názvy, pod nimiž odezněly a byly také publikovány. (Na výjimečné nebo dodatečné zásahy do textu je čtenář výslovně upozorněn. Vesměs jde o poznámky zdvojující číslování s dodatkem „bis“.) Doufám, že takto čtenář bude zároveň moci vychutnat ty stati v jejich dobovém „koloritu“; s tou provizórností, jež provází analýzu dynamických a směrem vpřed otevřených procesů; ty umožňují kriticky navázat na již řečené v novější souhře souvislostí. Snad přitom nebude zapomenuto, že udílené významy aktérům i jimi navozeným činům budou vždy podmíněny možnou bohatší vztažnou sítí, v níž jsou pak vnímány a následně interpretovány. Nechť se přitom nezapomene na to, že významové stíny jsou také odvislé od směru osvitu. A že definitivní přístupy k dynamicky probíhajícím procesům nejsou principiálně možné.

Všechny ty příspěvky mají – jak doufám – jedno společné: nejsou zakonzervovány archiválně někde nějakých sto let zpátky, nýbrž pokoušejí se vidět dnešníma očima a slyšet dnešníma ušima. A také vyvozovat možné důsledky z exponovaných námětů. Kéž by to bylo užitečné i pro zítřek.

*

Projděme se předběžně a jen orientačně celou knížkou. (Má celkem 16 výchozích příspěvků, k jejichž uspořádání došlo s respektem k věcným vazbám; bez ohledu na čas jejich vzniku. Těmto příspěvkům byly přičleněny zkratkové symboly; jak kvůli snazšímu odkazování, tak i k orientaci o vnitřních věcných vazebných sepětích dílčích celků. P lze interpretovat jako zdvojenou „předehru“, Z jako zrovna tak párovou „závěrečnou doušku“. A1 a A2, a zrovna tak C1 a C2, a pak E1 a E2 jako kdyby mohly být jakýmisi „svorníky“ příslušných částí. Letopočet vzniku je respektován ve sledu B1 až B4.)

Jako svého druhu „předehra“ jsou celému prvnímu dílu předsazeny na úvod dva texty. Vlastní „Zamyšlení nad odkazem (1992–2001)“ je promítnuto do tří samostatných částí. Prvá část je zaměřena především (a pochopitelně) na politiku. Těžiště druhé části si všímá na pozadí proměn ve vývoji vědeckého poznání zvláště Masarykova náboženství. (Samostatný příspěvek je zde věnován také pedagogice. Na význam Masaryka jako filosofa a sociologa bylo porůznu v některých statích tohoto souboru poukázáno aspoň letmo.) Třetí část překračuje s “masarykovskou“ problematikou tématicky i dobou zpracování práh do 3. tisíciletí. Ve skromných přídavných „medailoncích“ – zařazených jako „Příloha“ – snad aspoň trochu si zároveň připomeneme dvě osobnosti, jež k Masarykovu portrétu svébytně patří (E. Beneš a Jan Masaryk).

„Dvojí úvod“ se skládá ze dvou příspěvků. Ten prvý (P1) chce upozornit na proměny času; jak jeho rytmus je někdy nevnímaný a jindy působí třeba jako šok. Vždy znovu se zdá, jako by každá nová generace chtěla najít a ovšemže obecně uplatnit vizi absolutních řešení vleklých a vždy nějak nových nedostatků kolem sebe, ne-li na celém světě. To téma je pravděpodobně zcela nečekaně (a velmi aktuálně) dále konkretizováno na „sociální otázce“ v III. části knihy (E2). Hned v tomto prvém textu je také mj. zmíněna problematika česko-slovenských vztahů, jež rovněž nejsou vnímány jako strnulá (a nějak definitivní) konstanta. Na řadu proměn „času“ rovněž poukážou ve zkratkových průřezech např. úvahy o geopoliticky proměnlivém konceptu „Střední Evropy“ (za všechny citujme aspoň B3) nebo o vědecko-technickém zázemí našeho života (na což výslovně upozorňuje ve schématickém přehledu 3. oddíl stati E1).

Druhý z úvodních příspěvků (P2) si bezprostředně všímá možného Masarykova portrétu. Mnoho nadmíru kompetentních autorů už o Masarykovi zasvěceně psalo. Jakmile však historicky významná postava přejde do učebnic, encyklopedií a do soch na náměstích měst, přestává být vnímána jako bytost, jež by něčím přímo prolínala do životů běžných lidí současnosti. Jako se to říká o „klasicích“; kdekdo je cituje, ale nikdo je již nečte. Takže si autor nutkavě položil otázku, zda je Masaryk pouze takovým „klasikem“ (mýtem, legendou, heslem, ikonou, či kulisou), anebo zda přece jen – aspoň trochu – nezůstal také jistou výzvou našemu každodennímu svědomí. Ač již právě citovaný text P2 uvádí pádné argumenty ve prospěch žádoucnosti takové „výzvy“, ani další – byť dříve psaný – text A2 si v tomto směru netroufá na nějakou konečnou spásonosnou pozitivní tezi. Ačkoli autor ještě zažil éru „Masarykovy republiky“, měl možná i proto rozpaky z určitě hrozícího deklarativního verbalismu. Snad už teď se hodí připomenout, že tu výchozí otázku o „znepokojivém stínu“ jsem si kladl znovu a znovu; a že odpověď formulovanou posléze v závěru E1 považuji za adekvátní a hodnověrnou (byť jsem se pak k tomu

znepokojeně opět vrátil ve dvou nově připojených závěrečných „exkursech", jež tvoří svérázný – a původně nezamýšlený – „druhý" díl této knížky).

Ve vlastním „Zamyšlení nad odkazem" je předsazena politika. V té I. části knihy jsou jakoby dvě skupiny vzájemně se prolínajících témat. Hned v A1 je exponováno ono „masarykovské" napětí mezi tím, aby tzv. „česká otázka" byla zároveň „otázkou světovou", a jejím nutným propojením s „občanskou politikou" všedního dne. Nutkavě se připomíná (dnes stěží představitelný) fakt, že ještě v roce vzniku ČSR – 1918 – existovaly ve Střední Evropě pouze DVA STÁTY (a tehdy „naše" Rakousko-Uhersko hraničilo jak s Ruskem, tak s Osmanskou říší). Že ta „Střední Evropa" byla v průběhu posledních dvou set let proměnlivě vnímána, ať už opakovanou likvidací nebo všelikým obnovováním mezi Francií a Ruskem, na to poukazuje historicky především B3 (ale také B4). V té geopolitické nestabilitě Střední Evropy ani specifická váha Německa nebo Ruska nezůstávají konstantní. Že pro české země právě Německo jako středoevropský stát má prvořadý význam, to naznačuje v proměnách jednoho století B2. (Nechť nikoho nemýlí, když 3x v nadpisech „B"-statí najde „Rusko".) Rozhodně také není pouhým detailem, že se pro Střední Evropu v klíčových momentech hledala vždy „trvalá" a „definitivní" řešení; a to jak po roce 1918, tak po květnu roku 1945 (což kupodivu platí i pro následná léta po roce 1989). Že to pak může znamenat nutnost zároveň nově pohlížet na Evropu vcelku, naznačil předvídavě Masaryk už ve své ***Nové Evropě*** a je to nepřehlédnutelně jistotou pro Evropu naší současnosti (zde B1, A1.1). Je tu také naznačeno, že a jak mnohé problémy mají neodmyslitelně jisté determinanty v minulosti. (Vzpomeňme třeba ještě nedávno zvenčí zpochybňovaných ambicí Slovenské republiky na vstup do „evropských" či „atlantických" struktur; nebo na stále znovu oživovanou problematiku tzv. „sudetské" otázky nebo prezidentských dekretů po 2. světové válce, označovaných jako dekrety „Benešovy"; zde viz aspoň letmo v B1).

Pokud jde o vnímání osobnosti prezidenta Masaryka jako „prezidenta Osvoboditele" a vnímání občana-dědice „státnosti z roku 1918", nelze ignorovat erozi mnoha hodnot, které se tradičně s původní ČSR spojovaly. Zcela jinou atmosféru prožívala „jeho" republika ještě v průběhu obou mobilizací roku 1938. Brannost „národa" (byť teoreticky fiktivně „československého") byla tehdy stále ještě pojmem, který nechtěl zůstat příliš pozadu za tradicí legií z doby 1. světové války. Dnešní mentalitě mladých lidí tento fenomén něco říká málem tak vzdáleně, jako když se něco uvádí (možná v ne právě adekvátním zrcadle) o mentalitě husitů. Tady jsem se cítil povinen přibrzdit své případné optimistické závěry k relevantnosti odkazu TGM pro současnost. Jistá „zdrženlivost" autora je dozajista patrná i z toho, jak je traktován – hned svým podtitulem – příspěvek A2. (Bez E1 – a ovšem bez přičleněného zcela nového „druhého", „doslovného a dovětkového" dílu – by byla tato publikace určitě málo „vyvážená"!)

II. část výchozího souboru vychází z legendární disjunkce „Ježíš, ne Caesar!", jíž končí jak Masarykova *Nová Evropa*, tak jeho *Světová revoluce*. Odtud také plyne zvýšená pozornost věnovaná Masarykovu náboženství (anebo – jeho výrazem – „božnosti"). V té Masarykově trojvrstevnaté (z)božnosti samozřejmě nechybí činná láska a jistota o spirituálních hodnotách v tomto našem světě (viz C1). Pokud si připomeneme počátky Masarykova vědeckého směřování v jeho *Sebevraždě*, neunikne nám, že – podle této interpretace – sebevraždou problematizovaná hodnota lidského života zřejmě nenašla žádnou přiměřeně spásonosnou protiváhu v dostatečně hodnověrné víře. Ta takto zoufale exponovaná krizovost je v současnosti ještě okatěji zřejmá; a to dále degradovanou hodnotou lidského života. Nebývale roste hazardování se životem, přibývá vražd, a také zaráží dříve neznámý výskyt sebevražd už i mezi nezletilými. Snad i proto lze uvítat C2. (Měl bych se přiznat, že i proto jsem uhnul před případným pouhým komentářem původně se nabízejícího textu *Konkrétné logiky*, na který tehdy organizátoři tradičního každoročního „hodonínského masarykovského semináře" chtěli upřít hlavní pozornost. Viz o tom i 1. oddíl stati C2, koncipované jako svérázný „hypertext".)

Závěrečné stati C2 ve II. části předcházejí dva příspěvky (D1 a D2). Příspěvek vztahující se ke školské problematice (D1) ani nemusí být dále aktualizován; jeho – „masarykovská" – „otázka" zůstává zatím setrvale bez adekvátní odpovědi: Kde se ocitne naše školství zítra? Ovšemže najdeme důraz na podporu školství a vědy jak ve volebních programech stávajících vládních stran, tak i v jejich vládním programu. Přitom zrovna v tomto čase (léto 2003) se musí realizovat drastické vládní škrty v chystaném státním rozpočtu na rok 2004; ale už – bez ohledu na proklamovanou nezbytnost disciplinované finanční refor-

my – byl přesto dán z vládních míst závazný příslib na nepřehlédnutelné zvýšení platů policii a chystá se obdoba i pro armádu. Ne že by to nebylo „spravedlivé“ a oprávněné. Málo se ale zatím uvažuje o prevenci všemožných nežádoucích vlivů ve společnosti. Že se zřejmě bude muset vynaložit tím víc prostředků na represi zítra, když se jich už včera efektivně nevynaložilo dost na jejich prevenci (do výchovy a vzdělávání), je zřejmé. Psal jsem o tom (doufám, že bez úzkoprsých emocí) již před 12 lety, krátce nato, co mi bylo umožněno znovu se vrátit do školských služeb (po nucené odmlce v důsledku posrpnového klimatu roku 1968); teď tedy chci odkázat na stať D1, třeba zrovna na její oddíl 5. (Možné, ne-li žádoucí faktické doplňky o další nová fakta tzv. „školské politiky“ nemají ovšem vliv na meritum argumentace tohoto nyní už 11 let staréhо příspěvku. To není pro mne zadostiučinění. Komu není osud našeho školství lhostejný, musí mu být úzko z toho neustálého oscilování kolem opakujících se formálních a čistě vnějších přístupů bez dostatečného zřetele k zajištění efektivity školské práce. Pochopitelně tu nejde jen o ty příslovečné „peníze až na prvním místě“.)

Stať D2 je možná po mém opětném návratu k působení na vysoké škole (v únoru 1990) spíš osobním vyznáním vztaženým ke kritériím vědecké práce, pokusem o orientaci ve vědě a příležitostí k motivovanému zamyšlení nad tím, že jsem zrovna v době 75. výročí Masarykovy univerzity (roku 1994) působil v instituci nesoucí Masarykovo jméno. Ten příspěvek není snadná četba. Jsem si ale jist, že i takové příspěvky do tohoto komplexu sdělení patří.

III. část má sice jen příspěvky dva (E1 a E2), ale oba jako by (tématicky v opačném pořádku) kopírovaly výchozí „Dvojí úvod“ (tj. P1 a P2). Ono výchozí zamyšlení nad tím, zda je TGM „znepokojivým stínem“ (P2) je teď naléhavě promítnuto do proměn vědy a techniky za tu stovku let, která nás dnes dělí od velkých otázek Masarykova zralého času (tj. jak od „otázky české“, tak i od „otázky sociální“). Ta úvaha posléze vyúsťuje v nepřehlédnutelný refrén, zdůrazňující „zneklidňující poselství jeho životních postojů a zásad, jež se vtělovaly v neokázalé, ale dalekosáhlé činy, přitom vždy s mravním podtextem, založeným na vnitřní potřebě konat ve shodě s nesmlouvavým svědomím …“ (viz závěr v E1). Je už jen věcí řady náhod, že 150. výročí *Komunistického manifestu* se dočkalo 100 let po důkladné Masarykově kritice marxismu nové halasné adorace zrovna v USA (a prostřednictvím nadmíru proslulé Harvardovy univerzity). Bylo mi okamžitě jasné, že nebude nejdůležitější okamžitě tlumočit pouze Masarykovy myšlenky z *Otázky sociální*, anebo jenom srovnávat ten nový lehce nahozený „revoluční manifest“ Hardta a Negriho s fundovanou prací Masarykovou (přitakávající evoluci). Měl jsem za to, že možná nejlíp posloužím sobě i těm, kdo mi budou chtít naslouchat, tím, když se – po výchozím zmapování toho sto let řeřavého problému – soustředím především na problém „sociálního státu“. (Asi teď nemá smysl komentovat fakt, že v intencích pragmaticky pojaté politiky vznikají teoreticky zcela nepřijatelné terminologické hybridy typu „sociální tržní stát“.) Píše se o tom v E2, čímž vlastní výchozí „zamyšlení nad odkazem“ téměř končí.

Následují – jak již bylo řečeno – dva příspěvky jako „přílohy“. K oběma těm statím (Z1 a Z2) sice vzešly vzájemně izolované vnější podněty; leč oba příspěvky se očividně vážou tak těsně ke zde uvedeným tématům, že nepochybuji o vhodnosti jejich připojení k ostatním textům. Vždyť dr. Edvard Beneš byl nejbližším Masarykovým spolupracovníkem a nástupcem v prezidentském úřadě a Jan Masaryk byl synem TGM. Pokud jde o Beneše, všímám si stigmatu „Mnichova“ v jeho životě a pak i v jeho hodnocení událostí (včetně SSSR a Stalina); je to v příloze Z1. Ani vnímání osobnosti Jana Masaryka není bez problémů. Teď s tím dlouhým časovým odstupem po jeho smrti spíše než jeho život přemíláme si v mysli, jak asi pravděpodobně z tohoto života odešel. Také v tomto případě jsem se pokusil o odpověď na otázku, kterou jsem si kladl v případě jeho vzácného otce; zda je ještě něčím pro nás životný, anebo zda už není jen symbolickým stínem stínu; ta úvaha je v příloze Z2. (Asi bych měl také dodat, že pokud – na základě nepřímých ústních svědectví – převažuje hypotéza o sebevraždě Jana Masaryka, nemělo by se okamžitě zapomínat na to, že – fyzikálně-kriminalisticky, ale i podle dalších indicií z místa samého – dobrovolný skok z římsy mimo okenní osu, včetně vzdálenosti i polohy mrtvého těla na místě samém, vykazují znaky pro sebevraždu nanejvýš nepravděpodobné, ne-li přímo vyloučené.)

Mám pocit, že není u každé z těch již zmíněných statí okamžitě nutné vědět, kdy byla psána. (Nic jsem se nepokoušel inovovat, abych nestíral původní perspektivu vidění souvislostí; až na pár nezbytných dodatečných poznámek. Soupis potřebných údajů ke genezi textů se nalézá v závěru.)

***

Speciálně pro tuto publikaci vznikl posléze poměrně obšírný a dalším novým materiálem doložený, na 12 částí rozložený „Doslov"; a dokonce k němu ještě další – předchozími úvahami nažhavený – „Dovětek". Ty doplňky byly psány z vnitřní potřeby při pročítání celého původního textu koncem léta, resp. na začátku podzimu 2003. Z tohoto „echa" na dřívější výchozí texty takto vlastně vznikl zprvu nezamýšlený a ve dvou časových vlnách navrstvený, doprovodný „druhý díl".

Jde tu opět o svérázné sondáže do některých otázek nějak dotčených předchozími texty. Kupodivu jsem cítil jako nezbytnost opřít se v tom Doslovu naléhavěji o citace z Masaryka, i když jsem se nemínil jimi ohánět (a v nich se pouze utápět). Stačí letmo nahlédnout do Obsahu, aby bylo okamžitě patrno, co mi tanulo na mysli jako nedořečené, když jsem skončil revizi výchozího textu. Vzniklo tak svérázných dvanáct zastavení nad některými závažnými problémy, přičemž některých z nich jsem se pak opětně dotkl v následném Dovětku. Snad lze uznat za potřebné, pokud se autor opakovaně v tom „dvoufázovém echu" znovu vrací k problematice „smyslu" (případně speciálně „smyslu dějin") nebo k pokusu o analýzu termínů leckdy obnošených a jen jako klišé používaných (jako je tomu u výrazu „liberalismus"). Samozřejmě že nelze uklidit jen někam do sváteční vitríny Masarykovu „božnost" (v Doslovu zvláště II. a XI. část a v Dovětku ještě I. a III. část). Na jiné málo známé skutečnosti poukáže, jak doufám, také VII. část Doslovu, vracející se k textu Masarykovy *České otázky.* Ty vždy nové sondy dokládají jak to, že autor nepokládal žádný předchozí závěr za uspokojivě definitivní, tak také tu zvláštní a nutkavou potřebu oněch návratů k té Masarykem dotčené tématice. Kdo si pak bude jist, že se závěry tohoto textu nesouhlasí, nechť se pokusí svůj závěrečný soud nad touto knihou pozdržet a byť jen trochu pochopit, čím a proč asi byl autor nad Masarykovými „otázkami" setrvale zneklidněn, když ty jeho závěry zůstaly tak „provizorní"…

Možná také sem patří upozornit na to, že latinské „sub specie aeternitatis" („z hlediska věčnosti") při interpretaci Masarykových myšlenek jsem nakonec začal psát jen ve tvaru „sub specie aeterni" (tedy „z hlediska věčného"). Tím chci odlišit jakoby možná na první pohled jen „věčnost (prostorovou a časovou)" od „věčného (Principu, vnímaného jako božský)"; asi bych raději u Masaryka psal „sub specie Aeterni" („aeternitas" mi zní až příliš „neosobně" v kontextu náboženství; anebo adekvátněji – zní mi v něm jen jaksi „kosmologicky", bez „spirituálně" kýženého zázemí).

Doufám, že čtenář už nepřehlédne, že jako celek tyto ***Masarykovské návraty*** nejsou (a ani být nikterak nemohou) nějakou „konečnou bilancí" díla a působení života zakladatele novodobého československého státu. Asi nebude nevčasné byť jen letmo teď upozornit na P2, A2, C1, C2, E1, E2.6; a pak na Doslov I. a XII. a Doplněk IV.; neboť – jak se tu dále píše – „[n]emáme takových zářných příkladů nazbyt"…

*

Také bych tu chtěl říci, že jsem příliš neupravoval pravopis, a to ani svůj, ani ze starších zdrojů. Ta poslední pravopisná norma z počátku 90. let minulého století se mi přitom nejeví dost koncepčně promyšlená a sjednocující. Nadto jsem chtěl aspoň trochu ctít (byť kompromisně) také etymologii nebo obvyklé normativní znění 1. pádu jednotného čísla[*)]). Závorky [] v citacích upozorňují na to, že originál byl uvozen velkým písmenem.

***

Běžně se uvádějí až na konci předmluv ti, kteří jako první nejvíc se zasloužili o to, aby vůbec nějaká knížka byla napsána. Můj výchozí, stěží adekvátně vyjádřitelný dík zde samozřejmě patří mé ženě Anně. Díky setrvalému pěstování české filosofie na Katedře filosofie Masarykovy univerzity v Brně a její činné spolupráci s Masarykovým muzeem v Hodoníně vznikla polovina všech zde v základním souboru zveřejňovaných příspěvků. Má vděčnost patří ovšem i všem, kdo se odborně tímto textem před jeho zveřejněním zabývali. Ještě nehotovou výchozí maketu velkoryse před časem přehlédl prof. R. Kvaček (Univerzita Karlova, Praha) a svými podněty mě povzbudil k dokončení záměru. Recenzovat zhruba dokončený text se uvolili prof. V. Čermák (Ústavní soud ČR), prof. F. Mezihorák (děkan Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a senátor) a doc. J. Sedlák (Masarykova univerzita v Brně). Všichni tři mě řadou podnětů přiměli k tomu, že jsem znovu prošel celým textem a pokoušel se číst svůj text jakoby jinýma očima. Moc jim děkuji jak za konstruktivní připomínky, tak i za celkově pozitivní ohlas na to, co jsem takto napsal. Velmi vítaným povzbuzením k dokončení této náročné práce mi byl i pozitivní postoj předsedy Nadace Universitas (Masarykiana), prof. J. Maliny. Všem zde zmíněným osobnostem upřímně děkuji za vstřícnost, se kterou se svého obtížného úkolu obětavě a s nevšedním porozuměním podjali. Pokud v některých ohledech zůsta-

ly v této publikaci nedostatky, padá zodpovědnost za ně plně na vrub jen samotného autora. Čtenář by o poctivosti mých úmyslů neměl mít závažný důvod pochybovat. A také by nebylo na škodu, kdyby jej Masarykův život a dílo znepokojovaly obdobně, jako to setrvale zažívá autor předkládaného textu.

Brno, 19. 7. 2003
(ale ještě 10. 10. a znovu 23. 11. 2003)

Miloš Dokulil

*) S jistými rozpaky sem připojuji svou omluvu za jistou tvrdošíjnost, s níž – nedůsledně – respektuji dřívější normu/tradici nebo etymologii (původní grafiku). Pokud totiž bereme vážně svůj „vstup do Evropy", asi bychom se neměli moc se svým „progresivním" pravopisem od ní vzdalovat. Takže „Atlantik" má v tomto textu adjektivní tvar „atlantický" (nikoli „atlantský"), píši „lutherán" (od „Luther"), řeckou hlásku „th" ctím jak např. ve slově „theista" či „theologie", ale také při citaci antických „Athén" nebo „pathosu". Samozřejmě se kaji za svou nedůslednost v dalších případech, jako jsou výrazy „tématika", „teze", „schizma", „pozitivum". (Jako bych ještě kdysi sám nebyl povinen psát třeba „these"! A píši už „patetický", neboť již jde, také koncovkou, o „české" adjektivum; zatímco „pathos" tou řeckou koncovkou stále mi našeptává jak původní výslovnost, tak i grafiku.) Nadále ovšem píši (do roku 1993 jedině možnou podobu!) „kurs"; a má-li Masaryk v titulu knihy „krise" (a v textu „oposice"), jsem si jist, že dnes vůbec nic nebrání porozumění, je-li tento pravopis respektován. Možná je problematičtější pokoušet se u cizích jmen uchovat mimo nominativ grafiku „na truc fonetice". Považuji ovšem psaní třeba genitivu ve tvaru „Vika" od nominativu „Vico" za matoucí a nefunkční. Psaný text přece není automaticky návodem k výslovnosti! Pokud jsem nakonec ponechal (v rozporu s pravidly!) genitivy „Lockea" nebo „Comtea", chtěl jsem i tím upozornit na kdysi u nás zachovávaný respekt ke tvarům nominativu, který byl v jiných pádech psané češtiny snadno a bez možných dohadů přesně určitelný (což dnes vinou nynějších – zvláště žurnalismem pietně respektovaných – praktik se stává zbytečným problémem). – Snad těch pár řádků je také malým příspěvkem k otázce případné (jistěže citlivé a uvážené) konzervace některých hodnot, mezi něž ovšem patří (závažnou měrou!) i ty, jež se týkají jazyka.

ZAMYŠLENÍ NAD ODKAZEM (1992–2001)

Dvojí úvod

ZAMYŠLENÍ NAD ODKAZEM I-III

Přílohy

Vincenc Makovský, Pomník T. G. Masaryka pro Pražský hrad, 1937–1938, soutěžní návrh, sádra. O pojetí svého návrhu tehdy Makovský napsal: „(…) My jsme pojali Masaryka jako člověka, světového filosofa, státníka a hlavně jako tvůrce nového českého ideálu, který růste (sic) ze světové filosofie a z ideálů husitských, českobratrských a humanitních (probuzeneckých) (…).“ Svou představu vtělil do monolitické skladby obdélníkového půdorysu, jejíž boční strany tvořila vždy čtveřice postav světových filosofů (Platón, Aristotelés, Pascal, Mistr Jan Hus), nad jejichž hlavami na horní ploše vévodil pololežící korpus Masarykův.

Dvojí úvod

P1: Perspektiva kontinuity v diskontinuitní perspektivě

P2: TGM – znepokojivý stín, anebo jen „Prezident Osvoboditel“?

(P1) Perspektiva kontinuity v diskontinuitní perspektivě

Příspěvek je převážně zamýšlen jako pokus o globální reflexi relativně známých údajů se záměrem vnímat z nadhledu potenciální dominanty vytčeného časového mezníku (tj. „opětného“ vzniku čs. státu v r. 1945) pro heuristiku . Úvaha je rozčleněna na tři části a její optika je víceméně politologická (s „filosoficko-dějinnými“ konotacemi).

1. (Od radikálních změn sociálních, vojensko-strategických a jazykových k vizi definitivních řešení politických)

Nevinně vyhlíží otázka „dějinnotvornosti“. Paušálně se vztahuje na vše, co se nějak udá a zanechá dešifrovatelné stopy. Přitom z událostí a procesů automaticky nevyplývají ani jejich struktury, ani hierarchická vrstevnatost v nich. Lze mít bez násilných krátkých spojení za to, že „pokračování politiky jinými prostředky“ za války (jak to formuloval Clausewitz) se vždy stává existenčně vypjatou fází vývoje par excellence (s jistými akceleračními stimuly a fenomény). Sporná desiderata předchozího času jsou ve válce přehodnocována za cenu prolévané krve a s maximálním nasazením materiálních prostředků. Válkou se „aktivizují“ k vykořenění z relativně ustálených stereotypů nejen muži-vojáci, ale i frontové zázemí (právě počínaje 2. světovou válkou totálně). Válečné strategii je v masově vedených válkách 20. století plně podřízena i ekonomika státu a dokonce biologická reprodukce člověka. Teprve až s 2. světovou válkou se vytvořily v obou válečných blocích předpoklady k sociologicky signifikantní revoluci ve vztazích mezi mužem a že-

nou, jejichž důsledky ani dnes ještě nejsme schopni dohlédnout. (Žena definitivně přestala být pouhou hospodyňkou v domácnosti a matkou. Byla nuceně vtažena do výrobního procesu. Její převážně introvertní psychika se musela začít vyrovnávat se sociálně-politickými problémy. „Druhá polovina lidstva" získala teprve tehdy podmínky ke svému aktivnímu a trvalému angažmá mimo rodinu.) Tím se zároveň pochopitelně změnily proporce v „obsazení rolí" ve společnosti a v rezonanci na problémy a řešení společenských „zadání". Snad jen o další dramatický stupeň navíc se zvýšilo občanské uvědomění čs. žen dvojí mobilizací v r. 1938 a českých žen během války 1939–45 s ohledem na tehdy aktuálně setrvale ohrožovanou národní existenci. (Už při tomto globálním pohledu na léta 1939–45 bychom narazili na závažné rozdíly v psychologicko-politickém zázemí a v tradici u žen slovenských.)

Samotná 2. světová válka, z níž se zrodil mír pro národy ČSR (bez pak odsunutých Němců), měla diskontinuitní průběh nejen přímo vojensko-strategicky, ale též pokud jde o morální „vizitku" jejích aktérů. Na počátku 2. světové války byl Stalinův SSSR spojencem hitlerovského Německa (participoval na parcelaci Polska, anektoval tři pobaltské republiky, vznesl nároky na část území Rumunska a vojensky napadl Finsko); a dokud nedošlo k napadení SSSR Hitlerem, byl i tzv. komunistický odboj jen ideově rozpačitou obranou před nacistickou represí. Přitom přinejmenším z kritického roku 1938 dědil SSSR v ČSR kredit potenciálního „spásonosného" činitele, „který nezradil" (jako „mnichovanští západní spojenci"). (Zapomnělo se na to, že Litvinova brzy vystřídal Molotov a „hrátky s Berlínem"?) Ač se po 22. 6. 1941 nutně strategické parametry mezi Západem a Východem změnily, lze zřejmě vnímat odkládané zřízení tzv. II. fronty na Západě mj. jako jistou distanci vůči SSSR, pojímanému jak v roli setrvale nedemokratického sociálně-politického antipoda Západu, tak též v roli nechvalného nedávného spojence Hitlera. Na druhé straně bylo však západními Spojenci koncedováno sovětské přání dobýt Berlín (a ponechat Prahu v operačním pásmu sovětských vojsk). Koneckonců celý „duch Jalty" by bylo možno nejspíš vnímat jako retuši „západního" špatného svědomí vůči ohromné sovětské „dani krve" (bez ohledu na iluze Západu o Stalinově vůli navodit po válce demokratický kurs). Přerod SSSR jako spojence Německa ve spojence Západu (zvláště dík nesmírným doprovodným lidským a materiálním obětem, jež se Stalinovi podařilo vůči Západu „kapitalizovat") navodil novou „rovnováhu" vojensko-politických sil v Evropě, ale i ve světě. ČSR vyšla z války ve zcela odlišném geopolitickém prostoru, než v jakém se do ní dostala.[1)]

V této souvislosti je třeba zakalkulovat ještě jeden nepominutelný zřetel: celé mezinárodní klima Evropy, předtím „glajchšaltované" německou okupací nebo vybičované ke krajnímu odporu vůči ní, chtělo okamžitě po skončení války vyvodit z nesmírně trpkých zkušeností spásonosné řešení navždy. Kromě trvalého míru toužily nejširší vrstvy voličstva navodit zítřejší sociální stabilitu (včetně „mezitřídní spolupráce"), a to prostřednictvím socialistických principů. Takovou sociální radikalizací – „zlomového typu – byly ovlivněny nejen země, které se dostaly do mocenské sféry vlivu SSSR, ale také Anglie, Francie, Itálie. Je nutno dodat, že vědomě se nenavazovalo na tradice z doby před „rokem 1939", nýbrž inspirujícím zdrojem sociálně-politických programů prokazatelně byly pokusy málem „mesianistické", motivované spíše než prověřenou praxí z minulosti pouhou dobře míněnou – ale tím snad ještě radikálnější – vizí. (Zorný úhel „ženského" vidění souvislostí v tomto směru nebyl ještě zhodnocen. Platí to i o podílu mládeže, vyšlé z války, na radikalizaci společenské „optiky".) Převládalo – ne dost souladné – přesvědčení, že a) spásonosný sociální program pro zítřek nemůže mít chyby, a i kdyby ano, pak b) „když se kácí les, létají třísky". Kulo se železo, pokud bylo žhavé. Sympatie si získávala radikální opatření. V situaci kalkulující s přerušenou parlamentní praxí (v dříve okupovaných zemích) úlohu „urychlovače" procedur sehrál normotvorný systém prezidentských dekretů.

Výslovně je nutno uvést (jinak málo zdůrazňovaný) fakt, že spolu s hegemonickým postavením SSSR ve Střední Evropě a se zcela novým rozložením světa na „dva – ideologicky charakterizované – tábory" zanikla po r. 1945 Střední Evropa jako geopolitický pojem. (Kdeže zůstaly „loňské sněhy"? Minulostí se stala „Malá Dohoda" a do historie – s nádechem trpkosti – přešla mezinárodně-politická garanční vazba na Francii, ideově přežívající bezděky a nepatřičně už jen v modelech čepic stejnokrojů železničářů nebo pošťáků...) (Právě tak zanikla Střední Evropa při opačném náporu – ze Západu – během napoleonských válek. Jako byla obnovena po vídeňském kongresu, začíná se politicky obnovovat teprve po r. 1989. V tomto smyslu nebyl kontinuitou konec

války 1945; a „novou kontinuitu“ se snaží navodit až politická reprezentace středoevropských států po r. 1989. Otázkou pro jiný kontext by pak byla úvaha na téma Střední Evropy před rokem 1914 a po roce 1918. Sem by snad taky patřilo vážit plány na Československo-polskou federaci, vzniklé v průběhu jak 1., tak také 2. světové války. Samozřejmě s analýzou vlivů, jež znemožnily případný integrační proces.) Mnichovský stín přispěl k tomu, že zahraničně-politické smluvní vazby směrem na východ byly takřka obecně považovány za úhelný kámen stability a bezpečnosti ČSR po květnu 1945. Tyto vazby dostaly propagandisticky stimulativní injekci artikulovaným důrazem na jejich „slovanskost“ a oprášenou kollárovskou tradici „mohutného dubiska“ (uváděného mezi vítězi 2. světové války nejdřív jen na prvém místě).[2)] V personifikaci zaostřené na Stalinův portrét automaticky zmizeli partneři „silné trojky“ z Jalty (Roosevelt úmrtím ještě těsně před vlastním koncem války v Evropě, Churchill porážkou ve volbách ihned po jejím konci v Evropě). Jakoby souladně se zažitými zkušenostmi z krize roku 1938 (kdy SSSR pro případnou vojenskou akci ve prospěch ČSR neměl s ní společnou hranici), i tento „defekt“ byl napraven při posunu sovětských hranic směrem na západ „podkarpatoruským klíčem“ nejen k Československu, ale i k Maďarsku.[9)]

Nelze přehlédnout ještě jeden rys situace po skončené 2. světové válce, a to jazyk (a kódování, jež začal uplatňovat). Kdybychom měli zůstat na teritoriu ČSR, pak hned těmi naléhavými a nápadnými přívlastky (byť nadbytečnými nebo zavádějícími) mělo být patrno nové klima času „nadějí“ a snů „pro radostný zítřek“. Demokracie měla být „lidová“, lidospráva a bezpečnost „národní“, a i ten socialismus (k němuž měla dokonce vést „československá cesta“) měl jako *epitheton ornans* převlek „slovanství“. Internacionalismus byl „proletářský“ a spravedlnost i pravda byly „třídní“. A to všechno dokonce začínalo prorůstat do vědomí našich občanů ještě v pařeništi „předúnorového“ času. S přihlédnutím ke křivému zrcadlu, jak je nastavil komunismu Orwell, bychom opravdu neměli pro klima doby po květnu 1945 zapomínat na onu diskontinuitně fabrikovanou (a zčásti dobrovolně přijímanou) ohlávku zúžených „třídních“ kritérií a totalitně nesnášenlivé a vášnivě zapálené frazeologie, která „neutuchajícím“ opakováním prosákla do všech médií, aby jimi modelovala „nového člověka“! Nikdy předtím nebyl český či slovenský jazyk v takovém područí ideologie.[3)]

Tutéž diskontinuitu na sebe dobrovolně vzali reprezentanti nekomunistického zaměření ještě před koncem války, když schválili komunistickou iniciativu, aby nebyla po válce ve vlasti povolena činnost před válkou největší (a nejvlivnější) politické strany, strany agrární. Přitom byli kupodivu ochotni tolerovat svérázný model politických stran tak, že vznikl omezený soubor pouze čtyř stran českých a dvou slovenských, rafinovaný tím, že jediná komunistická strana měla mít svou stranickou strukturu navenek zdvojenou, jak v českých zemích, tak i na Slovensku – a při výchozí „paritní“ delegaci mocí automaticky získávala plnou třetinu všech parlamentních a vládních pozic. Měli bychom navíc zhodnotit výchozí – komunistické orientaci blízkou – pozici Fierlingerovu jak v 1. čs. vládě, tak v soc. dem. straně. Kdybychom k tomu připočetli a) specifickou váhu některých ministerstev ovládaných od počátku komunisty (jako vnitro, zemědělství, informace) a že b) z výchozích celkem šesti politických stran jen dvě neměly výslovně socialistický program (ČSL a DS[4)]), přičemž všechny se navenek – jako strany Národní fronty – zavazovaly respektovat politiku koaličního typu, pak je zřejmé, že se počínaje „Košickým vládním programem“ ani strukturou, ani vzájemnými vazbami, ani strategickým postavením politických stran prakticky ničím nenavazovalo na zvyklosti První republiky. Případná alternativní dynamika politického vývoje byla předem podvázána, ať už projektem „Národní fronty“ při hegemonii komunisticky orientovaných představitelů a tím, že byl apriorně omezen jak terén a zaměření pro působnost všech jednotlivých stran (jako politické strany byly vázány vládním programem!), tak také byly potenciální alternativy samotných voličů sešňěrovány do předem zkonstruované politické šachovnice (jejich politická vůle měla neúchylné meze, v nichž se směla pohybovat).

2. (Češi a Slováci vzájemně – společně, byť rozdílně?)

Jen letmo si připomeňme státoprávní šoky a kulturní i hospodářské (ale i nacionální) „konstanty", za nichž k nim docházelo. Pokud se státy udržují těmi ideály, z nichž se zrodily, hodí se připomenout, že argument pro vlastní suverenitu po 1. světové válce – opírající se o historickou státnost českých zemí – neměl svůj přiměřený protějšek v obdobném „historickém právu" pro Slovensko v případném společném státě. (Jazyková příbuznost slovenštiny v rámci konceptu „československého národa" by zřejmě měla být chápána pragmaticky, nikoli nacionálně-politicky.) Když byla oklešťována po Mnichově republika, hlavním adresátem územní kořisti na účet ČSR v západní polovině státu bylo Německo, v její východní polovině Maďarsko. Specificky rozdílné rozložení národnostních menšin a jejich specifická váha ve státě mezi 1918-l938 sehrály svou roli přinejmenším ve dvou ohledech: a) Němců v ČSR jako „menšiny" bylo početně víc než „státotvorných" (a „nemenšinových") Slováků, což zřejmě muselo být jedním z brzdných činitelů pro jakékoli úvahy o autonomii Slovenska (ignorovat pak obdobný projekt pro „české" Němce rozhodně nevypadalo schůdně); b) při imperiálních zájmech SSSR po 2. světové válce Polsko odstoupilo nemalá území Sovětskému svazu na východě (např. Lwów v odstupované zóně zprvu nebyl!) a mělo se hojit na západě a na severu na úkor dotud německého Slezska a Pruska, přičemž na transfer Němců z nově získaných polských území bylo možno navázat obdobným požadavkem na jejich odsun z ČSR, zatímco pro analogický odsun maďarské menšiny ze Slovenska nějaké souběžné zájmy sovětské politiky se vzbudit nepodařilo (takže částečný – a „suplentský" – odsun slovenských Maďarů do českého pohraničí byl svéráznou, ne-li paradoxní kuriozitou, pokud by měl být považován z celostátní perspektivy za „národně očistný" akt).

Národní uvědomění se probouzelo na území pozdějšího Československa směrem od západu na východ ve fázovém zpoždění (zřejmě především ve vazbě na rozvoj hospodářský); tak, že v Čechách lze uvažovat o počátcích patrného národního obrozování mj. v konfrontaci s josefinskými reformami (1781), na Moravě o 70 let později byl ještě „moravský národ" pojat teritoriálně (bez ohledu na sdělovací jazyk, 1848), zatímco na Slovensku o dalších 70 let později bylo třeba teprve zakládat instituce, které by se mohly stát – po desetiletích masivní maďarizace – kolébkou příštího národního sebevědomí (1918). Srovnejme tu jen „obnovení" české univerzity v Praze (s vědomým navázáním na historické tradice) se vznikem první slovenské univerzity v Bratislavě (s profesorským sborem převážně českého původu, neboť nebylo na koho navázat z domácí půdy). Neměla-li zůstat státní správa (kultura, bezpečnost, doprava atd.) po r. 1918 na Slovensku maďarská, vedlo to k uplatnění velkého počtu Čechů na východ od Bílých Karpat (včetně Podkarpatské Rusi, kde to bylo z hlediska materiálního zajištění národní identity ještě horší). Po 15. 3. 1939 došlo k nucenému exodu Čechů zpět „domů" a po květnu 1945 se už nikdy neopakovala situace z doby po říjnu 1918. Naopak, dík obnovenému centralismu (a vyšší životní úrovni) se české země v osvobozené ČSR staly lákavým působištěm pro Slováky. Teprve po 2. světové válce vznikla slovenská menšina v českých zemích obdobná české menšině na Slovensku mezi dvěma válkami. (Obrácené migrační směrovce je třeba rozumět také tak, že nastalo v intelektuální kompetenci vzájemné vyrovnání.)

15. 3. 1939 byl vnímán v nově zřízeném Protektorátu a v prvním Slovenském státě zcela odlišně. Nelze srovnávat – českou – perspektivu rozbití okleštěného státu a pozbytí suverenity s proklamací poprvé vznikajícího státu a nabytím suverenity (ať už okolnosti byly jakékoli). Slovenský stát navenek vystupoval jako země bez válečného hospodářství, s artikulací „katolických" hodnot (ale také jako spojenec nacistického Německa na východní frontě). Londýnské centrum čs. odboje muselo být vnímáno z Bratislavy jako nenáležitá anomálie (viz i historii Čs. estátní rady a jejího personálního složení), zatímco přinejmenším v počátečním období války v Protektorátě nejen ilegální odboj, ale i oficiální místa (gen. Eliáš) spolupracovala s exilem. Pokud bylo na sklonku války připravováno na Slovensku povstání, není jednoduché vnímat pro případnou interpretaci jeho společný jmenovatel. (Jiné intence byly zřejmě v hlavách generálů Goliana a Viesta, jiné zase u Husáka, a opět jinak motivované u Švermy. A co gen. Čatloš? Co si mysleli o svém podílu na povstání přímo prostí povstalci? Proti čemu a za co nasazovali své životy?) Že by bývalo šlo jen o kompromis s realitou Rudé armády za humny, který měl

umožnit rehabilitaci Slovenského státu jako případné autonomní součásti „obnovené ČSR“, ale už s vlastními orgány moci? Co nazýváme „odbojem“ za 2. světové války, má odlišné rysy kvalitou, osudy, rytmy, fázemi v rámci české na rozdíl od slovenské pospolitosti. (Např. k první odbojové garnituře ÚVODu nelze na Slovensku přirovnat žádnou obdobu, nehledě už na mezinárodně-politickou konstelaci, sociálně-profesní zázemí skupiny a tradice, na nichž stavěla.) Když se na sklonku války za specifických okolností prosadila amalgamace londýnského exilu s moskevským, ignorován zůstal – bez ohledu na opačná ujištění – při distribuci mocenských pozic odboj domácí. Přitom dík svérázným okolnostem při osvobozování Prahy musela přestat hrát jakoukoli roli ČNR, zatímco SNR (ač bez zákonodárných pravomocí) se jako instituce udržela a stala se zřejmě „katalyzátorem“ a „genetickou matricí“ příštích variant bipolárního asymetrického modelu. (Statut ZNV nenavodil podmínky pro pokus o pluralitní spolkové uspořádání. Vzpomeňme, že také po r. 1989 alternativa změny ČSFR ve spolkový stát zůstala dočasně jednou z otázek sociologických výzkumů, ale nestala se vážně zvažovaným projektem žádné politické strany.)[5]

V pařeništi času po květnu 1945 dozrály české země v prvních volbách r. 1946 k relativně většinovému přitakání ke komunismu, zatímco slovenské voličstvo ještě dramatičtější (a absolutní) většinou se postavilo za Demokratickou stranu (jíž komunisté podsouvali přechovávání tradic z „farské republiky“). Tento politický rozštěp pouze ilustroval zřejmé a historicky podmíněné odlišné strukturování hodnot v české a ve slovenské společnosti. (Ještě po r. 1989 to bylo znovu doloženo, když bylo zvažováno rozšíření počtu státních svátků. „Jana Husa“ nebylo přijatelným svátkem pro SR. Jako by toto jméno pouze ztělesňovalo ty konotace, které uváděl ve svém pamfletu k 10. výročí ČSR „o tej Husi“ prof. Jehlička.[6] Na druhé straně byla zřejmá poměrná vlažnost českých politiků vůči „slovanským věrozvěstům“ Cyrilu a Metodějovi.) Takto bylo okatě exponováno, že jiné byly nejednou „české“ a jiné „slovenské“ otázky. Tím spíše pak musely být odlišné odpovědi na ně.

3. (ČSR roku 1945 nenavazovala na tradice z let 1918-38!)

Mezi 15. březnem 1939 a 8. (9.) květnem 1945 se občanské (politicky, ekonomicky, ale i psychicky vnímané) podloží mezi oběma „státoprávními“ národy ČSR vzájemně významnou měrou oddálilo. Boj o „duši národa“ probíhal jinak v Protektorátě a jinak ve Slovenském státě. Prezident Beneš jako politicky integrující osobnost odboje ztělesňoval současně jeho působnost „od Aše až k Jasině“, přitom jako živá výčitka za „slovenskou zradu“ vůči předtím jednotnému státu. Paradoxně právě návrat Slovenska do lůna ČSR (včetně doprovodného pak soudu nad slovenským prezidentem Msgre. Tisem) vymanil je z války ne jako spojence poraženého Německa, ale jako – v rámci čs. odboje – jednoho z jejích vítězů.[7] (Nelze tu rozvádět koketování některých slovenských komunistů doma s myšlenkou sovětizace Slovenska jako potenciální cesty z války. Přitom v Protektorátě odboj proti okupaci začal hned roku 1939 a byl provázen decimací několika jeho ilegálních vln, zatímco na Slovensku se projevil až vlastně během SNP, s pokusem masivně angažovat legální armádu a s nepoměrně větší teritoriální razancí.[8])

Byl tu uplatněn termín „návrat“. (Dvakrát se nevstupuje do téže řeky!) Jak společně prolitá krev před 1918, tak i před 1945 neznamenají automaticky a obecně zadostiučinění „ze svobody“ v pocitově obdobné poloze. V květnu 1945 mohla slovenská politická reprezentace nadto nabídnout do společného vínku (ale zřejmě i v tomto rámci nárokovat!) nepoměrně víc než v říjnu 1918. Intelektuální elita českých zemí zaplatila nesrovnatelně větší daň okupaci (s odlišnými parametry boje o duši národa). Slovensko se mohlo vykázat neporovnatelně zdravější měnou.

Jako kdyby jedinou kontinuitou v převažujícím spektru diskontinuitních zlomů v obou znovu stmelovaných částech státu byl jen zachovaný byrokratický aparát (i když působící v odlišném klimatu a po šest let odlišně politicky dolaďovaný). Na Slovensku mohli – mj. dík SNP – snáz přejít do nových struktur vojáci z povolání. Instituce „národních výborů“ připouštěla další „aklimatizaci“ včerejších lidí pro „radostný zítřek“ poněkud jinak na Slovensku (osvobozovaném v delším časovém sledu po frontovém boji Rudou armádou) než třeba přímo v Čechách (s odlišnými zkušenostmi až na sám závěr války jak s povstáním v Praze, tak s armádou gen. Pattona).

České průmyslové dělnictvo Protektorátu mělo svou specifickou zkušenost s válečnou kolaborací (přídavkovými lístky za pracovní úsilí při výrobě vojenského materiálu). Slovenský stát zřídil – inspirován nacisty – svou „Hlinkovu gardu", která se zapojila mj. do likvidace Židů. To jsou jen dva příklady modifikací historických zkušeností, které musel „nějak" překlenout nový a opět společný stát (přitom s holdem upřednostněně dělnické třídě jako „pilíři" budování). (Také inteligence dostala epitheton ornans „pracující"!)

ČSR roku 1945 nenavázala na tradice roku 1938 (posledního ještě „odlesku" společných osudů inaugurovaných v odboji z 1. světové války). Nepřehlédnutelný je poválečný důraz na mladou generaci („mládež nová, mládež Gottwaldova") a ikonografické zkratky („Stalin, Gottwald a Široký"), které využívaly zvýšeného zájmu obyvatelstva státu o politiku a jeho radikalizace také k manifestačně artikulovanému odklonu od „mnichovanství" (a příklonu k SSSR jako majoritnímu „vítězi" 2. světové války, zároveň jako „záštitě" poválečného uspořádání poměrů jak mezinárodních, tak domácích). Pod touto „pokličkou" erodovalo vědomí o pozici ČSR ve Střední Evropě (s iluzí „všeslovanství", s přídatnou glorifikací zvláště Tita, Dimitrova a Bieruta). Ve vnější symbolice se takřka spontánně ujalo vedle čs. státní vlajky a portrétu prezidenta Beneše také vyvěšovat vlajku sovětskou a portrét Stalinův. Těmito dekoracemi se zaretušovávalo v zájmu příští stabilizace sovětské hegemonie ve Střední Evropě, co mohlo rozdělovat Čechy a Slováky směrem vzad. (Přitom potichu přestala být Podkarpatská Rus součástí ČSR.)[9)]

Mluvilo-li se zprvu jedním dechem o odsunu Němců a Maďarů z ČSR, zdědila navozeným poválečným řešením těchto otázek ČR nejdřív jazykově relativně homogenní území (ale nyní i svůj „sudetský problém") a SR své aktuálně vyhrocené problémy s „maďarskou menšinou" (ještě v rámci ČSFR pouhá 1/20 obyvatelstva, zatímco v rámci SR je to plná 1/6!). (Pokud bychom měli přihlédnout k tomu, že po roce 1989 zůstává v Evropě největší menšinou žijící mimo hranice svého národa obyvatelstvo maďarské, zatímco před 2. světovou válkou bylo takto vnímáno obyvatelstvo německé, konstatuje se tak jen další diskontinuitní aspekt, s nečekanými důsledky. Jen Slovensko „převzalo" stigma středoevropského, jazykově smíšeného státu. Poměrně silná slovenská menšina v ČR zatím není vnímána jako „menšinový národ", protože zatím postrádá vlastní školskou soustavu. – Po rozpadu SSSR jsou ovšem v Evropě největší v zahraničí žijící menšinou Rusové.)

Na druhé straně volby v r. 1946 signalizovaly jak reflex předchozích dispozic (a tradic) v obou „státotvorných" národech ČSR, tak také předjímaly další asymetrické preference a jim odpovídající řešení (Ústava 9. května, „federativní uspořádání" z roku 1968, poslední volby ve společném státě z r. 1992). Přitom politické strany (bez ohledu na případný přívlastek „československá") neměly – počínaje 1918 – organizační strukturu s celostátní působností. (A co je tu hlavní: neexistoval žádný „integrační" nebo „federativní" program s tímto akčním rádiem.) Po 2. světové válce byla svéráznou výjimkou jen a právě KSČ, ale i ta asymetricky (podřízením orgánů KSS centrálním orgánům v Praze, bez paralelní relativně autonomní struktury pro české země). Zároveň bylo takto „naprogramováno" – pro chvíle krizí – kritické bipolární pnutí. Ani parlamentní systém nepočítal s žádným překlenovacím mechanismem pro případ patového střetnutí (ani po r. 1945, ani po r. 1948, ani po r. 1960, ani po r. 1968, ani po r. 1989)! (Jako kdyby místo boje o moc tu byla napořád jakási fatálně působící struktura „dobré vůle", respektující „jednotnou státní vůli".) Pokud nebyla splácena za svobodu a nezávislost daň krve, nikdy jindy se mezi 1918-1992 naléhavě skutky neozřejmovalo, čím vším má být ČSR (ale i ČSFR) společným státem (byť po roce 1945 stále méně „unitárním"), nešlo-li zrovna o smíšená manželství.

Nikdy není nic ideální nebo definitivní. Vždy se navazuje nejen tradicemi, ale i povahou institucí a osobností, jež jim vdechují život. Odlišnou dynamiku mají jednotlivé struktury státu (státní správa, školství, finance, bezpečnost), také s ohledem na nastupující generační vlny a jimi reflektované inovace technické, kulturní vkus a citové i volní vazby. Závažnou roli, zvláště v situaci, dokud nejsou stabilizovány instituce a jejich pravomoci (což byl případ května 1945), hraje kvalita elit (jejich původ, smysl pro čest, perspektivy, včetně těch beznadějných, způsobilost ke katarzi).

Příležitost k paralelám je v mnoha směrech. Zároveň by se neměla bagatelizovat v historiografii jinak nenáležitá otázka typu „co by bylo, kdyby". Neboť přesně takto zvažují své možnosti aktéři dějin, chtějí-li racionálně analyzovat ty alternativy, o nichž soudí, že jsou potenciálně aktuální. Což je sice stěží exakt-

ně podchytitelné, nicméně je to součást „historické situace“. A právě konec 2. světové války provokoval k dychtivému (a jak už mezitím víme, také „osudovému“) vážení takových alternativ. Možná že zrovna tento aspekt byl tím nejzávažnějším zlomovým faktem diskontinuity, neboť válkou vyburcovaný totální zájem na spásném řešení mezistátních konfliktů – v nacionálním převleku – se spřáhl se sociálními konotacemi v míře jako nikdy předtím. (Neboť také nikdy předtím nebylo tolik hodnot v sázce a spolu s nimi tolik protichůdných nadějí. A neprovázelo je nikdy předtím tolik doprovodné slepé vášně nebo smrtelného strachu. A nikdy předtím to nestálo tolik krvavých a materiálních obětí.)

Je třeba dodávat, že Rankeho diskontinuitně vnímané „wie es gewesen“ nachází ve všední každodennosti svou metamorfózu v zatím ještě kontinuitní potřebě interpretace toho, co nějak bylo, v angažované hodnotové síti toho, co nějak „má být“ (zbraní politiky, filosofií dějin, odkazem pro budoucnost)? Rok 1945 zůstal jako politikum. A nejen pro Slováky či Čechy...

****

Poznámky (2003):

1) Samozřejmě se stále hodí připomínat, že ta 2. světová válka bezprostředně začala jakoby „kvůli Polsku“. Přitom zcela jiné Polsko bylo do té války vrženo, než jaké z ní posléze – ve zcela odlišných hranicích – vzešlo. (Ironií poměrů kolem let 1938-1939 bylo, že nejdřív tehdejší polská vláda v čele s plukovníkem Beckem využila situace po tzv. „Mnichovské dohodě“ k územním nárokům vůči ČSR a že pak o necelý rok později totéž – jakoby s Německem spřáhnuté – Polsko bylo napadeno právě Německem. Vzápětí nato, a jakoby podle obdobného strategického střihu, SSSR jako podílník na územních ziscích na účet likvidovaného Polska z podzimu 1939 byl jen s dvojnásobným prodlením – po necelých dvou letech – také Německem napaden jako nepřítel, ač se v Moskvě – Stalinovi – stále zdálo, že německý a sovětský stát jsou spřátelenými zeměmi.)

2) O západních spojencích z války se až příliš brzy začalo u nás referovat jen jako o “třídním nepříteli“.

3) V NDR dokonce vznikla ideologická potřeba učinit z němčiny na území východně od tehdejší meziněmecké hranice na Odře a Nise jakoby jiný statutárně (ale i funkčně) jazyk, než jaký byl na západní straně (v tehdejší SRN). Poukazovalo se např. i na to, že už slovní zásoba „východoněmecké“ němčiny je systémově odlišná od „západoněmecké“; protože „odráží“ odlišnou sociálně-politickou realitu (výrazy typu „pionýr“ nemají v SRN nic, co by jim věcně ve společenské struktuře odpovídalo).

4) Ovšemže, některé zkratky už dnes mnoho neříkají. – „ČSL“ = Československá strana lidová, „DS“ = Demokratická strana (na Slovensku).

5) „ÚVOD“ = Ústřední vedení odboje domácího, „ČNR“ = Česká národní rada, „SNR“ = Slovenská národná rada, „ZNV“ = Zemský národní výbor, „ČSFR“ = Československá federativní republika.

6) *Desatoro českých pliag na Slovensku: Smutné jubileum: Vyžeňme Čechov!* (Wien, Austria – Connelsville, Pa., USA; nedatováno; vyšlo pod patronací v USA vydávaného slovenského týdeníku „Samostatnosť“ k desetiletému výročí vzniku ČSR, r. 1928.)

7) Ty „očistné“ soudy by byly kapitolou svého druhu. Soudu posléze unikl protektorátní „státní“ prezident dr. E. Hácha (1. 6. 1945 zemřel ve vězení). Protektorátní vláda předstoupila před soud 29. 4. 1946 (rozsudky 31. 7. 1946 [ministerský předseda protektorátních vlád mezi lednem 1942 až lednem 1945 prof. J. Krejčí, zemřel r. 1956 ve vězení]; proces s ministerským předsedou Slovenského štátu prof. Tukou tehdy koncem července 1946 začal [20. 8. 1946 popraven]). V dubnu 1947 byl v Bratislavě popraven prezident Slovenského štátu Jozef Tiso a v Praze byli na 20 let odsouzeni Rudolf Beran (předseda agrární strany před válkou, mj. předseda první protektorátní vlády, od dubna 1939 mimo politiku, mezi lety 1941-43 vězněn nacisty; pak zemřel v komunistickém vězení roku 1954) a arm. gen. Jan Syrový (hrdina od Zborova, vůdčí představitel generality ČSR před Mnichovem, předseda vlády od září do prosince 1938; v roce 1960 amnestován).

8) „SNP“ = Slovenské národné povstanie.

9) Asi bych měl hned poukázat také na níže zařazenou stať pod označením „Z1“. – Mluví-li se o uprchlících a nuceně vysídlených lidech, pak osud lidí, kteří nemohli po 2. světové válce dále žít v bývalé Podkarpatské Rusi a museli tu zemi opustit, dosud zůstal lidsky (právně a sociálně) „neošetřen“.

(P2) TGM – znepokojivý stín, anebo jen „Prezident Osvoboditel“?

Životní dráha Tomáše Garrigue Masaryka je vymezena léty 1850-1937. Letos se píše rok 1999. Od data Masarykova narození uplynulo již půl druhého století. Většinu svého života prožil za Rakousko-Uherska. Poslední čtvrtinu svého plodného žití prožil ve státě, na jehož vzniku měl lví podíl a který pouhý rok po jeho smrti přestal v původních hranicích existovat. Po druhé světové válce se ČSR stala brzy satelitem SSSR a na dalších 41 let nebyla plně svéprávným státem. Dokonce byla v tomto dlouhém nevlídném čase památka na prvního prezidenta čs. státu dramaticky potlačena. Po roce 1989 byl obnoven původní název brněnské uni-

verzity na „Masarykovu“ univerzitu. Osobně mi bylo umožněno po jednadvacetileté nucené přestávce vrátit se na její půdu a znovu učit studenty, jejichž rodiče možná mají svým zrodem již dál k 2. světové válce než já sám k světové válce první. Patřit ke generaci, která ještě na vlastní kůži tak či onak poznala tzv. „První“ republiku a její tradice, se v takovém případě jeví jako dnes již poněkud zvláštní anachronismus. Postupně ubývá nositelů paměti kotvené kdesi ku konci první třetiny 20. století, kteří by vlastním životem kdysi dávno absolvovali přinejmenším poločas onoho dvacetiletí výchozí moderní státní existence. Pro mne samého, který prezidenta Masaryka dokonce několikrát viděl na vlastní oči, se zdá být ten předěl času málem neskutečný a už stěží adekvátně představitelný. Má generace životem svých otců a dědů do sebe ještě sála tradice legionářské. Dnešní mladá generace má viditelně rezervovaný vztah ke svému státu a k jeho snad až příliš často a setrvale zpochybňovaným hodnotám. Pro statisticky relevantní většinu aktivních obyvatel České republiky musí Masarykovo jméno zřejmě být jen echem jakési již přímo nepoznané minulosti; a pak bude mít zcela neosobní punc, ne nepodobný jakémukoli jinému jménu, jež přešlo spolu se svým nositelem práh života směrem do herbáře vysychající a už neživotné paměti. To pak málem vše, co je vyňato z vlastní zkušenosti, jako kdyby bylo stejně daleko za hranicemi osobně angažované reflexe a možného vzrušivého zájmu. Jako kdyby to bylo už jen evidenční položkou dějepisu; přičemž je pak už skoro jedno, předchází-li životu adresáta informace o rok, anebo o půl tisíciletí. Jde o údaje, jež se už vymykají životné, pokrevně spřízněné (a také nějak navíc citově angažované) zkušenosti. Ve vztahu k nově se vršícímu času následujících generací, se zcela jinde nastaveným počátkem (a už také s naprosto odlišně nasměrovanými souřadnicemi a nečekaně jiným gradientem), se pak nutně „historické“ jméno a jím nesený odkaz stávají mimoběžkami.

Proto ta nadpisem tlumočená otázka. Je Masaryk pro nás dnes, sto padesát let po svém narození, už jen slovníkovým heslem („Prezident Osvoboditel“?), anebo přece jen čímsi navíc, co stále ještě úplně nevyprchalo (jako „znepokojivý stín“?), bez ohledu na ta dlouhá desetiletí marxistické indoktrinace a zcela nepopíratelně též markantní změny způsobu života na přelomu tisíciletí, jenž se až příliš dramaticky vzdálil poměrně poklidnému rytmu času druhé poloviny 19. století a – s výjimkou kruté a děsivé 1. světové války – také celé první třetiny století dvacátého? Zamysleme se alespoň ilustrativně nad některými položkami Masarykova života!

***

Nejdřív dvě aktualizační poznámky. Jako gymnaziální student žil Masaryk několik let v Brně. Zde – podle své výpovědi – pochopil své češství. Uvědomíme-li si při této příležitosti jazykově smíšené rodinné zázemí (matka s kulturně německým dědictvím, otec Slovák, s nevalným národnostním uvědoměním), je ta čeština volbou zároveň už předběžným vkladem „napůl Slováka“ k utužení příští proklamované jednoty mezi Čechy a Slováky ve společném státě, který teprve měl jednou vzniknout.

Poznámka druhá. Jsme na půdě Masarykovy univerzity. Masaryk propagoval vznik druhé české univerzity už před světovou válkou. Ta pak vznikla v Brně na základě zákona č. 50/1919 z 28. ledna 1919 a právem nese Masarykovo jméno. Masaryk si byl plně vědom toho, že vysoká učení se nemohou náležitě rozvíjet bez jisté vzájemné soutěživosti. (Patří do zcela jiné kapitoly, že během První republiky žila brněnská univerzita v provizorních prostorách, až na – v třicátých letech postavenou – budovu právnické fakulty. Učitelský sbor brněnské univerzity se navíc výrazně zasloužil mj. o dobudování Komenského univerzity v Bratislavě. V posledních letech doznává Masarykova univerzita řady dalších nepřehlédnutelných pozitivních změn. Má už – podle nejnovějších údajů z léta 2003 – devět fakult a dokonce začala působit v několika nových budovách.)

***

Vraťme se přímo k Masarykovi. Leccos zní dnes jako legenda. Jako příběh „o chudých hoších, kteří se proslavili“. Kovářský učeň Masaryk se posléze ve Vídni habilituje jako docent. (Ten spis vyšel tiskem roku 1881 a analyzoval sociologicky fenomén sebevraždy.)

S tou habilitací byly kompetenční potíže. Masaryk se „formálně“ vzdělával ve filosofii a jeho habilitační práce byla svým charakterem sociologická. Přitom v tehdejším Rakousko-Uhersku se na univerzitní úrovni sociologie ještě nepěstovala. Za zdůraznění stojí, že mnohé učebnice sociologie považují za moderního zakladatele oboru Émile Durkheima (1858-1917), jehož spis o sebevraždě vyšel roku 1897, tedy o plných 16 let později než spis Masarykův. Neměl by tudíž být

Masaryk vnímán jako iniciátor moderní sociologie místo Durkheima?!

Když se v Praze chystalo znovuotevření české univerzity, Masaryk přijal pozvání k působení na její filosofické fakultě jako mimořádný profesor. Do tří let měl být pak jmenován profesorem řádným. Jenže v mezidobí se rozhořel citlivý boj o pravost *RKZ*. A Masaryk popíral pravost těchto relikviálně uctívaných rukopisů. Kromě toho se v přednáškách nevyhýbal senzitivním námětům, včetně sexuálních. Vysloužil si za to odpor vůči své osobě, spolu s mnohaletým (13-letým) odkladem řádné profesury. Jenže když už Masaryk jednou měl za to, že je něco úkolem, který má pomáhat řešit, neuhýbal; zvláště když si byl jist tím, že problém je v jádru mravní a že je nutné „přiznat barvu".

Takto se nutně shledáváme s Masarykem a jeho nesmlouvavými postoji, když probíhal proces proti tzv. Omladině nebo když se rozhořely protižidovské vášně v souvislosti s „hilsneriádou". Zrovna tak Masaryk nezůstal stranou, když propukla Wahrmundova aféra nebo když byl zahájen tzv. proces záhřebský či Friedjungův. Považoval za svou povinnost přispět k tomu, aby byl dán průchod pravdě. Pak musel čelit nejen projevům nenávisti u jisté části veřejnosti, ale také na úředních místech. A ovšem, nebylo lehké obstát mezi zmanipulovanými studenty nebo mezi rezervovanými kolegy. Hájit pravdu se jevilo Masarykovi jako životní nutnost a bytostně prožívaná a osobně závazná morální povinnost, bez ohledu na možná osobní rizika s takovou angažovaností spojená.

Že to Masaryk neměl v českém prostředí v Praze lehké, dokreslují dodnes uchované stopy rozmanitých polemik vedených na jeho adresu. Mnohé dráždila už jeho občanská agilnost. Jako filosof si dovolil nově interpretovat historii, jako sociolog se odvážil dát své dobrozdání o památném uměleckém textu, jako vysokoškolský učitel strkal nos do údajné rituální aféry; měli-li Němci své problémy s interpretací akademických svobod, měl to jako Čech za adresný problém i pro sebe; jakmile se začal věnovat politice, okamžitě měli mnozí z jeho kolegů obavy, že jistě zanedbává své akademické povinnosti. Obecně se mohlo říci, že svými iniciativami v relativně stojatých vodách způsoboval vždy rozruch.

K předchozímu ještě jednu poznámku: V souvislosti s tzv. „českou otázkou" se Masaryk dovolával v rámci výčtu významných národních tradic jak idealizovaných husitských ideálů, tak díky jejich předpokládané nosnosti rovněž jejich zásadního vlivu na národní obrození, přičemž tento vliv přesahující rámec čtyř a půl staletí interpretoval výchozím způsobem jako převážně náboženský – a vzorový i pro Čechy z konce 19. století. Postupně se tento výklad Masarykovi obohacoval o další ideové rozměry; zvláště významně o sociální nebo demokratizační aspekt, jež vnímal jako integrální součást husitského hnutí. A jako kdyby pak byla teleologickým vyústěním této tradice i moderně již zakotvená – humanita! Toto Masarykovo pojetí historie, včetně jeho, pro historiky krajně nezvyklé heuristiky a hermeneutiky, vzbudilo nejen vehementní a sžíravou jejich kritiku, ale spolu s ní také hlasitý a nanejvýš příkrý odsudek samotného autora těchto názorů jako někoho, kdo je na štíru s vědeckou metodologií. Takto byl dramaticky a nanejvýš nebezpečně v českém prostředí zlehčován význam Masaryka jako seriózního myslitele, vysokoškolského profesora a vědce (a pokud zrovna byl poslancem Říšské rady, tak také jeho profil politika). Když pak vypukla 1. světová válka, byl Masaryk jediným, kdo nanejvýš pečlivě ohledával terén pro potenciální protirakouský odboj; a když pak začaly vznikat čs. legie, jejich příslušníci se počali sdružovat pod prapory nesoucími názvy připomínající zvláště onen předtím doma historiky faktograficky kritizovaný odkaz husitství. A pak právě tak, jakoby v duchu slavné tradice z minulosti, nejednou umírali za dosud neexistující vizi nové české (ale už i slovenské) státnosti, čímž na svých bodácích předjímavě a nanejvýš konkrétně a prakticky přenesli ony ne vždy snad dost adekvátní parametry tzv. „české otázky" – v heroické „zborovské" transformaci – do posléze zrozeného řešení té „české otázky" vznikem a realitou Československé republiky.

***

Masaryk, jakmile si jednou byl jist určitými hodnotami, prožíval je opravdově, adresně, zevnitř. Zároveň mu imponovala zjišťovaná opravdovost postojů u jiných lidí. Nesmírně jako gymnazista oceňoval nepatetické a pokorné dokladování víry prvotních křesťanů, v případě nezbytí vyznané bez váhání i mučednictvím. Naopak v téže době, když si uvědomil formalismus zpovědi, po níž se hřeší dál, odmítl i za cenu nepříjemností ve škole nadále se jako dosud věřící katolík podrobovat tomuto jen formálně vnímanému aktu.

Masaryk jako původně římskokatolík posléze

konvertoval k evangelické církvi (r. 1880). Jenže to už jeho původní výchovou přejaté krédo doznalo jistých trhlin. Když při obřadu přijetí do církve (v Heršpicích) byl vyzván k hlasitému přednesu apoštolského vyznání víry (ač k tomu snad podle původní úmluvy dojít nemělo), učinil tak, ale zřejmě nesvůj. Nedovedl si už např. představit vzkříšení podle těla, ani božství Ježíšovo po pravici Boha-Otce. Naopak zase, ač neměl žádné důkazy pro nesmrtelnost lidské duše, vnitřní jistotu o životě duše po tělesné smrti osobně měl; a ta Masarykovi zůstala až do konce jeho života.

Tato jeho jistota zřejmě vysvětluje sebedůvěřivé Masarykovy postoje v nejedné krizové nebo bezprostředním nebezpečím hrozící chvíli, kdy zachoval nejen rozvahu, ale zůstával v rozhodujících okamžicích „nad věcí". Během svého pobytu v Lipsku při přepravě přátel a známých na loďce najednou se převrhla do vody bytná z penzionu, paní Goeringová. Masaryk neváhal, okamžitě za ní skočil a zachránil ji před jistým utopením. Právě tak, když později (roku 1878) se plavil přes Atlantik a v noci byl probuzen náhlým poplašným hlukem, že snad se loď potápí, zůstal nevysvětlitelně na lůžku. (Poplach zveličil nepříjemnou poruchu na lodi. Patří už do jiného kontextu, že se ta loď při další cestě přes oceán opravdu potopila.) Když vypukla 1. světová válka, Masaryk využil svého postavení poslance a chladnokrevně realizovanými cestami do zahraničí se snažil získat širší přehled o celkové situaci. Když se pak rozhodl k zahraniční odbojové práci, jasnozřivě se podjal tohoto úkolu bez ohledu na zřejmá nebezpečí. Byl si jist, že se musí něco dělat, a že pak jistá rizika (včetně myslitelných represálií vůči vlastní rodině) je nutno podstoupit. Kdyby to mohlo rozhodujícím způsobem povzbudit národ doma k uvědomělejšímu odporu vůči Rakousku, pak uvažoval dokonce, že by se případně vydal do rukou rakouských úřadů, hotov k absolutní oběti. (Tohle bychom si měli promítnout do pozdějších zkušeností čs. lidu s jeho reprezentanty podepisujícími tzv. „Moskevský protokol" o údajném dočasném pobytu sovětských vojsk na území našeho státu po okupační srpnové krizi, kdy signatáři údajně brali v té nezáviděníhodné situaci jakoby ohled na své rodiny, podrobujíce se hrubému násilí a ignorujíce nelegálnost vlastního počínání. Až příliš drasticky a křiklavě ne zrovna heroické postoje těch politiků, motivované pochopitelnými existenčními obavami celé té čs. delegace komunistické „strany a vlády" v Moskvě[1)] dokládají jejich principiální a typologickou nesouměřitelnost s těmi, jaké nepateticky, ale opravdově, ztělesňoval v průběhu 1. světové války právě T. G. Masaryk.)

Pro většinu běžných lidí je nepředstavitelné, že by si v bezprostředním nebezpečí života nevypomohli účelovou nepravdou ze zapeklité situace, pokud to umožňovaly okolnosti. Scéna u vrat hotelu Metropol v Moskvě během revolučních říjnových bojů, kdy se Masaryk nedokázal uchýlit do relativního bezpečí jeho zdí za cenu případné lži, může vypadat neskutečně; spíše jako námět pro legendu než neokázale prezentovaný fakt. (Čapkovy „Hovory s TGM" podávají o tom zprávu bez emočního vzrušení, jako kdyby se bývalo ani nic zlého nemohlo stát.)

Zdá se, jako kdyby Masaryk s toutéž vnitřní jistotou, s jakou se pouštěl do řešení věcných konfliktů, mohl jakoby předem počítat se zárukami, že nad ním bdí sama Prozřetelnost, když čelil riskantním situacím. Masarykova sebedůvěra musela být pro jeho okolí nakažlivá. Určitě tou rozhodností musel imponovat všem, kdož byli podřízeni jeho autoritě. Když se pak stal prezidentem republiky, jako kdyby už pouhou svou fyzickou existencí byl automaticky zárukou setrvalosti státu, na jehož vzniku měl tak lví podíl. Stával se spíš symbolem očekávaných jistot, než aby mohl zůstat byť rovněž obrazným „dělníkem na vinici Páně" jako jeho prostí spoluobčané. V té širší „rodině" posléze málem 15-milionového státu chtě nechtě od samého počátku čs. státnosti reprezentoval roli otce-patriarchy, vůči němuž jsou ostatní v poměru vděčných, ne vždy dost svéprávných „dětí". Samozřejmě že ten příměr je idealizací. Nepochybně přispíval k iluzím o reálných poměrech ve státě. Ale i představa, jež nebyla adekvátním obrazem reality, jakmile byla jednou artikulovaná, právě tím vědomým kódováním se nutně stávala součástí reálně působících ideových „sil".

Ač pro pozdější uši znějí slova písně „Náš tatíčku Masaryčku, na své děti spoléhej" poněkud nasládle a možná i falešně, v konfrontaci s dvojím šokem třicátých let (prezidentovou abdikací z prosince 1935 a jeho úmrtím v „tom kalném ránu" onoho zářijového dne roku 1937, jež si má na výzvu básníkovu dítě zapamatovat) připomínají nejednu obavu prostých – náhle pocitově osiřelých – občanů z budoucnosti. Samozřejmě že svůj vliv na ty pokleslé nálady po roce 1935 měla jak celková hospodářská situace po vleklé krizi, tak i v téže době reálně pociťované nebezpečí ze vzmáhajícího se nacismu. Ale také, bez ohledu na nepřehlédnutelné zásluhy Masarykova nástupce, „prezidenta

Budovatele“, jak o vznik státu, tak i o jeho nákladně zvyšovanou a respekt vzbuzující brannou sílu, dr. Edvard Beneš jako druhý prezident ČSR nezdědil důvěrnou náklonnost osiřelých „Masarykových dětí“. Sice požíval Masarykovy důvěry, a také k přísaze „Věrni zůstaneme!“ nad rakví prezidenta Zakladatele stěží by se našel kdo vhodnější než právě prezident „Budovatel“, dr. Beneš; ale Benešovi chybělo (ač se to snad může zdůvodňovat obtížně) Masarykovo charisma. Čím víc je požíval sám Masaryk, tím nápadněji byl o ně ochuzen jeho nástupce v úřadě. Málem se mohlo zdát, jako kdyby občané se cítili náhle dějinami ošizeni; jako kdyby místo autentické pokrevné vazby se měli spokojit náhražkovou adopcí. Oč bezvýhradnější bylo postavení a role prezidenta Masaryka v čs. společnosti, tím nápadněji se od toho odlišoval poměrně rezervovaný vztah veřejnosti k jeho nástupci.

*****

Vraťme se k tomu, co snad stále ještě patří k Masarykovu, teď už přece jen asi poněkud vybledlému portrétu.

Nelze opravdu opomenout, že a jak si Masaryk vždycky ujasňoval teoreticky to, co hodlal nebo musel řešit prakticky. Pokud si byl jist, že problém je závažný a vyžadující artikulace, Masaryk nejdřív sáhl po knihách, hledal doplňující údaje ve statistikách nebo v tisku, promýšlel z rozmanitých perspektiv vlastní náměty k řešení, a pak teprve volil písemnou formu svého globálně i detailně navrženého stanoviska. Tak ještě v rakousko-uherských poměrech vznikl obsažný spis o *České otázce*, s dovětkem o *Naší nynější krisi*. Takto, v konkrétní aplikaci na český národ, formuloval otázky související s další existencí malého národa v mnohonárodnostním státě a nabízel východiska ze stavu, který vnímal jako „krizi“. Nebo, zrovna tak, s přihlédnutím ke geopolitickým souřadnicím Evropy, písemně se vyrovnal ještě před vypuknutím 1. světové války s problematikou „*Ruska a Evropy*“ (ve stejnojmenném spisu), anebo pak v jejím průběhu mj. s postavením Německa v *Nové Evropě*. Přitom neopomněl vztáhnout ambice a možné perspektivy tzv. velkých národů k aktuálním a příštím šancím národů malých.

Samozřejmě že pokud chtěl vnímavě a adekvátně navazovat na předpokládané dřívější tradice, s vědomým jejich rozvíjením v současnosti, zvažoval, co a jak v té dvojí časové konfrontaci by mohlo být funkční i pro příští čas. Takto vážil případnou potřebu víry pro osobní život, přičemž se zamýšlel nad nosností dosavadního rituálu i tradiční věrouky. Obdobně hledal v minulosti vlastního národa ideály, o něž by bylo možno životně opřít současný politicky emancipační program. Zrovna tak u velkých národů analýzu současné politiky jejich politické reprezentace propojoval s evidentními doklady předchozí sociální, ekonomické, vojenské, ale i literární, náboženské a obecně kulturní tradice. V poslední třetině 19. století byl nepřehlédnutelný setrvalý růst sociálně-demokratického hnutí a politického uvědomění dělnictva, silně ovlivněného marxismem. Masaryk svou vnímavost pro sociální problematiku prokázal napsáním úctyhodně obšírné *Otázky sociální*, která se zároveň stala detailní kritikou marxismu v jeho teorii i praxi.

Nejinak si Masaryk počínal také vzhledem k vědě a k dalším fenoménům, k nimž cítil nutkání zaujmout stanovisko. Jednou z prvních Masarykových prací se staly *Základové konkrétné logiky*, teoretický spis zdůvodňující třídění věd. Jindy stačilo, aby byl Masaryk svědkem produkce hypnotických projevů, a takový popud vedl k sepsání spisu, jímž jeho autor racionálně vymezoval jak pro sebe, tak pro svého případného čtenáře rámec, v němž mohla k vysvětlení jevu přispět věda. Vzhledem k šířce záběru Masarykových zájmů, s nepřehlédnutelným důrazem na poznávací aspekty tlumočené literaturou, pak asi stěží překvapí, že tento horlivý a vnímavý čtenář napsal dokonce knížku *O studiu děl básnických*.

Teoretický přístup hrál tudíž u Masaryka pro praktickou orientaci závažnou roli. Naopak by nám nemělo uniknout, že přímo také samotná životní praxe nutkavě nabádala Masaryka, aby svou zkušenost popsal. Tak vznikly jak *Světová revoluce*, tak *Cesta demokracie*.

Při vzájemně se oplodňující teorii a praxi, s vnímavostí pro tradici, ale i pro rodící se nové skutečnosti, s nepřehlédnutelným zřetelem pro kulturní hodnoty (od literatury po morálku), a při důrazu na angažovanou spiritualitu, jež má doprovázet naši pozemskou pouť, spolu s neokázalou střízlivostí vnějšího projevu, máme před sebou nanejvýš komplexní (ale i komplikovaný) portrét myslitele, jehož mnozí už pro tu šíři Masarykova záběru raději považovali jen za „eklektika“ bez žádoucí hloubky pohledu, než aby věcně, všestranně a trpělivě zvažovali celou tu obdivuhodnou Masarykovu literární produkci; zvláště když přitom nelze současně ignorovat rovněž tak překvapivě bohatou aktivitu Masaryka-praktika. A tak, pokud si posu-

zovatel Masarykova díla spíše uvědomoval hektické vypětí za 1. světové války směřující ke vzniku samostatného státu Čechů a Slováků (samozřejmě spolu s Masarykovou předválečnou politickou aktivitou), snadno přitom podcenil vědeckou produkci státníka a politika; a naopak pokud takový kritik vycházel z čistě formálních pozic, musel kariérně Masaryka zařadit jako „katedrového filosofa", a pak bylo snadné povýšeně hledět na několikeré Masarykovy pokusy dělat netradičním způsobem předválečnou politiku jako poslanec, a s přihlédnutím k veškeré Masarykově knižní a časopisecké produkci automaticky zlehčovat Masaryka jako filosofa, poněvadž filosofických prací v ryzím smyslu mnoho nenapsal. Masaryk ovšem nevytvořil nějaký svůj filosofický „-ismus" (pokud jím nechceme myslet jeho kritický realismus, spolu s nutkavým přitakáním konkrétismu a „exaktní fantazii", jak to Masaryk formuloval v *Hovorech*). Přitom nelze přehlížet fakt, že přímo svou filosofií a občanskými postoji ovlivňoval jak mladou generaci, českou, ale i slovenskou, tak i módní tehdy pozitivisty nebo stoupence německé filosofické tradice. Navíc inovačně přinášel do českého prostředí inspirace angloamerické. Pro české kulturní klima bylo příznačné, že když Masaryk vnesl jako závažné téma do diskuse o tradicích národa husitství a obrozenství, byl okamžitě klasifikován zlehčujícím způsobem jako v historii amatér (a „filosof"), ačkoli se autenticky pohyboval na půdě filosofie dějin a posléze výrazně a nepřehlédnutelně ovlivnil ty tradice, jež si pak bral do vínku osvobozenecký boj za 1. světové války a mladá republika hned od svého vzniku.

***

Se jménem a působením Masarykovým je spojena řada paradoxů. Ač v jeho žilách nekolovala přímo česká krev, stal se Masaryk volbou Čechem. (Matka, jež měla na svého syna Tomáše zvláště silný vliv, byla sice původem z Hané, ale orientovala se kulturně mnohem snáz v němčině.) Tím, že byl po otci Slovák, mohl během války a pak v novém státě přirozeně a zcela autenticky být reprezentantem obyvatelstva státoprávně zřejmě zprvu problematických „Horních Uher". Po celý život bojoval proti zápecnictví. Světovým se stal jako Čech.

***

V souvislosti s těmi zkušenostmi, jichž nabyl český národ Mnichovem a okleštěním státu, rozbitím ČSR a německou okupací českých zemí, a posléze čtyřicetiletou nadvládou komunismu po 2. světové válce bývá nejednou konstatováno, že rozbitím Rakousko-Uherska došlo k likvidaci státního celku ve Střední Evropě, který mohl být hrází vůči všem pozdějším hrůzným zkušenostem, jichž pak Střední Evropa nebyla ušetřena. Na vrub Masarykovi bývá nejednou přičítáno, že svým úsilím „rozbil Rakousko", jež mohlo zůstat navenek obranným štítem svých, ne vždy početných a mocensky silných národů. Touto obžalobou se Masarykovi přičítá více vlivu, než jakého mohl být schopen jedinec v podmínkách světové války. Zároveň se zapomíná, že Rakousko-Uhersko se jako stát rozložilo v posledních dnech války dík své vnitřní nesoudržnosti samo. Díky cílevědomé organizaci čs. zahraničního odboje a úctyhodným dokladům statečnosti a bojeschopnosti jeho legií se pak podařilo poměrně rychle vytvořit relativně stabilní stát a mezinárodně zajistit jeho politické uznání. (Kdo mohl tehdy, po skončení té nadmíru krvavé 1. světové války tušit, jak bude probíhat sociálně-politicky a ekonomicky vývoj v Německu v těch dalších letech? A že dojde k ještě krvavější 2. světové válce?)

***

Člověk není jednoduchá bytost, žijící víceméně vegetativně. Alespoň ne tam, kde vědomě navazuje na již dosaženou úroveň své „hominizace". Potřebuje ke svému životu mít jistotu, že lze dosáhnout po vynaloženém úsilí slušné životní a kulturní úrovně; že v rámci společenství je právě tak možné dovolat se spravedlnosti; že ceněnou a respektovanou hodnotou je pravda. Pro ty role, jež bude jako dospělý jedinec jednou ve společnosti hrát, získává každý výchozí – ale rozhodující – vzory a motivace v rodině. Masaryk nejednou připomínal, jaký význam pro něho měla rodina a zkušenosti z dětství. Právě rodina by mohla skýtat dětem („naději národa") základní podmínky pro život bohatý podněty a skýtající předpoklady k výchozím návykům pro pozdější uspokojivé zakotvení příští existence. (Rodina se nápadně v tzv. civilizovaných zemích v průběhu posledních několika desetiletí začala jako sociální instituce ve statisticky významném počtu rozkládat. Nějaký nový model, že by „pro 21. století", postrádáme. Zatím dospělí, když navazují důvěrné vztahy nebo je ruší, myslí jen na

sebe; mnohem míň na plod těchto vztahů, na děti, jež se pak nejednou stávají pouhými produkty „nepárových rodin".)

***

Po staletí jsme si museli uvědomovat, jací jsme „malí", pro svět bezvýznamní. Teprve Masaryk osvobodivě zformuloval zdvojené řešení pro překonání té přízračné a ochromující malosti. Předpokládá to na jedné straně umět promluvit k těm „světovým" otázkám. A na straně druhé (což je mnohem obtížnější a snad i záslužnější) to znamená učinit z té „české" otázky otázku světovou. (Jak teď vypadá politické klima v ČR? Řešíme významné otázky svého občanského života? Myslíme efektivně na své případné začlenění do integrující se Evropy? Nepotácí se ta naše česká politika a její aktéři v té tradiční malosti, v exhibicích sebe samých jako činitelů, bez ohledu na samotné věcně žádoucí činy?)

Masaryk burcoval za vzmach veřejného života proti malým poměrům, proti zápecnictví, proti „Kocourkovu" a proti „Hulvátovu". Ne vždy s okamžitým zdarem. Toto své úsilí spojoval s apelem na mravnost. Na ní měly spočívat ty hodnoty, které souvisí s národností a státností, s občanským sebevědomím. Masaryk zdůrazňoval, že státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily. (Tedy žádná chytrácká opatření vypočítaná na osobní prospěch a umožňující na účet veřejnosti nějaké zvláštní výhody či podfuky. Anebo spoleh na krátkost paměti, pokud se vyklube z něčeho aféra, kterou pak její iniciátoři hledí zamést pod „koberec". Tunelářství bylo za tzv. První republiky ještě v plenkách.)

***

Masaryk vždycky spojoval práva s povinnostmi, svobodu se zodpovědností za ni (spolu s nezbytnou tolerancí), mravnost s osobní potřebou jejím požadavkům niterně a v praxi dostát. Tohle vše bez velkých a hlučně proklamovaných hesel, jež sice mohou opájet, ale nikoho nenaučí poctivě a účinně pracovat. Nestačí proklamovat nějaké vzdálené cíle. Vždyť budoucnost se připravuje z předpokladů navozovaných už dnes. Přitom ač je nezbytné mít starost o zítřek, spolu s vytyčováním postupných cílů, samotná práce bez lásky by nebyla dost lidsky žádoucím životem... (Jakou máme aktuální zkušenost s těmi posledními deseti lety jakoby „nového" života? Naučili jsme se mít starost o zítřek už dnes? Nepodléháme kampaňovitým heslům, určeným jen k okamžité licitaci o těch či oněch osobách u politických vesel, nikoli k mobilizaci za konkrétní program? Vzhledem k tomu, co a jak činí v příslušných orgánech, jsme si jisti tím, že cítí osobní zodpovědnost za budoucnost našeho státního společenství ti, jimž byla dána důvěra ve volbách? A umíme my sami, prostí občané, brát svůj podíl zodpovědnosti tam, kde je to naším nezadatelným právem?)

***

Neuhýbáme před úkoly, jež před nás staví náš dnešek, kamsi do ztracena? Nedevalvovala až příliš obecně potřeba vnímat požadavky doby a přístup k jejich realizaci jako zároveň problémy mravní? Pokud už necítíme – jak se zdá – potřebu odvolávat se na nějaké ušlechtilé tradice, za něž bychom stále cítili jistou odpovědnost, nesvědčí to až příliš okatě o našem současném povrchním pragmatismu bez žádoucího hodnotového zázemí? Jako kdyby nám zůstal TGM jen kdesi v dějinách, jako symbol, ale už ne životně znepokojivý stín cudně se připomínající k občansky zavazující konfrontaci...

Poznámka (z r. 2003):

1) Jak se málokdy zdůrazňuje, jako jediný člen této zčásti nedobrovolné „delegace" onen „protokol" nepodepsal, s viditelným rizikem možné ztráty života kvůli tomu – dr. František Kriegel. (Poněkud si ostatní čs. účastníci přece jen svou pověst dočasně vylepšili aspoň tím, že nebyli ochotni bez dr. Kriegla odletět zpět do vlasti.) – Po mnoho desetiletí (možná některými pamětníky dodnes) se přičítalo jako přímá vina třetímu prezidentovi našeho státu dr. E. Háchovi, že pod nátlakem (navíc také v neregulérním osobním zdravotním stavu) v Berlíně na úsvitě 15. 3. 1939 podepsal Hitlerovi papír, jímž pro okleštěné české země vznikl tzv. Protektorát Čechy a Morava. – A zase jinak „naopak": Po tzv. srpnových událostech roku 1968 dlouho se tutlaly adresné informace, že byl předtím sovětským představitelům diskrétně doručen tzv. „zvací dopis", podepsaný některými funkcionáři KSČ. Případný právní postih těchto signatářů po roce 1989 vyzněl víc než rozpačitě.

Zamyšlení nad odkazem

I. Především politika

II. Že by jen „doprovodné náměty“?

III. Výhledy masarykovské tradice pro 21. století

I. Především politika

A1: Globální a lokální prizmatem Masarykova odkazu

B1: Masaryk a Střední Evropa

B2: Fenomén Rusko a Střední Evropa

B3: Rusko a Střední Evropa (Fenomén Střední Evropy a její kontext)

B4: Masarykův „ruský“ odkaz mezi 1917 a 1997

A2: Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka (Paradoxy, kritéria a jistoty portrétu)

(A1) Globální a lokální prizmatem Masarykova odkazu

Téma zde bylo vytčeno ve vztahu k Masarykovi evropanství. Nemohlo být voleno včasněji, už s ohledem na aktuální situaci ČR vzhledem k integrující se Evropě. (Mohlo by být nanejvýš poučné – a nepřehlédnutelné – na pozadí Masarykových osobních zkušeností, že naše nynější politická reprezentace pravděpodobně nevnímá – protože dlouhodobě a systematicky nikterak neartikuluje – v této „evropské" souvislosti ani Střední Evropu, tím méně Evropu „východní".[1)]) Automaticky se takové téma musí rozštěpit (už s ohledem na souběh rozpadu Rakousko-Uherska s koncem 1. světové války) na **dva časové úseky**: do roku 1915, a pak v aktivním odboji od tohoto roku a nato v prezidentské roli do konce roku 1935. Poněvadž Masaryk byl navýsost muž praktický (a v teoreticky významné práce zpracovával takřka výlučně žhavé podněty ze života, s nimiž se cítil konfrontován), mohla by úvodem směrovaná úvaha mít své další příčné štěpení na Masarykovu „rakousko-uherskou" a „prvorepublikánskou" praxi a její – právě tak na obdobné časové dva úseky dělenou – doprovodnou (ne-li předjímající!) teorii. Ještě než jsem začal uvažovat dál, měl jsem takto před sebou na první pohled hned čtyři naléhavě formulované náměty.

Z pozic spíše teoretických se především nabízelo porovnat *Světovou revoluci* (vyšlo 1925) na pozadí *Ruska a Evropy* (vydáno 1913) a *Nové Evropy* (psáno v Rusku, se zaměřením na Střední Evropu, zvláště Německo; 1918). Pak ovšem hrozilo zúžení tématiky jen na geopolitické nebo historizující úvahy z doby kolem 1913 až 1918 (bez ohledu na datum 1. vydání *Světové revoluce*). Pokud dnes člověk aspoň trochu vnímá život kolem sebe, možná že by považoval za ochuzení (ne-li nežádoucí – a vůči „širokospektrálnímu" pohledu nepřiměřené – tématické zúžení problematiky), kdyby pro ten případný globální kontext zůstaly mimo pozornost takové Masarykovy spisy jako *Česká otázka* (1895) a – právě tak naléhavě, byť ze zcela odlišného úhlu osvitu – *Otázka sociální* (1898)[2)]; a asi by tento zúžený výběr musely doplnit přinejmenším ještě *Ideály humanitní* (1901) a *Cesta demokracie* (1934). Přitom se mi nezdá automaticky nepřípadné pro jakoukoli současnou celkově pojatou analýzu „globalizace" zvážit v konfrontaci s dnešními aktuálně prožívanými perspektivami religiozity např. též Masarykova *Moderního člověka a náboženství* (1896-98).

To už jsem se cítil být v sevření až příliš mnoha nanejvýš závažných (a nejednou znovu a znovu vyhodnocovaných a vzájemně porovnávaných) textů. Zničehonic jsem si vzpomněl na jednu další Masarykovu práci, která nejdřív nemohla mít prakticky nic společného s výchozím tématem letošního semináře.[2bis)] Byly to *Základové konkrétné logiky* (1885). Bezděky jsem si okamžitě uvědomil, že možná by mělo (či mohlo?) být prioritním zadáním pro letošní seminář nikoli pouhé (byť rozhodně nikoli neúčelné) citování pregnantních míst z Masarykových spisů, nýbrž inspirace pro (kéž by vskutku podnětným způsobem!) **zaostřený pohled na náš český dnešek a jeho zvládání výzvy k zítřejší „evropské globalitě"**. Asi by se nemělo zapomínat (jak jsem to již naznačil výše), že Masaryk neteoretizoval samoúčelně, přičemž naopak ani ve své politické praxi nepočínal si pouze jako „*ad hoc* praktik"; nýbrž svůj teoretický zájem věnoval především otázkám, na něž narážel v praktickém životě, a naopak zřejmě cítil, že prakticky se mu mnohem líp postupovalo tam, kde mohl své konkrétní záměry opřít o nějaké teoreticky už konfrontované a historicky (věcně) verifikované zevšeobecnění. Dost se zapomíná na to, že T. G. Masaryk jako politik byl zároveň navýsost netypicky poučen o sociálně-politické a kulturní realitě také jako sociolog, filosof a etik, a přitom rovněž jako **komplexně – a historicky konkrétně – uvažující politolog**.

Možná že proto budu tentokrát méně přímo citovat ze spisů TGM, s pokusem při odkazu na ně reflektovat konkrétně některé naše (s „evropanstvím" souvisící) nynější problémy, doufaje, že o přímé odkazy z Masarykových děl se postarají jiní...

Zřejmě bych měl ještě výslovně dodat něco, co by se mohlo nejdřív (z hlediska předem nastavených měřítek „Evropy" a „globálního světa") jevit jako sekundární a odvozené, anebo rozumějící se „samo sebou", ne-li dokonce v daném kontextu nenáležité: že posléze **nemůže být prius „nadstát" a tzv. velká politika, nýbrž demokratické klima sdružených práv a povinností posilující „občanskou politiku" všedního dne** všude tam, kde lidé žijí (jak se svými jistotami a nadějemi, tak se svými obavami). Takhle aspoň aktualizovaně rozumím té nejednou opakované, dichotomicky formulované Masarykově výzvě, že Ježíš, nikoli Caesar.

Od Střední Evropy k Evropské Unii?

Především bychom neměli opomíjet rizika ahistorických přístupů (jako by dnešek byl jediným vkladem a nikterak nesouvisel se včera navozenou tradicí). A měli bychom vždy zůstávat ve střehu vůči úvahám, jež si s minulostí hrají, jako kdyby to byla kombinační karetní hra (obdobná pokeru). Neboť jakékoli teze opakováním nabývají na důvěryhodnosti. Pak stačí impulzivní spekulace, že kdyby např. nedošlo k "parcelaci" Rakousko-Uherska po 1. světové válce, nemusela být oslabena Střední Evropa (takže by nedošlo k Mnichovské dohodě a okupaci českých zemí, nenastal by „Vítězný Únor 1948", vpád sovětských vojsk do Československa [kam? - ano, tam] roku 1968, a bývali bychom se mohli vyhnout bolestné transformaci po roce 1989). Ve Střední Evropě bylo tehdy, než ta 1. světová válka začala, hospodářsky a vojensky silné Německo; přičemž Rakousko-Uhersko rozhodně jako „mocnost" nebylo soustátím s dynamickou výkonností. Bylo spíš rozlehlé (od Haliče po Bosnu, nebo po Tyroly) než občansky stabilní (s neřešenými, ale nazrálými národnostními problémy). Uvědomme si to: jen dva státy tehdy tvořily Střední Evropu, protaženou až na Balkán, přitom za neexistence Polska a s Rakousko-Uherskem hraničícím mj. s "východním" Ruskem a s „jižní" Osmanskou říší. Pokud v nedávných dnech mnozí lidé v souvislosti s 80. výročím vzniku naší První republiky žehrali na to, že kdyby Masaryk „nerozbil" Rakousko-Uhersko, nemuseli jsme prožívat události typu „Mnichov" ap., tací rádoby-kritikové především ignorovali realitu tehdejších říjnových a listopadových dní roku 1918 v Rakousko-Uhersku, na jehož území posléze vzniklo pět nových suverénních států (s odstoupením území dalším dvěma). Sám Masaryk nezavinil rozpad habsburské monarchie. Je ale významně i jeho zásluhou, že vznikl po kruté válce právě ve Střední Evropě – bohužel jen na dvě desetiletí – jediný respekt vzbuzující demokratický a relativně stabilní režim, a to bez ohledu na výchozí (zprvu stěží řešitelné a latentně přetrvávající) menšinové problémy.

Druhá světová válka vymazala nakonec z mapy plně svéprávných států nejen státy ve středu Evropy; „středoevropská" německá tzv. Třetí říše dočasně zaujímala území od Bordeaux po Stalingrad a Elbrus na Kavkaze. Je zcela pochopitelné, že po porážce Německa v této ještě krutější válce než byla ta „první" nemohlo nedojít k obnovení (případně revidování) středoevropského geopolitického prostoru; teď ne „na účet Rakouska" (jako po 1. světové válce), nýbrž pochopitelně – s ohledem na supervelmocenské ambice SSSR (a krví vyznačený strategický směr východ–západ) – na účet Německa. (Samozřejmě Rakousko roku 1945 nebylo ani Rakouskem před zkušeností z hitlerovského „anšlusu" [1938], tím méně Rakouskem „předsarajevským", k němuž přece jen někteří lidé u nás nostalgicky vzhlížejí.)

Znovuzřízení Střední Evropy paradoxně a rychle bylo doprovázeno jejím zánikem. Polsko bylo obnoveno odstoupením východního teritoria Sovětskému svazu, jenž se takto (jako dědic „tradiční ruské politiky") opět přiblížil na bezprostřední kontakt se Střední Evropou, dokonce díky záboru Podkarpatské Rusi nejen územním kontaktem s ČSR, ale taky s Maďarskem (!).[3)] Polsko bylo odškodněno na své západní hranici smluvně dohodnutým záborem území na účet Německa. Jakmile si začal Západ naléhavěji uvědomovat vznik tzv. železné opony (1946), celá Střední Evropa počala být vnímána jako zájmové sféra SSSR (někdy jakoby s podtextem „jaltských ujednání" [únor 1945]), a tedy „Východu". Do roku 1989 začínal „Východ" hned u Aše a Chebu, a ovšem též ve východním Berlíně. Střední Evropa geopoliticky na zhruba 45 let zmizela.

Zatím ještě dost nepřešlo do vědomí lidí (nejen u nás a kupodivu nejen mezi politiky), že znovusjednocením Německa přestalo existovat tzv. „Západní Německo" a SRN se opět geopoliticky stala středoevropským státem. S přihlédnutím k tomu, že současné Německo je ekonomicky nejzdatnějším členem EU (se zřejmě těžištním významem též pro NATO), naše malá ČR by tyto významné souvislosti neměla ignorovat. Bylo jen svérázným paradoxem naší nedávné současnosti, že při zjevně narůstajících integračních tendencích na Západě se ve Střední Evropě (koncem roku 1992) pokojně „dezintegroval" federální dvojstát ČSFR na dva počtem obyvatelstva a ekonomickým významem relativně malé státy. Dočasně vznikla dokonce nečekaná situace: ČR zůstala v té Střední Evropě, zatímco SR se ocitla svými mnohými vazbami (a politikou) na několik let na „Východě". Ta naše společná hranice na Bílých Karpatech může ještě způsobit mnohé svízele ve vzájemných kontaktech; už jen třeba tím, že by ČR měla časově výhodnější kalendář integrace do evropských struktur než SR (počínaje pod-

mínkami schengenských úmluv pro hraniční styk se státy vně EU).[4) 4bis)]

Už jen na tom, co bylo zatím řečeno, je plasticky vidět, že Evropa z jara 1914, Evropa po versailleském míru, Evropa od podzimu 1939 až po vznik druhé fronty na západě (1944), Evropa z května 1945, Evropa mezi 1946 až 1990, a dále až po dnešní integrační snahy dotýkající se jak Střední Evropy[5)], tak už i Baltu, je z geopolitického hlediska stále jinak proměnlivým dynamickým úběžníkem rozmanitých sil, kde včerejší zkušenost nemůže zítra obstát. Programem dne se zdá být nejen pro Střední Evropu pokračující politická a hospodářská integrace, s perspektivou nového, také jednotnou měnou („euro") posíleného jednotného trhu. Takže sotva se znovu obnovila Střední Evropa, blíží se zřejmě (geopoliticky) její konec, chystaným začleněním do EU.

Masaryk z perspektivy svého času, už za války (v „Nové Evropě"), vytušil, že by bylo žádoucí a možné, aby došlo k „reálné federaci" celé Evropy, ale bylo mu jasné, že dospět k realizaci tak ambiciózního programu nebude lehké.[5a)] Nelze v tomto ohledu ztrácet ze zřetele ten výjimečně závažný fakt, že se v průběhu celého sledovaného mezidobí nadmíru dramaticky změnily technické podmínky výroby, výrazně vzrostl podíl služeb na hospodářské aktivitě, zvýšilo se napětí mezi úrovní života vyspělých zemí a "třetího světa" (v Evropě se sociálně nezvládnutými riziky migrace z jejího východu a jihovýchodu, ale i ze severní Afriky).[6)] Část naší tzv. politické scény je „euroskeptická". Mimo společný evropský trh realizovaná výroba bude hůř pronikat na výhodné trhy. Takže – „jak se dnes věci mají" a stroze vzato – „euroskepse" je smyslupná jen směrem dovnitř v těch státech, které nějak začaly vážně o integraci uvažovat a cítí, že nejsou hospodářsky (ale i právně!) na zvýšenou konkurenci připraveny. (Už jsou dávno tytam časy, kdy bylo možno spoléhat se na „zděděný" průmyslový potenciál do vínku nově vzniklé ČSR po 1918. Od komunistické éry převzatá praxe s velmi průměrným hodnocením tvůrčí práce také valně nepřispívá k "nastavení progresivních trendů našeho hospodářství". Neboť víc než „šikovné ručičky" se ve světě hodnotí nápady a know-how. O příliš lehkověrné víře v automatickou schopnost trhu regulovat úvěry a pak efektivní směry podnikání ani nemluvě.[6bis)])

Je tu nějak relevantní problém hegemona?

Připomeňme si Masarykovo vyhodnocení situace hned počátkem války. Už měl v sobě v delší časové perspektivě vstřebanou analýzu Ruska (jež velmi mnozí doma tradičně vnímali jako „kollárovskou" spásu pro Střední Evropu); po řadu let zblízka sledoval politický život v Rakousko-Uhersku; nemohlo mu uniknout, s jakým nasazením se pustilo do války Německo. Později napsal, že od počátku vnímal světovou válku jako „pokus o jednotnou organizaci světa pod vedením Západu proti nacionalistickému imperialismu Německa a Rakouska, usilujícímu o podmanění světa starého"[7)]. Centrum čs. odboje se ve zmíněných intencích od září 1915 ocitlo v Londýně a v Paříži. Specifická situace zavedla pak Masaryka navíc do Ruska. Přes půl roku před koncem války prožil pak v USA, s kontakty na prezidenta Wilsona, jehož role v první fázi příprav „nové Evropy" poválečné byla zřejmě klíčová. (Do vlasti se Masaryk vrátil přes Londýn, Paříž a Padovu, což doprovodně též podtrhovalo intence pro příští zahraničně-politické vazby mladého státu. Není čistě formalitou, vzpomeneme-li si, že Beneš během 2. světové války měl své sídlo v Londýně a že si – zřejmě vzhledem k mnichovskému traumatu – zvolil včas smluvní spojenectví se SSSR a pak i návrat do vlasti přes Moskvu, „od východu".)

Nezapomeňme, že finální hegemon 1. světové války, USA, se brzy po ní totálně z Evropy stáhly a přestaly se o její další politický a hospodářský život zajímat. Po 2. světové válce naopak už v Evropě USA zůstaly vojensky a politicky přítomny.[8)] Dokonce v souvislosti s existencí NATO (spolu s Kanadou) přebírají mezikontinentální spoluodpovědnost za bezpečnostní záruky mírového vývoje Evropy. Nejeden krok NATO v současnosti byl nakonec úspěšný jen dík razantní přítomnosti amerických branných sil.[9)] Přitom ve Spojených státech jsou si dobře této své „patronační" úlohy (nejen v Evropě) vědomi.[10)]

V tomto ohledu stojí za víc než pouhé povšimnutí, že v souvislosti s pokračující integrací (zatím pouze západní a zčásti střední) Evropy probíhá řada navenek paradoxně se promítajících jevů. Rozšiřující se NATO nyní zvýšenou měrou dbá na zásadu demokratických poměrů uvnitř uchazečských států a na jejich nekonfliktní vztahy vůči sousedům. Takto NATO vícemé-

ně „souběžně“ (nikoli nutně!) připravuje uchazeče o členství ve své organizaci na případnou integraci rovněž do struktur hospodářských, jako je především EU.[11)] Takto zároveň USA „bezděky“ spoluvytvářejí předpoklady pro vznik nepříjemného konkurenta na světových trzích, konstituovaného jako megatrh s vlastní – snad relativně silnou – měnou „euro“, jež by mohla brzy začít konkurovat i dolaru.[11bis)]

V této souvislosti je třeba zdůraznit, že sice Německo prohrálo dvě světové války, ale právě po té druhé (s vydatnou pomocí Marshallova plánu aj.) „vyhrálo mír“ a se svou markou se stalo nejsilnějším členem EU. S přihlédnutím k tomu, co víme o ekonomické a politické moci V. Británie před koncem 19. stol. (a s tím, jak těžce hledala své začlenění do evropských struktur po 2. světové válce), se hodí připomenout, že už i Francie v rámci EU hospodářsky předstihla V. Británii (která zatím váhá těsněji se přičlenit k EU, majíc obavy o svou suverenitu; takže k programu „euro“ se zatím nepřipojila). Přitom Rusko jako dědic politické a hospodářské moci SSSR přestalo být supervelmocí, i když zůstalo interkontinentální velmocí.[12)] Co se podařilo v Evropě Německu, podařilo se v Asii – právě tak ve 2. světové válce poraženému – Japonsku; jeho měna „jen“ (a hospodářská potence, včetně automobilového průmyslu, elektroniky a mikrotechniky) je nástrojem konkurence jak americkému, tak i evropskému trhu.[13)]

Ještě dodejme, že současný svět naráží v celé řadě faktorů na jevy, s nimiž si vůbec neví rady (nebo pro něž zatím řešení nehledá) a jež bude nutno řešit globálně (nebo aspoň v nadnárodním měřítku). Jde o problémy životního prostředí (s globálně se projevujícími náznaky dramatických změn klimatu), o stále tíživější problémy sociální (s rostoucími počty nezaměstnaných; mladých, anebo nekvalifikovaných), dále o problémy s měnící se strukturou obyvatelstva v průmyslově vyvinutých státech (vykazující zužující se demografickou základnu, stále labilnější rodinné vazby, a stále masivnější počet důchodců), nebo – ne na posledním místě – problémy s pronikavě rostoucí, mafiánsky organizovanou zločinností, s ní propojeným trhem na nebezpečné drogy, atd. Přitom už několik let je patrný migrační tlak z chudších zemí do těch bohatších (s řadou doprovodných problémů), jenž samozřejmě silněji dopadá na „dělicí čáru“ než na země tranzitní. Připomeňme si, že co bylo po roce 1918 „menšinovým“ problémem, zítra může být ještě dramatičtěji „imigračním“ problémem, zvláště kdyby ČR dosáhla některých integračních cílů dříve než SR (poněvadž pak by se z víceméně „symbolických“ vzájemných hranic z 1. ledna 1993 musely stát hranice tvrdě střežené).[13bis)]

K předchozímu dodejme, že sice zatím je „evropeizace“ stále na postupu (s rostoucím vědomím politické, hospodářské a sociální sounáležitosti těch, co se takto vzájemně propojili), ale že přitom je nezbytné stále mít na mysli řadu s tím souvisejících a předem nepředvídatelných problémů, neboť každý integrující se člen mezistátního společenství vnímá naléhavost a efektivnost jednotlivých kroků prizmatem svých vlastních historicky daných předpokladů (a jimi podmíněných zájmů).[14)] Zde samozřejmě svou roli hraje i to, že v roce 1918 náš národ (spolu se Slováky) – na pozadí vnímané porážky dvou centrálních mocností (a v rámci územní partikularizace politického života) – usiloval o národní, politicky artikulovanou svébytnost; zatímco roku 1998 (tj. o 80 let později) týž národ (svými osudy oddělen od Slováků) možná si ještě ne dost uvědomuje, že už „včera“ se začalo rozhodovat o tom, kdo v rámci globálně pojaté Evropy přežije, ne snad nacionálně nebo kulturně, nýbrž ekonomicky (a to, znovu zdůrazněme, že – v rámci EU – s nepřehlédnutelnou vazbou na silnou ekonomiku Německa!).

Zatím si málo uvědomujeme, že Německo (s pomocí USA) vyhrálo v období tzv. studené války svůj mír v rámci pomalu se integrující západní Evropy a že dozajista nyní je páteří („hegemonem“) potenciálního příštího (časem vzniku třetího) megatrhu (je-li jeden trhem dolarovým a druhý jenovým).[15)]

Jde opravdu především o rozdělení světa (jeho globalizací)?

Zdá se, že celý svět (sice zdánlivě pomalu, ale zato vytrvale) hledá svou zítřejší strukturu, nejen mocenskou, ale spolu s ní zvláště výrazně též hospodářskou. Zatím ještě zůstává nepřehlédnutelně „Amerika“ (tj. USA) celosvětovým mocenským (politickým) hegemonem.[16)] Pokud jde o strukturální ekonomické změny, ty zatím vesměs unikají žádoucí pozornosti dokonce i mezi odborně vzdělanou (byť vesměs

jinak orientovanou) veřejností.[16bis)] Občan spotřebitel si zatím naprosto nespojuje ani ve sféře, která je mu blízká (jeho „žaludek"), že se hrubý domácí produkt („HDP") už v samotném zemědělství – jehož podíl na celkovém HDP státu stále klesá – přímo ve vlastní „výrobě" ustaluje stěží na 30 % celkové posléze vykázané sumy. Nesrovnatelně větší podíl vytváří zpracovatelská fáze, doprava a posléze distribuce.[17)] Ani automobily neprodává sám výrobce, nýbrž má síť dealerů. Ani služby nemívají vždy přímý kontakt na zákazníka; takže přivydělává si (a do DPH, tj. daně z přidané hodnoty, pak přispívá) také zprostředkovatel služeb, jako služba svého druhu. **Podíl DPH ve službách na celkovém HDP stoupl v průmyslově vyvinutých zemích za posledních 30 let tak výrazně, že v USA už roku 1994 přesáhl 75% a v EU 65%** (v běžných cenách), zatímco naopak ve výrobě nepřímo úměrně těmto údajům tento podíl dramaticky klesl (v USA na necelých 18 %, v EU na 21 % celkového HDP).[18)] Pokud jde o vlastní (především „průmyslovou") výrobu, stále více se vyplácí dosahovat nadstátní sériovosti a zvyšovat hospodárnost další komputerizací výroby, projekce, ale i marketingu. Vysoce se dá zpeněžit „know-how", a ovšem znalost potenciálních trhů a zprostředkovatelské sítě. Asi si přitom okamžitě nebudeme valně všímat toho, že díky naznačeným procesům značně klesne potřeba nekvalifikovaných pracovních sil a že s další racionalizací výrobních postupů a služeb hrozí, že mnozí lidé budou muset jít do předčasné penze nebo ani překvalifikováním nezískají žádoucí zaměstnání (takže budou odsouzeni „k životu bez práce"). Na otázku, zda není tento ekonomicky a technicky slibný postup morálně a sociálně neúnosný, zatím nikdo (žádný stát, ani EU) přímou – odpovídající reakcí v praxi stvrzenou – odpověď nepodal.[19)] Svérázná bezstarostnost v této delikátní a problémy nabité situaci zatím trvá...

S přihlédnutím k tomuto celosvětově zatím jen jakoby „na obzoru" hrozivému problému by se mohlo zdát, že „naše česká specifika", byť nejednou bolestně dopadající na občany, jsou zanedbatelná. (Navíc nám dozajista doprovodně brání vidět širší souvislosti naší očekávané integrace „do Evropy".) Tohle je velmi citlivá tématika. Stranická příslušnost často zbraňuje vidět viníky daného stavu. Nejednou se argumentuje tím, že se přece musela hledat naprosto nová řešení pro dosud nikdy takto nenastolené problémy. Zřejmě ano. Ale zároveň nebylo možno při stanovení priorit privatizace nevidět, že **sám model její realizace bude mít některé předvídatelné negativní důsledky, které by bývalo bylo žádoucí včas organizačně a právně „ošetřit"** (o „tunelářských" aktivitách bylo možno se včas poučit ze zákonodárství USA!). Nekryté úvěry nás pronásledují dodnes (spolu s vlekoucí se potřebou sanace vybraných bank). Právě tak dodnes zůstává neklid ve sféře zdravotnictví (kde volné pole pro 29 pojišťovacích ústavů – při dnešním nediverzifikovaném plnění – bylo neprozřetelným a nehospodárným vyhazováním prostředků pojištěnců přímo těmito ústavy; nehledě na další důsledky jak pro financování léčebné péče, tak i v distribuci léčiv). Nejednou se výtkám z nežádoucích postupů brání napadení tím, že zdůrazňují mj. také to, že šlo sice o "neobvyklé" postupy, ty však nebyly „nezákonné". S tím teď nehodlám polemizovat (ač téma je eticky sugestivní a z hlediska úrovně morálního cítění argumentujících smutné). Stojí za to si ale hned teď uvědomit, že sice šel jeden hlas na počátku privatizace, aby bylo „více takových Kožených", jenže tento – řekněme že finančník – chytře a riskantně získaný kapitál, v ní tolik potřebný, nakonec z republiky vyvezl.[19bis)] Cítili jsme se být po nějakou dobu „premianty" v rámci Střední Evropy, a teď sice ještě máme vůči některým státům bývalého „Východního bloku" jistý předstih v celkovém objemu výroby na hlavu, ale v tempu, s nímž to máme namířeno do EU, nás předstihuje spolehlivě i dříve zaostávající Polsko.

Jiný nadmíru závažný problém (řešený „po česku") souvisí s parcelací státu na „vyšší územně-správní celky". Nejdřív sám ministerský předseda Klaus naznačoval, že to bude stát peníze, které jsou zapotřebí jinde; a když pak došlo „na lámání chleba", máme těch „regionů" najednou dvakrát tolik, než jak to mělo odpovídat kritériím EU. (Není teď naším úkolem zvažovat, zda se to stalo jen principiálním podceněním samosprávného principu, anebo naopak jen lehkovážným vyhověním *ad hoc* tlakům z míst, které jen naléhavěji „lobovaly".) Jaksi se „zapomnělo", že **druhou stranou integrace jednou (a to brzo!) bude vznik samosprávy na úrovni „regionů" (tzv. střední článek)**.

Zcela živelně (a pseudoprofesionálně) probíhají až příliš často aktivity spojené s využíváním masových sdělovacích prostředků. **Politika má nejednou ráz exhibicionistických vystoupení, jimž se ale bohužel nikdo nebrání.**[20)] Jsou-li volby senátní uskutečněny s malou účastí voličů, politologové, politici a sociologové se kupodivu shodnou na tom, že voliči byli zřejmě „znechuceni z politiky", anebo že „nepochopi-

li význam Senátu". **Neříká se, proč** nutně klesá zájem voličů na využití práva volit. Jsou-li volby komunální a v nich výrazně převáží jako zvolení nezávislí kandidáti, jen se řekne, že zkrátka lidé mají tendenci dát svůj hlas (a vyjádřit důvěru) těm lidem, s jejichž prací v místě bydliště mají dobré zkušenosti. **Už se neříká, že zřejmě tzv. velká politika se mění v dobře placený show business**, kde se sice vždy znovu řečňuje o „osobnostech", které budeme takto v celostátních volbách vybírat, ale pak se voličům přistrčí pod nos stranická menu jednotlivých stran a ty, člověče, vol zřejmě tu politickou stranu, která tě překvapí rafinovanějším billboardem. Neboť o „programech" se sice mluví, ale vždycky je dost času sdělit národu, když se něco nedaří, že za to může nějaká stávající („smluvní" či nesmluvní) opozice. **Také se až příliš často naše politické prostředí ideologizuje výrazy typu „pravice" či „levice"**, ačkoli – jak bylo naznačeno výše – naše už včerejší (a dosud neřešené) problémy máme přímo před očima (ani „vpravo", ani „vlevo"), v nutkavé potřebě zajistit podmínky k ekonomickému (ale i občanskému a kulturnímu) přežití.[21)]

Samotná politická praxe se u nás odvíjí stále ještě značnou měrou „ochotnicky". **Kdekdo se nabízí, že bude „reprezentovat" své voliče**, když máme tu reprezentativní demokracii. Že by politika vyžadovala víc než exhibici v televizi nebo na řečnické tribuně sněmovny či nějakého náměstí, to mnohdy zůstává utajeno i těm, kteří se o důvěru voličů ucházejí. Inu, jsme demokracie „mladá"! Masaryk správně říkal, že politika musí být „a bude čím dál víc také vědou"[22)]. Na aktivitách a výkonech mnohých našich politiků to valně vidět není.

Přecházím stručně k jádru svého příspěvku. (Neboť si netroufnu teď nějak rozvádět to, co jsem motivicky cítil, že mi od samého začátku tanulo na mysli.)

Stále si vzájemně předhazujeme, „co na to či ono řekne Evropa". Mluvit o "Evropě" a jejích strukturách je nejednou snadné. Přitom jsme ochotni přehlédnout, že nejednou si „na něco hrajeme" (občas i na Kocourkov, a v horším případě i na Hulvátov). A že se až příliš mnoho toho ve světě změnilo (a dále mění!). A že sice jde o perspektivu začlenění „do evropských bezpečnostních a politických struktur", ale že **tady nejde jen a prvořadě o instituce, nýbrž – především – o lidi a jejich konkrétní životy**. Ti, kteří za klima v naší společnosti a za „životní jistoty" občanů převzali odpovědnost, měli by si stále znovu a znovu uvědomovat, že nestačí občany „bavit" produkcemi v televizi či pózami pro billboardy, nýbrž že **přijetím mandátu vzali na svá bedra „starost o duši" jak světa vcelku, tak i jednotlivého občana** (obojí je vzájemně propojeno). To lidské mraveniště musí fungovat; ale nejde samoúčelně o instituce! Přece jde o životní podmínky každého jednotlivého člověka! A veřejná funkce by měla být zodpovědnou (a kvalifikovanou) službou spoluobčanům. Mohlo by vypadat značně „nemoderně" zdůrazňovat závěrem potřebu „žít v pravdě" a (bez ohledu na případný atheismus) „sub specie aeterni". Ale s odlišnými (víceméně jen „pragmatickými") předpoklady nebude možno jednou vybudovat ani ten „celoevropský dům", tím méně „globální společnost". Je to věcí důvěry. A ta musí spočívat na charakteru. (Ne na utilitární ekvilibristice.)[23)]

Masaryk (v Čapkově přetlumočení) prohlásil, že „státník moderní musí být kritický, musí být vzdělaný a moudrý".[24)] **Opravdu, všechno stojí a padá s lidmi, kteří to tvoří.** Také státy (ale i nadstátní organizace) se pak udržují (mohou udržet) těmi ideály, jež byly u jejich kolébky (jak nám rovněž jasnozřivě odkázal TGM). „Evropa" a „evropanství" nejsou jen nějakým heslem, samoúčelem nebo jen jakousi příští střechou nad hlavou. Chtělo by to (jak se lidově říká) pro ty složité a komplexně vázané úkoly dozrát...

A to se ovšem týká nejen politiků, ale i jejich voličů (jejichž zodpovědnost neklesá automaticky tím, že nejdou k volbám). Nezdá se, že celosvětově přibývá v té naší „globální vesnici" starost o věci veřejné a spolu s ní vnitřně pociťovaná potřeba na životní cestě užitečně působit také pro radost a ku prospěchu ve svém okolí („oduševňovat život"). Kde je hlad, nedostatek pitné vody a hygieny, nemoci, nástrahy nevhodného životního prostředí, nesmyslné vraždění lidí, tam se samozřejmě těžko káže „spiritualita". My v České republice – nezůstali jsme v té nynější historické příležitosti (v už nastávajícím „informačním věku") leccos sobě, ale i svým bližním dlužni? I o tom je (podle oblíbené floskule) „evropanství"...[24bis)]

*****

Poznámky:

1) Je-li ve výrazu „Střední Evropa" uplatněno v přívlastku „velké S", má tím být naznačen geopolitický koncept; s malým písmenem

chce autor ve vlastním textu ponechat převážně zeměpisné konotace. – České země sice hledaly po výchozím kontaktu s křesťanstvím svou kulturně-politickou orientaci též „východním" směrem (fakticky jihovýchodně), ale pak definitivně zakotvily v „západním" pojetí křesťanství (přičemž Řím leží od těchto zemí zhruba jižně). Na druhé straně nelze přehlížet, že za Přemyslovců se české země v rámci střední Evropy dostaly výrazně do zájmové sféry německých císařů, přičemž geopoliticky tato Střední Evropa sahala v tomto ohledu až po Řím (což posílilo význam českých zemí za Lucemburků na českém trůně nejen v tehdejší Střední Evropě, ale i východně a západně od tehdejšího českého království).

2) Že letos uplynulo právě sto let od vydání tohoto nanejvýš dobově významného spisu, zůstalo kupodivu mimo žádoucí pozornost! (Už jen to by stálo za separátní analýzu. A ovšem také na tak dlouho standardizovaná problematika ideologie „pokroku", doktríny „politické vůle pracující většiny" nebo sociálního a ekonomického statutu „kapitalismu", ale též příkladně „materialistického pojetí dějin", a to ve srovnávací historické perspektivě 1898 k 1998.)

2bis) Poznámka z podzimu 2003: Téma tohoto hodonínského semináře znělo: „Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk" – viz i bibliografickou zmínku v závěrečných **Odkazech**. Pokud jde hned v následující větě o tu možná ne okamžitě dost jasnou zmínku o Masarykově „konkrétní logice", samozřejmě mi nešlo o tehdejší Masarykovo třídění věd, ale přímo jen o onu v nadpise knihy uvedenou **konkrétnost uvažování**, pro Masaryka tak nepřehlédnutelně celoživotně typickou. Rozhodně jsem nechtěl zůstat u pouhé montáže citací z Masarykových prací zde uvedených o odstavec výše.

3) Nezapomeňme, že možnost pozemního vpádu přímo ze SSSR byla uplatněna jak v případě „maďarských událostí" (1956), tak „pražského jara" (1968). Polsko smluvně tvořilo pozemní koridor jištěný sovětskými posádkami k sovětskému okupačnímu pásmu v Německu (a pak do NDR). Po srpnových událostech 1968 uplatňoval SSSR přímou vojenskou kontrolu i nad ČSSR.

4) Napsal jsem řadu statí k této tématice. Mj. viz *Ve věci tolerance*, Masarykova univerzita, Brno 1995, přílohu 2c nadepsanou „Osudová hranice na Bílých Karpatech?", str. 107-115.

4bis) Poznámka z podzimu 2003: Pokud jde o větu, na kterou se tato poznámka odvolává, je hned zřejmé, že byla ta věta psána ještě v podmínkách, kdy v čele vlády SR stál Vladimír Mečiar. Dnes (na podzim 2003) dokonce má SR některé své integrační programy nastaveny „optimističtěji" než ČR, např. vstup do euro-zóny.

5) Slovinsko je zřejmě konceptuálně středoevropským státem, ačkoli je zeměpisně - alespoň viděno našima očima - na jihu. (Asi není valně plodné teď zkoumat, do jaké míry bylo kdy Slovinsko v rámci začlenění do Jugoslávie jako její nejseverozápadnější součást „balkanizováno".)

5a) Zmiňuji se o tom v „hodonínském" příspěvku k semináři „Masarykova filozofie pojetí demokracie..." (Hodonín 1997, str. 39; zde viz **A2**).

6) Píši o tom mj. v „hodonínském" sborníku, který má vyjít právě teď (*TGM a ruské revoluce,* Hodonín 1998; zde viz **B4**). Řadu otázek zmíněného typu jsem uvedl též ve stati „The Last Man's Culture– Revisited", *Journal of Interdisciplinary Studies*, X/1-2, str. 84-100. – Poznámka z podzimu 2003: Viditelně se mezitím také zvýšil migrační tlak z některých asijských oblastí.

6bis) Poznámka z podzimu 2003: Nezapomeňme také na to, že se např. v ČSFR a potom v ČR nejdřív hodně v privatizační kampani propagovalo, jak bude každý občan „akcionářem", ale přitom až dosud podnikatelé (podniky), když potřebují finanční prostředky, tak si je půjčují od bank (a pak jsou pod tlakem termínů k splácení půjček), zatímco kdyby místo toho emitovali akcie, takovým příliš bezprostředním tlakům by vystaveni nebyli.

7) Viz *Světová revoluce*, Čin, Praha 1925, str. 610 (záhlaví 10. kap.).

8) Stojí za připomenutí letecký most zřízený brzy po válce, při sovětské blokádě západních sektorů Berlína, na němž se USA vydatně podílely.

9) Rozhodně se tu hodí zmínit se o nedávných (a současných) aktivitách mírových sil OSN na území bývalé Jugoslávie.

10) Loni (1997) vyšla řada statí v prestižních časopisech jako *Time, Newsweek, The Economist* o tom, že „Evropa mění svou tvářnost" (*Economist*, z 12. 7., str. 17) a že přitom k tomu dochází s pomocí USA, které - zatím pořád - „jsou v čele světa"(*Time*, z 6. 8., str. 18). – Poznámka z podzimu 2003: Vše, co předcházelo „druhé irácké válce", a také to, co následuje po ní, je ilustrováno na jedné straně úsilím prezidenta G. W. Bushe získat závratné stamiliardové prostředky v dolarech „na obnovu Iráku" a udržet svou věrohodnost (pokud šlo o nezbytnost řešit „irácký" problém válkou); a na straně druhé nelze nevidět, jak některé evropské mocnosti dokážou využít viditelných potíží, které Američanům neustále vyvstávají, a tlačí USA do pozice, v níž by – volky nevolky – byly Spojené státy rády, že se zase mohou opřít o autoritu OSN.

11) Nezapomeňme na závažný rozdíl mezi oběma právě zmíněnými organizacemi, pokud jde o statut samotného členství: v NATO rovnoprávné (spojené se zásadou jednomyslnosti), v EU odstupňované (a adaptované v souladu s předem stanovenými podmínkami ekonomické výkonnosti a stability).

11bis) Poznámka z podzimu 2003: Euro po svém zavedení brzy dost výrazně kleslo pod úroveň výchozí teoretické parity s dolarem. Dnes je euro silnější než dolar.

12) Po nedávném inflačním šoku spojeném s platební neschopností probíhá nyní již šestý pokus o sanaci bankovního systému Ruska. Na váhy možného „vyrovnání" už se kladou – obrazně (ale i fakticky) – dva ze čtyř po 2. světové válce Sovětským svazem anektovaných japonských Kurilských ostrovů, jež by mohly nalákat japonskou finanční pomoc Rusku. – Samozřejmě že prohlášení A. Vondry (z Respektu, č. 32/95), že „Rusko prostě v Evropě nebylo a není", je historicky a věcně neadekvátní, neuvážené a perspektivně zavádějící (a u diplomata překvapuje).

13) Nelze teď rozvádět historii vzniku dalšího donedávna suverénně se rozvíjejícího se trhu „asijských tygrů". Jeho nedávná krize způsobila v celém světě šok. Byla nepředstavitelná – než k ní došlo. Drsně naznačila nepředvídatelnost dalšího průběhu sebestabilnějších programů a s nimi spojených prognóz.

13bis) Poznámka z podzimu 2003: Viz pozn. 4bis).

14) Poměrně nedávný „eurobarometr" naznačil, že se počet Evropanů, kteří věří, že členství v EU je „dobrou věcí" výrazně (o celou třetinu!) snížil; ze 72 % v roce 1990 na jen 48 % v roce 1996. (Viz stať J. Gearyho v *Time*, 23. 6. 1997, str. 21, s názvem „Eu-rope confronts a widening credibility gap"; což bylo ještě před dosažením dohody o definitivním zavedení společné měny „euro".)

15) V tomto kontextu je zatím zřejmě předčasné uvažovat o dalších aspirantech na příští hegemonii. (Počtem obyvatel miliardový trh čínský a jemu se blížící trh indický mohou výrazně ovlivnit poměr sil na setrvale a citlivě, a nejednou nečekaně „balancujících" bilancích zahraničního obchodu; přičemž nikdo dnes nemůže tušit, jak se ještě vyvine případný trh africký nebo latinskoamerický ve vazbě na trhy shora již zmíněné.)

16) Role USA v Radě bezpečnosti OSN, v NATO, ale i mimo tyto organizace (viz vícekrát se opakující krize v souvislosti s Irákem, ale i problematika Kosova ap.), svědčí o tom, že USA jsou nejednou rozhodnuty jednat buď s podporou jen několika spojenců, anebo případně i samostatně, pokud si jsou jisty, že větším rizikem by bylo mlčky přihlížet předem stěží předvídatelnému výbušnému vývoji, a to v libovolné oblasti světa.

16bis) Poznámka z podzimu 2003: Zřejmě čtenáře napadlo, že mezinadpis zní jako protimluv. Uvedu raději příklad, abych krutě přiblížil, že ten slovní paradox má své věcné oprávnění. Představme si, že by lidé na celém světě měli kouzelným proutkem okamžitě dosáhnout životní úrovně aspoň středoevropského občana. Lze si vůbec představit, jaké nároky na suroviny a na energie by taková realizace předpokládala? Samozřejmě včetně nároků na zcela drastickou změnu životního prostředí (včetně zcela nových komunikač-

ních sítí)? Možná to vypadá zcela odtažitě. Takže si představme, že by se měly přiblížit takovému standardu v průběhu nějakých desíti let třeba jen Čína nebo Indie (každá zahrnuje zhruba jednu šestinu obyvatelstva planety). Nároky na zdroje surovin a energií si lze stěží představit, včetně nezbytnosti zajistit do té doby nezbytné nové rozvodné sítě a dopravní cesty, často na úkor stávajícího životního prostředí a zřejmě také těch zemí, které zatím požívají všech výhod, které s sebou přinesl jejich rozvoj dříve, než tzv. třetí země vstoupily na mezinárodní kolbiště jako svéprávné politické subjekty (tj. zhruba před čtyřmi desetiletími). Zdá se, že řešení ta situace vůbec nemá. Z úzce sobeckých důvodů stávající bohaté země sice potřebují, aby i tzv. rozvojové země zvyšovaly životní standard svého obyvatelstva (aby sociální neklid neohrožoval okolní svět); ale zároveň nikterak nemohou potřebovat, aby ekonomický rozvoj byl strmější, neboť jeho nároky by se nutně promítly do stávající bilance surovinových, energetických, ale i ekologicky vnímaných zdrojů – pak ovšem také celkově zvýšenou devastací všech těch k dispozici jsoucích zdrojů a celkového životního prostředí. Zatím se jenom diskutuje o tom, zda posud se ony příslovečné „nůžky" mezi bohatými a „rozvojovými" státy dále nezadržitelně rozevírají, anebo naopak zda stávající poměry ve světě přece jen umožní i těm tzv. rozvojovým zemím přeskočit ono svízelné období technologického rozvoje posledních zhruba třiceti let a jakoby s výhodou ještě naskočit do toho metaforického „vlaku", na jehož odjezd nemohli od samého počátku myslet, protože na jízdenku tehdy nebylo (a doma ani nebyla vůbec kvalifikace na takový počin). Nelze přehlížet, že tlak na migraci do ekonomicky lépe vybavených končin nadále trvá; samozřejmě se zhoršujícími se podmínkami pro „odstartování" nějakých účinných reforem v zemích původu. Z lidí kdesi dole na společenském žebříčku (často zprvu jen nedobrovolných a později přivyknuvších „parazitů" sociální sítě) nikdo neumí vytvořit účinný (přijatelně kvalifikovaný) zdroj žádoucího hospodářského růstu. Každá společnost spoléhá na tzv. „střední" třídu/vrstvu. Té kupodivu v poslední době ubývá i v řadě průmyslově rozvinutých zemí. Nepřehlédnutelně (že by příkladně s výjimkou USA nebo Číny?) v řadě zemí je vysoká (a už léta se nesnižující) nezaměstnanost. A pokud jde o zatím nadějně vyhlížející soutěž mezi USA a Evropskou unií (pokud bychom ji zatím poměřovali jen stávajícími kursy dolaru vůči euru), neměli bychom zapomínat, že Evropa setrvale nejméně půl století zatím dodávala do USA kromě „běžných" vystěhovalců také řadu jejích pozdějších nositelů Nobelovy ceny. Přitom USA zůstávají zemí, která stále ještě nemusí mít velké problémy s penzijním systémem, protože obyvatelstva tam stále ještě přibývá (s relativně malou nezaměstnaností v zemi), zatímco v Evropské unii demografická křivka a důsledky z toho plynoucí vzbuzují obavy (při zatím neklesající – a řešení zatím nemající – nezaměstnanosti)… Netroufám si teď dramaticky vytknout, co z toho všeho si už začínáme odpovědně uvědomovat v té naší České republice. Tohle automaticky nevyřeší ani náš – na první pohled kýžený – vstup do Evropské unie.

17) V listopadu 1998 začal se projevovat neklid mezi českými zemědělci, pokud jde o "výrobu" vepřového masa. Že hrozí, že za 1 kg nedostanou ani 25 Kč. Tohle porovnejme s tou cenou, která je uvedena v řeznictví jako spotřebitelská; a budeme mít v zmíněném ohledu jasno.

18) Viz pracovní verzi studie „Deindustrialization: Causes and Implications", od R. Rowthorna a R. Ramaswamyho (*IMF Working Paper*, 1997, WP/97/42, str. 8, tab. 1b).

19) Zmiňoval jsem se o tom již na loňském hodonínském semináři (1997); viz zde **B4**.

19bis) Poznámka z podzimu 2003: Přesně týž recept uplatnili také finančníci v Rusku; takže taková „privatizace" ovšem neposílila kapitálové rezervy doma. (V. Kožený se nyní dostal do potíží, které právně bude řešit americká justice. Možnost efektivního právního postihu V. Koženého pro nelegální machinace v ČR zatím dána není.)

20) Pavlačové prostředí skýtající program s názvem „Kotel" (prezentovaný TV Nova) je místem, kam renomovaný politik jde; jen proto, aby měl další potřebnou „publicitu"?

21) Naznačuje to např. i na Západě běžné střídání moci mezi konzervativnější a radikálnější vládou bez zvláštních ekonomických nebo politických otřesů, přičemž každá musí většinu základních úkolů řešit obdobně bez ohledu na případné „vlažnější" nebo naopak „dramatičtější" tempo, jež přitom nasadí. U nás jako kdyby s případnou změnou vládní moci šlo přímo o život.

22) K. Čapek, *Hovory s TGM*, ČS, Praha 1990, str. 307.

23) Připomínám tu F. Fukuyamu, který po výchozím holdu „liberalismu" ve své první knize „o konci dějin a posledním člověku" (z r. 1992) v další knize *Trust* (česky „Důvěra"), vyšlé o tři roky později, hledá – jak vidno – pro nejistý zítřek principiálně odlišné záruky, se zdůrazněním spiritualizace života. Viz v V. části závěrečnou, 31. kapitolu posléze cit. díla (vyšlo v The Free Press 1995).

24) K. Čapek, v pozn. 22 cit. d., str. 309.

24bis) Poznámka z podzimu 2003: Nechť mi čtenář nemá za zlé, že ho ještě jednou chci upozornit na pozn. 16bis).

(B2) Fenomén Rusko a Střední Evropa

1) Některé výchozí „okolky"

Jde o téma navýsost politologické. Nemělo by být vymezeno jen podněty z jepičích komentářů všední každodennosti. Na druhé straně by nemělo být omezeno lineárností některých zkušeností z minulosti, vnímaných jako tradiční stereotypy, jež jako kdyby byly setrvale dominantní. Tradičnější je pro české poměry uhranutí Německem, naděje v Rusko jsou mnohem mladšího data (případně obavy z jeho vlivu se začaly etablovat víceméně až s Pražským jarem).

Adaptace na „poměry" nebývá ani jednoduchá, ani přímá. Minulost reflektujeme spíše z extrémů než z jejího „normálu". Přitom se progresivně rozšiřuje vnímání toho, co pociťujeme jako „my". Nejen proklamované „jistoty" mohou být nejednou problematickými, ale i samotná východiska z nejistot mohou být přinejmenším dvousečnými. Obecná práva se dostávají do střetu s požadavky zájmových skupin. Iracionální aspekty lidské existence posilují fuzzy parametry, zne-

možňující její přijatelně spolehlivou predikci. Málo „konstant" světové (ale i lokální) politiky je natolik konstantních, aby byla o překvapení na tomto poli nouze. Záměry (např. udržet mír) mohou být v paradoxním rozporu s tím, jaké agresivní síly se takto podceněním vůle útočníka někdy rozpoutají. Ale dokonce i snaha být spravedlivým může být už zítra zdrojem nečekaných potíží. Přitom zvažování tzv. „národních zájmů" zpravidla bývá dostatečnou překážkou objektivnosti a nestrannosti. Také se ukazuje (nejednou ozbrojenou intervencí ze strany velmocí), že malé státy mají svou „jistou cenu", kvůli níž se stávají kořistí v té velké „hře" o hegemonii, jíž se eufemisticky říká „světová rovnováha".

A také zvažme, že jakmile jednou prohlásíme za dominanty evropského (a posléze i světového) vývoje 20. stol. obě světové války, mohlo by se snadno přehlédnout, že ta léta „mezi" a „potom" nebyla rajským obdobím míru na této planetě. Ani po roce 1989 tomu není jinak. Pokud „zamrznou" některá řešení, nejednou pak promluví zbraně jako „konečný" arbitr. Evropa dosud není relativně stabilním kontinentem, pokud vnímáme potenciální dynamiku, která doprovází všechny ty „stabilizační" projekty pro „postsovětské" její období, ať už jde o elitní program jednotné měny „euro" nebo o právě tak výběrový plán rozšiřování členské sféry NATO.

Přitom jsme zatím nezvážili další naprosto nepostradatelné faktory, jako např. sociálně-ekonomické, ekologické, masově-komunikační; nebo postavení žen, mladých lidí, důchodců; včetně mýtů, jež vyznáváme, a mrtvých metafor, jež nám znesnadňují „čtení" naší současnosti a vytýčení přiměřených koncepcí pro zítřek. Zároveň si namlouváme, že přijatelně rozumíme proměnlivým procesům v časoprostorové síti jedné doby (třeba kolem r. 1913) očima a zkušeností doby jiné (třeba r. 1997). Chce autor této stati usvědčit právě formulované tvrzení pouze z „koketně" vyhlížejícího paradoxu?

2) Masarykovská motivace

Masaryk nejdřív psal – německy – o *Rusku a Evropě* (r. 1913). V průběhu světové války pocítil naléhavost nastínit problematiku *Nové Evropy* prismatem role Německa v tom, co předcházelo válce a pokusem o nastínění poválečných perspektiv pro Evropu, včetně podmíněné federalizace (předmluva je z počátku r. 1918, ač samotná kniha vyšla až r. 1920). Memoárově zarámovanou *Světovou revolucí* pak též Masaryk naznačil, že a jak chápe konstanty a proměnné světové politiky v dynamice času. Nepřehlédnutelným pro nás by mělo být, že v USA byl Masaryk jak v rozhodujících politických kruzích kolem prezidenta Wilsona, tak v emigračních kruzích zástupců porobených národů střední a jihovýchodní Evropy vnímán jako znalec poměrů pro tuto oblast a jako svrchovaná autorita pro problematiku poválečného uspořádání v ní. Představu, kterou Masaryk měl o roli USA pro dobu po válce, dokládá také osobní pobyt Masarykův v USA v závěrečné fázi války.

Masaryk si byl plně vědom ekonomicko-politického potenciálu Německa pro Střední Evropu. (Píši-li „Střední" s velkým počátečním písmenem, mám na mysli geopolitický prostor. Dále ve zkratce „SE".) Události v Rusku po obou revolucích z roku 1917 jej přiměly k mnoha obavám, nehledě už na značně citlivý problém čs. legií v Rusku, pokud šlo o jejich další bojové uplatnění. V *Nové Evropě* (kap. 17) navrhl pro Ukrajinu autonomii v rámci federalizovaného Ruska, což by bývalo snad i vedlo k jisté izolaci SE od předchozí velkoruské politiky.[1)] (Ukrajina hraje po rozpadu SSSR závažnou roli ve strategických úvahách jak na východ, tak i na západ od ní, neboť je potenciálním „klíčem" k teritoriím směrem východním i západním nebo „izolátorem" mezi nimi. Navíc, kromě Polska. Pokud teď nemíníme uvažovat obdobně o Bělorusku a Pobaltí.)

Pokud z právě uvedených pozic budeme chtít zvažovat také pozdější koncepci Masarykova nejbližšího spolupracovníka z doby 1. odboje a druhého prezidenta ČSR Beneše, snadno zjistíme, jak dramaticky se posléze vzdálila východiskům. Mezi tím samozřejmě čnělo trauma „Mnichova". Beneš se v průběhu 2. světové války dostal na stejnou platformu, kterou nahrála situace ze závěru války Stalinovi. Společná hranice ČSR se SSSR umožnila Sovětům přímý teritoriální kontakt a v případě potřeby bezproblémové nasazení vlastních vojenských sil jižně od „polského koridoru" a směrem na Prahu. Přesně to, co po celou dobu po 2. světové válce mohlo kdykoli v kremelských intencích držet na uzdě politické klima Polska nebo Maďar-

ska (aby tu byly uvedeny jen státy SE).

Jestliže předběžně letmo nahlédneme do současnosti, nestačí vnímat tu od ledna 1993 novou okolnost, že ČR nemá už společnou hranici nejen s Ruskem, ale ani s žádným nástupnickým státem SSSR (konkrétně s Ukrajinou). Pokud ČR usiluje o plné členství v NATO, nebude to Rusku lhostejné, už s ohledem na dosud živé historické reminiscence. Jestliže (ústy Z. Brzezinského) USA „nemají jiné volby – doslova nemají žádnou jinou volbu – než vykonávat vůdčí roli ve světových záležitostech", takže dokonce tuto roli vykonávat „musí"[2], jen povrchně uvažující člověk se nechá ukolébat představou, že Rusko se spokojí ve světové politice s rolí odvozenou (když ještě včera SSSR usiloval o hegemonii). Z tohoto hlediska vzpomeňme, jak brzy se změnilo stanovisko Jelcinovo k otázce možného vstupu ČR do NATO. (26. 8. 1993 v Praze: Rusko „nemá právo" bránit ČR v úsilí přistoupit k libovolné mezinárodní organizaci, tedy ani k NATO.) Jak víme, ač USA zdůrazňují potřebu „otevřených dveří ke konstruktivnímu vztahu k Rusku" [3], v Moskvě převažuje vůči takto zatím příliš obecně pojatému plánu „na rozšíření NATO" ostražitost (ne-li nedůvěra). Copak mohou na „Východě" zapomenout, že hranice přímého vlivu Kremlu byly ještě nedávno v Berlíně a až u Aše?

3) Nestabilita Střední Evropy

Nelze dost nezdůraznit setrvalou potřebu vnímat zamýšlené jeviště v jeho spojitých proměnách, s ostražitostí vůči „fluktuujícímu" sémantickému obsahu zděděných termínů pro jeho „popis". Trojím dělením z konce 18. století zmizelo ze SE Polsko a poprvé se jí přiblížilo Rusko. V průběhu napoleonských válek mocensky byla SE vymazána zcela, a nejdřív se nakrátko usadila vojensky Francie až v Moskvě a pak Rusko (se spojenci) až v Paříži. Vídeňský kongres („1815") **nejméně do poloviny století stabilizoval poválečnou „rovnováhu"** jak obnovením středoevropského geopolitického prostoru, tak i zvýšením prestiže poražené Francie (jako potenciální protiváhy vítězům ze SE a Rusku, zvláště dík přičinění Anglie). Po roce 1870 nastává politické sjednocení Německa a dramatický vzestup jeho ekonomického potenciálu. (Krátce předtím se dovršilo sjednocení Itálie. Vojenská prestiž Ruska, jako „četníka Evropy" ještě z roku 1849, ztratila valně na svém jasu v nedávno proběhlé krymské válce. Francie po zdrcující porážce od Německa – u Sedanu, r. 1870 – rovněž utrpěla těžký šok.) „Východ" i „Západ" evropské pevniny mocensky ustupuje, a to až do vypuknutí 1. světové války. Anglie jako koloniální velmoc se o evropské záležitosti (až na pokrevní svazky s panovnickými domy) valně v tomto období nestará. První světová válka **spojí „Východ" a „Západ" k boji proti „Středu"** (Itálie se překvapivě přiřadí k „Západu"). Po roce 1918 je celá SE rekonstruována. Jediným demokratickým a sociálně stabilním státem v SE zůstalo malé a národnostně smíšené Československo. USA, závažným způsobem figurující na straně vítězů z velké – víceméně evropské (ale kontinentálně probíhající) – války, se zcela izolovaly od evropské politiky. Rusko po roce 1917 se také zcela izolovalo od Evropy.

Za druhé světové války v zimě 1941 byla situace na mapě velmi podobná té, jaká předtím vznikla – také v zimě – roku 1812. Jenže v roce 1941 Německo, jako dominantní stát SE, pohltilo kontinentální „Západ" (zdrcující porážkou Francie) a hrozilo stejným osudem „Východu". Po 1. světové válce byl „rekonstruován" „Střed" rozbitím Rakousko-Uherska, po 2. světové válce – po porážce Německa – **„Střed" mocensky zcela zmizel** (nezapomeňme: obdobně jako během napoleonských válek). Velmocenská bipolarita na jedné straně posunula nově konstituovaný „Západ" až po Berlín, a "Východ" politicky končil až u Aše. (Kompromis s neutralizací Rakouska z hlediska „rovnováhy sil" teď nelze rozebírat.) Po 1. světové válce (a Wilsonovu angažmá při mírových ujednáních) se USA přestaly o Evropu zajímat, **po 2. světové válce USA setrvale až do dneška cítí odpovědnost za udržení poměrného „statu quo"**.

Už před rokem 1989 došlo v SE nejdřív – dík gorbačovské politice – k oslabení mocenského tlaku z „Východu". Integrací bývalé NDR do SRN automaticky byl **posílen opět vzkříšený „Střed"** (paradoxně dočasným ekonomickým oslabením SRN). Po likvidaci Varšavského paktu a RVHP začalo se v SE rodit mocenské vakuum. Hranice přímého vlivu NATO se posunuly na východ až na Odru–Nisu. Tím automaticky vzrostl význam Polska pro stav, který se předtím nazýval „rovnováha mezi Východem a Západem". (Nezapomeňme, že zánik Polska nebo oslabení jeho

významu byly vždy doprovázeny posílením vlivu Ruska /SSSR/ v SE. Vznik Ukrajiny a Běloruska jako samostatných států jen zdánlivě oddálily vidinu bezpečnostních rizik, vnímáno od Moskvy; nebo záruk, vnímáno ze Západu.)

4) Problém rovnováhy, aneb Rusko a NATO

Právě teď (na sklonku léta 1997) bychom mohli znovu zopakovat tvrzení z dubna 1995, že „expanze NATO je klíčovou položkou jak v rámci NATO, tak i v kontextu alternativních budoucích bezpečnostních uspořádání v Evropě“[4], a to dokonce už plné čtyři roky[5]. Ve prospěch strategie „rozšiřování NATO“ bezesporu svědčilo ukončení činnosti Varšavského paktu a doprovodné „bezpečnostní vakuum“ v SE, propojené se zjevným oslabením velmocenské pozice Ruska (a vnitřních vazeb v alianci SNS). (Právě tak by se mohlo říci, že plány na rozšíření NATO musely nutně oživit aktivity v rámci této aliance a mohly být v SE považovány za alternativní a předběžný příslib pro mnohem nesnadnější integraci do ekonomických struktur „Západní Evropy“.) Proti tomuto integračnímu plánu především hovořila (a hovoří) myslitelná – a očividně se nabízející – interpretace těchto záměrů ze strany Ruska jako hrozby. Pak už sám fakt, že lze spojit plán na posun hranic přímého vlivu NATO směrem na východ (s ředstavou nové dělící čáry mezi Západem a Východem) je automaticky kontraproduktivní – místo stabilizačního vkladu navozuje potenciálně konfrontační prostředí. V dosud nestabilizovaných ekonomikách států SE finanční nároky na modernizaci a kompatibilitu vojenských systémů v rámci NATO (ale i samotná dosavadní ekonomická, politická a právní transformace států SE) se mohou projevit jako Achillova pata pro jednotné velení a údernou sílu NATO.[6] (Na druhé straně nezapomínejme, že **Američané v NATO si ponechávají klíčové pozice**. Že např. neustupují tlaku Francie na přenechání velení nad jižním křídlem NATO „Evropanům“ nebo na jeho urychlené rozšíření až po Rumunsko. Z tohoto hlediska jsou poučné články v *Time* z prvního srpnového čísla, s příznačnými názvy: „Amerika vládne: Chvála Bohu“ a v podtitulu druhého s názvem „Slunné americké léto“ čteme „US jsou na špici světa...“.[7] Závěr prvého z právě citovaných článků zní: „Nicméně mnohapólový svět je nevyhnutelný. ..Jednopólový okamžik, americký okamžik. Ať dlouho vydrží.“[8])

Bez ohledu na to, že se z řady důvodů může jevit jako nesporné, že ČR vykazuje jak pro NATO, tak pro EU nejslibnější parametry k přijetí[9], nemělo by unikat ze zřetele, že nejdůležitějším z nyní vážně – po „Madridu“ – uvažované trojice států je samozřejmě Polsko. Počtem obyvatelstva dvakrát převyšuje zbývající dva uchazeče, a nadto geopoliticky je mezi Německem a ještě ne dost stabilními nástupnickými státy po SSSR (Kaliningradskou oblastí Ruska, Litvou, Běloruskem a Ukrajinou). Už tím může být příští hraniční linie NATO díky východní hranici Polska pro alianci rizikovou.[10]

Lze bezesporu souhlasit s krystalizací čtyř údobí zrání myšlenky na expanzi NATO, jak je uvedl J. Simon[11], což (z perspektivy SE) nyní doplníme dalšími dvěma: 1) 1989-90: euforie v SE a faktický posun NATO k Odře a Nise. 2) Do konce 1991: oslabení vlivu SSSR v SE a její střízlivý optimismus, pokud jde o integraci západním směrem. 3) 1992-93: spolu s rozkladem SSSR, Jugoslávie a ČSFR roste na jedné straně jistota o bezpečnosti SE vůči Východu, ale také skepse států SE, že by Západ hořel touhou po zintenzivnění vlastní role v SE. 4) 1994-1996: pocity nejistoty v SE, zda, pokud jde o plnoprávné členství v NATO, není „Partnerství pro mír“ pro SE jen těšínským jablíčkem. 5) 1997: závazný příslib NATO expandovat východním směrem pro tři státy SE (s výjimkou SR). 6) Po r. 1999: bude nesporná naděje na další rozšíření aliance NATO pro jiné vážné zájemce?

5) Některé vize pro zítřek a stíny včerejška

Jen nesmírně stručně lze nadhodit situaci, v níž je SE dnes. Především přehlížení faktu, že **Německo je historicky a geopoliticky středoevropským státem** (který je zároveň ekonomicky nejsilnějším činitelem západních mezistátních integračních organizací), je zřejmě obdobně zhoubné pro zítřejší politiku v SE

jako polemické nažhavování včerejších reminiscencí („Mnichovem" počínaje); bez ohledu na oprávněnost a potřebu konečně sporné body oboustranně dořešit (minulost pak ponechat historii a politiku orientovat směrem vpřed).

Mnohem širší (a citlivější) pozornost by měla SE věnovat Rusku. **Rusko je a zůstává evroasijskou mocností (a významným trhem zítra).** Už nějakou dobu ujišťuje své západní sousedy, že v této „zóně" hodlá artikulovat své specifické zájmy. Přitom nejednou už byla tato „příhraniční zóna" zdrojem napětí, ne-li ozbrojených střetů. „Otevřené dveře" NATO pro Rusko jsou zatím neaktuální metaforou, která je zatím velkou neznámou. Už řadu let se říká, že největší menšinou v Evropě žijící za hranicemi svého státu jsou Maďaři (něco přes 3 miliony), přičemž si málo uvědomujeme, **že Rusů žijících mimo Rusko je dnes 23 milionů!** Je tu navíc možnost souběhu národních aspirací s reminiscencemi velmocenskými (při dosud nedostatečných zkušenostech s demokracií). Rozšiřující se NATO může být snadno považováno za hrozbu, když „vakuum" v SE bude vojensky pokryto pod vrchním americkým velením. (Mj. také dosud nebyla ratifikována Ruskem dohoda Start II.)

Jestliže po versailleském míru zůstala Evropa bez přÍtomnosti USA (i Ruska; s izolovaným Polskem), tuto chybu USA po 2. svět. válce napravily. Stojí je to **každoročně 10% HDP na vojenský rozpočet**. Mladí Američané umírali v boji proti komunistické agresi v Koreji nebo ve Vietnamu. Je dosud v paměti dramatický zásah pod US velením proti obsazení Kuvajtu Irákem. Dokud se do bosenské krvavé tragédie nevložily diplomaticky a vojensky Spojené státy, evropské instituce a OSN nebyly schopny utlumit tamní krveprolití. Ač už je víc jak 50 let od skončení 2. světové války, dosud dlí US vojáci v západní Evropě. Mnozí američtí politikové tvrdí, že USA nechtějí hrát roli světového četníka, přičemž NATO v Evropě že je též v zájmu Ameriky – aby nemuseli Američané krvácet v zájmu Evropy potřetí![12)]

Ještě aspoň poznámku k SR. Dokumenty USA z let 1994-95 výslovně uvádějí SR mezi vážnými uchazeči o přijetí do NATO jako plnoprávného člena (neexistuje jiná forma členství!).[13)] Stačí letmý pohled na mapu, aby bylo zcela jasno, že Slovensko vylamuje teritoriální „vakuum" do „stalinské" linie z roku 1945 (tehdy vyplněné směrem „na Západ", teď vůči „Západu" jaksi „nečitelné").

Z jistého hlediska je **NATO předpolím k ekonomické integraci se Západní Evropou** (spolu s vyhlídkou na vyšší míru též sociální stability). Toto svou strukturou složité téma teď rozvádět nelze, ale je třeba vidět jeho dosah i pro dnešní a zítřejší adepty NATO...

Takhle komplexně se díval na politiku i TGM. Vnímal ze zorného úhlu Německa i Ruska vyhlídky pro poválečnou situaci SE, spolu s otázkami národnostními, sociálními, kulturními a mravními, včetně aspektů náboženských a s odpověďmi vtaženými do politické praxe. Toto vše s přihlédnutím k roli velmocí ve „hře", jejímž výsledkem vždy bývá nejistá „rovnováha" ve světě. (Roku 1918 samozřejmě s přispěním USA. A dnes?)

Poznámky:

1) Blíže k některým aspektům právě dotčené problematiky viz můj příspěvek na konferenci k 100. výročí od vzniku „České otázky", s názvem „Masaryk a Střední Evropa". Zde zařazeno jako **B1**. – Poznámka z roku 2003: Text **B2** předcházel svým vznikem o dva roky text **B3**, jemuž se stal zčásti východiskem. Měl jsem za to, že ta různá „dolaďování" obdobné tématiky zůstala zajímavá přinejmenším rozmanitým koloritem, s nímž byla prezentována. Prvá z těch tří statí vznikla roku 1995, druhá 1997, třetí 1998.

2) Cit. dle sborníku David S. Alberts a Thomas J. Czerwinski, eds., *Complexity, Global Politics, and National Security* (Sborník z konference v National Defense University, konané v listopadu 1996, přičemž Brzezinského příspěvek nese název „America in the World Today" a byl zařazen jako 2. kapitola; zde cit. ve vlastním překladu podle záznamu v Internetu).

3) Institute for National Strategic Studies, *McNair Paper No. 46* (z ledna 1995), Stanley R. Sloan, „NATO's Future: Beyond Collective Defense", kap. 1 (cit. ve vlastním překladu dle záznamu v Internetu).

4) Viz James W. Morrison, „NATO Expansion and Alternative Future Security Alignments", *McNair Paper No. 40* (Institute for National Strategic Studies, cit. ve vlastním překladu z verze v Internetu). – Ve stejném duchu zní text *Study on NATO Enlargement* (Brussels, NATO Headquarters, Sept. 1995).

5) Rich. L. Kugler, *Enlarging NATO: The Russia Factor* (RAND, 1996); hned v úvodní Předmluvě a ve výchozím tvrzení Souhrnu (přičemž zónu východně od Německa, ale mimo Rusko, nazývá „Východní Střední Evropou").

6) Podle údajů ze stati B. W. Nelana „Beyond Cold Borders" v *Time* z 14. 7. 1997 se počítá s tím, že vstup prvých tří SE států bude stát v průběhu příštích 13 let 35 miliard dolarů, přičemž evropské státy mají nést zhruba 85 % tohoto břemene. (Viz v témže čísle úvahu „After the Madrid Summit" od S. Talbota, nám. min. zahr. USA, kde je sice povzbudivě uvedeno, že už existuje Permanentní spojená rada NATO-Rusko, ale autor si nezastírá, že „stereotypy umírají úporně"; str. 26.)

7) *Time* z 4. 8. 1997. „America Rules: Thank God" od Ch. Kraut-

hammera a „A Sunlit American Summer“ od J. Chacea.
8) Cit. ze str. 17 zmíněného čísla (a přel. M. D.).
9) Např. dle zde v pozn. 4 cit. práce v jejím „Summary“.
10) Nelze tu přehlédnout jak možné koketování Polska s protivahou Ruska vůči sílícímu vlivu Německa v SE, tak – v lokálním ohledu – averze polského obyvatelstva Litvy vůči jejímu režimu (doložené mj. jeho sympatiemi se srpnovým pučem v SSSR z r. 1991 a národnostně promítnutými třenicemi s litevskou státní správou). Viz i J. Simon, „Central Europe: „Return to Europe“ or Descent to Chaos?“ (*McNair Paper No. 20*, s řadou zajímavých odkazů).
11) J. Simon, „Central European Civil-Military Relations and NATO Expansion“ (*McNair Paper No 39*, kap. 1).
12) V průběhu prvé poloviny července 1997 dostal prezident Clinton dva dopisy podepsané řadou významných politiků, varující před připuštěním států SE do NATO.
13) *NATO Participation Act* (1994) a *NATO Revitalization and Expansion Act* (1995).

(B3) Rusko a Střední Evropa (Fenomén Střední Evropy a její kontext)

1) Některá ohrazení úvodem

Především sám název tohoto textu byl vynucen okolnostmi. Ruska se dotkne nikoli v jeho vlastních těžištích, nýbrž jen odvozeně vzhledem ke Střední Evropě. Na druhé straně „Střední Evropa“ tu bude pojata jako geopolitický koncept, který se jen velmi zvolna znovu stává nositelem jistých obsahů, jež nicméně mnozí mají za mrtvě narozené dítě, pravděpodobně s ohledem na stále nadějnější globální evropskou integraci. Poněvadž aktuálně má námět svého adresáta v České republice, jiné zorné úhly tu budou zmíněny jen výjimečně.

Samo téma má prioritně politologický náboj; **přitom bez akcentování historického rozměru je stěží srozumitelné**. Na druhé straně mechanické přenášení některých zkušeností z minulosti do dnešní reality by adekvátní analýze neprospělo. Nejde tu jenom o to, co se nějak stalo (Rankeho „wie es gewesen“), ale snad ještě víc nám znemožňují přiměřené vnímání současnosti rozmanité mýty, jimiž tradice „obalila“ fakta; takže nejednou žijí především nějaké „obrazy“, aniž je aspoň přibližně jisté, čeho vlastně jsou zobrazením. Že by přesto byly interpretací? Síla sugesce, zvláště je-li napojená na přirozenou touhu být součástí něčeho velkého a významného, posiluje potřebu případné korekce fakt ve směru kýžené vize, i kdyby měla být – nejednou! – transponovaná jen do úrovně klání sportovního. (Viz mj. posrpnová hokejová utkání mezi SSSR a ČSSR.)

Rovněž nezapomínejme, že minulost reflektujeme snáz z jejích extrémů než z “normálního“ průběhu. Kromě kognitivně založeného vnímání událostí málokdy abstrahujeme od vůlí podepřených desiderat, navíc až příliš často umocněných emočně. Jako aktérům v aréně, ale i jako pouhým divákům na ochozech světového či domácího dění nám vesměs běžně uniká, že **jen málo „konstant“ světové (ale i domácí) politiky je natolik konstantních, aby nebyla o překvapení na tomto poli nouze**. Mnohé proklamované „jistoty“ jsou nejednou natolik nejisté, pokud jde o jejich realizaci a žádoucí efekt, že si ani jejich hlasatelé nedávají práci s vyargumentováváním předpokládaných pro a proti. Do politiky pak vstupuje psychologie hazardního hráče pokeru. Přitom si ale ani tvůrci historicky závažných informací, ani jejich adresáti nemusí uvědomovat, že než dojde k jednomu nějakému vyústění historického procesu, předcházel mu možná celý vějíř potenciálních významů, z nichž každý s sebou nesl předpoklady k více či méně odlišnému sřetězení dalších událostí. Navíc v následujících obdobích si lidé vždy znovu namlouvají, že přijatelně rozumějí minulosti, kterou sami neprožili, nebo kterou sice prožili, ale později ji bezděky či záměrně transformují do nějaké symbolické zkratky, která jim pomáhá ponechat si její sugestivní (že by žádoucí?) stín i pro současnost.

2) Několik dalších připomenutí

Světová politika se realizuje jako boj o hegemonii zrovna tak, jako nabývá těchto rysů i politika vnitrostátní (bez ohledu na povahu priorit, které jsou takto exponovány, a ignorujíce nyní způsob, jímž k jejich prosazování dochází). Tzv. „národní (státní) zájmy“ zpravidla přitom nebývají (a ani nemusí být) kon-

krétně specifikovány. Vhodnou záminkou k prosazení mocenské/velmocenské politiky jsou vždy. Tím že oslovují okamžitě určitou pospolitost, aniž ji nutí k přemýšlení, nárokujíce víceméně jen obecně pojatou „věrnost" straně, národu, nebo ideálům, umožňují málem mysticky vyzařující stmelenost, jejíž síla je v omamné a omamující emocionálnosti. Že bývá překážkou objektivnosti (nestrannosti) a že může být nezvládnutelným „džinem z láhve", nebudeme teď posuzovat.

Napoleonské války z hlediska středoevropského poměru sil dokonaly, co otřáslo několikasetletou hegemonií Rakouska (a Habsburků) ve Střední Evropě během válek s Fridrichem II. za vlády Marie Terezie. Rakouská diplomacie za sedmileté války už nedokázala čelit razantnímu vojenskému postupu Pruska a řadě doprovodných vrtkavých náhod (1756-63), ač uskutečnila alianci s Francií a Ruskem. V půli 19. století česká politika ještě uvažuje prostřednictvím Palackého o racionalitě svého národního života v rámci rakouské monarchie. Kdo by si po Frankfurtském sněmu (1848) pomyslil, že zhruba o dvacet let později vznikne silné a sjednocené německé císařství? V tom mezidobí existovaly ve Střední Evropě jen dva státní celky, Rakousko-Uhersko (od roku 1866 dualistické) a Prusko. Po roce 1871 Německo se stalo hegemonem středoevropského prostoru.

Ve 20. století byly obě světové války dozajista pokračováním boje o hegemonii, v obou případech už v celoevropském, ale i Evropu přesahujícím rozměru. Obě byly vyvolány mocenskými aspiracemi Německa. Jeho ekonomický a vojenský potenciál byl roku 1914 výzvou především tehdy světovládné Anglii a rivalu v bezprostředním sousedství – Francii, doprovodně pak též vůči Rusku. USA byly zprvu stranou strategických zájmů Německa. Přitom, ač právě USA mohly nejvíc mocensky těžit z porážky Centrálních mocností v 1. světové válce, až příliš okatě daly najevo svůj nezájem o další osudy Evropy. Do mezinárodních organizací, jež po té válce vznikly, aby zabránily dalším válečným střetnutím, USA nevstoupily. Kupodivu i 2. světovou válku lze na jejím počátku charakterizovat obdobně: jako střetnutí Třetí říše s Anglií a Francií, přičemž „Rusko" (reprezentované jako SSSR) bylo zprvu překvapivě spojencem Německa. I do 2. světové války byly USA vtaženy proti své vůli. V porovnání k výchozí situaci v roce 1939 se ale po 2. světové válce vytvořily zcela nečekané nové poměry. Na půdě USA ještě před koncem války vznikly základy příští OSN a samotné jejich sídlo zůstalo na území Spojených států. Poprvé bylo nutno vytvořit naprosto nové výrazy pro mocenskou sílu nových triumfujících supervelmocí. USA tentokrát zůstaly v Evropě přítomny i vojensky a převzaly hlavní tíhu potenciálních střetů se zcela novým pretendentem na světovou hegemonii – se SSSR. Během pouhých tří let se stabilizovala nadvláda SSSR nad Střední Evropou, která dík vzniku „železné opony" přestala na víc jak čtyři desetiletí jako geopolitický pojem existovat.

Z hlediska „optiky" vzniku obou světových válek byl pro Střední Evropu nanejvýš senzitivním problémem vztah k ekonomicky a politicky rozpínavému Německu. Po 1. světové válce se rakousko-uherský společný trh rozdělil mezi sedm nově rozčleněných, nejednou nových státních teritorií, a to bez ohledu na to, co a jak se od konce války dálo v Německu. Po 2. světové válce vzniklo naprosto odlišné mocenské vakuum, tentokrát mnohem bezprostředněji spjaté přímo s porážkou hitlerovského Německa a s mocenskými ambicemi SSSR jako jednoho z vítězů 2. světové války. K dramatickým územním korekcím ve Střední Evropě došlo na účet Německa, přičemž nadmíru závažnou roli tu sehrál intenzivní zájem SSSR přesunout víc do Střední Evropy západní hranice státu – na účet Polska, jemuž by se dostalo kompenzací na úkor poraženého Německa. Teprve když geopoliticky Střední Evropa po roce 1945 definitivně zanikla, hegemonem v tomto prostoru se stal SSSR, přitom pro ČSR (a Polsko) jako „slovanský bratr". (Tohle zajímavě, a přitom pozitivně dokládá, zřejmě dík „mnichovskému traumatu" dokonce i Edvard Beneš.) Když se po roce 1989 ekonomicko-politický vliv SSSR (a pak Ruska) velmi silně snížil (a když dokonce došlo k zániku Varšavského paktu), bylo tu najednou ve Střední Evropě zas politické a vojenské vakuum, které paradoxně nebylo valně uvědomováno ani v samotných zemích Střední Evropy. Kupodivu ani v SSSR (a pak ani v Rusku) nebyly zpočátku zaznamenány žádné znepokojivé reakce, když se sjednocením Německa (3. 10. 1990) najednou posunuly předchozí dělící linie mezi „dvěma tábory" z roku 1945 „zpět na východ" až k Odře a Nise. Ještě v srpnu 1993 bylo ústy prezidenta Jelcina na adresu Polska a ČR řečeno, že si Rusko neosobuje právo bránit těmto státům v jejich snaze připojit se k NATO. Vzápětí poté – kde se vzal, tu se vzal – byl tu najednou „ruský faktor". Z ruské strany přišla energická prohlášení, že by měla být jakékoli vojenská uskupení zrušena; tím spíše že by plány na rozšíření

působnosti NATO směrem na východ byly interpretovány Moskvou jako mocenská hrozba vůči Rusku. Automaticky se zvýšil vojensko-politický význam Polska. V tomto ohledu je nadmíru zajímavé, že se více na veřejnosti neuvažuje o roli Německa v integrující se (nejdřív jen západní) Evropě. Měli bychom si uvědomit, že po roce 1989 se Německo vrátilo do Střední Evropy, v níž historicky vždy bylo nanejvýš důležitým činitelem. A pokud jde o problém evropské „rovnováhy", lze říci, že a) SSSR byl supervelmocí, zatímco Rusko je nyní jen jednou z velmocí, ale že zároveň b) Rusko zůstalo evroasijským, tedy interkontinentálním, kolosem s globálními (tedy ne jen nějak „lokálními") zájmy.

Pro obor našich úvah by se rovněž nemělo ztrácet ze zřetele, že Střední Evropa existovala jako geopolitický pojem déle než jedno tisíciletí (pro naše dějiny počínaje Velkou Moravou). Že dík „železné oponě", zatažené po roce 1945 Sovětským svazem, Střední Evropa zanikla na víc jak čtyři desetiletí a že v tomto mezidobí Východ měl své hranice někde u Aše a Domažlic (a v Berlíně!). Že vzhledem k bohatým a různorodým (nejednou značně nevyváženým) vazbám po celý středověk a značnou část novověku byla a zůstávala mocenskou součástí středoevropského prostoru na jihu Itálie. Že vzhledem k tureckým výbojům v Evropě „Balkán" na dlouhou dobu hraničil s Dunajem u Prešpurka (nynější Bratislavy) a hrozil zmocnit se i Vídně. Že geopolitické hranice nevznikají pouhou geografickou polohou, ale jistým kulturně-politickým klimatem, je i dnes[1)] exponováno fakticky vytýčeným rozhraním mezi nově se konstituujícím „středem Evropy" a „východem" na Bílých Karpatech.

Problematice Střední Evropy nelze přiměřeně rozumět bez žádoucího zřetele k německému prostoru. Ještě v 18. století představoval zhruba něco přes 350 samostatných správních celků. Po napoleonských válkách stále ještě existovalo na německé půdě kolem 40 suverénních států. Přitom i Itálii se podařilo časově předstihnout v sjednocovacích snahách Německo, jež se stalo – jakoby přes noc – roku 1871 císařstvím. Na počátku 20. století Německo bylo již schopno ekonomicky konkurovat Anglii. Po prohrané 1. světové válce muselo odstoupit některá území sousedům (z prestižního hlediska nejtíživější byla ztráta Alsaska a Lotrinska). Nesrovnatelně větším šokem pro Německo bylo po 2. světové válce nejen zřízení čtyř okupačních pásem, ale především ztráta Východního Pruska a Slezska. Jistým zadostiučiněním z hlediska národní německé identity muselo být včlenění pěti východních „zemí" do SRN na podzim 1990 (s l6,3 miliony obyvatel). Nepřehlédnutelná je role SRN v rámci západoevropských (a celoevropských) struktur, a její zhodnocení by vyžadovalo samostatný rozbor. S přihlédnutím ke specifické váze Německa v evropské politice (a v jejím hospodářství) by se mohlo zdát, že námět uvozený titulkem této stati je nějak možná jen „odvozený" a jen zdánlivě aktuální. Masarykova jasnozřivost, s níž psal o „české otázce" před 1. světovou válkou a o roli Německa a Ruska v rámci evropské politiky během oné války, nám v našich ideologizovaných stranických půtkách na naší politické scéně jaksi uniká.

3) Některá fenomenologicky zajímavá poučení z minulosti

Středoevropské jeviště je třeba vnímat v jeho spojitě navazujících proměnách. Přitom je nutno si současně uvědomit, že a jak sémantický obsah výrazu „Střední Evropa" nabývá vždy nových konotací, a to jako zatím stále ještě svébytný prostor mezi Východem a Západem. Stanoviště pozorovatele a jeho zakotvení v určité (vždy nějakými indoktrinacemi poznamenané) tradici nepochybně může ovlivnit rozmanitá různočtení následujícího věcného materiálu.

Budeme nyní vrstvit jednotlivé časové prahy za sebou ve sledu, který by neměl bránit ani synchronnímu pohledu na celé evropské teritorium, ani diachronně rozloženým změnám v jeho místním politickém utváření. Vždy jako bychom jenom četli mapu. Přitom budeme vnímat mocenské přesuny, jako by se to odehrávalo na zvláštní „šachovnici", na níž se zápolí o hegemonii. Nebudeme se pokoušet vysvětlovat onu zapeklitou otázku, PROČ se to či ono událo, ale zkusíme vždy zdůraznit, ŽE k nějaké důležité změně v poměru sil došlo.

(A) Během poslední třetiny 18. století zmizelo ze Střední Evropy Polsko (1772, 1793, 1795). V téže době se současně mocenské zájmy Ruska poprvé výrazně artikulovaly směrem ke státům Střední Evropy (s územními zisky na účet Polska). Rusko se stává sousedem Rakouska a Pruska. Západní Evropa ve

středoevropské geopolitické hře zapojena není. (Má své starosti s odkazem francouzské revoluce.)

(B) V průběhu napoleonských válek (1805, 1807, 1812) Francie ve směru západovýchodním do té míry otřese předchozími mocenskými vazbami v Evropě, že vojensky mizí střed (přičemž Prusku a Rakousku zůstává role trpěných satelitů Francie) a prestiž Ruska je dočasně otřesena francouzskou okupací Moskvy.

(C) Vídeňský kongres (1815) restituuje (s vydatným přispěním britské diplomacie) Střední Evropu. Ruská, pruská a rakouská armáda spolu s Angličany triumfují nad Francií. Ruští vojáci v Paříži zahlazují definitivně možný nepříznivý dojem o aktuální vojenské síle Ruska. Vypadá to jako rok 1812 naruby; ale „střed" získává po Vídeňském kongresu některé strategicky významné nové územní koncese. Anglie se po kongresu přestává o situaci ve Střední Evropě zajímat.

(D) Po Napoleonově definitivní porážce Francie obtížně hledá cestu k neautoritativní vládě. Rusku zůstala po Vídeňském kongresu jeho role v Polsku z doby po třetím dělení Polska. Až na epizodní, ale pro Rakousko významnou pomoc ruských vojsk při potlačování maďarské revoluce (1849) lze celé půlstoletí po roce 1815 charakterizovat pro Rusko jako období jeho slábnoucího vlivu ve Střední Evropě. Politika Anglie je soustředěna na její globální zájmy, tj. mimo Střední Evropu. Od ledna 1871 je nepřehlédnutelným způsobem posílena mocenská pozice nad Francií vítězícího a teď už i teritoriálně sjednoceného Německa. Střed Evropy pro příští léta tvoří společně jen Německo a Rakousko-Uhersko.

(E) V první světové válce proti sobě stojí především tzv. Centrální mocnosti (Rakousko-Uhersko ve stínu císařského Německa) a na druhé straně „dohodové země" (na západě Francie s Velkou Británií, na východě Rusko; k nimž se pak překvapivě připojí též Itálie). Rusko se po revolucích roku 1917 ocitá mimo další mocenskou hru (i když se nehodí podceňovat ideologický náboj „vyvážení" revoluce na západ, zvláště po skončení války). Významnou úlohu při rekonstrukci Evropy dozajista sehrál jak mezinárodně uznávaný T. G. Masaryk, tak i energický Edvard Beneš. USA, které se cítily být přinuceny posléze vstoupit do války (6. 4. 1917), hrály závažnou roli v poválečném uspořádání Evropy jen v prvé fázi (prezident Wilson). Nato se až příliš rychle od evropských záležitostí, ale i od Společnosti národů, izolovaly. Rozbitím Rakousko-Uherska došlo k totální rekonstrukci celé Střední Evropy (rozpadem do sedmi teritorií). Reparacemi zatížené Německo znamenalo další oslabení v oblasti. Celá Střední Evropa se stala mocensky vakuem. Když snahy ČSR o sbližování s Polskem definitivně ztroskotaly, zbývala Československu jen Benešova „Malá dohoda" a symbolická vazba kulturně-politická na Francii.

(F) Před 2. světovou válkou dochází velmi rychle ke zcela nové situaci v mocenských poměrech. Nacistické Německo chce odčinit Versailleský mír a výrazně mění tvář Střední Evropy ještě před střetnutím s Polskem (zábor Rakouska a rozbití ČSR). SSSR („Rusko") svým překvapivým spojenectvím s Německem si také zajišťuje podíl na kořisti, a to nejen při dělení Polska (současným opětným významným posunem svých hranic na západ), ale též obsazením dalších oblastí (přičemž pobaltské státy se ocitly na půl století „na východě", pokud zrovna nemyslíme na mnohem krutější daň, spojenou s krvavým terorem vůči obyvatelstvu a jeho přesídlováním do nehostinných krajů). Pokud jde o „ruský" vliv ve Střední Evropě, pak na podzim 1939 se opakoval ruský nástup do Střední Evropy z konce 18. století. Velká Británie (s premiérem Chamberlainem) politikou „appeasementu" stěží mohla pozitivně ovlivnit v oné době stav věcí. Platí to i o tehdejší Francii. Jako prvořadý garant středoevropského uspořádání poměrů po Versailleském míru se náležitě neorientovala v situaci. Benešova „Malá dohoda" (jako spojenectví s Jugoslávií a Rumunskem) stěží mohla být dostatečnou zárukou stability směrem navenek. (Tentýž efekt se promítl i do vzájemně provázaných smluv ČSR s Francií a SSSR.)

(G) Před 2. světovou válkou se nepodařilo dospět k žádné přijatelné alianci ČSR a Polska. Za války mnozí politikové obou stran uvažovali o oživení těsnější vzájemné spolupráce. Stalinská politika během války (vč. katyňského masakru polských vojáků) a po ní (londýnské centrum polského odboje nebylo uznáno Moskvou za partnera) zcela znemožnila jakékoli další dvoustranné projekty mezi zmíněnými státy. Tím že sovětská vojska posléze (podle předběžných dohod se západními spojenci) obsadila jak Berlín, tak i Prahu, a že si současně smluvně zajistila pozemní koridor se svými okupačními silami v Německu přes Polsko, automaticky kontrolovala nejen vojensky, ale i hospodářsko-politicky další vývoj v této oblasti. Stalinův SSSR nemohl potřebovat nějakého nového (zřejmě nezávislého a navíc koalovaného) partnera ve Střední Evropě, když bylo Německo v troskách. USA se dostaly do 2. světové války stejně nedobrovolně jako do té

předchozí (18. 12. 1941), ale ač (na rozdíl od politiky po 1. světové válce) v Evropě po květnu 1945 zůstaly vojensky přítomny, na území obsazeném Sověty – bez ohledu na vlastní celkový vojenský potenciál – neměly vliv. Během tří let po květnu 1945 přestala Střední Evropa existovat. V Evropě bylo místo už jen pro Východ a Západ. Z hlediska této takto vyhraněné politiky je pak málem zázrakem, že se roku 1955 podařilo konstituovat neutrální Rakousko (a vymanit je ze stále tehdy možné hrozby, že by zůstalo rozděleno na dva celky jako Německo). **Ironií celých těch víc jak 40 poválečných let pak bylo, že se za tu celou dobu nepodařilo uzavřít mírovou smlouvu s Německem.** Nepochybně pozitivní vliv na další politické klima měla Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jejíž přípravné rozhovory začaly roku 1972 (v Helsinkách).

(H) Po roce 1989 lze postupně zaznamenat ústup vlivu SSSR (a pak Ruska) ze Střední Evropy. Sjednocení Německa znamenalo další posílení Střední Evropy. Při trvajícím angažmá USA v Evropě se dalo čekat, že časem by mohlo dojít k pokusům o další stabilizaci takto nečekaně koncem osmdesátých let navozených poměrů. Nezapomeňme, že po 1. světové válce se obrátily až příliš rychle USA k Evropě zády, zatímco po 2. světové válce jsou přítomny v Evropě diplomaticky i vojensky už víc než půl století.

(J) Případný vstup středoevropských států do NATO se může na první pohled jevit jenom jako čistě vojenské opatření. V takovém případě (přinejmenším při pohledu z Kremlu) jakékoli rozšíření struktury NATO směrem na východ může být interpretováno jako ohrožení Ruska, a je vnímáno především ve vojenských (zčásti strategických) souvislostech. Vnímáno od západu a pro uchazečské státy, případné přijetí do organizace NATO lze považovat vojensky za posílení obranyschopnosti (a tím i bezpečnosti) na větším území Evropy, nikoli jako ohrožení dalších států. Taková integrace má ale navíc ještě další významné souvislosti; především **politické, ale pak i ekonomické**. Vstup do NATO se jeví jako nezbytný předstupeň pro případnou pozdější možnost ucházet se o **přijetí do dalších (dříve „západoevropských") struktur**. Šlo by především o možnost přijetí do Evropské unie (a později do Evropské měnové unie). Ale to už by byl jiný „příběh". Už by se nejednalo o vojensko-politickou hegemonii ve Střední Evropě, ale o integraci do postupně se „globalizujícího" celoevropsky vnímaného kontinentu.

4) Malá rekapitulace k navození předběžných závěrů

Vraťme se stručně (s jen trochu zúženou optikou) k právě formulovaným stručným zjištěním:

(A) Střed Evropy byl koncem 18. století závažně oslaben likvidací Polska. Rusko se takto poprvé dostává do kontaktu se Střední Evropou.

(B) Celý střed Evropy byl během napoleonských válek mocensky od západu zlikvidován.

(C) Po roce 1815 byly plně obnoveny oba tehdy existující středoevropské státy, Prusko a Rakousko. Anglie pak na sto let ignoruje středoevropský prostor. V „kongresovém" polském království vládnou Romanovci, takže Rusko zůstává „drápkem" ve Střední Evropě (až do 1. světové války).

(D) Ve druhé polovině 19. století sílí „středoevropské" Německo, pokořujíc u Sedanu (1870) Francii. Rusko je mimo velmocenskou „hru".

(E_1) Německo v 1. světové válce čelí nepřátelům na dvou frontách, západní i východní. Rakousko-Uhersko jako druhý středoevropský stát (třetí nebyl!) se po válce rozpadlo.

(E_2) Ve Střední Evropě mezi oběma světovými válkami se nepodařilo vytvořit silný (a demokratický) blok stability. Sovětské Rusko je nadále bez politického vlivu ve Střední Evropě. Francie je přítomna spíš symbolicky.

(F) Druhá světová válka začala rozbitím „středoevropského" Polska. Podělili se o ně tentokrát Německo a SSSR. Předtím zaniklo Rakousko a Československo. Dědicem Střední Evropy se dočasně stalo Hitlerovo Německo.

(G_1) Před otevřením druhé fronty na východě (v červnu 1941) Německo okupovalo prakticky celou Evropu, s výjimkou některých neutrálních států; jako kdyby Hitlera hypnotizoval příklad výbojů Napoleonových. Jeden středoevropský stát reprezentoval celou „Evropu" (tzv. Třetí říše).

(G_2) **Z SSSR jako původně spojence Německa se stal posléze jeden z vítězů nad Německem.** Do evropské poválečné politiky sice USA vstoupily, ale rezignovaly na restituci demokracie ve státech, které zůstaly

ve sféře sovětského vlivu. Začala „studená válka". Jedna část Německa se přimkla k Západu, druhá byla oktrojována Východem. Polsko, kvůli němuž předtím bezprostředně 2. světová válka posléze vypukla, se stalo geograficky zcela „inovovaným" státem, významnou měrou na účet předtím německého Slezska; což bylo kompenzací za nemalé polské územní ústupky ve prospěch SSSR, jež výrazně přispěly k jeho přímému teritoriálnímu napojení na středoevropské ČSR a Maďarsko. **„Střední Evropa" přestala na čtyři desetiletí existovat a stala se součástí „Východní Evropy".**

(H) Při dále sílícím významu Německa po roce 1990 (znovu jako středoevropského státu) dočasně a paradoxně existuje ve Střední Evropě mocenské vakuum.

(J) V druhé polovině 90. let opět pozoruhodně roste přítomnost USA v Evropě a Rusko považuje NATO spíše za „trójského koně" než za další záruku evropské bezpečnosti; zvláště plánované přijetí Polska do NATO je vnímáno Moskvou jako bezprostřední hrozba. Střední Evropa má šanci na členství v NATO, ale posléze bez Slovenska.[1)] Kromě problematiky celoevropské bezpečnosti (a míru bez nacionálních třenic) pod vojenskou patronací USA vzrůstá zájem o celoevropskou hospodářskou integraci pod patrným převažujícím ekonomickým vlivem Německa.

5) Opomíjený kontext, v němž všechno zatím probíhá

V průběhu víc jak dvou set posledních let bylo možno ze středoevropské perspektivy vnímat problém hegemonie jako realizovanou nadvládu vždy z jednoho centra (z Paříže na východ, z Moskvy na západ, z Berlína jakoby na jihovýchod, ale i v jiných směrech). V letech po druhé světové válce až do definitivního pádu železné opony ve světové (a tím i v evropské) politice dominovaly dvě supervelmoci. Teď, jak to příznačně zaznělo ve dvou příspěvcích v časopise „Time" z loňského léta (4. 8. 1997), „vládne Amerika: díky Bohu" a máme „prosluněné americké léto". Ta Amerika stále může sloužit jako vojenský štít pro postupně se integrující Evropu, ale v Americe se ovšem zároveň ví, že na díky nemůže od Evropy čekat. Vojensko-politická stabilita Evropy umožní výhodnější parametry pro ekonomicky pojatou „globalizaci". Chystaná měnová jednotka euro (v rámci Evropské měnové unie) bude dozajista – dík hospodářskému potenciálu již zčásti sjednocené Evropy – ne zrovna příjemným konkurentem dolaru a americké hospodářské politiky.

Je nutno pokoušet se předvídat příští vývoj nyní již globálně integrovaného světového trhu. Stratégové USA nepočítají s tím, že budou moci plynule prosazovat své „národní zájmy" i nadále. Už zahrnují do svých projektů příští „asymetrickou multipolaritu", a tedy kalkulují se ztrátou svého až dosud bezkonkurenčně privilegovaného postavení ve světové politice a ve světovém obchodu. Přitom (a přesto) ale stále zůstává jednou z amerických priorit pro Evropu rozšiřování mocenských struktur NATO. Lze si ovšem všimnout toho, že indikátorem pokleslého nebo latentně vlažného zájmu USA a NATO o některé uchazeče o vstup do NATO je podmíněn buď vnitřní (spíš ekonomickou) nestabilitou nebo výrazněji vnějšími (vesměs nacionálně podmíněnými nebo nábožensky cítěnými) konflikty, případně obojím. Bezpečnost před vojenskými střety je závažným pozitivním katalyzátorem pro harmonický rozvoj hospodářské činnosti. Samotná vojenská stabilita svým rozšířením a prohlubováním (se vzájemným přesahem extenze a efektivnosti) je pak branou k přípravě ekonomické konvergence. Přitom nezapomínejme, že slibnější ekonomický standard západní Evropy láká k ilegální migraci z východní a jihovýchodní Evropy, ale i z asijského kontinentu. Pak jednou z přestupních stanic tohoto svérázného „stěhování národů" je rovněž Česká republika. Že tyhle jevy s sebou nesou také hospodářskou kriminalitu, jejíž potírání stojí nejednou lidské životy a plynule značné částky peněz, víme už nějaký čas. Asi bychom měli rovněž připomenout, že dosud je Achilleovou patou západoevropského hospodářství, jak optimálně dotovat jeho zemědělství. Samotné propojení ekonomicky silných partnerů (Německa, Anglie, Francie) s nepoměrně slabšími (jako Portugalska nebo Řecka) v rámci sjednocujících programů je zdrojem řady potíží. V rámci této problematiky je asi žádoucí podotknout, že členství v NATO je buď plné, anebo není možné vůbec. I proto vznikly organizace přechodného typu, z nichž nejznámější je „Partnerství pro mír" (zaštítěná „Severoatlantickou kooperační radou"); je účelné zdůraznit, že uvedené instituce z různých

důvodů Moskvu neuspokojují.

Rozhodně by se hodilo připomenout, **že se pronikavě změnila specifická váha jednotlivých hlavních (a tradičních) zdrojů materiálních hodnot**. V hrubém domácím produktu („HDP“) podíl zemědělské výroby dávno klesl na zanedbatelné minimum. Ale i podíl průmyslové výroby na HDP v několika posledních desetiletích viditelně klesá. Na druhé straně však nepřehlédnutelně a výrazně stoupá na HDP podíl služeb. Zatím to málo berou v úvahu politikové. Ale některé renomované mezinárodní instituce signalizují poplach (mj. Mezinárodní měnový fond). **Nepřehlédnutelné jsou symptomy „informační revoluce“**, přičemž se dosud jen velmi vágně dohadujeme o tom, co vše to možná způsobí. Zatím se mohlo zdát, že v naší současnosti „No Work Culture“ (volně a ne tak drsně tu překládám jako „kultura skoupá na poskytnutí práce“) je záludným a aktuálním nebezpečím pro relativně zaostalé ekonomiky, ale zrovna tak pro vysoce automatizovanou a komputery vybavenou společnost. Evropská unie musí zvážit rizika s migrací pracovních sil z uchazečských zemí o členství.

Fukuyama vzbudil nebývalou pozornost svým zjištěním, že jaksi jsme na konci dějin. I když další knihou připustil, že kromě modelu liberální demokracie s jeho tržními preferencemi nelze ponechat stranou aspekty etické, možná mnohem závažnější je nanejvýš adresný apel z mnoha stran (včetně Fukuyamy), že **zatím nejsme připraveni na adekvátní řešení rozkolísaného statutu dnešní rodiny**. Také si zatím možná (alespoň u nás, v ČR) nepřipouštíme, **že by se mohl mezinárodní kapitál stěhovat za levnější pracovní silou na východ**. Tím bychom se zcela jinak znovu dostali do přízračných kleští ekonomické krize (jakoby nadrobenou „z východu“), kterou odvrátit by nebylo v naší moci – pokud bychom předtím nedokázali přijatelně zhodnotit náš HDP v již zmíněné sféře služeb (což nemůže saturovat jenom vývoz kvalitních sportovců!).

Závěrem bych chtěl ještě připomenout, že čím závažnější jsou změny na konci našeho, zatím dvacátého století, tím dramatičtěji probíhají. Matematik by je charakterizoval **jako exponenciální**. Pak se ovšem ztrácí **vědomí o kořenech našich hodnot a našich tradic**. Také na tuto okolnost bych rád touto cestou upozornil.

Poznámky:

Tento příspěvek byl psán pro pražský seminář učitelů dějepisu jako doprovod přednášky přednesené 2. 7. 1998. – Výraz „Střední Evropa“ je míněn jako geopolitický koncept, výraz „střední Evropa“ je uplatňován jako geografický termín. – Ve shora uvedeném textu se autor pokoušel obejít se bez odkazů. Text přednášky z publikací v této knize výše nezmiňovaných uváděl navíc mj. Philip Longworth, *The Making of Eastern Europe*, Macmillan, 1992 (i když pro autora citované knihy jako kdyby byl střed Evropy na východě).

1) Poznámka z podzimu 2003: Ne poprvé v textu této publikace je tu opět doklad dřívějších obav o možný osud SR při postupně se rodících integračních programech. (Také tehdy nebylo přiměřeně profilováno ani stále silněji se artikulující „visegrádské uskupení“ čtyř středoevropských států-čekatelů na vstup do Evropské unie.) Na řadu těch naznačených problémů autor výslovně poukazoval také citací: M. Dokulil, *Ve věci tolerance* (Masarykova univerzita, Brno 1995); v příloze 2c tehdy (roku 1998) stále aktuální příspěvek „Osudová hranice na Bílých Karpatech?“ (z dubna 1994), str. 107-115.

(B4) Masarykův „ruský“ odkaz mezi 1917 a 1997

Člověk nežije ve vzduchoprázdnu. Jde-li o dobu před osmdesáti lety, nabízí se spíš než objevování nových faktů nějaký snad nově vnímaný úhel pohledu na již svým způsobem stabilizované události. To, co se zpětně může jevit jen jako svého druhu „linearita“ (postihovaná pak kauzálně), na každém svébytně vyčleňovaném úseku času směrem vpřed je vějířem možností vymykajících se predikci (a jevících se jako „chaos“). Uplatňované názvosloví („revoluce“) a prisma autoritativních textů „tvůrce dějin“ (TGM)[1)] hrozí zúžit pohled jen na akademickou pietní vzpomínku.

Budu muset aspoň trochu uvést důvody, jež mě vedou od implicitního předpokladu ruských událostí roku 1917 a Masarykova zrcadla, jež jim nastavil, k té aktualizaci tématu, jež chce upřednostnit pohled na současné vyústění podnětů vytčených záhlavím stati (**1.**). Aniž bych uvízl jen v terminologicky zúženém zájmu o „revoluci“, chtěl bych připomenout v politologii zcela ojedinělé Masarykovy předpoklady k analýze, hodnocení a praktickým závěrům, jež v souvislosti

s událostmi ruského „revolučního roku 1917“ formuloval (**2.**). Mám za to, že v souvislosti s tím, jak jsme vnímali „VŘSR“ (tj. Velkou říjnovou socialistickou revoluci) jako její adresáti ve Střední Evropě, je účelné připomenout si naléhavě geopolitické pozadí faktu, že vinou SSSR přestal koncept „Střední Evropa“ na víc než 40 let existovat (**3.**). Máme-li už hovořit o „revoluci“, jedna se odehrává před našimi zraky tak, že si možná ani plně neuvědomujeme její dosah, tím spíše, že by se mohla někdy v budoucnu týkat i toho Ruska, jež nyní hledá své historické kořeny před 1917 (**4.**).

1. (Pietně se vrátit k liteře, anebo „bojovat o zítřek“?)

O vztahu TGM k Rusku toho nebylo napsáno málo.[2)] Masaryk byl v Rusku nejednou (jak před válkou, tak přímo v onom „revolučním roce 1917“). Poznal jak zemi, tak její kulturu. Jako vnímavý pozorovatel a analytik své postřehy precizoval také písemně. Nebyl pouze pasivním registrátorem událostí. Snažil se vystihnout, co možná věstí (a za jakých předpokladů) perspektivy pro ZÍTŘEK, a co je pak v takovém případě TŘEBA DĚLAT, přičemž k tomu navíc disponoval vzácně VNÍMAVÝM PŘEDSTIHEM pro potenciální významy jevů nebo hodnot, jež mohou nést, a důsledků, k nimž mohou vést.[3)] V tomto ohledu se sluší uvést, že reagoval KONKRÉTNĚ (v politickém ohledu vážil, co fenomén znamená pro nás, a co pro svět[4)]), KOMPLEXNĚ (neizoloval „politiku“ od širších souvislostí) a DLOUHODOBĚ (pídil se po trendech i perspektivách), takže měl šanci na slušně spolehlivé úsudky a rozhodování. Navíc by se nemělo pouštět ze zřetele, že Masaryk, jakmile si byl jednou svou věcí jist, tomu, co „má být“, razil cestu jako „misionář“, „sub specie aeternitatis“ (jako by měl po boku samotnou „Prozřetelnost“).[5)]

Právě tato znepokojivá Masarykova potřeba bezprostředně vnímat podněty současnosti k „bojům o zítřek“[6)] mě ponoukala k možná opovážlivé myšlence, abych místo pietního stopování Masarykových zkušeností z roku 1917 (a jejich vratké interpretace) hledal spíše v příboji současného času podněty k takovým otázkám, které by svou konkrétností, komplexností a dlouhodobou působností navazovaly na „masarykovské“ inspirace (včetně rizik, jež takový námět s sebou nese).[7)]

Vyplyne z dalšího textu, že ruský „rok 1917“ **vrhá různé stíny na rozmanité děje naší současnosti, Českou republiku a Masarykův ideový odkaz pro Střední Evropu nevyjímaje**.

2. (Stále aktuální: střízlivost bez iluzí?)

Je ustálená dikce mluvit pro Rusko o „únorové“ a o „říjnové“ revoluci roku 1917. Nehodlám obšírně teoretizovat o tom, co je a co není „revoluce“. I když by definování aspoň pro tento kontext mohlo být – nesporně – užitečné, zůstává nicméně faktem, že spíš než přiřazovat nějaké sémantické zázemí jednomu (často používanému!) termínu je žádoucí upřednostnit konkrétní charakteristiky jednotlivým fázím a úrovním procesů, o něž běží. Přitom intenzita, s níž probíhají samotné změny poměrů, může být (paradoxně?) tím silnější, čím vzdálenější jsou předpoklady k realizaci kýžených změn. Pak výraz „revoluce“ stimuluje představy „radikalizace“, „prudkého zvratu“, „kvalitativního zlomu“, ne-li „nutného východiska příštího pokroku“. S přihlédnutím k ideologii, jež po programatické inauguraci v „revolučním roce 1848“[8)] stále masověji získávala oporu jako „zbraň dělnické třídy“ (marxismus) a jež jako by ve svém „leninistickém“ rouše likvidovala carismus, bychom stále ještě místo historicky adekvátního pohledu (zahrnujícího širokou škálu sociálních, kulturních, ale i právních a morálních aspektů) mohli podléhat pokušení ideologizovat ony události, jež nastaly v Rusku roku 1917 a v jejichž jménu (?) došlo k výrazné radikalizaci poměrů v mnoha zemích Evropy po obou světových válkách, jež pak výrazně poznamenaly zvláště historii posledního necelého půlstoletí.

Asi by se tu mělo uvést, že řadu generalizujících (a schématických) iluzí obratně stimulovala rozmanitá klišé, uplatněná nejen brožurkami „masově-politického školení“[9)], ale též s obzvláštní působivostí filmem. „Deset dnů, které otřásly světem“[10)] scénou útoku na Zimní palác zároveň stavělo naléhavě před oči (jako „očividný“ fakt), že dělníci a námořníci více-

méně takto zúčtovali ne snad jen s tzv. „Prozatímní vládou", ale přímo s carismem. Zároveň by se hodilo připomenout, že krutá epizoda, při níž byla – v noci z 16. na 17. července 1918 – fyzicky likvidována carská rodina (včetně personálu), se publicistické propagandě ze strany bolševické moci netěšila.[11] Paradoxně byl uspíšen trpký osud carské rodiny strachem bolševiků z blížících se čs. legií k městu, jež pak bylo jimi dobyto 25. 7. 1918.[12] (V právě zmíněné souvislosti je zřejmě účelné brát v úvahu i to, že k právě dotčeným smutným událostem došlo po uzavřeném míru v Brestu Litovském mezi bolševiky a Němci. Car Mikuláš II. nominálně reprezentoval nepřítele centrálních mocností, a ač byl po své abdikaci bez jakékoli politické moci, potenciálně mohl být hrozbou jak pro německé zájmy na východě, tak i pro bolševiky.)

Aniž bychom teď mohli zabíhat do podrobností, neměli bychom ztrácet ze zřetele, co a jak Masaryk píše v V. části své *Světové revoluce*. Byl v Rusku od května 1917 až do 1. dubna 1918. Neměl iluzí o „carském Rusku" a s úlevou konstatoval, že po „únorové revoluci" (1917) začalo aspoň částečné ulehčení podmínek k organizaci čs. legií.[13] S převzetím moci nad částí evropského Ruska bolševiky začaly vbrzku pro čs. legie nové potíže. Uvědomíme-li si současně s tím význam čs. vojska pro vznik čs. státnosti po 1. světové válce, stěží budeme moci brát vážně ještě nedávno halasně komunisty vytrubované heslo o tom, že by „bez 7. listopadu nebylo 28. října". (Sociálně neznamenala bolševická „revoluce" okamžitě vysněný lepší řád, ale občanskou válku provázenou krveprolévánim a po ní smrt hladem pro miliony lidí. Vláda jediné strany stěží mohla být vzorem pro proponovaný nový demokratický stát ve střední Evropě.)

Masaryk byl vůči Rusku střízlivě kritický nejen v letech války. Těsně před jejím vypuknutím (r. 1913) napsal – německy – knihu o *Rusku a Evropě*. Přitom tento závažný mocenský protipól vůči západní a střední Evropě nevnímal izolovaně. Lze mít zdůvodněně za to, že právě na ruské půdě psal (na počátku roku 1918) svou neméně významnou knihu o *Nové Evropě*, v níž zvláštní pozornost věnoval Německu. To teď zdůrazňuji proto, že v politické publicistice se u nás nejednou stává, když dojde na úvahy o „Střední Evropě"[14], že – podle okolností (zvláště na krajních křídlech politického spektra) – gravituje zájem i při perspektivně pojatých úvahách jen nějak „jednosměrně" (obavným šilháním buď směrem k Německu, anebo poukazem na "ruské" zájmy ve Střední Evropě; to druhé zvláště v souvislosti s nyní aktuálním jednáním o případném vstupu ČR do NATO).

K předchozím letmo nadhozeným námětům dodejme jen to, že první světovou válku Masaryk vnímal jako „světovou revoluci" zřejmě především ne kvůli nějakým teritoriálním revizím předchozího statu quo, nýbrž **s ohledem na závažné změny v typologické struktuře státního uspořádání v Evropě**. Se zadostiučiněním konstatoval, že „dnes je převážná většina lidstva republikánskou", čemuž předsadil závažné zjištění, že „světovou revolucí padly tři mocné theokratické monarchie" (pravoslavné Rusko, katolické Rakousko-Uhersko, lutherské Prusko-Německo, jak napsal).[15]

3. (Za trvalá řešení v dynamickém procesu?)

Pokud se uvažuje jen o interpretaci 1. světové války (nebo s ní souvisících událostí v tehdejším Rusku), mohlo by uniknout pozornosti, že obě světové války XX. století měly některé důležité rysy společné. V obou probíhal boj o revizi stávající geopolitické rovnováhy (o hegemonii), v obou válku vyprovokovalo Německo, po obou těchto strašných válkách došlo k původně nečekané radikalizaci válkou zasažených oblastí. V obou těchto válkách (ač zprvu stály mimo ni) hrály závažnou roli Spojené státy americké. Po obou světových válkách **se hledalo trvalé řešení globálně vnímaných problémů**, jejichž dokladem – jak se zdá – byla právě skončená válka, provázená neslýchanou spoustou obětí na životech a na materiálních hodnotách, přičemž rozkolísané hodnoty morální a v komplexně pojatém smyslu „sociální" lze stěží přijatelně kvantifikovat (a přiměřeně podchytit).

Na počátku první světové války se mohlo zdát, že v boji o hegemonii ekonomický (a vojenský) potenciál Německa byl výzvou především vůči Anglii a Francii (jen doprovodně také vůči Rusku).[16] USA byly od počátku stranou tohoto střetnutí. Až jako reakci na německou ponorkovou válku v Atlantiku lze vnímat vstup USA do 1. světové války, po níž velmi rychle daly najevo svůj nezájem o další osudy Evropy (včetně Společnosti národů v Ženevě). Druhá světová válka

může být interpretována ve své prvé fázi (do r. 1941) obdobně. Závěr 2. světové války byl však zcela odlišný. USA se musely vojensky angažovat také v Pacifiku a ještě před koncem války vznikly – na půdě Spojených států – základy příští OSN.[17] Přitom armádní síly USA po této druhé světové válce zůstaly jak v Evropě, tak i na různých místech Tichomoří. Vojensko-politický význam Velké Británie a Francie očividně poklesl. Toto uvolněné mocenské místo v evroasijské oblasti pro sebe uzurpoval SSSR. Provizorní řešení problematiky světového hegemona suploval respekt ke dvěma „supervelmocem", kolem nichž se konstituovaly jakoby „dva tábory" (mezi nimiž později přibyl „neutrální" tábor třetí). Během tří poválečných let se stabilizoval vliv SSSR ve Střední Evropě, která vznikem „železné opony" jako geopolitický pojem přestala existovat.[18] Po roce 1948 se málem schylovalo ke třetí světové válce.[19]

Aniž bychom se teď mohli zabývat podrobnostmi onoho zápasu o hegemonii mezi dvěma supervelmocemi, mnozí si jistě vzpomenou, že **produktem tohoto neustávajícího boje o získání vojenské (a politické) převahy bylo právě tak setrvalé ujišťování o nezbytnosti mezinárodní bezpečnosti a míru, jakož i „žárlivé" střežení vzájemné „rovnováhy"**. Dokladem téže nanejvýš opatrné politiky bylo také to, jak krotce „Západ" reagoval na sovětské potlačení pokusů o reformu poměrů, ať už v Maďarsku r. 1956 nebo v ČSSR r. 1968 (o potlačených hnutích v NDR nebo Polsku nemluvě). Mezi zklamanými reformátory i mezi prostými obyvateli trpce pociťujícími potlačování kýžených „svobod" zapouštělo kořeny jako jediné možné vysvětlení, že došlo v Jaltě na sklonku války „k rozdělení sfér vlivu" mezi Stalinem a „Západem", které nelze ničím zvrátit. Takové tristní odkazy na tajná ujednání supervelmocí navozovaly pro sociálně-politické klima v závislých zemích Střední Evropy (tím spíše na Balkáně) fatalismus.[20] Dílčím úspěchem znamenajícím určité uklidnění přinejmenším v Evropě byl tzv. „helsinský proces" (po r. 1973).

Po roce 1989 vzniklo ve Střední Evropě mocenské vakuum. Součástí jistých iluzí z tohoto přechodného stavu věcí bylo ve Střední Evropě oživení představ o možnosti neutrality (jak to zaznívalo z Maďarska roku 1956 a Československa roku 1968). Okamžitě nebylo vnímáno jako **dynamický impuls do statiky předchozích „dělících linií"** mezi „dvěma systémy", že faktickým sjednocením Německa (přivtělením NDR k SRN) začal pohyb NATO **směrem na Východ**. Nebylo okamžitě pochopeno ani v rámci struktur NATO, že by tato – takřka (jako samozřejmá) nevnímaná – okolnost mohla navodit oživení aktivity v rámci NATO, a pak – právě tak přirozeně (když zanikl Varšavský pakt) – možný růst obav Moskvy z případného dalšího šíření vlivu NATO východním směrem. Jen jako dílčí ilustraci tohoto rozpačitého „přechodného" období tu budiž uvedeno, že ještě v srpnu roku 1993, když prezident Jelcin navštívil Polsko a ČR, jeho ústy Rusko si neosobovalo právo bránit těmto dvěma státům ve snaze připojit se k NATO.[21] Současně a vzápětí ale už reagoval ruský premiér Černomyrdin tím, že by měly být jakékoli vojenské bloky zrušeny.[22] Pak už se množila kritická vyjádření z ruské strany na účet plánů rozšířit působnost NATO na východ.[23] Kde se vzal, tu se vzal, **najednou tu byl „ruský faktor"**.[24] Spolu s posunem východní linie NATO k Odře a Nise se automaticky zvýšil – přinejmenším taktický (a opticky poplašně Moskvou vnímaný) – význam Polska.

Problém „rovnováhy" (a zároveň „bezpečnosti" a „budoucnosti", ale i – že by vratké? – hegemonie) byl po krátkém mezidobí jistého mocenského „vakua" ve Střední Evropě znovu na pořadu dne...

4. (Je tu vyhlídka na společnou cestu?)

Připomeňme si nedávné prohlášení ministryně zahraničí USA M. Albrightové pro *Time*. Dočteme se v něm, že „nepřítelem je nestabilita. Je jím chaos." Trendem pro zítřek (ve světle 50. výročí od ustavení tzv. Marshallova plánu) je „sjednocená Evropa".[25] Zde si dovoluji znovu přímo navázat na Masarykovy úvahy o budoucnosti Evropy po tehdy „první" světové válce. V jeho „Nové Evropě" můžeme číst o jeho reálně zvažované vizi, že by mohlo – v příznivém (tj. novým poměrům odpovídajícím) klimatu mezi svobodnými národy – dojít k „radikální politické reorganizaci"[26]. Když se u nás někdy kritizovalo, že Masaryk „zavinil" zbořením Rakousko-Uherska likvidaci kompaktního „středu" Evropy, který mohl být „hrází" jak vůči hitlerovské, tak pak stalinistické expanzi, nebylo vzato dostatečně v úvahu, že Masarykovi nešlo při jeho „osvoboditelské" misi o samoúčelné počínání, nýbrž už během války si uvědomoval širší rámec pro bez-

pečnost státu, který měl teprve vzniknout.[27)]

Považuji za nutné zdůraznit, že **Masaryk nebyl nikdy zahlcen svou přítomností**. I v minulosti si četl jako v možné inspiraci pro budoucnost. Tím chci zároveň říci, že ji nevnímal jako – statickou – relikvii. Při takto vnímaném „odkazu" odpadá také jako obecně přijatelný takový přístup, který by se pokoušel pouhou REKONSTRUKCÍ Masarykových myšlenek „o ruských revolucích roku 1917" být práv tomu, co snad plyne z „Východu" Evropy pro její „střed" dnes (a pro její zítřek).

Zřejmě je „dnes" (v listopadu 1997) na pořadu dne potenciální vstup tří[27bis)] středoevropských států do NATO. V této souvislosti by se mohlo stát, že bychom – třeba už kvůli poplachu kolem údajného prodeje českých radiolokačních zařízení typu „Tamara" do Iráku[28)] – vnímali tuto aktivitu výlučně v jejích rozměrech vojensko-strategických. Přitom je nepopíratelné, že naše případné přijetí do NATO by mělo velký význam už tím, že takové členství nemá nějaké mezistupně a okamžitě by kromě převzetí příslušného podílu povinností s sebou neslo také právě tak okamžitě veškerá práva, mezi něž patří především společně sdílenou obranu. Přijetí do NATO má ale také další konotace, které nemusí být okamžitě patrny, protože se týkají struktur mimo NATO. **NATO je totiž zároveň tak či onak potenciálním předpolím ekonomické integrace**, ačkoli s ní nutně (a věcně) nesouvisí.

V tomto ohledu by se mělo zdůraznit, že právě v naší bezprostřední současnosti – možná bezděky – prožíváme z evropského hlediska možná nejvýznamnější okamžiky XX. století, máme-li přitom na mysli jeho pozitivní dopady. Roku 1957 vznikl v areálu tehdejší „Západní Evropy" tzv. „společný trh". Na základě nedávno stanovených kritérií „z Maastrichtu" se nyní chystá tzv. „EMU" („Evropská monetární unie"), jejíž dosah je perspektivně pro Evropu nedozírný. Totálně by se vznikem jednotné měny „euro" změnilo ekonomické prostředí integrované (zatím jen „Západní") Evropy. To, co nejdřív vypadalo jen jako nezávazná „holubička", spíše „teorie" než už za dveřmi neodbytně čekající praxe (s ne právě snadnými podmínkami z hlediska rozpočtové a fiskální politiky), je najednou tu. Už ne k přemítání, zda ano, anebo ne, ale že nutně ano, a teď, nemá-li dojít k odkladu na dlouhá léta. Jsou tu ovšem jistá rizika. (V. Británie si dává načas se svým definitivním přitakáním.) Jenže svět se ekonomicky mění tak rychle, že to zřejmě ani nestačíme přiměřeně vnímat. Výrobní aktivity už nepředstavují na konci XX. století tu specifickou sílu a význam, jaký měly dejme tomu ještě po 1. světové válce (kdy české země zdědily zhruba 80 % rakouského průmyslu, což bylo nezanedbatelně příznivé pro rozmach mladého státu mezi oběma světovými válkami). Dnes **významně roste v HDP podíl sektoru služeb**, zatímco podíl přímých výrob (jak dokládají statistiky[29)]) setrvale klesá. Tohle je určitě (po průmyslové „parní" revoluci XIX. století a pak po „elektrické" revoluci na počátku XX. století) **revoluce, se kterou je třeba – v souběhu s počínající informační érou – počítat**. Je svrchovaně třeba se na ni připravit. Součástí té přípravy kupodivu také je – při globalizaci zájmů nadnárodních společností a jimi uskutečňovaného obchodu (a právě tak ji doprovázející globalizaci informačních toků) – **zajištění bezpečnostní stability pro ekonomické aktivity**. NATO a EMU jsou svým způsobem (aspoň pro Evropu) „spojenými nádobami".

Ne, nezapomněl jsem při této úvaze na Rusko. Jenže Rusko už zřejmě nikdy nebude problémem jenom pro případnou geopolitickou rovnováhu ve Střední Evropě (jako jím bylo poslední dvě století). Rusko je evroasijskou velmocí. Hraničí s různými státy, v nichž nejsou stabilizované režimy. Samo se zatím ne zrovna lehce prokousává k demokracii.[30)] Pro členství v NATO už z těchto dvou důvodů není „zralé". Kompromisní **„Partnerství pro mír" rozhodně není (a nemůže být) trvalým řešením vztahů mezi NATO a Ruskem**. Nynější krize kolem Iráku a odlišné postoje USA a Ruska (ale i Francie), pokud jde o další postup ve věci, kdy je dotčena prestiž jak OSN, tak i USA,[31)] ovšem ukazují, že politika stávajícího „hegemona", jímž nyní nesporně jsou Spojené státy, se nerealizuje snadno (ani vojenská síla není automaticky klíčem k řešení sporů).

Ještě letos (1997) v létě psal americký *Time* s povděkem a se zadostiučiněním, že jsou ve stávajícím světě USA hegemonem. Ale i v USA si uvědomují, že „mnohapólový svět je nevyhnutelný".[32)] **Součástí příprav na novou „polaritu" je také postupně probíhající západoevropská integrace.** Bylo by nespravedlivé a nevděčné ignorovat, kolik pro ni zajistila předpokladů politika USA po 2. světové válce. Přitom **„Amerika" svou přítomností v Evropě hájí zároveň své vlastní zájmy**. Nejednou bylo konstatováno americkými politiky, že poučení ze dvou světových válek by mělo být dostatečným mementem, pokud někdo pochybuje o nutnosti stávajícího angažmá USA v Evropě.

Masarykovy zkušenosti z Ruska z doby kolem roku 1917 vedly také v *Nové Evropě* (kap. 17) k doporučení, že by bylo pro Střední Evropu užitečné, kdyby na západě Ruska (ovšem federalizovaného) vznikla také autonomní Ukrajina. Dnes (1997) je na západě Rusko obklopeno třemi pobaltskými státy, Běloruskem, Ukrajinou a Moldavskem. Je otázkou, do jaké míry tato uvažovaná teritoriální úprava, před 80 lety také bezpečnostně prozíravá, podržuje si svůj vojenský význam ještě dnes.[33)] Má ale dozajista tato dílčí parcelace západního pohraničí imperiálního Ruska svou cenu pro příští integraci do jednotících evropských struktur, v nichž by už zmizely ty antagonismy, které běžně plodí etnická nesvoboda a jež by zřejmě byly brzdou na cestě k sjednocené a demokratické Evropě. (Zkusme přitom nezapomenout, že Masarykova vize příští Evropy počítala s klimatem, v němž **identita jednotlivých národů** – v zájmu nadnárodní humanity – **bude nacházet prostředky k příští společné cestě**. Takže? Přece jen se stále „nějak" vracíme – a musíme vracet? – k Masarykovi? I když už-už moc nám nechybí k XXI. – že by „informačnímu"? – století?)

Poznámky:

1) Přívlastkem je zde vědomě převzat titul rozšířeného 5-svazkového českého souboru *Tvůrcové dějin* pod redakcí K. Stloukala (L. Mazáč, Praha, 1934; pův. něm. vyd. z let 1931 a 1932 redigoval P. R. Rohden, pod titulem *Menschen, die Geschichte machten*, L. W. Seidel & Sohn, Wien).

2) Autor této stati nedávno (na pražské mezinárodní konferenci věnované Masarykovu „Rusku a Evropě") aktualizoval tuto tématiku svým příspěvkem „Fenomén Rusko a Střední Evropa". Zde viz **B2**.

3) Připomeňme si, s jakým předstihem vůči „akademickému" klimatu na univerzitách vnímal TGM např. sociologii, s jakou naléhavostí cítil potřebu formulovat tzv. „českou" otázku, anebo jakou předvídavou pozornost věnoval marxismu!

4) Anebo – při osobně naléhavější artikulaci – co takový fenomén znamená výchozím způsobem pro jedince, a na druhé straně a komplementárně pro humanitu.

5) Viz 4. sborník „hodonínských seminářů". (Chtěl bych tu upozornit na vlastní příspěvek „Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky", str. 28-38.) Zde viz **C1**.

6) Teď samozřejmě nechci parafrázovat Šaldu.

7) „Masarykovská inspirace" – že by měla sloužit jen jako nějaký „archaický" a „pietní", vcelku „osvědčený" štít? Neměli bychom zapomínat, že **každá doba klade své vlastní (a zřejmě od těch minulých odlišné!) otázky**.

8) I u nás – viz Roubíkovu monografii o *1848*; jak zakřiknutě „revoluční" byl ten rok 1848 v Čechách!

9) „Jak bojovali a zvítězili dělníci a rolníci v Rusku" (cituji po paměti název školení mužstva v čs. armádě „za Čepičky" na počátku 50. let). K mému údivu stejné téma figurovalo jako školení pro členstvo ROH ještě na počátku 70. let!

10) Název nejen proslulé knihy Johna Reeda, ale i filmu S. M. Ejzenštejna, věnovaného 10. výročí VŘSR (1927).

11) Viz mj. N. A. Sokolov, *Zavraždění carské rodiny*, Světová literatura, Praha l930, 2. vyd. – Pokud jde o roli Moskvy (jmenovitě Sverdlova!) ve smutné záležitosti vražd z Jekatěrinburgu (za sovětské éry Sverdlovsk, v dosud „Sverdlovském kraji"), viz v uvedené knize kap. 25. – PS (před odesláním textu redakci): V únoru 1998 teprve dozrál čas k určení důstojného posledního odpočinku aspoň některých obětí zde zmiňovaného masakru (v Petropavlovské pevnosti v Sankt Petěrburgu). – Dokonce se už zvažovalo, zda by mučedníci neměli být prohlášeni za (pravoslavné) světce.

12) Jekatěrinburg byl dobyt 3. plukem a částí 2. pluku, v součinnosti se dvěma setninami kozáků.

13) Viz ale též, jak Masaryk píše v §50, že byli „liberálové i socialisté proti nám pro domnělý šovinism". Nelze přehlédnout Masarykovy kritické výhrady vůči ruským odpůrcům bolševiků, jimž vytýkal „vojenskou a politickou neschopnost" (§59). A na adresu bolševiků psal (v dubnu 1918!), že „udrží moc déle nežli jejich odpůrcové předpokládají: oni umrou... na politický diletantism – je kletbou carismu, že nenaučil lid pracovat" (VI, §62; cit. podle TGM, *Světová revoluce za války a ve válce 1914-1918*, Čin/Orbis, 1925, str. 240).

14) Pokud píši „Střední" (s velkým „S"), mám na mysli geopolitickou oblast, nikoli pouhou lokalizaci. -- Nemělo by se zapomínat, že ještě poměrně nedávno se psalo o naší zemi, že patří do „Východní Evropy". Závažná kniha Ph. Longwortha o *The Making of Eastern Europe* (vyšlá v renomovaném nakladatelství Macmillan r. 1992) kromě titulu i sugestivní mapkou (viz str. x) udržuje ještě představu bipolární Evropy, bez jejího „středu". Tytéž znaky nese i termín „East-Central" (v řadě angloamerických publikací, včetně právě zmíněné).

15) *Světová revoluce*, cit. vyd., str. 500 (§113). – Také v *Nové Evropě*! A měli bychom sem připojit brzy po válce přeměnu Osmanské říše na Atatürkův civilní stát (r. 1923).

16) V historické době pro Evropu vyvstal problém „hegemona" nejprve v řecko-perských válkách. Pověstná je hegemonie Říma nad širokými oblastmi přiléhajícími ke Středozemnímu moři ve staletích přimykajících se k přelomu letopočtu. Jednou její variantou ve středověku byl boj o investituru. V 17. století dík mocně vzrostlému vlivu mezikontinentální námořní dopravy na ekonomiky států, které ji provozovaly, vzrostlo též napětí v Evropě v boji o hegemonii (ve středu Evropy - jakoby „stranou" - válka třicetiletá!). Nepřehlédnutelné je „tradiční" úsilí habsburského panovnického domu o ovládnutí Střední Evropy. (Viz pro dnešek dále v textu.)

17) Dumbarton Oaks. Po válce pak San Francisco. – První Valné shromáždění OSN se konalo od 10. 1. 1946 v Londýně.

18) Teď bychom si měli připomenout, že po 1. světové válce došlo k rekonstituování Střední Evropy (v níž nakonec jako demokratický stát zbyla jen Československá republika), Rusko dík vzniku Polska zcela ustoupilo z této oblasti, a role Německa se tu – dočasně – značně snížila.

19) Hrozivým „ventilem" tohoto napětí se stala korejská válka. (Ale též sovětskými orgány vynucený „letecký most" mezi Západním Německem a západním Berlínem z dlouhodobé perspektivy nevěstil pro vztah supervelmocí nic dobrého.)

20) Tento fatalismus také zřejmě vydatně přispěl (jak na straně utlačovatelů, tak mezi porobeným obyvatelstvem) k zvýrazněnému šoku z toho, když se pak začaly komunistické režimy koncem osmdesátých let rychle hroutit.

21) V Polsku prohlášení z 25. 8., v Praze 26. 8. 1993.

22) Hned mezi 25. - 27. 8. 1993!

23) Viz též: J. W. Morrison, „NATO Expansion and Alternative Future Security Alignments", *McNair Paper No. 40* (Institute for

National Strategic Studies), Washington, 1994; též dostupno na síti Internetu: http://www.ndu.edu/inss/.
24) Rich. L. Kugler, *Enlarging NATO: The Russia Factor*, Rand, 1996; též na Internetu: http://www.rad.org/publications/ .
25) *Time*, z 9. 6. 1997, č. 23.
26) Právě na tento rys upozorňuji v předchozím (pátém) „hodonínském" masarykovském sborníku závěrem svého příspěvku s názvem „Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka". Zde viz **A5**
27) V podmínkách času po „Mnichovu" by se nemělo zapomínat na to, jak – že by paradoxně? – toto trauma dostalo Beneše s ohledem na bezpečnost ČSR „na stejnou platformu, kterou nahrála situace ze závěru války Stalinovi", tj. po urychleném a slavnostním podpisu čs.-sovětské smlouvy v Moskvě z 12. prosince 1943 k programu společné hranice se SSSR. (Cituji z 2. části svého článku „Fenomén Rusko a Střední Evropa", zmíněného výše.) Zde viz **A3**
27bis) Poznámka z podzimu 2003: Jaké ulehčení o šest let později, že rozpaky kolem Slovenska v tomto ohledu jsou tytam.
28) *Washington Times*, vč. aktualizace dík návštěvě Roberta Dolea 17. 11. l997 v Praze.
29) *OECD Historical Statistics 1960-94*.
30) Viz spec. přílohu *The Economist*, July 1997.
31) V době psaní tohoto textu aktuální (ale kdo by si vzpomněl, až bude možná text číst?): Irák vyhostil kontrolory OSN, vesměs Američany z USA, sledující, zda se v Iráku nevyrábějí zbraně hromadného ničení.
PS (únor 1998): USA daly mezitím nejednou na vědomí, že se necítí vázány vůči Iráku žádnými případnými ujednáními generálního tajemníka OSN s irácKými vládními představiteli (což je jen další příspěvek na téma „americké národní zájmy", pak ovšem snadno ze strany Iráku interpretovatelné jako vyprovokovaná nutnost hájit právě tak rozhodně „arabské národní zájmy").
32) *Time*, 4. 8. 1997, Ch. Krauthammer, „America Rules: Thank God", str. 17.
33) Velké války zítřka by se stěží vedly teritoriálně a pozičně. - Přitom Masaryk měl na citovaném místě na mysli především zřetele etnické, kulturní a politické, nikoli přímo vojenské (které stále s ohledem na plány s rozšiřováním organizace NATO „na východ" vnímá Kreml stále jako prioritní).

(A2) Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka (Paradoxy, kritéria a jistoty portrétu)

Málokdy jsem se pustil do tématu tak ostýchavě jako tentokrát. Prezidenta Masaryka jsem ještě několikrát viděl na vlastní oči, prožil jsem šok onoho „kalného rána" v září 1937, dožil jsem se poúnorového zahlazování památky zakladatele čs. státnosti, vnímám rozmanité varianty znovuobjevování Masarykovy osobnosti v naší dnešní společnosti.

Chci artikulovat obtížnost vytčeného úkolu (**1.**), vymezit některé vnímané dominanty portrétu (**2.**), vytknout mnohá doprovodná různočtení (**3.**).

Předjímám, že vědomě uhýbám před navyklým scénářem vědecké práce. Především tu je zkoumaná osobnost, co říká o sobě a o svém programu, dokumenty z archivů, analýzy specialistů (především historiků); tohle vše bylo mnou uvědomováno spíše mlčky (a odkazy v tomto směru tu vesměs budou záměrně ponechány stranou). Přesto „mám pocit", že jsem při svém přístupu našel do vytčeného „rámce" některé nepominutelné komponenty. (Nejde mi výlučně o nějaký pozoruhodný detail, ani o omílání standardizovaných povšechných charakteristik. Chtěl bych tu z neobvyklého úhlu spíše příležitostné literatury tlumočit něco, co – jak mám za to – zrcadlí obojí.)

1. (Je obtížné vzdát hold bez pathosu)

Jaká jsou fakta? (Snadno se řekne, že vždy konstruovaná. Hůř se daří vyhodnocování adekvátnosti takové „konstrukce".)

V souvislosti s T. G. Masarykem nejen jeho životní osudy, ale dokonce i „dokumenty" byly nejednou využity v protikladných interpretacích. Významným osobnostem se stává, že jejich knihy, dokumentované výroky, postoje a činy bývají přetvářeny od různých vykladačů do monolitní podoby (v jakémsi inertním „bezčasí", bez zřetele k okolnostem). Taková osobnost, jakou byl „TGM", stěží mohla uniknout svěrací kazajce popularity, mýtu, symbolu, doktríny. Osobnost, do níž se nakonec zástupně vtělí naděje a díkuvzdání milionů lidí, vrhá svůj stín i po smrti. Ve stínu mohutného „stromu" nachází své místo rovněž – poměrům vlastní malosti úměrná – zakrslá zášť. Připočtěme, že Masaryk byl velmi všestranný myslitel s hlubokými zájmy, že se dožil 87 let, že vnímal život v obdivuhodné škále hodnot, a máme tu hned před sebou úctyhodnou řadu potenciálních průsečíků nejen pro inspirující dialogy a povzbudivé tvůrčí výkony, ale zrovna tak pro záštiplné konflikty a nástrahy. Nelze o to nezakopnout při pokusech o vnímání „odkazu" Masarykova díla. Jsou-li na skladě naší tzv. „historické paměti" **stopy kontroverzní, neplyne z toho nutně, že to zavinil sám nositel odkazu**. Nejednou zůstala naší kořistí jen

zapsaná věta „z druhé ruky“, anebo poznámka sice vlastní rukou, ale nikoli nutně s otiskem činu, takže co „doopravdy“ myslel v danou chvíli ten, jehož názor byl takto letmo zvěčněn, lze se sice domýšlet, ale s rizikem (které „odborník“ nerad přijímá, neboť na svém názoru přece „staví“!). A nezapomeňme na již shora zmíněnou „absolutizaci“ některých zkoumaných výpovědí, jež ale byly proneseny v určitém okamžiku, kdy nebylo vidět za obzor zítřka (který se mezitím stal dávno námi očichanou minulostí).

Mluví-li se o „prezidentu“ Masarykovi, jako kdyby tu byl ostrý předěl mezi působením profesora a poslance za Rakousko-Uherska a aktivitami „chudého chlapce, který se proslavil“ ([3]). Spojité nádoby individuálního Masarykova života bývají vnímány v jeho popisech a reflexích vesměs spíš nespojitě. Jestliže bylo v českém prostředí ostře vnímáno oněch „300 let poroby“ a 28. říjen představoval konec „cizácké monarchie“, pak není div, že si Herben připomíná zaokrouhlené Masarykovy sedmdesáté narozeniny a jeho zásluhy o čs. stát následující metaforou:

„Den 7. března 1920 jsme žili jako národ vyvedený z babylonského zajetí a stavěli jsme chrám osvobozeného státu.“ ([4], 23.)

Těmto vzletným úvahám předchází Herbenova zmínka o jednom „vinohradském večeru roku 1910“, kdy Masaryk na švu své šedesátky jako kdyby svůj dosavadní život charakterizoval jen jako „předmluvu a obsah“, přičemž „to vlastní říkání“ jako kdyby teprve měl psát (tamtéž, s. 22). Následuje pasáž z onoho Masarykova bilancování nahlas, Herbenem proložená: „Chci být živ osmdesát let a to hlavní ještě přijde.“ ([4], 22.)

Uvážíme-li, za jakých okolností (včetně stojatých vod české domácí politiky a Slovenska zakřiknutého maďarizací) a v jakém věku Masaryk začínal „svůj“ odboj, a co všechno s jeho spolupracovníky a prostými lidmi ve zbrani posléze po těch čtyřech letech jakoby kouzlem vzniklo jako onen „chrám osvobozeného státu“, zdá se, že je na místě nespoutaná euforie a **hold člověku, který jako kdyby sám uskutečnil sen milionů lidí a tak přestal patřit sobě**. Opravdu, zlom... netušený, ale skutečný. Prezidentský stolec musel být zprvu zřejmě vnímán ještě jako „trůn“. Neboť když končila éra Habsburků v ČSR, připomínalo se, že předtím posledním doma svobodně voleným panovníkem domácí krve byl Jiří z Poděbrad. Demokratické tradice (spolu s jejich mechanismy moci) měly v mladém státě teprve postupně vznikat. Masaryk se nutně a najednou stal symbolem nového státu, řazeným hned vedle Husa a Komenského ([1], 6), anebo oslovovaný jako „český“ Washington nebo Garibaldi ([15], 43). Patetičnost byla ospravedlněna vnímanými kontrasty s minulostí. Svou autoritou (především politickou a mravní) mohl připomínat světce, anebo starozákonního proroka (ale i nekorunovaného krále).

Hezky to v memorandu z února 1917 (pro ruského ministra zahraničí) formuloval Štefánik: „Masaryk žil čestnou a plodnou prácou. Niekedy mu nerozumeli, ale kedykoľvek trpel on, trpela i pravda.“ ([5], 11.) Když Štefánik tragicky zahynul, z trojlístku hlavních aktérů osvobozovacího hnutí zůstával vedle Masaryka jen Beneš. Tím, že Masaryk byl z vůle národů Československa nad stranami, mohlo pak vše, co mířilo na Masaryka, být – mnohem neomaleněji – zacíleno na Beneše. Takže také problém politického angažmá samotného prezidenta (a reakcí na ně) v dění státu je stěží izolovatelný od E. Beneše. Lze oprávněně říci i to, že oba dva tím, co představovali, byli personálními konstantami čs. politiky a byli vnímáni jako spolehlivá záruka státní existence. Vůdčím politikům čs. politické scény po roce 1918 velmi vyhovovalo, jestliže mohli v praktické každodenní politice vnímat Masaryka jen jako tehdejší francouzský typ prezidenta (víceméně pouze s reprezentativními funkcemi) a Beneše jako diplomata zatíženého povinnostmi v zahraničí (takže byl pro kabinentní politiku vlád také „neutralizován“).

Po převratu z října 1918 se rozšířil prostor pro roli občana v novém státě. Možná že tuto „obslužnou“ funkci státu dokonce vnímali opojněji ve východní polovině státu, i když ne s tak silným sebevědomím, jako tomu dozajista bylo u početně a ekonomicky silnějších a historií a politickou zkušeností svéprávněji se cítících Čechů. Tohle samozřejmě také sehrálo svou roli po likvidaci maďarského vpádu na Slovensko, když se tam měl stabilizovat nový režim. Při nedostatku vlastních vhodných kádrů na Slovensku došlo tam k invazi Čechů v armádě, v dopravě, ve státní správě, ale i ve školství a v kultuře. Přitom mohlo docházet k názorovým střetům se silněji vyvinutým slovenským „klerikalismem“. (Začalo to hned reakcí na onu spontánní likvidaci morového sloupu na Staroměstském náměstí v Praze okamžitě po převratu. Viz i vnímavou Šrobárovu reakci na Hlinkovo štvaní proti Čechům [5], 149.) Masaryk sice jezdil v létě do Topoľčianek, čímž mohlo být oficiálně dáno najevo, že na Sloven-

sku také občas „sídlí“ hlava státu, ale tohle při vyhodnocování státní politiky ČSR obyvatelstvem rozhodně nevynikalo. Byl to nechtěný průvodní doklad faktu, že politiku nedělá prezident.

Přitom je známo, že Masaryk měl řadu potíží se svými politickými odpůrci ještě před válkou, když mu vyčítali, že údajně pokrytecky tají (jakoby koncesemi vůči „němectví“) prý úředně stvrzený český pravopis svého příjmení „Masařík“ ([4], 73-80). Že byl jeho otec Slovák z Kopčan, uváděly i letmé životopisy pro školní mládež (viz např. [2], 3). Nelze přehlédnout Masarykovy obavy o vzájemný vztah Čechů a Slováků a o osud Slovenska od samého počátku naší společné samostatnosti. (Za všechny další doklady nechť teď poslouží příspěvek V. Šrobára, citující jemu adresované Masarykovy dopisy. Z 18. 10. 1919: „To naše Slovensko mně nedává spát! Ti Slováci a Češi jsou si tak cizí...“ Nebo z 27. 11. 1919: „Mám o Slovensko velký strach! Jsem nemocen z toho, věřte mně.“ Cit. dle [5], 148 a 151.) V dalším sledu času byl Masaryk mezi mnohými slovenskými politiky vnímán jako reprezentant státu, **jehož z poloviny slovenský původ jako kdyby neznamenal vůbec nic**, ani politicky, ani lidsky, ani byť jen symbolicky. Zřejmě z toho plyne, že pro politiku vlivné části těch jejích exponentů, kteří působili přímo na Slovensku (a ne v Praze v klíčových státních funkcích), bylo vnímáno málem vše, co přicházelo „z Prahy“, jako cizí. (Bez komentáře nechť zůstane např. argumentace slovenského prof. Jehličky, zahrávající si na účet Čechů s etymologií dávající do paralely husu s Husem.)

Jestliže tedy byl popřevratový čs. stát personifikován jeho prezidentem, jako garant pro občanské role v tomto novém státě byl vnímán vcelku bezvýhradně mezi Čechy, znatelně méně pak mezi Slováky. Narovnání s „českými“ Němci by bylo další kapitolou, kde po výchozím a pochopitelném jejich zklamání nad ztrátou privilegií postupně docházelo k jejich pozorovatelnému konsensu s čs. státností, ovšem po prvním desetiletí mladého státu už bez výraznějšího osobního prezidentova nasazení, což opět dokládá, že prezident byl stále víc vytěsňován z politiky všedního dne (za kterou neodpovídal). Je asi též signifikantní z úhlu samotných „českých“ Němců, jak málo byl jimi vnímán jako symbol čs. státnosti pro všechny národnosti, když zalistujeme německy koncipovaným sborníkem příspěvků z „Prager Presse“ k Masarykovým 75. a 80. narozeninám ([16], kde výraznější německé politické reprezentanty ČSR nenajdeme).

S tou svobodou, jež jako kdyby spadla náhle z nebes, dostal se do širšího povědomí lidí doma také samozřejmě její ztělesněný (a očekávaný) garant, T. G. Masaryk, prezident Osvoboditel, jenž jako kdyby svou osobností symbolicky stvrzoval jak nový demokratický řád, tak konečně i uvědomované ztotožňování širokých vrstev občanů s novým státem. Z tohoto hlediska byla i **role TGM po převratu zlomově nová**. Je pak nejednou příznačné spíš pro některé vykladače a ideologický kontext jejich osobního zázemí než přímo pro Masaryka samého, jaké interpretace se tento čas po roce 1918 dočkal. Univerzitní profesoři Král [9], Kozák [8] nebo Krofta [16] zdůrazňují – bez ohledu na zlomový vzestup společenského věhlasu bývalého kolegy – myšlenkovou kontinuitu výrazné Masarykovy osobnosti. Zcela jinak motivován, ideolog KSČ V. Kopecký nejdřív láme Masarykovu životní dráhu na dva úseky, kdy jako lučavka Masarykovy politické prozíravosti pro poválečné období je pojata ruská tzv. „Říjnová“ revoluce ([7], 23, 27) a prosincová stávka roku 1920 (atd.) má doložit, že TGM „ve jménu demokracie“ fakticky zklamal „pracující lid“ ([7], 28-29). Brzy nato V. Král [10] už považuje za nezbytné ve jménu třídních kritérií komunistické ideologie a z pozic poúnorových hodnotit negativně nejen Masarykovo působení jako prezidenta, ale vrhá na jeho revoluční činnost za války „kontrarevoluční“ temné stíny, aby takto zřejmě mohl v zájmu odklizení památky na prvního prezidenta ČSR odložit „ad acta“ nejen evidentní zásluhy TGM o novou českou státnost, ale spolu s tím pak i „předválečného Masaryka“. V téže době jako [10] byly vydány se sugestivními záhlavími také „Dokumenty“ [11], kde se dostává osobnost TGM mezi únorem 1918 až únorem 1935 dík svérázné poúnorové frazeologii po únoru 1948 do obdobně nepříznivého světla, aby bylo možno odpoutat se od Masarykova odkazu nejen poválečného, ale tím spíše též předválečného. Už nemusí být „dvojí Masaryk“, protože bylo-li možné odklidit očividné zásluhy TGM z doby války a po ní, **tím snazší se pak jevila možnost ignorovat Masaryka předválečného!**

2. (Některé dominanty Masarykova portrétu)

Často bývá Masaryk hodnocen jako filosof, náboženský myslitel, zakladatel nového čs. státu. Takřka

shodně se přitom zdůrazňuje nekonvenčnost Masarykova spojení teorie s praxí, racionální a metodické uvažování, činorodý vztah k životu. Tohle vše samozřejmě patří k portrétu nejen myslitele, ale též politika. Politickou zkušenost delší dobu získával před válkou, během níž ne vždy běžnými a ne vždy snadnými aktivitami posléze bezkonkurenčně připravil pro celou řadu národů předpoklady k založení nové poválečné státnosti. Nešlo jen o příští ČSR. V USA za války byl Masaryk považován za mluvčího rovněž Poláky, Jihoslovany nebo i Rumuny. (Role Masarykova nejbližšího spolupracovníka za války, dr. Beneše, byla pak patrna při diplomatických jednáních velmocí o poválečném uspořádání střední Evropy.) Ironií poměrů bylo, že sice prezident měl osobní kredit v obyvatelstvu veliký, ale jako kdyby byl ústavními pravomocemi **„uklizen" víceméně do čestného ústraní** takovým způsobem, že bylo možno při prezidentské kampani z let 1926-1927 napadat Masaryka způsobem, který nazval Herben „ohavnou kampaní" a Seton-Watson „dýkou do zad" ([4], 113).

To vše se dálo v době, kdy už Masarykovi chybělo málo do oné osmdesátky, o níž sám hovořil roku 1910. „V den svých osmdesátých narozenin vstoupil Masaryk za živa do historie." Tak to napsal Herben ([4], 23). Jak se to nejedním znakem jeví, politické reprezentaci ČSR po roce 1918 vyhovovalo mít v Masarykovi případný štít, vinětu opravdovosti, symbol, zatímco řečiště aktuální politiky neprocházelo ani prezidentskou kanceláří, ani prostorami lánského zámku. Prezidentské pravomoci byly značně omezené, jak to ostatně dokládá také Ústava z roku 1920. (Povaha a podíl „hradních" aktivit vzhledem k vládním kabinetům jsou patrny mj. též ze [14], kap. III. Viz rovněž tamtéž, kap. II, str. 83, o alternativách, jaké stály před Masarykem po duchcovských událostech, ale – pro tento kontext – i předtím: „O četnických výstřelech do bezbranných lidí se dozvěděl Masaryk vždycky, až bylo po všem.")

Masaryk si mohl přát být po roce 1918 svými myšlenkami politicky sebeangažovanější, jenže jeho „prezidentský" vliv přitom mohl být i při maximálním nasazení vždycky pouze zprostředkovaný, ne-li „druhořadý". Takže paradoxně po onom navenek životním triumfu, jímž ho obdařila politická reprezentace doma po válce volbou za prezidenta, příležitost dále ještě něčím vyniknout se Masarykovi drasticky snížila. Místo abychom vytyčovali další úctyhodné vrcholy Masarykova působení po roce 1918, museli bychom se naopak vracet zpět, před vznik ČSR, abychom vytkli dominanty Masarykova životního působení. V tomto ohledu pak mělo zůstat útěchou aspoň to, že už z předchozího času prezentoval TGM autoritu mravní, občanskou, vědeckou, kulturní a politickou, která mohla fungovat přinejmenším jako odvolací místo, **rámec republikánské slušnosti, katalyzátor politických sil**. Tento zřetel se pregnantně projevil v klimatu volby Masarykova nástupce v prosinci 1935 a byl vnímán jako závazek i po Masarykově smrti v září 1937. Masarykův příklad, bez ohledu na zbahnění domácích poměrů po Mnichově („dohoda" z konce září 1938, okupace zbytku „české" části Druhé republiky 15. března 1939 Německem), inspiroval sokoly, bývalé legionáře, ale také mnoho lidí bez této průpravy k přípravě organizované práce na obnově demokratického státu. Nemělo by se přitom zapomínat na roli, jakou sehrály během dvojí mobilizace roku 1938 čs. ženy, manželky a matky mobilizovaných Čechů a Slováků. Ne že by tu nebyly také slzy. Ale víc tu bylo možno vycítit odhodlání bránit hodnoty a ideály, jež stály u zrodu mladého státu. Nejen ve zbrani, ale též – z nezbytí – v osiřelém domově. Masarykův vliv na morálku Čechoslováků v oněch nesnadných kritických a krizových okolnostech nelze dost docenit. Už proto ne, že šlo o vliv již sublimovaný, stěží související s nějakými materiálně zvažovanými kvalitami života běžné každodennosti. Takže TGM sice neměl vliv na každodenní politiku, **ale její normy mohly být a byly poměřovány jeho ideovým odkazem, dokonce i po jeho smrti**. (Viz mj. [8], 14, 39, a [9], 95.)

Nebyla dosud doceněna role republikánské školy v událostech, které zatím oficiální historiografie čte spíš v titulcích novin a ve „velké" politice. Ti, kteří ještě prošli školou tzv. První republiky, museli intenzivně cítit její atmosféru. V tehdejší výchově k občanství (v té nepřesně pojmenované „vlastivědě") se připomínaly zásady občanského soužití, ale nezapomínalo se přitom ani na odkazy na daň krve, kterou stála obnova státní nezávislosti. Jméno Masarykovo jako „Osvoboditele" bylo vnímáno citově, snad i s trochou „sentimentality" jako „Tatíčka", ale **zároveň s úctou k hodnotám, jež celým svým životem ztělesňoval**. A pokud byl po roce 1918 (do roku 1935) „jen" prezidentem státu, u jehož kolébky stál, byla vnímána tato funkce prostými lidmi jako zcela jedinečná (a „absolutní") čest. Pokud znamenala v konkrétním ztělesnění spíš formální funkci a potenciální *epitheton ornans* – ozdobu – státu bez viditelných projevů moci, zřejmě

stačil vnejších vrstvách lidových pocit, že „v čele státu" je osobnost s neoddiskutovatelnými zásluhami o jeho vznik, aby kromě úcty TGM vzbuzoval spolu s tím též lásku svých spoluobčanů. Pak bez ohledu na to, jaká byla zrovna politika ČSR (vnitřní i zahraniční), bylo důležité, že její prezident celým svým životem prokázal svou integritu a opravdovost svých postojů, jejichž jen jedním, byť nanejvýš důležitým článkem byl zahraniční odboj. (Tím naléhavěji se mohly stát předmětem zájmu ty epizody ze života TGM, jež „triumfu" v čele státu předcházely.)

Jeden z legendárních „pátečníků" (účastníků debatních večerů u bratří Čapků, kam docházel i TGM) J. B. Kozák označil Masaryka za „moderního hrdinu" ([8], 3). Kozák mohl být k tomuto atributu inspirován zřejmě Rádlem (viz [8], 3. soubor poznámek, 52), který přímo nadepsal svou „masarykovskou" brožuru z roku 1920 „Masarykův ideál moderního hrdiny" ([13], viz i tamtéž 5, 19). Je samozřejmé, že pro člověka označeného za „...bojovníka, proroka a osvoboditele" ([12], 3) a za toho, kdo navíc „je vojákem ducha" ([12], 16), budeme právem hledat (a pak vypočítávat) příklady jeho hrdinství. Mnohé epizody najdeme v „Hovorech" K. Čapka, jiné např. u Herbena ([4], 135-144). Jen některé stopy cudně naznačil sám aktér.

Často se uvádějí epizody z ruského Masarykova pobytu během války. Známa je scéna u vrat hotelu Metropol v Moskvě. (Proslula též skromnou citací přímo v Masarykově *Světové revoluci*, §54; anebo plachým odkazem v Čapkových *Hovorech*.) Jako bychom méně vážili okolnost, se kterou nutně při své cestě do exilu Masaryk počítal, že jeho případná aktivita v zahraničí může osudově ohrozit jeho vlastní rodinu. Jedno nanejvýš dramatické svědectví podal o Masarykovi Steed, když se Masaryk dověděl z novin, že má být popravena jeho dcera Alice rakouskými orgány. Bez pathosu řekl, že si předem „spočítal ztráty", než se vydal na cestu odboje. ([4], 104, v jiné variantě [2], 24.) Jiným dokladem Masarykovy nezdolné odvahy je též zmínka Benešovi o tom, že by se případně vrátil domů (roku 1916, když to pro Dohodu na frontách nevypadalo dobře a doma také se „k ničemu nevzchopili"), za což mu sice osobně najisto hrozila poprava, ale ta by snad navodila odpor vůči Vídni. ([4], 104.) – (Vtírá se do mysli, co do této úvahy nepatří: postoje a motivy většiny té delegace v Moskvě po 21. srpnu 1968, která pak přivezla domů onen ponižující a demobilizující „protokol", v podmínkách, kdy tito představitelé měli za sebou až příliš jasnou, ne-li manifestační podporu obyvatelstva celého státu!)

Kozák ve své promluvě o Masarykovi správně zdůraznil, že TGM „stále vede účty sám s sebou" ([8], 5), že jeho hodnoty jsou dány tím, „co se žije, čím se jedná" (tamtéž, 33). Šalda považoval za důležité podtrhnout, že Masaryk propojoval po celý svůj život nutnost správně myslit, aby se mohlo mravně jednat ([16], 6). Našli bychom desítky a desítky charakteristik. Pro naše vytčené téma bude teď zřejmě vhodné ocitovat, co napsal už roku 1919 K. Štech: „Masarykovo slovo má nevšední vliv nejen na duševní, ale i na mravní stav posluchačstva. Björnson kdesi praví, že pravý pedagog musí býti étickým talentem – a Masaryk je etickou osobností v nejkrásnějším smyslu toho slova." ([15], 26.) Obdobně se v závěru oslavné brožury k 70. narozeninám TGM vyjádřil též I. A. Bláha, když psal o „neodolatelné síle, jaká vyzařovala z celé jeho mravní osobnosti" ([1], 23).

Aby se nepřehlédlo, co mi od počátku tanulo na mysli, ocituji ještě jednu myšlenku o té nejednou povrchně či zkresleně chápané „odvaze": **„Pravý demokrat... musí mít i odvahu jít proti proudu a postavit se většině."** ([15], 31; zdůraznil M. D.) Tyto vlastnosti Masaryk měl už od mládí. Nehlásal je pouze, nýbrž jimi žil. Tak silně, že toto silové pole je dosud aktivní. A znepokojující.

Pokud tedy nevykazovala funkce prezidenta valný politický vliv, tím pronikavěji působil v té funkci Masaryk jako mravní osobnost, což pak se zúročovalo nejednou v souvislostech, kdy politikové byli „na rozpacích", ne-li v kalných vodách. **TGM je pro nás nesamozřejmá „samozřejmost", šťastně nám odkázaná. Proto si s ní mnohdy nevíme rady...**

3. (Ten, kdo se nebál nepopularity)

Nelze se obšírně rozepisovat o všemožných zákrutech politiky mladého státu, ač by to bylo účelné. Je přitom mnoho poloh, v nichž bychom měli vnímat poučení z politické scény tzv. První republiky. Neboť historie se sice neopakuje, ale měla by být přesto učitelkou, s ohledem na výskyt chyb, jejichž podobnost

by měla varovat. A také s ohledem na pozitivní hodnoty, na nichž se má stavět. Zde ono Masarykovo rčení o státech, jež se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily, neztrácí dodnes na síle.

Byla tu výše řeč o onom mýtu připomínajícím minulost jako „babylonské zajetí". Přitom Masaryk, ač celý život zápolil s mystikou a s mýty ([8], 54-55), sám se ocitl v roli ztělesněného mýtu. Znovu vzpomeňme, jak to ve svém „Skizzáři" k osmdesátinám TGM vnímal Herben. Masaryk se stal (bez ohledu na malý rozsah možného přímého politického vlivu na život v republice) někým, kdo vstoupil „za živa do historie" ([4], 23). Ano, právě ten hlasatel „střízlivé opravdovosti" ([15], 17)!

Dalším paradoxem tu je, že se popularita TGM, před válkou rozhodně nikoli obecná (a doma často úspěšně neutralizovaná úzkoprsostí), po válce bez ohledu na snížený aktuální podíl Masarykův na politickém životě státu postupně rostla. Z vědomé registrace nesporných – a s nikým dalším neporovnatelných – zásluh Masarykových o stát (dokonce zákonem proklamovaných) postupně narůstala mezi loajálními občany ČSR podvědomá jistota o „TGM" jako vpravdě posvátném symbolu moderní československé státnosti. Ta popularita vrůstala přirozeně též mezi mladou generaci, bez zkušeností s „babylonským zajetím", neboť si ji – dalším paradoxním zvratem – získal v těch nesnadných letech předtím tím, **„poněvadž se nikdy nebál nepopularity"** (mj. [15], 28, a obdobně [4], 22; zdůraznil M. D.).

Snad se hodí také zdůraznit, že pokud byl Masaryk činný politicky před válkou, patřil „jedné straně", a po ní občanům celého státu. A opět je tu – další – paradox. Kolik jen bylo adresováno po válce útoků vůči „Hradu"! Přitom ten „Hrad" neměl „vlastní politickou masovou stranu" (což nemohl přehlédnout ani polemický V. Král v [10], 126). Takže? Ač neměl TGM jako prezident státu přímou politickou moc, moc morální, které požíval, byla nadstranickou protiváhou profesionálním politickým táborům a **nepřehlédnutelným katalyzátorem v kritických situacích** (dokonce i po abdikaci), s politickými efekty, jež se mnozí snažili rozmanitými prostředky neutralizovat.

V úvahách o Masarykových zásluhách o čs. stát se málokdy zdůrazňuje širší mezinárodní kontext, do něhož úsilí o samostatnost zarámovával. **Národní nezávislost mu nebyla samoúčelem.** Už za války prozíravě viděl **účelnost „reálné federace" a "směřování Evropy k tomuto cíli"** (právě tato slova z Masarykovy *Nové Evropy* cituje – spíše jako výjimka mezi masarykovskými badateli – Kovtun, [6], kap. VI, 77-78). Ta prozíravost se Masarykovi ovšem spojovala se silnou vírou v humanitní ideály a možnost na racionálním základě realizovat v novém politickém klimatu mezi svobodnými národy nadnárodní celky (jako „radikální politickou reorganizaci", opět Masarykova slova z posléze cit. spisu). Nezní nám v uších?

*****

Poznámky:

[1] Bláha, In. Arnošt: *T. G. Masaryk*. Praha, Min. školství a nár. osvěty 1920.
[2] Eliáš, Rudolf: *Masaryk Osvoboditel*. Praha, Hokr (nedat.)
[3] Herben, Jan: *Chudý chlapec, který se proslavil*. Praha, Čin 1930[2].
[4] Herben, Jan: *Skizzář k Masarykovu životopisu*. Praha, Čin 1930.
[5] Hofmann, Jos. - Odstrčil, Oskar: *T. G. M. – Jak jsme ho viděli*. Praha, Rud. Mikuta 1948.
[6] Kovtun, George J.: *Masaryk & America - Testimony of a Relationship*. Washington, Library of Congress 1988.
[7] Kopecký, Václav: *T. G. Masaryk a komunisté*. Praha, ÚV KSČ 1950.
[8] Kozák, J. B.: *Masaryk filosof*. Praha, Svaz nár. osvobození 1925.
[9] Král, Josef: *Masaryk – filosof humanity a demokracie*. Praha, Orbis 1947.
[10] Král, Václav: *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*. Praha, SNPL 1953.
[11] Nečásek, Fr. - Pachta, Jan - Raisová, Eva (editoři): *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice T. G. Masaryka*. Praha, Orbis 1953.
[12] Pavel, Ant.: *Náš první president*. Praha, Památník Odboje 1925.
[13] Rádl, Emanuel: *Masarykův ideál moderního hrdiny*. Praha, Grosman a Svoboda 1920.
[14] Smetanová, Jindřiška: *TGM - Proč se neřekne pravda?* (Ze vzpomínek dr. Antonína Schenka). Praha, Primus 1996.
[15] Štech, Karel: *Tomáš Gar[r]igue Masaryk - Význam jeho v československém životě*. Praha, Česká graf. akc. spol. 1919.
[16] –: *Masaryk – Staaatsmann und Denker*. Prag, Orbis (nedatováno).

II. Že by jen „doprovodné náměty“?

C1: Žít živým příkladem
zodpovědné, kultivované a účinné lásky
(Zamyšlení nad „reverentia“ u T. G. M.)

D1: Masaryk a pedagogika:
Jsme adresáty a dědici?

D2: Perspektivy explanace ve vědě

C2: Činorodým náboženstvím citu
k vědecky zaštítěnému léku na krizi člověka celého
a jeho společnosti

(C1) Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky (Zamyšlení nad „reverentia“ u T. G. M.)

Dozajista mnohého překvapí renesančně rozkošatěné záhlaví této stati.[1)] Svým způsobem zaskočilo i jejího autora, když zvažoval, jak předznamenat následující zamyšlení. Hledal fundament pro to, co měl pocit, že postupně vykrystalizovalo jako Masarykova odpověď na výzvu, CO a JAK činit, konfrontuje-li člověk svůj život s potřebou DUCHOVNĚ NEZEMŘÍT. Většina vykladačů Masarykova myšlenkového odkazu se přitom v souladu s akademickou tradicí záslužně zabývala (a stále zabývá) spíš vykladačsky stále převažující otázkou, PROČ asi Masaryk dospěl ke svému přitakávajícímu vztahu k náboženství, jež se přitom vymanilo z církevních determinantů. Otázka typu „PROČ“ plní roli explanace ve vlastním smyslu tohoto slova. Znamená hledat antecedenty v rozmanitých vlivech, z nichž by byl posléze spleten „konsekventní“ portrét myslitelova „odkazu“. Měl jsem naléhavý pocit (a jinak si to netroufám nazvat), že právě tento přístup, pro vědu nejednou autentický, není práv naší případné potřebě něco asimilovat do vlastního života, místo pouhého – byť důležitého – něco vědět. Koneckonců zrovna v tomto „punktu“ právě Masaryk nejednou poukazoval na závažný rozdíl mezi UVAŽOVÁNÍM o náboženství a mezi tím JE „MÍT“, mezi VĚDĚT o víře a na druhé straně nějakou vírou ŽÍT. Odtud se zrodila posléze potřeba odhlédnout od vlastního zaběhaného profesionálního klišé a místo výkladu toho, co pronikavého o vztahu Masaryka k náboženství už řekli a napsali jiní, pokusit se o zřejmě neobratnou reflexi z odlišné perspektivy. Měl jsem nakonec za to, že by se pro daný účel více hodilo opřít se o NEFORMÁLNÍ „hovory“ vztahující se k tomuto tématu, jak je zachytil Karel Čapek (v autorizovaném znění interviewovaného), než porovnávat mnohem jednoznačněji *pro foro externo* formulované texty.[2)] A když jsem ne poprvé listoval oněmi „Hovory“, měl jsem najednou za to, že by můj pokus o vymezení tématu měl začít tam, kde jsem četl:

„Já bych svůj poměr k Bohu označil latinským slovem reverentia[3)] – úcta, plná *důvěry, vděčnosti a nadějnosti*.“[4)]

Tedy TROJVRSTEVNATÁ ZBOŽNOST, propojená hned vzápětí S LÁSKOU, která má kromě své transcendující složky ten ježíšovský apel na zodpovědnou a účinnou, a přitom zároveň i spontánní, i metafyzicky kotvenou lásku k bližnímu. Ale východiště je v „reverentia“, v oné zbožnosti či „boží bázni“, míněné těmi zmíněnými třemi přívlastky jako DŮVĚRYHODNÝ VZTAH, plný DÍKŮ za možnost vyhnout se DUCHOVNÍ SMRTI[5)]. A protože tohle nelze formulovat jako automatickou jistotu na poli víry, je tu kromě oné výchozí důvěry v Boha ona završující NADĚJE. Když Masaryk podává ve 24 bodech analýzu základních rysů náboženství, v 17. bodě znovu spojuje onu důvěru s nadějí a zhuštěně formuluje, že „nadějnost je podstatou náboženství“ (str.259). Na posléze uvedeném místě také čteme, proč tomu nemůže být jinak. Člověk je fyzicky, duchovně i mravně SLABÝ, a bez té důvěry spjaté s nadějí by stěží vyspěl pro vyšší, „NEBOJÁCNÉ“ stadium své víry, v níž by bylo plno oné svéprávné praxe, jež už by zahrnula POZNÁNÍ s HODNOCENÍM i CITOVÝM PŘITAKÁNÍM („náladou“, str. 259), pokud jde o svět a náš život v něm. Lze tu registrovat od dětství setrvale uchovávaný málem „pragmatický“, rozhodně však od učenosti či dogmat oproštěný a na KAŽDODENNÍ JEDNÁNÍ V ŽIVOTĚ soustředěný postoj. Jak se o tom několikrát v souvislosti se svými vzpomínkami na mladá léta zmínil i sám Masaryk, bylo to ovšem propleteno s jistou zemitostí, která respektovala deklarovaná přikázání, uměla se nadchnout pro smyslovou opojnost církevních svátků, ale metafyzickými záhadami se neznepokojovala. Jediné, co očividně nevydrželo pohromadě s ostatními danostmi náboženské praxe, byla posléze a jako první instituce kněžstva (a s ní spojený zpovědní rituál v rámci Masarykovy římskokatolické zkušenosti z dětství a mládí). Na druhé straně ještě v době konverze k evangelictví (1880) zůstává Masarykovi zachována důvěra v misijní poslání pastora (tj. v „pastorační“ jeho funkci). Avšak i v této životní fázi, v tomto pro sebe nanejvýš citlivém období[6)] si Masaryk uchoval svůj kritický odstup od ceremoniálu, projevený posléze navenek nepřehlédnutelným způsobem tím, že se přestal zúčastňovat obřadů, tedy toho navenek právě knězem či pastorem zprostředkovaného a jeho institucionalizovaným zázemím UNIFIKOVANÉHO, a tedy také ODOSOBNĚNÉHO, vztahu k Bohu.[7)]

Znovu jsme se tu dotkli onoho švu, jejž Masaryk formuloval jako kvalitativní rozhraničení mezi prak-

tikovanou vírou „bojácného“ a „nebojácného“ člověka (viz opět v rámci 17. bodu „Analýzy náboženství“ v „Hovorech“, str. 259). Ten předěl vzniká teprve součinností s filosofií a vědou, tedy až na základě vnitřní potřeby tradici podrobit kritické analýze. Vnímáme-li pak pro Masarykovu zbožnost jako její mantinely na prvním místě „myslit kriticky“, a až na druhém místě ono zřejmě tak důležité „ŽÍT ZBOŽNĚ“ (str. 290), neměli bychom ztrácet ze zřetele fakt, že tato takto deklarovaná „kritičnost“ našla své místo až ve službách zbožnosti, kterou nezpochybňovala.

V tomto ohledu jako kdyby nám Masaryk kotvil **názorově někde před osvícenstvím**. Nezapomeňme, že počínaje osvícenstvím vzrostla skepse vůči křesťanské tradici do té míry, že voltairiánský posměch nad mnohými články kréda mohl přispět dokonce k proklamovanému kultu Bohyně Rozumu a k definitivní laicizaci společnosti dík ideálům Velké francouzské revoluce. Místo augustinovské filosofie dějin sub specie biblické tradice převzalo štafetu „pozitivně“ sebevědomé uvažování o společnosti comteovského typu. Nejenže v osvíceneckou kritikou zasažených náboženských kruzích prvé půle 19. století začaly pochybnosti o **kristologickém** rozměru a dosahu Ježíšova působení[8]. Přímo Ježíšova **osobnost** tím ztrácela na důvěryhodnosti. Kritický kvas vztažený k Ježíšovu **odkazu** postihl dokonce mnohé z těch, vůči nimž měl Masaryk specifický vztah[9].

Uvažme tedy, že Masaryk např. v reakci na zprávu o pochybnostech klobouckého superintendenta Císaře ve věcech křesťanské víry zcela kategoricky měl prohlásit, že víru v Boha nikdy neztratil.[10] V tomto bodě se tedy může zdát, že Masaryk jako kdyby úběžníky své víry kotvil někde na předstupních osvíceneckého času, uchráněn jeho **filosofické** skepse. Na začátku 17. století byl nepřehlédnutelně artikulován projekt „PŘIROZENÉHO NÁBOŽENSTVÍ“, vyprovokovaný jak informacemi o náboženských představách z Nového světa za oceánem, tak reflektovanou situací v křesťanské Evropě, neschopné mocenskými prostředky řešit rozštěpení předchozí jednotné katolicity[11] teoreticky snad žádoucím sjednocením: vždyť přece stěží mohlo být „podle rozumu“, **aby týž Bůh byl garantem spásy pro příslušníky vzájemně rozdílných církví**, z nichž každá vykazovala vůči ostatním závažné rozdíly v doktríně, a to s deklarováním výlučné spásonosnosti. Tehdy se zdálo, že institucionální vázanost na vzájemně vůči sobě zrelativizované církve (a sekty) je jedinou – rozumu neodpovídající – překážkou bezprostředního vztahu k Bohu a „přirozené“ zbožnosti, pro niž ostatně protestantismus obecně deklaroval právo individuálního přístupu. „Přirozené náboženství“ operovalo s konceptem jednoho Boha, bez dogmatických příměsí. To také byla cesta od Herberta z Cherbury (též Masarykem citovaného) přes Lockea k deismu.[12] S těmito snahami má Masaryk společného víc, než se běžně může zdát a než se může pokládat apriorně za možné.[13] Masaryk v kontextu rozhovorů s K. Čapkem prohlásil, že je „metafyzický individualista“ (str. 247), a pokud v pomíjejícím hledá věčné (str. 248-9), nepotřebuje k tomu tudíž prostředníka, tj. ani kněze ani pastora. Přitom, na rozdíl od deisticky filosofické koncepce Boha, si Masaryk ponechává tušené představy o Bohu z časů svého mládí, jen oproštěné od „trojičního“ dědictví (a pak samozřejmě též od římskokatolického a institucionálně nadekretovaného dogmatu o neomylnosti papežské), takže Ježíš sice zůstává v kontextu Masarykovy víry a náboženství[14], ale jen jako nanejvýš úctyhodný člověk, bez božského stigmatu v jakékoli interpretaci. V tomto smyslu tedy také navíc Masarykova víra a náboženství mají rysy unitářské, což je tradice mající své kořeny také v onom nejednou zde zmiňovaném l7. století.

Začala-li Masarykova víra též dík matčinu vlivu jako SPONTÁNNÍ ŘÍMSKO-KATOLICKÝ POSTOJ a nebude-li se příliš problematizovat čejkovické období (kdy na jedné straně obrátil ženu tamního kováře na katolictví, přičemž na straně druhé si matky školních dětí na mladého školního praktikanta stěžovaly, že neučí v souladu s biblí), zůstává mladý Masaryk ještě v Brně na gymnáziu PLN OBDIVU KE KATOLICISMU. Čteme: „...a hlavně ta *stálost ve víře a mučednictví*; byl jsem toho plný.“ (Str. 43.) Tehdy mu ještě imponovala celá církevní organizace a autorita římskokatolické církve. Jistě k tomu přispívala také osobnost oblíbeného - a rozhodně netuctového - pátera Procházky z gymnázia (jinak křesťanského socialisty). A pak tu nebylo možno přehlédnout „to úsilí o *jednotný názor na svět a na život*“ (str. 43).[15] Až instituce zpovědi posléze neobstála před kritickou potřebou „víc nehřešit“ (str. 44), aniž to okamžitě navodilo opozici vůči římskému katolictví vcelku. Naopak: dalo by se říci, že tato kolize byla jen dalším svědectvím o niterné hloubce Masarykovy víry a o nutkavém osobním pocitu věřit vskutku „sub specie aeternitatis“, a ne sub auspiciis ecclesiae, tj. pod dohledem světské instituce – církve. Stále naléhavěji Masaryk vnímal nenáležitosti mnohých tehdy uplatňovaných praktik: jevilo se mu

jako absurdní, dává-li se ve škole známka „z náboženství“ za odříkání pasáží z katechismu, a tedy fakticky za způsobilost cosi si zapamatovat; a právě tak měl za to, že kázání v kostele bylo nejednou pouhým verbálním cvičením, jež rozhodně nemohlo nahradit tolik potřebnou výchovu příkladem a inspirovat k životné víře v praxi. Přesto ani později Masaryk neměl nihilistický vztah k církvím. Byl ovšem vůči nim kritický a také po nich chtěl, aby se staly opravdovými hlasateli ÚČINNÉ LÁSKY A BUDITELI DUŠÍ (str. 147).

Velký a přiznaný vliv na Masaryka mělo jeho seznámení s příští chotí Charlottou Garrigueovou v Lipsku (tamní pobyt: 1876-7). Ta byla UNITÁŘKOU. Zřejmě že ani v tomto bodě neměli příští manželé od sebe daleko. Sám Masaryk pro uvedené období deklaruje, že se tehdy víc než filosofií zabýval teologií (str. 72, 78). Mohl také mít před sebou pozitivní příklad z vídeňské univerzity, svého tamního učitele Brentana, který „podával jen argumenty pro teism“ (str. 94). Jinak řečeno: Masarykovi nadále zůstávalo náboženství „potřebou lidského srdce“ (str. 102), byť bez kristologického doprovodu. Charlottin vliv na sebe hodnotil následovně: „S ní jsem dostal *z protestantismu* do svého života *to nejlepší*: tu jednotnost náboženství a života, náboženskou praktičnost, *náboženství pro všední dny*.“ (Str. 83.) Masaryk konstatuje se vzácnou otevřeností: „...mé manželství dovršilo mou výchovu, mé Lehr- und Wanderjahre...“ (str. 84)[16] Sem samozřejmě spadá též dovršení vývoje v náboženské oblasti.

„Každá *revize víry* a programu *bolí*; ale bez té bolesti by nebylo vývoje,“ čteme na jiném místě (str. 125). Ta revize je založena na racionální konfrontaci výchozí kristologie s běžnou a tak trochu „pozitivisticky“ laděnou zkušeností druhé poloviny 19. století, jež omezovala misi Ježíšovu na hlásání účinné lásky a vztah k Bohu, jenž by byl současně cestou k osmyslení lidského života. Tedy revize, jež už NEPROMĚŇUJE JEŽÍŠE V KRISTA (a jež už je prosta „trojičního“ dogmatu).

Z jiných než zde zatím citovaných zdrojů je známo, že Masaryk – zčásti snad i pod vlivem kloboucké evangelického duchovního Císaře – přestoupil r. l880 k EVANGELICKÉ CÍRKVI. Má se za to, v souladu s tím, co předcházelo i co pak následovalo, že Masaryk přestoupil k protestantismu dík oběma složkám, jež v tomto směru považoval za kompetentní – „rozumem i srdcem“[17]. **Přitom tato konverze bezděky modeluje tu, jež provázela západoevropské lidstvo při cestě od římského katolicismu k protestantismu v l6. a l7. století.** Také tehdy v tom hrál roli sebe-vědomý (a zrovna probuzený) individualismus, potřeba konfrontace víry s rozumem, a pořád ještě **upřímná snaha po udržení víry i rozumu v kontextu vlastního života**, mj. také z obecně důležitých důvodů po zaštítění společenské morálky a individuální mravnosti. Masarykova deklarace o tom, že je „metafyzický individualista“ tu již byla citována výše, právě tak jako důraz, jejž kladl na ZDŮVODNĚNOU VÍRU. Samo vyvazování se z dogmat rozhodně nemusí být bezprostředně provokováno duchem času, jenž zrodil požadavek „přirozeného náboženství“, ale Masarykovo „PŘIROZENÉ KŘESŤAN-STVÍ“ má zřejmě **své kořeny – ať už jakkoli tušené či pociťované – v oné historické zkušenosti, kterou představuje ona cesta od Herberta z Cherbury k unitářství**. Rozum jej dovedl od Krista k Ježíšovi, a SRDCEM NEOPUSTIL JEŽÍŠE při své cestě k Bohu. Masarykův Bůh není Bůh filosofů (tedy nebude adekvátně konfrontován s osvíceneckým Kantem ap.), protože není výsledkem abstraktní spekulace, nýbrž výrazem **vnitřní potřeby tvrzené hlubokými zážitky vnímavého nitra, jež si uchovalo ono bezprostřední okouzlení z dětství** nad prosvětlením života vztahem k Bohu – pro dospělost a mužným věkem až k vyzrálému stáří. V tomto vztahu nepřestal být JEŽÍŠ ZTĚLESNĚNÍM MASARYKOVY CESTY K BOHU. I když nikoli jako Kristus. Přitom pro účely konverze k evangelictví Masaryk byl při obřadu nucen odříkat celé křesťanské krédo, v němž po výchozím „Věřím v Boha Otce“ je mj. též pasáž o Trojici, což s ohledem na zájem rozhodné chvíle – byť s později komentovaným sebezapřením – pronesl, jak bylo po něm požadováno.[18]

I když se Masaryk rozešel s evangelickou církví zrovna tak, jako předtím s římskokatolickou, zůstal mu Bůh „Ředitelem“ lidských osudů ne nepodobně jako evangelijnímu Ježíši. Bůh zůstal neochvějným garantem nejen vlastní Masarykovy důvěřivé a nadějné víry, ale navíc celého činného života. Člověk chce SMĚŘOVAT, citem směřovat, K HODNOTÁM. Vůli žít má dle Masarykových představ dík náboženství. Vztah k Bohu jako principu věčnosti (nezapomeňme na „sub specie aeternitatis“!) by člověk neměl chápat dogmaticky nebo teoreticky, ale jako PROŽITKEM PROSVĚTLENOU OPRAVDOVOST. (Str. 166.) Takový vztah pak plní několikerou funkci. Je prostředkem k osmyslení světa a člověkova života v něm. Zároveň saturuje potřebu garance dobra a mravů ve

společnosti a burcuje ODPOVĚDNOST ZA VÍRU, jež obstála v ohni kritiky (str. 215).

Tento Bůh je tedy GARANTEM člověkova ZAKOTVENÍ v tomto světě. Ale právě tak jako pro deisty zůstal Hodinářem, jenž dále do chodu světového stroje nezasahuje, je pro Masaryka PRVNÍ PŘÍČINOU (jako např. i u Aristotela), fyzikálně ilustrovanou poukazem na tehdy uvědomované a zohledňované učení o entropii (str. 244). Bůh je GARANTEM ŘÁDU A KAUZALITY (str. 243-4). Živá víra „v něco vyššího, než jsme my" (str. 147), je zároveň zárukou PROTI LHOSTEJNOSTI, skepsi, nihilismu. Taková víra pochopitelně nemůže být HŘEBÍKEM, na nějž bychom věšeli své zoufalství nad slabostí rozumu (viz str. 304). Masaryk nesdílel „humeovskou" skepsi. Přitom byl imunní i vůči „kierkegaardovské" koncesi potenciální iracionalitě ve vztahu k Bohu.

Bůh ovšem také musí být GARANTEM za jednu další víru, pro niž Masaryk sice „nemá důkazů naprosto porážejících" (str. 245), ale jež mu plyne „i z uznání Boha, z víry ve světový řád a spravedlnost" (str. 246): za víru – jak říká – v **„nesmrtnost duše"**[19]. Ta je mu „pravým základem demokracie" (str. 247) a životní opravdovosti, a toho, co v člověku trvá (str. 249), co jeho život osmysluje. Jinak lidský život, nevybavený smyslem (a „nesmrtnou duší"), nemá z čeho žít. Znovu opakujme: „Nadějnost je podstatou náboženství." (Str. 259.) ALTERNATIVOU JE SEBEVRAŽDA. (Víra v nesmrtelnost neznamená ovšem automaticky předpoklad tělesného zmrtvýchvstání.)

Ještě zdůrazněme něco: Mravnost mimo náboženství je Masarykovi nedokonalá. Ale jako propojená s vírou musí být PRAKTIKOVÁNA A PROŽÍVÁNA, a to v běžné každodennosti (str. 295). A nejvlastnějším praktickým jejím projevem je láska k bližnímu. Ne nějaké povrchní klišé či pozlátko. Masaryk zdůrazňuje sepětí představy o Bohu s takovou láskou (a má ji za vrozenou, viz str. 266), která je neustále pěstěna, prohlubována, tak, že je „KULTUROU LÁSKY" (opět str. 266), jež je specificky lidskostí v nejvlastnějším smyslu, bez sentimentality a SE ZODPOVĚDNOSTÍ jak vůči druhým, tak i vůči sobě (str. 266-7).

To, co bylo PŮVODNĚ spjato s KATOLICISMEM jako vytčení toho, „quod semper, quod ubique, quod ab omnibus creditum est" (jako výrok Vincence z Lerina, z 5. stol.)[20], je opět u Masaryka bezděčným přitakáním k programu HERBERTA Z CHERBURY a naň navazujících DEISTŮ a UNITÁŘŮ l7. a l8. století, bez osvícenské skepse. Ježíš už není součástí boží Trojjedinosti, ale „byl člověkem jako každý jiný," a náboženství „vidí právě v tom vyšší sankci křesťanství, že totiž **člověk sám, bez zázraku,** ze své přirozenosti se povznesl tak vysoko" (str. 293[21]). Masaryk měl zřejmě pocit, že náboženskou krizi zřejmě způsobila kritika Ježíšova božství a pokud se jí vyhne, že zachová tresť Ježíšova odkazu: mravní základy lidského života, angažovaného, a přitom „SUB SPECIE AETERNITATIS". Což má navíc též rozměr politický (viz str. 276-7). Vzpomeňme na ono pregnantní heslo ze „Světové revoluce" – „Ježíš, ne Caesar!" (Viz i str. 292.)

Zůstává-li pro nás problémem retributivní spravedlnost, lze tu říci, že Masarykovi tento handlířský vztah k odměně či odplatě za skutky chybí. Stačí vrátit se tam, kde tato úvaha započala, k „reverentia", k zodpovědné, kultivované a účinné lásce, JEŽ SI NEŽÁDÁ PLODŮ, ale s maximálním nasazením je DĚLNÁ, PROŽÍVANÁ a ANGAŽOVANÁ.[22]

Poznámky:

1) Původně jsem chtěl text zcela odlehčit od poznámek. Též z toho důvodu byly citace stránek z Čapkových „Hovorů s T.G.M." začleněny přímo do textu. Dělné a inspirující prostředí semináře mě vyprovokovalo k některým dalším odkazům. (Půjde tu zčásti o jisté echo či kontrapunkt na některé podněty přímo ze semináře.)

2) V tomto kontextu cituji nyní nejdostupnější vydání „Hovorů s T. G. Masarykem", Spisy K. Čapka, sv. XX, Čs. spisovatel, Praha, 1990. Citace stránek v textu se vztahují výlučně k tomuto vydání. Moje výchozí představa s odvolávkami právě na „Hovory" souvisela s tím, že – jak známo – Masaryk Čapkův rukopis vícekráte korigoval a na mnohých místech rozšiřoval. Také jsem cítil potřebu zohlednit tu okolnost, že „hovory" byly začasté „mlčením", jak prozradil K. Čapek ke genezi svého a taky Masarykova díla; když už bychom nechtěli zde moc rozvádět okolnost, vztahující se na „honorář" za vlastní knihu, jak se o tom lze dočíst v torzu 4. části „Hovorů", kde „pisatel" textu, jak sebe sám Čapek označuje, navrhuje Masarykovi, že by honorář měl být „na holport". Tyto narážky svědčí dostatečně o jisté intimitě doprovázející genezi tohoto pod Čapkovým jménem zveřejněného textu. Měl jsem jej do té míry za autentický, že „já" – vztahující se v "Hovorech" k Masarykovi jako nositeli významu doprovodného textu – jsem považoval za víceméně odpovídající tomu, co by možná mohl takto vyjádřit Masaryk sám přímo, kdyby vůbec bylo možno sugerovat podobnou atmosféru jinak. Právě ta NEFORMÁLNÍ ATMOSFÉRA „hovorů" a „mlčení" mi byla heuristicky a hermeneuticky pro citlivou a nanejvýš niternou tématiku náboženskou nesmírně přitahujícím podnětem k pokusu o jistý pohled na zvolenou tématiku na takovém „ne zrovna akademickém" základě.

Přímo na semináři (citovaném v závěrečných **Odkazech**) padla zmínka o tom, že „Hovory" snad jsou jako historický pramen nepo-

užitelné. Můj příspěvek následoval až po tomto tvrzení. S povděkem zde kvituji diskusní příspěvek doc. Gabriela, jenž byl fakticky přitakáním k mému hodnocení zmíněného textu (aniž to nutně znamená, že by měl přijmout mé vývody s tímto textem spojené). Mám pocit, že se posléze většina přítomných víceméně shodla na stanovisku, že text „Hovorů“ není pouze literatura a údajně mnohem víc Čapek než Masaryk (takže snad nehrozí nebezpečí zkratkově pragmatických implikací toho textu, který bych chtěl vnímat jako adekvátní výraz Masarykových názorů).

3) „Reverentia“ (z lat., zde významy podle slovníku Pražák, Novotný, Sedláček, SPN, Praha, 1955): „uctivost“, „úcta“, „vážnost /k čemu/“. Jde-li o vztah k Bohu, pak lze snad překládat též jako „nábožnost“. Z výrazu lze vycítit rovněž vazbu na praktické konání – není tím naznačena žádná metafyzika či uzurpace transcendentna, tím méně nějaká „deklarace“ víry.

4) Viz cit. dílo v pozn. 2, zde podtrženo mnou – M. D.

5) Viz třeba tamtéž, str. 286.

6) Na zajímavé aspekty této problematiky upozorňuje nedávno vyšlá publikace, vydaná Masarykovým muzeem v Hodoníně (1993), jejímž autorem byl Dr. Emanuel Havelka: „S T. G. Masarykem: Rozmluvy o náboženství, filosofii a školství – I. část“.

7) Tohle všechno bez ohledu na obecné vymezení církví, jak je Masaryk uvádí v bodu 18 svých tezí analyzujících náboženství, viz opět v „Hovorech“, str. 259-60.

8) Lze mít za to, že křesťanským vyznáním v kostce původně byl výrok, jejž čteme v evangeliu sv. Matouše, 16:16, v onom „Ty jsi Kristus“ („su eio Christos“). Tedy: že Ježíš je „christos“, tj. „pomazaný /jako král/“, a tedy též „kyrios“, tj. „pán“ (lat. „dominus“), s atributy božství pak s velkým počátečním písmenem. Tohle pak bylo rozvedeno v tzv. Symbolum Romanum z poloviny 2. st. a pak dále v Symbolu nicejsko-cařihradském v průběhu 4. st. Na rozdíl od tzv. „apoštolského“ vyznání víry z 2. století ve 4. století už je formulován přechod od „synovství“ Ježíše ve vztahu k Otci v dogmatické deklaraci boží Trojice, spolu s novým tvrzením o vzejití Ducha svatého z Otce i Syna (se známým „filioque“). Zde je možno jen odkázat na výchozí polemiku Athanasiovu s Ariem a na to, že ono Symbolum nicejsko-cařihradské bylo schváleno de facto až na ekumenickém koncilu v Chalcedoně (r. 451).

9) Zde odkazuji mj. na zde v pozn. 6 cit. pramen, str. 17-18.

10) Cit. viz Havelka, str. 15.

11) Srovnej s řeckým „kat holús“, kde výraz „úplný“, „celkový“ lze pojmout jako „vše-objímající“.

12) Při odvolávkách na dědictví minulosti nelze ignorovat skutečnost, že v takových případech o tom, CO a JAK bude interpretováno jako „odkaz“, rozhoduje vždy DNEŠNÍ interpret a jeho potřeba (tj. jeho heuristika i hermeneutika). Nelze s dostatečnou přesvědčivostí rozhodnout, co „asi“ přesně měl za intenci ten, na něhož se se svou potřebou názorové opory obracíme. O tom obecně píši ve své monografii „Filosofií dějin k dějinám filosofie“, Masarykova univerzita, Brno, l992, a speciálně v práci, jež měla vyjít r. 1971 v nakl. Academia a jejíž tisk byl tehdy pozastaven, s názvem „Zrod filosofa“ (kde se v souvislosti s myšlením Johna Lockea také píše jak o Tolandově vazbě na Lockea, tak také o mezích „deismu“ u Tolanda ve vztahu k jeho osvícenskému pojetí, aniž by byla opomenuta případná Lockeova inspirace myšlením předchůdců, včetně Herberta z Cherbury, Descartesa, cambridgeských platoniků aj.).

13) Neznamená toto zde uvedené tvrzení, že by byl Masaryk DEISTOU. Jeho Bůh nebyl „Bohem filosofů“! Jak o tom ještě bude dále zmínka v textu, mám ovšem za to, že Masaryk při své cestě od římského křesťanství k protestantismu a od něho pak dál k “přirozenému křesťanství“ setrval i **historicky blízko** spíše času předosvícenskému než po něm.

(Ve stejných intencích mám za to, že imputovat prof. Novému, jako by Masaryka interpretoval jako deistu, je krátkým spojením, nikoli adekvátní interpretací interpretace. Viz i to, co je zde uvedeno v této souvislosti v pozn. 12.)

14) Samozřejmě je nutno rozlišovat mezi „vírou“ a „náboženstvím“. Náboženství víru zahrnuje a ta je pak jedním z jeho projevů. Lze ovšem postupovat geneticky (a nikoli v logické sekvenci), a pak lze naopak tvrdit, že teprve víra konstituuje náboženství.

15) V obou citacích podtrženo mnou – M. D.

16) V kontextu stran 83-4 podtrženo mnou – M. D.

17) Viz Havelka, cit. d. v pozn. 6, str. 14. – Zde viz pozn. 8.

18) Viz Havelka, cit. d., str. 17-18.

19) Podtrž. mnou – M. D.

Zde si dovoluji poznamenat, snad též trochu jako výraz vnitřního nutkání maličko něco dodat k diskusi, jež se pak rozvinula, provokována mým příspěvkem z pléna, na téma mnou předpokládaného Masarykova přesvědčení o jeho jím vnímaném „povolání /ke službě/“, onoho lutherského „Berufung“ (v anglosaské tradici reformních církví „calling“):

Zde v textu zmíněná „nesmrtnost“, navíc vázaná na „demokracii“ jako její základ, jsouc pevným přesvědčením Masarykovým, nám možná alespoň zčásti napomáhá, snažíme-li se pochopit onu principiální umíněnost, s níž se vždy podjal realizace těch úkolů, jejichž řešení měl za nezbytné. Tím se rozhodně nemíní nějaké vnuknutí shůry, jehož by snad měl být potom Masaryk pouhým nástrojem, tj. že by byl pouhým vykonavatelem poslání, a ne jeho koncipientem. Snad ani platónský výraz „daimonion“, spolu s křesťanským „vnuknutím“, nemusí nás v této souvislosti mýlit. Masaryk nejednou zdůrazňoval, že se cítí být člověkem smýšlejícím nanejvýš politicky, a tedy „projekčně“, přitom se zvažováním rozmanitých „pro“ a „proti“. **Nebyl slepým (a nemyslícím) nástrojem „osudu“.** Když se ale dal pro něco do boje, nepovolil. A to bez ohledu na snadno představitelné svízele, oběti a další rizika. (Stačí si jen připomenout, jak za války, věda o možných represích, jimž pak byla vystavena jeho vlastní rodina, nepovažoval za možné jakkoli osobně ustoupit z jednou zaujatých pozic. Nelze v této souvislosti nevzpomenout na jiný případ, kdy signatáři tzv. Moskevského protokolu zdůvodňovali své příští kroky směřující k jeho podpisu právě rodinným zázemím, tedy „sub specie familiae“, a rozhodně ne „sub specie aeternitatis“... Sit venia verbo.)

Mám-li za to, že mohu říci, že Masaryk se cítil BÝT VE SMLOUVĚ, nemíním tím tvrdit, že byl pouze **pasivním** vykonavatelem božích záměrů. Naopak: jeho **aktivita**, jakmile byl jednou přesvědčen o NUTNOSTI JEDNAT, získala i oním **základním** sebedůvěřivým přesvědčením o POSLÁNÍ, jež lidský život před sebou **obecně** má v té své „nesmrtné duši“, dále na síle. (Bylo by jinou kapitolou, pokoušet se zde o hledání cest ke –– snad podvědomě vstřebané – tradici starozákonní, jež právě koncept „zákona“ stavěla individuálně i společensky jako nezbytný základ – nábožensky zakotveného – života jedince i národní pospolitosti.)

20) Snad raději zde uveďme i český překlad: „co vždy, co všude, co ode všech bylo věřeno.“

21) Podtrženo mnou – M. D.

22) Pokud jde o retributivní problematiku, chtěl bych tu upozornit na svůj příspěvek z mezinárodní konference „Religions in Contact“ (pořádané v Brně v srpnu 1994), jehož název zněl: „Covenant with God, or a Meditation on Job, at the same time as a philosophy of history“ („Smlouva s Bohem, neboli Meditace o Jóbovi, současně jako filosofie dějin“).

(D1) Masaryk a pedagogika: Jsme adresáty a dědici?

Dvě předběžné poznámky, inspirované přímo Masarykem:

a) Když před sto lety měl mít oslavný projev k třísetletému výročí narození J. A. Komenského, hned zpočátku uvedl, že při takové příležitosti máme „zpytovat své svědomí“[1] – takže místo pietních citací z různých Masarykových prací pokusím se o ozvěnu té výzvy, kterou byl tolikrát zpochybňovaný nebo naopak jen verbálně stvrzovaný Masarykův odkaz naší škole a pedagogice.

Půjde tedy o to, zda jsme stále ještě (a v jakém smyslu) adresáty a dědici Masarykových rad, výzev, i osobních postojů; neboť nezapomeňme, že sám byl – jak prostě říkával – „kantor“.

b) Ve svých přednáškách míval Masaryk ve zvyku úvodem citovat literaturu k tématu. Pro naše účely by bylo vhodné uvést doc. Josefem Cachem redigovaný a výchozí studií opatřený sborník *T. G. Masaryk– O škole a vzdělání*[2]. Jako stručné uvedení do tématiky cituji vlastní stať *T. G. Masaryk a pedagogika* [3], kde je na řadě Masarykových prací ilustrována teze, že tento myslitel – jednostranně interpretovaný **především jako politik** (a symbol čs. státnosti) – se nepřehlédnutelným způsobem po celý život zamýšlel nad otázkami výchovy a vzdělávání.

Tento setrvalý Masarykův zájem o otázky školství, výchovy a vzdělávání nechť v nás rovněž vzbudí onu vždy znovu zneklidňující potřebu „kantorské“ sebereflexe a tvůrčích činů.

V následujícím textu si všimnu některých konverzačních námětů naší současnosti v inspirujících podnětech navozených kdysi dávno (doslova před sto a více lety) Masarykem. Přitom poukáži na některé aktuální problémy, i když by referování o Masarykových – často i dnes velmi pozoruhodných – zásadách a stanoviscích nepostrádalo významu samo o sobě.

1) Bude tu obecně vytčen problém vztahu školy a života.

2) Dalším námětem se stane otázka priority problematiky JAK učit, nebo CO učit.

3) Nutně dojde na tradiční problém místa učitele ve výuce a na paidocentrickou alternativu (tj. zda je iniciativa ve výukovém procesu na žákovi).

4) Vztah výchovných a vzdělávacích zřetelů pro školský systém také není samozřejmý (a u vzdělávací složky případná mimokognitivní inspirace také není bez problémů).

5) Pokud jde přímo o vzdělání, společenské postavení a finanční zajištění učitele, jde o vyostřené problémy dneška.

6) Nejen z hlediska situace před listopadem 1989 či po něm, nýbrž pozoruhodně též z pozic Masarykových zkušeností by bylo žádoucí vyhodnotit (přehodnotit) případnou „političnost“ a způsob jejího uplatnění na školách, čímž bychom se vyúsťujícím způsobem vrátili na počátek těchto úvah.

1) (Vztah školy a života)

Škola je Masarykem považována za základ státu. Nemá však být prototypem stabilizace včerejších zkušeností. Naopak: má být **východištěm příští společenské proměny.**

Tento požadavek se týká všech typů škol a vztahuje se nejen na časy „rakouské“, ale i po roce 1918.[4] Masaryk hledí na společnost očima sociologa; měli bychom zdůraznit, že ji pozoruje doopravdy, nejen cituje podle literatury.[5] Jako jeden z prvých si naléhavě uvědomovat, že a jak se od konce 18. století společnost začala dramaticky měnit, hospodářsky, sociálně, myšlenkově, ale i speciálně nábožensky či politicky.

Ještě než se začalo odpočítávat naše století[6], Masaryk si všímal revolucionizujícího vlivu hospodářských změn na vznik nového životního prostředí, především jeho urbanizací, a tím podmíněným novým stylovým koloritem. V tomto kontextu pak poukazoval na to, že škola žákům **podává s fázovým zpožděním „limonádu“**[7] toho, co mnohdy atraktivněji nabízely tehdejší výklady obchodů a kdy se také nesměle objevily prvé vlaštovky příští informační exploze mezi mládeží – první dětské časopisy.

Co kdybychom si místo dalšího výběru nějakých citátů na toto téma (našlo by se jich – působivých – dost!) aspoň na okamžik teď uvědomili, kolik jen a jak dalekosáhlých změn proběhlo za posledního zhruba – snad ještě aspoň v ozvěně postižitelného – půl století, historicky a sociálně-politicky, hospodářsky a tech-

nologicky, globálně geopoliticky i v lokálním habitu, ideologicky i kulturně nebo filosoficky – a máme tu Masarykem vytčený problém ve zvýšenou měrou citlivém prostředí, ohrožovaném sociálně-politickou (ale i ekologickou) nejistotou ze zítřka, který teprve bude hledat své nové ekonomicko-politické těžiště a východiště z krize včerejší státnosti. A zároveň – při té omračující feminizaci našeho nižšího a středního školství – si lze stěží představit, že by příkladně učitelka-matka úspěšně stíhala v té dnešní hektické době ty dostihy s rozvojem vlastního oboru a přiměřenou orientaci v záplavě informací všeho druhu, od rozvoje raketové techniky přes způsobilost pracovat s počítačem až ke konfrontaci s jevy typu UFO.[8) 8bis)]

Školní mládež ve fázovém předstihu – a s nepředstavitelnou vnímavostí – získává informace z rozhlasu, televize, ale i z odborných časopisů, za nimiž až příliš často školská praxe zůstává pozadu nejen věcně, ale též svou zhusta nezáživnou formou nenázorného a únavného diktátu.

Masaryk se v klimatu svého času ptal, zda v podmínkách krizovosti jeho světa a jeho tolik sebou – v rakousko-uherských časech – nejistého národa najdou učitelé cestu od starých klišé a deptajícího byrokratismu k osvobozujícím postojům vlastním i svých žáků, jež by byly oproštěny od příkaznictví shůry a shovívavosti zdola... Jak si na tu „Masarykovu" otázku odpovídáme dnes?

Je škola „svým plánem vyučování, svou organizací"[9)] ve shodě se životem za jejími zdmi zvenčí? Je-li mnohé (a aby nebylo!) kolem nás „moderní"[10)], do jaké míry jsme moderní my? Jako občané a jako učitelé?

2) (JAK učit, anebo CO učit?)

Častým námětem do pedagogické „pranice" bývá otázka, zda upřednostnit zřetel k učební látce (tedy „CO učit"), anebo spíše metodu jejího výkladu (tedy „JAK učit").

Při relativním klidu někdy před sto a více lety, pokud jde o celkovou sumu poznatků a stupeň specializace, a při tehdejší poměrně malé vynalézavosti učitelů ve výkladu učiva[11)] není divu, že Masaryk **upřednostňoval otázku metody výuky**. V psychologicky dobře zakotvené metodě viděl záruku funkčnosti učitelské práce.

Pokud jde o obecný rámec systému škol, pak – už z důvodů sociálně-politických – doporučoval Masaryk jednotné školství nižší a přirozenou diferenciaci škol navazujících (z hlediska sledovaných účelů a poslání absolventů). U vysokých škol nárokoval jejich spojení s vědou a vědy s potřebami společnosti. Přitom se nespoléhal na automatickou všemoc školských zákonů.[12)]

V kardinální otázce, co a jak ve školské praxi, Masarykův důraz na to, že „již od prvního dne ve škole obecné" vyučování „nemá jen dávat vědomosti, nýbrž naučit metodě", neztratil nikterak na své vážnosti.[13)] V tomto kontextu však naše doba mnohem naléhavěji než Masarykova hledá cestu k novým paradigmatům v rozšiřujícím se spektru oborů.[14)] Má-li se přitom učivo přijatelně napojit na vědní obory a jejich měnící se vnitřní strukturu i vzájemné mezioborové vazby, pak by to mělo pro pedagogy znamenat, aby měli celý **systém výuky otevřený** a v něm aby setrvale vyvažovali ne zrovna stabilní rovnováhu celku z perspektivy jak toho nevyváženého celku tak i jeho proměnlivě dominujících složek.

Jednodušší ovšem je v řadě oborů a činností (a též ve vyučovacích předmětech) zdomácnělá – a pohodlná – metoda nůžek a lepidla. Pak – i kdyby byly zaváděny nové termíny do učiva – se samotnými výrazy nebývá automaticky a přiměřeně zaváděn nový pohled na naši zkušenost o realitě, **neboť ten by měl vycházet z nového pojetí celku a jeho vnitřních vazeb**; tohle samozřejmě též kvůli žádoucí interpretaci složek celku a jejich významu ve struktuře systému.[15)]

Pokud jde o školství, zkušenost našeho usilování po druhé světové válce nechť ilustrují čs. školské zákony vydané v letech 1948, 1953, 1960 a 1976, resp. 1984.[16)] Na první pohled je patrno, že 9-letá povinná školní docházka (1948) byla nahrazena 8-letou (1953), což bylo opět korigováno na 9-letý cyklus (1960), později znovu převedený na 8-letý (1976). Totéž se týká kvantitativně se promítajících forem v návaznosti na střední školy. Ve stejném etapovém sledu jako u základní školy se pak dospělo k následujícímu dávkování studijních let: 9 + 4, 8 + 3, 9+ 3, 8 + 4.

Nezapomeňme, že tu nejde o jaksi „vzdálenou"

minulost. Když se loni (1991) objevily nové – a zdálo se, že inspirující – návrhy na novou (během 43 let už **pátou!**) zásadní školskou reformu, navenek vykazovala důraz na kombinace počtu školních let v jednotlivých stupních systému, takže tímto zřetelem k vnějším rysům reformy jen znovu zdůraznila tu naši – už tak dlouho trvající – agónii školské praxe, promítnuté do upřednostňování formálních hledisek před **věcně koncepčními**.[17) 17bis)] A to už se nebudeme šířit o přetěžování žactva a studentů celkovou sumou kognitivně pojaté výuky (realizované jako paměťová cvičení pro slovní reprodukci); při celkovém vysokém počtu vyučovacích hodin a vyučovacích předmětů[18)] a "odbornickým" – přitom často do praktických souvislostí nepropojeným – výkladem učiva...[19)]

K předchozímu jen tolik ještě: Dnes se jeví z hlediska časové posloupnosti potřebných 7 reformních úkolů prioritou nově **přehodnocené pojetí celku** (onoho „CO"). Oproštěně od minulosti by se mělo uvážit, CO nutně DNES tvoří základ výbavy bezprostředně zítřejších žáků a studentů. Pak by mělo dojít k valorizaci potenciálních učebních obsahů z hledisek metodických, logických a instrumentálních (ale i psychologických, a možná i čistě utilitárních nebo pragmatických), a také mimokognitivních, čímž bychom se – neformálně – vrátili na úrovni problematiky našeho času k onomu vždy znovu pedagogy problematizovanému „JAK", jež Masarykovi tolik leželo na srdci.[19bis)]

3) (Učitel a žák)

Jiný ožehavý problém, Masarykem vnímavě pociťovaný, se týká vzájemné vazby mezi učitelem a žákem.

Krajnosti lze vytýčit takto: buďto je aktivním a pro výuku rozhodujícím činitelem UČITEL (a proň závazné osnovy a učebnice), anebo je autonomně svéprávným usměrňovatelem a „dirigentem" svého vzdělání sám ŽÁK (přičemž individuální zájmy a předpoklady žáka určují obsah i formu učiva, takže role učitele se pak omezuje na „přihrávače" stimulujících námětů nebo na roli diagnostika v pozadí). Mezi těmito krajnostmi je myslitelná celá škála variant

a kombinací. Problematiku lze též transponovat do polohy respektu k řízené autoritě SHORA (se zajištěním určitých předem vymezených potřeb společnosti), nebo na druhé straně se jedná o spontaneitu individuality ZDOLA (často jen ve výchozí fázi vzdělávacího procesu, korigovaného později tradičně orientovaným středním školstvím).

Je-li ve středu pozornosti a významu učitel, jde o kognitivní typ výuky a ten má dost dávnou tradici;[20)] paidocentrický směr, důrazně přihlížející k autonomii pedagogického procesu, se u nás těšil poprvé pozornosti mezi světovými válkami dík působení Václava Příhody. Nyní (po 1989) dochází k jisté renesanci osvěžujícího zájmu o samovývoj školních dětí, zvláště na počátku školní docházky, nezřídka s pozoruhodným podchycením zájmu dětí, a to i ve výchovné sféře.[21)] Zdá se, že naše současnost – zjitřená papouškovitým stereotypem včerejší školy – by ráda nahradila předchozí a tradiční formální přístup k žáku či studentovi něčím funkčnějším a též lidsky „teplejším"; místo pouhých znalostí by měly být více pěstovány dovednosti a větší důraz by připadl výchově, kromě vlastního vzdělání.

Vážné riziko spočívá v tom, že mnozí reformátoři – dík včerejším zkušenostem – nehledí na další možná alternativní řešení[22)] a na funkčnost takových přístupů z hlediska věku či výchovně-vzdělávacích kritérií.

Masaryk sice napsal – před nástupem 20. století[23)] – že nevidí „velikého rozdílu mezi duší dětskou a dorostlého", ale zároveň by překvapivě mezi prvními mysliteli u nás, kdož zdůrazňovali specifiku dětského přístupu k realitě i k asimilaci poznatků, včetně důrazu na aspekty volní a citové.

Zde jen ilustrativně jeden citát na adresu paidocentristů: „Aby dítě při své vynalézavosti si bylo vědomo spontánnosti, má učitel na ni myslit. **Spontánnost znamená být odpovědným za to, co se dělá.**"[24)]

Přitom Masaryk zdůrazňoval nezbytnost poznání dětské psychologie, aby se přirozeně „zprůchodnila" (jak dnes říkáme) emancipace dítěte a aby přestalo být loutkou v rukou dospělých. Neřekl Masaryk v této věci už před stoletím, co si teprve studiem nějakých dalších – vesměs zahraničních – pramenů teprve chceme ujasňovat?

4. (Je tu vyhlídka na společnou cestu?)

Připomeňme si nedávné prohlášení ministryně zahraničí USA M. Albrightové pro *Time*. Dočteme se v něm, že „nepřítelem je nestabilita. Je jím chaos." Trendem pro zítřek (ve světle 50. výročí od ustavení tzv. Marshallova plánu) je „sjednocená Evropa".[25] Zde si dovoluji znovu přímo navázat na Masarykovy úvahy o budoucnosti Evropy po tehdy „první" světové válce. V jeho „Nové Evropě" můžeme číst o jeho reálně zvažované vizi, že by mohlo – v příznivém (tj. novým poměrům odpovídajícím) klimatu mezi svobodnými národy – dojít k „radikální politické reorganizaci"[26]. Když se u nás někdy kritizovalo, že Masaryk „zavinil" zbořením Rakousko-Uherska likvidaci kompaktního „středu" Evropy, který mohl být „hrází" jak vůči hitlerovské, tak pak stalinistické expanzi, nebylo vzato dostatečně v úvahu, že Masarykovi nešlo při jeho „osvoboditelské" misi o samoúčelné počínání, nýbrž už během války si uvědomoval širší rámec pro bezpečnost státu, který měl teprve vzniknout.[27]

Považuji za nutné zdůraznit, že **Masaryk nebyl nikdy zahlcen svou přítomností**. I v minulosti si četl jako v možné inspiraci pro budoucnost. Tím chci zároveň říci, že ji nevnímal jako – statickou – relikvii. Při takto vnímaném „odkazu" odpadá také jako obecně přijatelný takový přístup, který by se pokoušel pouhou REKONSTRUKCÍ Masarykových myšlenek „o ruských revolucích roku 1917" být práv tomu, co snad plyne z „Východu" Evropy pro její „střed" dnes (a pro její zítřek).

Zřejmě je „dnes" (v listopadu 1997) na pořadu dne potenciální vstup tří[27bis] středoevropských států do NATO. V této souvislosti by se mohlo stát, že bychom – třeba už kvůli poplachu kolem údajného prodeje českých radiolokačních zařízení typu „Tamara" do Iráku[28] – vnímali tuto aktivitu výlučně v jejích rozměrech vojensko-strategických. Přitom je nepopíratelné, že naše případné přijetí do NATO by mělo velký význam už tím, že takové členství nemá nějaké mezistupně a okamžitě by kromě převzetí příslušného podílu povinností s sebou neslo také právě tak okamžitě veškerá práva, mezi něž patří především společně sdílenou obranu. Přijetí do NATO má ale také další konotace, které nemusí být okamžitě patrny, protože se týkají struktur mimo NATO. **NATO je totiž zároveň tak či onak potenciálním předpolím ekonomické integrace**, ačkoli s ní nutně (a věcně) nesouvisí.

V tomto ohledu by se mělo zdůraznit, že právě v naší bezprostřední současnosti – možná bezděky – prožíváme z evropského hlediska možná nejvýznamnější okamžiky XX. století, máme-li přitom na mysli jeho pozitivní dopady. Roku 1957 vznikl v areálu tehdejší „Západní Evropy" tzv. „společný trh". Na základě nedávno stanovených kritérií „z Maastrichtu" se nyní chystá tzv. „EMU" („Evropská monetární unie"), jejíž dosah je perspektivně pro Evropu nedozírný. Totálně by se vznikem jednotné měny „euro" změnilo ekonomické prostředí integrované (zatím jen „Západní") Evropy. To, co nejdřív vypadalo jen jako nezávazná „holubička", spíše „teorie" než už za dveřmi neodbytně čekající praxe (s ne právě snadnými podmínkami z hlediska rozpočtové a fiskální politiky), je najednou tu. Už ne k přemítání, zda ano, anebo ne, ale že nutně ano, a teď, nemá-li dojít k odkladu na dlouhá léta. Jsou tu ovšem jistá rizika. (V. Británie si dává načas se svým definitivním přitakáním.) Jenže svět se ekonomicky mění tak rychle, že to zřejmě ani nestačíme přiměřeně vnímat. Výrobní aktivity už nepředstavují na konci XX. století tu specifickou sílu a význam, jaký měly dejme tomu ještě po 1. světové válce (kdy české země zdědily zhruba 80 % rakouského průmyslu, což bylo nezanedbatelně příznivé pro rozmach mladého státu mezi oběma světovými válkami). Dnes **významně roste v HDP podíl sektoru služeb**, zatímco podíl přímých výrob (jak dokládají statistiky[29]) setrvale klesá. Tohle je určitě (po průmyslové „parní" revoluci XIX. století a pak po „elektrické" revoluci na počátku XX. století) **revoluce, se kterou je třeba – v souběhu s počínající informační érou – počítat**. Je svrchovaně třeba se na ni připravit. Součástí té přípravy kupodivu také je – při globalizaci zájmů nadnárodních společností a jimi uskutečňovaného obchodu (a právě tak ji doprovázející globalizaci informačních toků) – **zajištění bezpečnostní stability pro ekonomické aktivity**. NATO a EMU jsou svým způsobem (aspoň pro Evropu) „spojenými nádobami".

Ne, nezapomněl jsem při této úvaze na Rusko. Jenže Rusko už zřejmě nikdy nebude problémem jenom pro případnou geopolitickou rovnováhu ve Střední Evropě (jako jím bylo poslední dvě století). Rusko je evroasijskou velmocí. Hraničí s různými státy, v nichž nejsou stabilizované režimy. Samo se zatím ne zrovna lehce prokousává k demokracii.[30] Pro členství v NATO už z těchto dvou důvodů není „zralé". Kompromisní **„Partnerství pro mír" rozhodně není (a ne-**

může být) trvalým řešením vztahů mezi NATO a Ruskem. Nynější krize kolem Iráku a odlišné postoje USA a Ruska (ale i Francie), pokud jde o další postup ve věci, kdy je dotčena prestiž jak OSN, tak i USA,[31] ovšem ukazují, že politika stávajícího „hegemona", jímž nyní nesporně jsou Spojené státy, se nerealizuje snadno (ani vojenská síla není automaticky klíčem k řešení sporů).

Ještě letos (1997) v létě psal americký *Time* s povděkem a se zadostiučiněním, že jsou ve stávajícím světě USA hegemonem. Ale i v USA si uvědomují, že „mnohapólový svět je nevyhnutelný".[32] **Součástí příprav na novou „polaritu" je také postupně probíhající západoevropská integrace.** Bylo by nespravedlivé a nevděčné ignorovat, kolik pro ni zajistila předpokladů politika USA po 2. světové válce. Přitom **„Amerika" svou přítomností v Evropě hájí zároveň své vlastní zájmy**. Nejednou bylo konstatováno americkými politiky, že poučení ze dvou světových válek by mělo být dostatečným mementem, pokud někdo pochybuje o nutnosti stávajícího angažmá USA v Evropě.

Masarykovy zkušenosti z Ruska z doby kolem roku 1917 vedly také v *Nové Evropě* (kap. 17) k doporučení, že by bylo pro Střední Evropu užitečné, kdyby na západě Ruska (ovšem federalizovaného) vznikla také autonomní Ukrajina. Dnes (1997) je na západě Rusko obklopeno třemi pobaltskými státy, Běloruskem, Ukrajinou a Moldavskem. Je otázkou, do jaké míry tato uvažovaná teritoriální úprava, před 80 lety také bezpečnostně prozíravá, podržuje si svůj vojenský význam ještě dnes.[33] Má ale dozajista tato dílčí parcelace západního pohraničí imperiálního Ruska svou cenu pro příští integraci do jednotících evropských struktur, v nichž by už zmizely ty antagonismy, které běžně plodí etnická nesvoboda a jež by zřejmě byly brzdou na cestě k sjednocené a demokratické Evropě. (Zkusme přitom nezapomenout, že Masarykova vize příští Evropy počítala s klimatem, v němž **identita jednotlivých národů** – v zájmu nadnárodní humanity – **bude nacházet prostředky k příští společné cestě**. Takže? Přece jen se stále „nějak" vracíme – a musíme vracet? – k Masarykovi? I když už-už moc nám nechybí k XXI. – že by „informačnímu"? – století?)

5) (Společenské postavení a finanční zajištění učitele)

Věnujme se nyní na okamžik UČITELI. Od roku 1939, vždy znovu a pokaždé z odlišných pozic, byl bombardován, že „dobře" je to jinak, v ostrých zvratech, s náporem na osobní přesvědčení. Poslední takový zvrat cítíme snad ještě v kostech, byť ne vždy z týchž pozic. Jenže ve zdrcující většině zatím učitelé zůstali na svých místech, ať už měli jakoukoli výbavu, odborně či ideově. Díky tomu, že všichni jsme buďto sami nějakými školami prošli, nebo máme potomky či další osoby ve svém okolí, jež školami aktuálně procházejí, máme snad bez výjimky potřebu se ke školským záležitostem vyjadřovat. Z tématu se může stát nadmíru citlivé politikum.[29]

I kdyby byla průprava učitele k jeho ušlechtilému povolání po všech stránkách špičková – a Masaryk zvažoval možnost vysokoškolského vzdělání pro učitele libovolného typu školy už před sto lety – a i kdybychom nemuseli počítat s všelijakými ideologickými zvraty, je tu pořád jeden – všechny ostatní úvahy ovlivňující – zlověstný problém. Při výrazné feminizaci[30] se žehrá na to, že plat žen je vůči finančnímu ohodnocování mužů „jaksi doplňkový" a **šetří se na platech učitelstva**. Nejde teď opravdu o demagogické přilévání oleje do potenciálního ohně stavovsky motivovaných mzdových sporů a požadavků. Jenže zvažme to:

Soudcové utíkají od svých překvapivě zvyšovaných platů za nesrovnatelně vyššími odměnami k advokacii; bez možnosti včasného soudního projednávání roste zločinnost zas ještě beznadějněji; a zároveň je nedostatek lidí pro policejní ochranu a veřejný pořádek. Ty poslední tlaky už vedly k tomu, že má i středně školený uchazeč o policejní službu počáteční plat vyšší než zapracovaný učitel na konci své kariéry. Tohle nesrovnávejme. Jenže mělo by se naléhavě analyzovat, zda by investice a další finanční prostředky do školství nebyly právě tou **prevencí**, jež by mohla společnost stát nakonec méně než vynaložené prostředky na represi, často navíc bohužel neúčinnou. Ne že bych se teď chtěl lacino schovat za Masarykova slova jako pavézu nebo jimi kolem sebe bít jako palcátem. Ale – mýlil se Masaryk, když nejednou říkal, že co se vloží hmotně nebo (dík finanční podpoře) ideově do vzdělání, společnosti se bohatě vrátí?

Má to ovšem háček. A ne jeden. Pokud by šlo o učitelské platy, musely by se vytvořit **pobídkové stimuly**, s objektivizovatelnými kritérii učitelova působní, zřejmě s využitím – nějak podpůrně – i ohlasů mezi žactvem či studenty a další zainteresovanou veřejností. A kantor by měl mít možnost (a měl by být směrován) k tomu, aby učil, k čemu je aprobován. A neměl by být nucen jen stále stát kdesi vpředu před třídou (dík standardizované výbavě lavic proti katedře). Měl by mít možnost vytvořit atmosféru „dílny"; **„officina humanitatis"** psal Komenský; k jeho odkazu se takto – s odvoláním na tutéž humanitu – vědomě vracel i Masaryk.

Měli bychom si v těchto věcech pospíšit. Už proto, že tržně orientované hospodářství hrozí odlákat ze školství ty schopnější, co původně v kantořině viděli své povolání.

A pak je tu jiný velký balík problémů, souvisící s tím, jak by měl být vzděláván sám učitel. Čas mi nedovoluje říci v tomto směru víc, než pouze naznačit, že stávající úvahy o čtyřletém a pětiletém studiu učitelství problematizují buď specifiku učitelského povolání, nebo pro základní školy volí neadekvátní kritérium nižších požadavků na inteligenci učitelů základního stupně.[31)] Přitom právě elementaristé by měli být zvýšenou měrou fundováni pro start dětí na školské dráze; neboť **na počátku lze buďto velmi mnoho prospěšného pro žáka (či do budoucna i pro společnost!) získat, nebo naopak – a pak nezvratně a dlouhodobě – ztratit**. Učitelka či učitel elementárního stupně by měli být předmětem zvlášť pečlivého výběru (a kvalifikačních požadavků).[32)] I v tomto směru se Masaryk vyjádřil jasně: Mělo by být konečně jasno, „co má učitel znát" a měl by se zbavit té nemoci, jež zhoubně napadla už pedagogiku konce devatenáctého století a jíž se zatím – jak se zdá – nezbavilo učitelstvo a pedagogika dodnes; „stůně metodikou"[33)]. **Verbální metodika je k ničemu**, napsal Masaryk. Ale to by byla další velká kapitola k úvaze. Kromě toho, že stávající systém nevěnuje dostatečnou pozornost té praxi příštích učitelů, která se uskutečňuje v součinnosti s fakultou.[34)]

6) („Političnost" ve školách)

A ještě jednoho námětu si všimneme. Také delikátního. Masaryk se už před sto lety s citem dotkl problému jistého filosofického a mravního osvitu, jenž by měl provázet vyučovací proces. Ve statích z konce století pak přímo charakterizoval učitelskou činnost jako výraz nezávislé „politické autority". V ovzduší případné obnovy národa a světa po první světové válce (právě tak jako po listopadu 1989) při vzdělávání, výchově a převýchově, spolu se spolutvorbou osobností, jež by nebyly pouhými roboty nebo zkamenělými produkty drilu, vždy znovu u této činnosti má učitelský proces drsněji než v klidných dobách naléhavější **politické akcenty**. Před Masarykem to cítil a vyjádřil Komenský, když činnost školy spojoval s úsilím o nápravu věcí veřejných. Je-li moderní škola – slovy Masarykovými – „sociální a politická"[35)], jako politikum je třeba v duchu Masarykových představ považovat nejen nějaký výklad o roli národa v dějinách, ale také (a ne pouze mimochodem) **roli sebevýchovy učitele** v procesu výchovy žáků. Spadá sem též poctivé přiznání učitele, že něco neví, nebo na úrovni základních a středních škol přátelský vztah k rodinám žáků a studentů,[36)] a dokonce vnímavé – tak trochu „sociologické" – sondáže „mravního katastru" okolí školy.[37)]

Ona ta **výchova k občanství**, jak dnes mnozí chceme říkat, není vůbec jednoduchá. A rozhodně nesmí být pouhou „naukou", jakou byla včera. Přičemž bychom neměli zapomínat na prostou, ale ne tak snadno realizovatelnou zkušenost, že ke správnému jednání nejlepší motivaci poskytne **příklad** takového jednání a příležitost k nápodobě; rozhodně ne zkoušení nějakých tezí a jejich známkování.[37bis)]

A – chtíce nechtíce – jsme zase na začátku našich úvah. Jako „politikum" lze totiž označit přirozené a v té přirozenosti naléhavé sepětí školy se životem, **ve vazbách argumentujících globálně, ale jednajících lokálně**. Možná že i tento zřetel by napomohl k nescholastickému pojímání té mučivé jinak otázky, dychtící rozhodnout, zda je prioritou „CO", či „JAK" učit.[38)] A nechceme-li planě mudrovat o učiteli a jeho možné roli v příští naší škole, měli bychom se zřejmě vrátit k Masarykovým vzpomínkám na mládí, jak je zachytil K. Čapek. Příklad dobrého učitele je klíčem k dobrému pedagogickému působení, neboť **rád se učí (a tím naučí)** ten žák, který má rád svého kantora, toho, jenž jej zaujme. A když už skoro všechno zapomeneme ze školních lavic, protože to opakováním

v paměti neutvrzujeme, přesto – kupodivu? – **příklad dobrého učitele v paměti setrvává.** Příklad, jak učitel jednal, jak byl zapálen pro svůj předmět, jak měl rád děti..[39] **Nebyl by právě tady i v naší situaci maják na cestě k demokracii a k příštímu** zdravějšímu **základu našeho státu?**

Nebyl sám Masaryk příkladem takového učitele? Příkladem odpovědnosti za to, co udělal, příkladem poctivosti, s níž se do všeho pouštěl? I to jeho „Nebát se a nekrást!" neztratilo ani dnes svou naléhavost.[40] Ale o těchto věcech budou hovořit už jiní...

Takže ještě jednou: Adresáty Masarykova pedagogického odkazu můžeme být teprve tehdy, zneklidní-li nás jeho otázky k sebezpytování. Kéž by!

Poznámky:

1) TGM, *J. A. Komenský*, St. nakl., Praha 1920[2], str. 3.
2) SPN, Praha 1990. – V dalším textu bude tento sborník citován jako možné – a nejsnáz dostupné – východisko s seznámení s některými Masarykovými pedagogickými názory.
3) Viz jako úvodník dvojčísla časopisu *Komenský*, 117. roč., 1992, str. 1-4.
4) Vzpomeňme tu Masarykových proslulých polemik ke svobodě vzdělání ve vídeňském parlamentě nebo po r. 1918 výzev k učitelské a obecné veřejnosti, aby součinně docházelo k tvorbě předpokladů pro lepší zítřejší život společnosti náležitým zohledněním potenciální vazby „dnešní žák – zítřejší občan".
5) Masaryk si posteskl, že mnozí místo ná**zoru**, evidence na základě viděného, spoléhají jen na to, co v nějaké formě zaslechnou (tedy na verbální informaci), místo svědectví oči-**vidného**. (V době víceméně totální převahy televize a spolu s rostoucí oblibou internetu vzniklo další nebezpečí, ztráta fantazie a rostoucí izolace individua, manipulovaného obrázky a roztěkaného možností jen „klikat"; a to bez ohledu na ty vynikající přednosti, jimiž jsou pohotovost TV-zpravodajství a nezávislost internetové sítě. – Pozn. z doby přípravy textu ke knižnímu vydání.)
6) Referát byl připravován k přednesení roku 1992. Tento text jsem začal procházet kvůli možnému otištění až roku 2000. Neměl jsem důvodu nic na něm měnit. (Ani svůj údiv nad tím, jak málo se toho zatím přímo podařilo uskutečnit v systémově závažných ohledech ve sledované oblasti.)
7) Jde tu o Masarykův výraz z r. 1899.
8) O manipulaci s různými postrachy světa dospělých typu Rubikovy kostky ani nemluvě. (Opět z jiného hlediska pozn. z r. 2000: starší generace jen s nedůvěrou nebo s rozpaky přijímá počítače jako součást dnešního života. Naprotitomu děti automaticky vrůstají do nové reality a svou zvídavostí jsou jaksi „předehřáty" pro zvládnutí postupů a zaujímání postojů souvisících s novým exteriérem už jejich – a vlastně teprve „zítřejšího" – života.)
8bis) Poznámka z roku 2003: Na málokterém místě je tak okatě zřejmé, že původní text konkrétně tohoto příspěvku (**D1**) byl psán před 11 lety. Teprve roku 1992 byl k nám uveden internet. Kdo si dnes vůbec dokáže představit školu (vědu, ale i zázemí zvídavého člověka) bez „brouzdání" internetem? A kolik školních dětí si krátí čas svého volna počítačovými hrami nebo využívá mobilu? – Přitom přímo ve vědě dochází k převratným objevům takovým tempem a na takové úrovni složitosti a abstrakce, že věda se stále víc vzdaluje možnosti byť jen povrchního chápání u stále dramatičtěji se zužujícího okruhu běžných zájemců. Od teorie superstrun a černých děr po „mechanismus" předávání genetické informace u živočichů a rostlin (nezapomínajíce zároveň na „zázraky" současných zobrazovacích technik typu magnetické rezonance nebo rafinovaných operačních technik v medicíně) věda nás stále překotněji nutí k přehodnocování už tak se dost měnícího obrazu našeho světa. – Nehodí se znovu a znovu odkazovat na tuto poznámku v dalším textu. Je snad patrno, že **neexistuje žádný přiměřený prostředek ke zkrácení onoho fázového zpoždění, jaké setrvale vzniká mezi výukou a soudobou vědou**. Že už nějaký čas by mělo být jasné, že k cíli cesta nevede žádným neorganickým přilepováním nového učiva a proškrtáváním učiva dosavadního. Že rozhodně nelze v té stále složitější době přenechávat iniciativu za směr a náplň výuky u žáka; už se zřetelem na jeho mnohem užší obzor, jímž jako „objekt výuky" může nazírat na celou pedagogickou situaci (navíc bez zodpovědnosti a bez přiměřeného odborného zázemí pro sám rozhodovací proces). Patří pak opravdu do oblasti dnes už nepřekládaného „no comment", že **na občanskou i věcně-odbornou přípravu pro zítřek této společnosti** se tolik na finančních prostředcích pořád škudlí. Je pak zbytečné podotýkat, že celoživotní vzdělávání se v nemalé míře týká samotných učitelů. (Aby jim učitelství bylo ne pouhým zaměstnáním z nouze, ale skutečným – a ne pouze verbálně „prestižním" – povoláním, k tomu sice samotné lákavější platy nestačí, ale nabudily by určitě vyšší poptávku a možnost nárokovat další povinnosti s výkonem tohoto zodpovědného povolání spojené; včetně doškolování, případných „atestací" apod.)
9) Viz ve sborníku pořízeném J. Cachem (cit. v pozn. 2), str. 52.
10) Každá doba je pro sebe „moderní"!
11) Naše pedagogické vzory jsou vždy – přirozeně – o generaci či dvě někde pozadu za časem našeho vlastního dospívání.
12) Ostatně měl své – vesměs nikoli povzbuzující – zkušenosti se školskou praxí a jejím řízením ještě jako student a pak jako vysokoškolský profesor; což by vydalo na dlouhou a i dnes poučnou kapitolu.
13) Viz Cach, c. d., str. 79.
14) Poučné v tomto směru je srovnání, jež uvádí P. J. Davis spolu s R. Hershem v *The Mathematical Experience*, Penguin, London, přetisk z roku 1990, str. 29-30. Klasifikace matematiky z r. 1868 uvádí celkem 12 základních oborů, s 38 pododdíly. Klasifikace z r. 1979 uvádí 61 základních oborů, s přibližně 3400 dílčími oblastmi činnosti a zaměření.
15) Systém" může být jakýkoli jako celek uvažovaný soubor, „strukturou" pak jsou odhalované vnitřní vazby v systému, pro něj typické a specifické.
16) Pokud jde o rok 1984, šlo tehdy o jisté uvolnění středního školství bohatší kombinací volitelných předmětů.
17) Pozn. z r. 2000: Opravdu nic ve zlém. Jakmile se – dost na poslední chvíli – přišlo na to, že by mohl být ohrožen pracovní trh „předčasně" do praxe vycházejícími ročníky, **najednou tu byl zase – kde se vzal, tu se vzal – devátý ročník**. I když to byl krok pochopitelný, byl improvizací, východiskem z nouze. Rozhodně v tomto případě nelze mluvit o „reformě"! Neboť takový krok rozhodně nebyl „systémový" ani „komplexní".
17bis) **Všichni bez výjimky nediferencovaně od šesti do patnácti – že by v zájmu vzájemného neodcizení?!**
(Poznámka z podzimu 2003:) V našem základním a středním školství vznikl teď mj. (jenom „doutnající"?) poplach také nad tím, zda by se neměla alespoň částečně rušit gymnázia, aby se příští intelektuální vrstva příliš neodcizovala „průměru populace". Jinak řečeno: zda bychom se neměli pokorně vrátit k starému poúnorovému pro-

jektu „jednotné školy“. Žáci by pak zůstávali pohromadě v týchž třídách až do 14/15 let, a to při zcela totálním přehlížení faktu, že a) nároky na vzdělávání stále rostou, b) přibývá v průměru dětí, které v důsledku celkové proměny sociálního statutu rodiny a vlivem nezvyklého životního rytmu hůře nacházejí v zázemí domova přiměřené doučování, aby nezaostávaly; takže c) mnohem dříve se promítnou případné nedostatky, zvyšující riziko ještě většího neúspěchu ve vyšších ročnících (fenomén „laviny“). Je otázka do pranice, zda výrazně talentovanější třetina třídy může někdy od pátého ročníku něčím podnítit k vyšší kvalitě osvojení učiva ty průměrné, o těch podprůměrných ani nemluvě. Je ještě ošidnější otázka, jak se o to vůbec pokoušet, když nároky – zvláště na kvalifikovaný výklad a jeho asimilaci – každým rokem stoupají a individuální nebo skupinový přístup k žactvu je dost iluzorní. (Zatím nemá smysl zatahovat do této didaktické a metodické problematiky výchovné problémy s šikanou a hrozivým a už aktuálním nástupem drog. Bylo by ale dobře, kdyby se konkrétně vyhodnotilo, do jaké míry je oprávněné očekávat, že hůře disponovaní žáci nemají co ztratit svým případným násilnictvím nebo v riskantních experimentech, kouřením počínaje; přičemž takto lze o přestávkách nebo po vyučování přehodnotit to, co jinak mohlo takové jedince ztrapňovat přímo ve výuce.) Určitě je třeba myslit na to, jak dostat na přijatelný průměr žáky mírně podprůměrné. Další žactvo, které nezískalo **dost žádoucích intelektuálních – ale i citových a volních – podnětů jak v předškolním věku doma, tak pak setrvale v prvních letech školní docházky** (do začátků puberty), stěží v těch výchozích dostizích za příští kvalifikací, ale vesměs i „lidskou“ zodpovědností adekvátně obstojí; dokonce takto postižení žáci ani možná dost nepochopí, co se po nich vůbec individuálně zajímavého a obecně potřebného chce. Kupodivu prvorepublikánské školství disponovalo modelem, který byl (při odlišném sociálním podhoubí!) formálně připraven na to, co bychom si měli znovu uvědomit i na počátku 21. století. 5 tříd obecné školy, a pak: středoškolské vzdělání na 7 až 8 let (případně s přechodem na vysokou školu), anebo 3 třídy (s doplňujícím 4. ročníkem) tzv. měšťanské školy, s případnou nástavbou v tzv. školách průmyslových nebo obchodních (dvou- nebo čtyřletých), s možností pokusit se přesto o vysokoškolské studium. Bylo by krátkozraké – má-li nás zítra spasit „know-how“ – kdybychom trestuhodně brzdili přirozenou diferenciaci „mozků“. Těm málo prospívajícím nebo dokonce neprospívajícím se nikterak nepomůže; a ti talentovanější by byli touto jen administrativní a čistě formální školskou politikou oloupeni o možnost lépe se připravit na další náročnou studijní (a pak i kariérní) dráhu. A pokud chceme s žactvem něco dělat mimo vzdělávání přímo výchovně, shora zpochybněným postupem účinná cesta nevede. (Nápad dělat pro studenty „úplných“ gymnázií dvojí zkoušky – tj. přijímací zkoušku jak do prvního, tak pak ještě znovu do pátého ročníku – je dalším dokladem principiálně nedomyšlené potřeby jaksi administrativně zkontrolovat, zda nastavené kvalifikační síto už pro jedenáctileté bylo dost spolehlivé; anebo dokládá nedůvěru v učitelské sbory gymnázií, které jakoby nedokázaly samy od sebe eliminovat špatně prospívající. S jednou vážnou výhradou: Copak nemáme v našem stávajícím školském systému dost takových soukromých škol, kde výchozím kritériem je ochota platit školné a díky těmto finančním vazbám je pak třeba případné nižší kvality žáka víc tolerovat? Tohle riziko pak bude trvat přinejmenším do doby jednotných maturit s nezávislým hodnocením výsledků zvenčí.)

18) Není někdy méně vlastně více? – Jen si představme, kolik týdenních hodin jen ve škole musí mládež vydržet v neustálém napětí a stresech! A další hodiny se pak kupí přípravou na vyučování doma.

19) Každý předmět přece má svá uzlová místa, přesahy do jiných oborů, jisté gradace; jinak řečeno: učivo není a nemůže být relativně homogenní, s topornou pravidelností z hodiny na hodinu odvažovaná a naporcovaná, stereotypně se odvíjející zkušební látka.

19bis) Poznámka z podzimu 2003: Jako kdyby bylo setrvalým problémem vylučujícího typu, zda se má upřednostnit CO, anebo JAK; přičemž nejednou v poslední době převažuje důraz na KDE. Neboť se v podvědomí počítá s tím, že dnes kdekdo umí pracovat s internetem; takže údajně by mohlo stačit, ví-li člověk, kde a jak hledat. Přitom jako kdyby nehrálo vážnou roli to, že k úrovni CO KVALIFIKOVANĚ HLEDAT nutně patří **výchozí dostatečně hustá poznatková síť**. Jinými slovy: nestačí spoléhat se na to, že vše potřebné „dá se najít“. Má-li být jakékoli hledání smysluplné, musí mu předcházet jisté minimální vědění o širších souvislostech nebo o proceduře znamenající případné řešení. (Pak to ovšem znamená nikoli celé hodiny diktovat učební látku, nýbrž klást klíčové otázky a k nim postupně navozovat potřebný věcný a procedurální instrumentář. Znát data nebo vzorečky může být samoúčelné. Toho, kdo zná souvislosti nebo jádro problému, pak takové znalosti neomezují; a selže-li paměť, ví, kde a jak chybějící doplnit. Bez postačující poznatkové a procedurálně vyhovující základny však nelze ani zaujímat stanovisko k historickým nebo přírodním procesům, ani řešit matematický problém!)

20) Oklikou přes sovětský vliv byla tato tendence posílena v oněch 41 letech svéráznou směsí Komenského znovuobjevovaných zásad s herbartovskými tendencemi.

21) Jako paradox asi působí, že sovětská škola po Říjnu vyšla z paidocentrismu, přičemž jej sice r. 1936 zavrhla (údajně z ideologických důvodů), ale nemělo by se přitom přehlížet, že společenský chaos přelévající se svým vlivem přímo do školského systému vyústil do nepatřičného zmatku, pokud šlo o úroveň uchazečů o studium na vyšších typech škol. Reakcí pak (jejíž stín se promítl o půl druhého desetiletí později i u nás) byl tlak na vědomostní výbavu, až příliš často prezentovanou jen **jako klasifikované zkoušení paměti**. (Mimochodem: **být pouhým „taxametrem“ je nesrovnatelně jednodušší než učit**. V takovém případě **ani není třeba něco znát**.)

22) Přinejmenším jako zdroj možných korekcí rozmanitých „jediných“ a „spásonosných“ řešení, ať už by takové měly být školy waldorfského typu, montessoriovská inspirace nebo dokonce „clusterová“ struktura třídy podle programu „Amerika 2000“. (Ta poznámka pochází už z r. 1992.)

23) Viz Cach, c. d., str. 73.

24)Cach, c. d., str. 72. (Zde podtrž. mnou – M. D.)

25) Masaryk považoval tzv. „vzdělávací vyučování“ za fikci (viz Cach, c. d., str. 49). Výraz „vzdělání“ má v některých jazycích češtinou ne tak výrazně pociťované „výchovné“ konotace (např. německé „Bildung“ a naléhavěji pak anglické či francouzské „education“).

26) Cach, c. d., str. 48-49. (Zde podtrž. mnou. – M. D.)

27) Cach, c. d., str. 76

28) Tamtéž, str. 76.

29) Není div, že mezi ministerstva s nejčastější výměnou ministra v uplynulém padesátiletí patří u nás Ministerstvo školství. Je to zřejmě rizikový rezort.

30) Feminizace zvyšuje navozenými sociálními vazbami jak existenční odvislost, tak zároveň snižuje celkovou úroveň sebevzdělání v profesi (vinou větší zátěže v domácnosti a v rodině, jež lpí na ženách).

31) Pozn. z r. 2000: Sice po roce 1992 některé změny nastaly (zavedením tzv. bakalářského a magisterského studia), ale i v tom případě se pozornost těch, kdož takové studium připravovali, soustřeďovala opět jakoby výlučně na to, že na obecné škole může učit už bakalář, ne na to, že **obecná škola je zcela specifickým působištěm vyžadujícím speciální přípravu** (nikoli pouze méně – a navíc méně náročného – učiva). Studium učitele-elementaristy nelze degradovat na nejméně náročné (pro méně zdatné uchazeče), ale naopak je třeba konečně je skladbou a zaměřením studia specifikovat jako oborově svého druhu. Dokonce by výhledově práce učitele-elementaristy měla být lépe hodnocena (a pro svou závažnost citlivě sledována jak školou, tak rodiči). Viz i následující poznámku.

32) Rozhodně by tu nemělo docházet k znehodnocování jejich celkové úrovně nižšími nároky na pedagogických fakultách a niž-

ším oceněním platovým než odpovídá významu toto průkopnické práce.
33) Cach, c. d., str. 112.
34) Pozoruhodné, a stejně varující, informace poskytuje o anglickém vzdělávání práce S. Lawlorové, *Teachers mistaught*, Centre for Policy Studies, London, 1990.
35) Cach, c. d., str. 54.
36) Rozhodně ne ta ponižující defilé rodičů při třídních schůzkách!
37) Masarykův výraz, viz Cach, c. d., str. 74.
37bis) Poznámka z podzimu 2003: Na tomto místě nechť je mi prominuto, že si dovolím komentovat něco mnohými zainteresovanými aktuálně zvažovaného a prosáklého také do médií. – Snad neexistuje ve školské výuce schéma, v němž by nechyběly vyučovací hodiny. Vše je nějak závažné, včetně výchovy k hudebnosti, k výtvarnému projevu, anebo nutnosti cvičit také tělo a pěstovat kolektivní hry. Nejednou se pak vytlouká klín klínem. Jeden z posledních (ne zrovna „systémových") návrhů počítá se sloučením výuky dějepisu a občanské výchovy v jeden předmět. Nepovažuji to za šťastný a užitečný návrh. Jeden předmět (dějepis) je založen na smysluplné relaci o minulosti, druhý předmět (občanská výchova) by měl být založen na popisu současnosti, konfrontované s politickými desideraty do budoucna. V prvém z obou předmětů (pojednávajícím o „res gestae") je jistě jako požadavek závažná objektivita; ale také úcta ke všemu, čeho lidstvo zatím pozitivního dosáhlo. Ve druhém z obou předmětů, v té případné „výchově k občanskosti", je sice důležité určité minimum výchozích poznatků o stávající struktuře ČR nebo EU (ne-li celého světa), ale zároveň se tu „provokativně" vyskytují otázky o hodnotě těch či oněch postojů, projektů a koncepcí k optimalizaci společnosti ve všech závažných směrech jejího usilování (od daňové politiky přes prevenci kriminality až po péči o handicapované spoluobčany). Při seriózním a poučeném vedení obou předmětů by neměla být velkým problémem v dějepise solidní argumentace; v občanské výchově je málem vše kořistí možné a harmonicky nevyúsťující diskuse (stěží bude shoda na výchozích principech řešení, připouštějícího vzájemně odlišné řazení priorit). Ani tomu jinak být nemůže. Dějepis se založen **kauzálně** (hledá podklady směrem vzad, v již zakonzervovaném materiálu); zatímco problematika občanské výchovy je – anebo by měla být! – založena **finálně** (z hlediska příštích účelů a jim odpovídajících preferencí). Kdyby měly být oba předměty spojeny v jeden, nebylo by možno ani metodicky, ani věcně (a pak ani prakticky) udržet v rámci téže vyučovací hodiny ono **systémově odlišné klima pro oba tak typologicky odlišné obory**. Mělo by se to včas uvážit. Než zas bude pozdě. Než dojde k likvidaci předmětů obou, protože přestaly – jako neústrojný koktejl – plnit jakýkoli ať kognitivní, nebo výchovný smysl (který nestejnoměrně zatím v obou směrech možná plní oba).
38) Tato otázka má jinou nosnost systémově, v celku, a jinou ve zvoleném detailu, samozřejmě s ohledem na psychické danosti žáka či studenta. (Dosud u nás příkladně do školské praxe nepronikly přiměřeně závažné poznatky Piagetovy školy.)
39) V tomto směru je účelné odkázat na úplné vydání Čapkových *Hovorů*, aby nevyprchala z nějaké citace atmosféra kontextu.
40) Masaryk se své úvaze o Havlíčkovi (z r. 1896) má také tuto pasáž: „Lhát pro stranu nebo pro vlast je tak lež, jako lhát pro svou kapsu." (Viz též zajímavý další sborník k této problematice, *T. G. Masaryk – Mravní názory*, vybral Zd. Franta, St. nakl., Praha 1925, 2. vyd., 191 str.)

(D2) Perspektivy explanace ve vědě

Připsáno 75. jubileu MU v Brně, spolu s touhou vzpomenout touto cestou též 10. výročí od vydání Watkinsova spisu *Věda a skepse* (Princeton 1984)

(1. Jsou oprávněné pochybnosti o průkaznosti kauzality?)

Naše Alma Mater slaví své 75. výročí od svého založení. Nese jméno T. G. Masaryka, na něž bych se rád odvolal s jiným (už ne tak zaokrouhleným) výročím, stojedenáctým, od vydání Masarykova ***Počtu pravděpodobnosti*** *a Humeovy skepse* (l883), přičemž se zároveň na toto dílo váže vydání prvních dvou dílů Humeova *Traktátu* zaokrouhlenějším vročením „1739" (tj. jde tu o 255 let předělu). Předběžně budiž zmíněno zatím jen to, že jako „Humeova skepse" prosluly **pochybnosti nad průkazností kauzality**. Nezřídka bývá kauzální model považován za univerzální prostředek výkladu jak ve vědě, tak i v běžném životě. Přitom nelze přehlížet, že mikrosvět se této koncepci v mnohém dramaticky vymyká. Problém **indeterminismu** jako protipól kauzálně podloženého determinismu není pouze akademický či pouze „čítankový". Planckem odhalená kvantová mechanika, Heisenbergem formulovaná relace neurčitosti, doprovodné Schrödingerovy výpočty jsou východisky radikálně nových postojů ve vědě, která přestala být „klasická" v Descartesově nebo Newtonově smyslu, přičemž navíc už v průběhu XIX. století byla podminována důvěra k absolutní nespornosti eukleidovské **dedukce** vznikem alternativních geometrií (Lobačevskij, Bolyai, Riemann). Přitom velikán fyziky XX. století Einstein, jehož teorie **relativity** si tak nadmíru obtížně získávala respekt a uznání (a to nejen ve fyzikálních kruzích, a nejen na počátku toho našeho tolik převratného století[1)]), cítil potřebu vyhnout se podezřele se jevící pouhé pravděpodobnosti, deklarované jako vědecky náležitý princip, výrokem: „Gott würfelt nicht!" (tj. výhradou, že přece Bůh „nehraje v kostky!; neboli jinak: struktura našeho světa je **kauzálně–deterministická, nikoli probabilistická**).

Problematikou Humeovy skepse se zabývá mj shora citovaná kniha Johna Watkinse, *Věda a **skepse***, vyšlá právě před 10 lety.[2)] Téhož roku 1984 vyšly také dvě další pro naši tématiku významné knihy, Wesleye Salmona *Vědecká **explanace** a kauzální struktura světa* a Michaela Dewitta *Realismus a **pravda*** [3)]. Watkinse inspirovaly myšlenky Popperovy, ale s výhradou vůči jeho koncesím induktivismu. Nelze při této příležitosti neuvést další jubilejní vročení, a to právě Popperova nadmíru vlivného díla, jež vyšlo před 60 lety, jeho *Logiky bádání* [4/]. Zrovna tak jubiluje svým 65. výročím Manifest Vídeňského kruhu (1929), z něhož Popper vzešel. Před 120 lety (1874) vyšla, teprve mnohem později doceňovaná, kniha Jevonsova, v níž se zabýval mj. pozitivně principem **pravděpodobnosti**, o níž jako o prakticky přínosné konstrukci (metodě) před 151 lety (1843) psal i Mill.[5/]

V posunutých sekvencích do zde vytčené tématiky zasahují další výročí. Přesně před 100 lety (1894) se pokoušel systémově odlišit vědy přírodní a humanitní Windelband. Pouhé dva roky před ním (1892) Dilthey se zabýval týmž problémem. K témuž roku 1892 se vztahuje stať Fregeho *O smyslu a významu*, důležitá jak pro logiku vědy obecně, tak pro naše téma speciálně. Přesně o 50 let později štafetu s Diltheyovým (Windelbandovým) problémem bezděky (a později dramatickou odezvou) převzal Carl Hempel (1942).[9)] A právě tak, s týmž časovým odstupem 50 let, navázali na Fregeho Carnap a Malcolm (shodně 1942).[10/] Nejde tu teď opravdu o pouhé volné seřazování publikací, jež náhodou zapadají do jubilejně formovatelných rastrů. Ta „náhoda" (koneckonců **pravděpodobnostní** kategorie!) průvodním způsobem vymezuje, alespoň v náznaku, v jaké úctyhodné vzdálenosti od nás jsou kořeny mnohých našich problémů i jejich řešení. Nepřímo se ale takto vymezuje rovněž „výdrž", s níž se udržují mnohé tradice o statutu a roli vědy, jež již neodpovídají současnému stavu „věcí". Asi bychom si tu měli vzpomenout na (nyní „nejubilující") „Strukturu vědeckých revolucí" T. S. Kuhna s poněkud sice přepjatým, ale oprávněným varováním před setrvačností přeživších se **paradigmat**.[11)] Vzhledem k přirozenému a nevyhnutelnému fázovému zpoždění, jež vůči vědě má její školské traktování, mohli bychom se – chtíce nechtíce – snadno přesvědčit, jaké to fikce setrvale přežívají dokonce řadu staletí (čtyři století nejméně trvá ta novověká **víra v prioritu indukce** jako směrodatného vodítka pro teorii), anebo jaké inspirace dosud spí snem Šípkové Růženky ve svatyních škol (dvě a půl století od Humeovy znepokojivé výzvy a těch přibližně 110 let opomíjené stimulující inspirace úvodem zde citovaného Masarykova spisu, právě Humem podníceného[12)]).

Bylo by tu možno kupit další jména a knihy či stati. Že ani výše uvedené nebylo pouhou hrou s čísly letopočtů, maličko ilustrují podtržením zvýrazněné výrazy. Všechny (kromě dalších) budou součástí instrumentáře následujícího výkladu. U shora citovaných jmen bych teď ještě chtěl připojit stručnou doplňující poznámku ke dvěma. Frege inauguruje to, co bychom mohli nazvat „lingvistickým obratem", významem ne nepodobným Sókratovu „obratu k člověku" a vročeným do roku 1884 (tedy další výročí, 110.!). Nelze dost docenit pro vývoj posledního půlstoletí koncepcí Hempelových, vděčně (byť kriticky, jak to už ve vědě bývá) vzpomenutých jak Watkinsem, tak Salmonem.[13)] Hempel nejdřív nabídl jako univerzální řešení **deduktivně-normativní model** (počínaje r. 1942)[14)], ale nelze jej považovat za výlučného „deduktivistu", poněvadž s obdivuhodnou trpělivostí a vytrvalostí hledal předpoklady pro nespornou a účinnou konstrukci **modelu „induktivně-statistického"**. –

Touto introdukcí jmen, dat, postojů a kritérií bylo také okatě připomenuto, že všechno v našem životě i ve vědě závisí na tom, **v jakém to světě – dík bezděčné či chtěné selekci – žijeme**, v spřažené kombinaci faktorů heuristicko-hermeneutických (v dalším propojení na zřetele sociální a mravní, ať už pojaté utilitárně, teleologicky, emotivně či normativně, nebo v rozmanitých kombinacích těchto a dalších postojů).[15)] V těchto polohách si (kupodivu?) strukturujeme svět převážně **deterministicky**, s vazbou na **kauzální interpretační model**. **Indeterminismus** nebo proměnlivá **pravděpodobnostní hlediska** se jeví jak teoreticky, tak především prakticky, jako problematická (a provokující!) půda dodnes.

Snad je účelné uvést tu některé příklady nežádoucích intuic. Věda bývá nejednou pojímána jako obor lidské činnosti, kde subjekt údajně žádným způsobem nevstupuje do oboru zkoumání. Častá bývá představa o „absolutní objektivitě". Té odpovídá koncept „faktu", jako jakési „objektivní danosti" (jediné, výlučné, víceméně nekorigovatelné a nezpůsobilé k alternativnímu popisu). Běžně uniká pozornosti, že je systémový (a principiální) rozdíl mezi vjemovými zkušenostmi a výpověďmi (výroky) o těchto zkušenostech, a že **realita připouští vzájemně různé a sobě neodporující popisy sebe samé**. Od Fregeho pochází rozlišení

mezi „smyslem“ a „významem“ („denotátem“). Ještě půl století po Fregeovi si byl Malcolm (kolikrát už zde citovaného roku 1942) jist tím, že jediná spolehlivá cesta k adekvátnímu zjištění významu (denotátu, tj. nějakého objektu) je dána jeho ukázáním, čili ostenzivně. Až Quine prokázal nespolehlivost ostenzivního přístupu, pokud jde o „význam“ („denotát“)[23]. A pokud jde o “smysl“, nestačí ostenze principiálně. „Smysl“ je třeba blíže vyložit (vysvětlit, „explanovat“[24]); přitom pochopení smyslu takového objektu, jímž je jazykový výraz, není zárukou pro jeho referenci (že výrazu odpovídá v realitě nějaký denotát)[25].

Běžně se mívá za to„ že soubor typologicky obdobných vjemových zkušeností nevývratně (spolehlivě, „zákonitě“) zajišťuje proces generalizace a – při artikulaci funkčních vztahů – formulaci zákonů (ne-li dokonce teorií). V tomto směru již Hume upozornil na principiální nespolehlivost **indukce**. Tak dlouho bylo možno tvrdit, že „Všechny labutě jsou bílé“, dokud nebylo v Austrálii zjištěno, že jsou také černé labutě[26]. Jinak řečeno, obecný kvantifikátor není zárukou proti potenciálnímu výskytu individuí, jež nesplňují očekávané vlastnosti, takže kritéria pro vymezení dané třídy objektů by pak neodpovídala skutečnosti. Zůstává tu logicky nepřekročitelný rozdíl mezi tím, co je v lidské hlavě jako vjemová zkušenost o vnějším světě (jako výrok o vjemové zkušenosti), a tím, co má pozorující subjekt za předlohu své vjemové zkušenosti ve vnějším světě (a co pak je deklarováno jako výrok přímo o vnějším světě). Tím je naznačeno, že ani při maximální úzkostlivosti není možné vyhnout se potenciálním potížím při abstrakci a generalizaci z omezeného souboru individuí (tj. při procesu indukce), ať už bereme v úvahu omezení z hlediska prostoru nebo času nebo obojí v kombinaci. Přitom nejde-li o pokus ozvláštnit pouze jeden nějaký znak jako typický (a zobecňující), potíže narůstají, má-li jít o typologii funkčně odlišených struktur. Tím kontroverzněji pak se musí jevit počínání vědce, deklaruje-li existenci entit[30], pro něž mu chybí jakákoli přiměřená vjemová zkušenost a kde místo legendární indukce[31] nastupuje geniální dohad a vyhodnocování potenciálních důsledků ze sestavených rovnic; takže pokus přichází až nakonec. Kvark nikdo neviděl, a přece dnes o kvarkovém uspořádání mikrosvěta nejsou závažné pochybnosti...

(2. Vědy jako nástroj kognice a obdivu)

Zatím byl výklad veden víceméně intuitivně. To má svá úskalí. Nelze si nepřipomenout Wittgensteinovu posmrtně zveřejněnou charakteristiku vědy jako „jazykové hry“[32]. Člověk vždy nalézá „dobré důvody“ pro tu či onu koncepci a pro spolehnutí se na intuici při vymezení významu a smyslu uplatněných výrazů. Že tím vzniká víc nedorozumění, než je zdrávo, nemá smysl dále rozvádět.

Především: Co je vlastně věda? Výraz „věda“ tu bude pojat jako „systematické zobecňující poznávání strukturálně a hierarchickou úrovní rozlišených výseků reality, usilující o formulaci hypotéz a teorií konfrontací již uznaných poznatků s dohady o jejich explanaci, a to na základě závazných a objektivizovatelných pracovních postupů“. V tomto vymezení je respektováno, že každá jako věda vymezená disciplína se od ostatních odlišuje svým vyhraněným předmětem zkoumání, metodou přiměřenou předmětu a vyjadřovacími prostředky odpovídajícími předmětu a metodě. Spíše než pouhý soubor učleněných poznatků je každá věda dík **aktivitě**, kterou vykazuje, vůči realitě **otevřeným pátráním** po pravdě (bez uzurpace jejího „mětí“). Přitom **„pravda“ je vlastností výroků o zkoumané realitě, nikoli reality samé**. Předpoklad o izomorfické konkordanci (korespondenci) jazykově vyjádřeného „popisu“ reality (včetně matematických formulí) s touto realitou samotnou je maximalistický a neadekvátní. Každá věda má své spolehlivé prostředky k zobecňování, aniž to nutně a nevývratně znamená, že jejich uplatnění automaticky se rovná dosažení jistoty o povaze a funkci zkoumaných nebo předpokládaných objektů či procesů v nich nebo mezi nimi. Spíše než za model bychom měli vědy považovat za nástroj, **nástroj kognice a obdivu**. Od počátku intelektuálního „novověku“, tj. zhruba pro Evropu od začátku XVII. století, se vžilo dichotomické členění na deduktivní a induktivní metodu a tomu odpovídající vědy. (Jinak formulovaná rozčlenění lze věcně zahrnout do právě zmíněného páru.) Jako výrazná charakteristika tzv. věd přírodních byl uváděn experiment. V XIX. století vznikly nejdřív pochybnosti např. o „pozitivním“ statutu psychologie (vyloučené z věd Comtem), koncem téhož století cítili ti, jimž ležel na srdci „vědecký“ statut historiografie, že musí

nějak spolehlivě vymezit, v čem její „vědeckost" spočívá. Pro účely sebereflexe se ve vědeckých kruzích od začátku XX. století postupně rodily podněty ke vzniku kvalitativně zcela nového oboru, který nahradil předtím oblíbené „třídění věd"[33], a který je nyní běžné nazývat „filosofií vědy" (nebo též „teorií" či „logikou" vědy či věd).

„Explanace" = „formulace zobecněně vyjádřeného vztahu (nebo dokonce závislosti) mezi aspoň dvěma objekty, dvěma událostmi, nebo událostí (či procesem) a objektem tak, že je takto tento vztah fixován a přestává být problémem" (zpravidla je odpovědí na otázku typu „PROČ", ať už v kontextu stochastickém, anebo kauzálně-deterministickém). – Explanaci se nejednou rozumělo jako jazykovému prostředku, který v „čisté" vědě nemá co dělat. Jako by tu šlo o antropomorfismus.[34] Jako chtěli empiriokritikové dospět k „čistým" faktům ciselováním nevztahované objektivnosti, právě tak z opačného gnoseologického protipólu toužila fenomenologie „zazávorkovat" subjektivní zkušenost, aby bylo dosaženo „čisté" danosti. Prakticky až v druhé polovině našeho století byly postupně uznány nároky explanace na oprávněné místo ve vědě. I tak trvalo několik desetiletí, než vykrystalizovaly tři základní koncepce vědecké explanace.

Ještě tu stručně uveďme typologii otázek. Je logicky účelné otázky formulovat jako imperativy.[35] Rozlišujeme tři základní typy:

„Zjisti, zda ...!" – V tomto případě je třeba rozhodnout o pravdivostní hodnotě věty, která by byla dosazena do uvedené formy.

„Zjisti, který ...!" – Je třeba rozhodnout, který prvek, jev, či vlastnost (jeden nebo více) dané třídy „T" splňuje větnou funkci dosazenou do uvedené formy.

„Zjisti, proč...!" – Je třeba zdůvodnit tvrzení se stanovenou pravdivostní hodnotou nebo uvádějící, které prvky splňují zkoumanou větnou funkci. (Zde je žádoucí dodat, že neurčitost u typu „PROČ" **je v mimologickém zdůvodnění** daného tvrzení. Tento typ otázky zahrnuje – nedomnívám se, že zcela – rovněž typ „JAK?"; rozhodně však ano v tom případě, je-li sekvence zámlkou pojata jako zamýšlená implikace.)[36]

Formulace otázky (jako instrukce je imperativem) sama o sobě nenavozuje konkrétní postup pro minimalizaci neurčitosti. Otázka typu „PROČ?" bývá, jak už tu bylo uvedeno, východiskem explanace. Ve výuce bývá bohužel posléze uvedený typ nedostatečně uplatňován. Dotaz typu „PROČ?" při zkoušení slouží spíše k navození deklarativní a faktografické odpovědi studenta, a ne k pokusu o kauzální (nebo případně „stochasticky-kauzální") analýzu.

(3. Co a jak vědec pozoruje; aneb problém indukce)

Zdůrazněnou starostí výchozích fází pozitivismu bylo očištění poznatků od jejich případné další **interpretace**. Na otázku, co věda říká o světě, byla nadmíru střídmá odpověď: že podává **fakta**. Fakta, ne **hypotézy** o nich! Pokud byla odmítána **kauzalita** jako **nepozorovatelná vlastnost**, mezi pozorovatelnými jevy nebylo žádné další přiměřené kritérium, jak odlišit faktory relevantní od irelevantních (a jak strukturovat jevy a procesy ve vnějším světě, což bylo navíc znemožňováno onou zmíněnou skepsí k hypotézám a teoriím). Za takového stavu věcí nemohlo být přijatelné shody ani o tom, **co je vlastně pozorováno**.

Má-li být pozorování (indukce) funkční, lidská představa o významu (a smyslu) vlastního pozorování ve vědě vždy přerůstá smyslově-názornou rovinu **v rovinu konceptuální**. Jednotlivé koncepty jsou fakticky „malými teoriemi"[46]. A vědecké poznání roste nejen dík podnětům daným případnými konflikty mezi empirickou evidencí a stávající interpretací zatím uplatňovaných konceptů a teorií, nýbrž také (ne-li víc) sporem mezi **alternativními koncepty a teoriemi**. Tím není řečeno, že některým problémům či přinejmenším nejistotě by bylo možno předejít větším počtem pozorování (jak při týchž, tak i obměňovaných parametrech), lepší instrumentalizací, anebo efektivnějším metodickým přístupem.

Přitom samo pozorování ještě nedělá vědu. Má-li být pozorování „čistým" (lze-li takto, byť omezeně, uvažovat), neumožňuje volbu mezi alternativními teoriemi. Jakmile se budeme cítit nuceni uznat nezbytnost teoreticky založených konceptů, hypotéz a teorií, pak může přesto zůstávat role empirické evidence problematická. Uvedu příklad: V době přípravy těchto úvah otekl jejich pisateli kolenní kloub. Samotná „observace" oteklého kolena ještě není spolehlivou zárukou ke stanovení diagnózy, tím méně terapie. Sebeobjektivnější pozorování, zvláště je-li tu potenciálně celý soubor vzájemně odlišných faktorů, který by mohl navo-

dit pozorovaný jev, znemožňuje na základě pouhého pozorování (bez dalších doprovodných aktivit, jako je pohmat a různé cílené zjišťující a doplňující otázky) přiměřeně a účinně postupovat v daném případě dál. Jestliže jsou „ve hře" vzájemně různé kauzální řetězce, jejichž výslednicí by mohl být prostým pozorováním evidovaný jev, pak bez ohledu na maximální „objektivitu" pozorování není takový úkon sám o sobě operativní.[47)] V jiném kontextu se může také stát, že jedna a tatáž empirická evidence může vést k falzifikaci vzájemně odlišných konceptů či teorií[48)]. Přitom samotné falzifikující pozorování ještě nutně neznamená, že testovaná teorie je automaticky dík faktickému zjištění evidovanému nasměrovaným pokusem nesprávná.[49)]

Aniž za každou větou teď opakujeme, že se vztahuje k problému **indukce**, je patrno, že: ad a) samo pozorování k teorii nevede, a ad b) musíme naopak tvrdit, že na signifikantní úrovni většině pozorování předchází jistá konceptualizace a teoretické zarámování. Pozorovatel/ka je předem laděn/a svým sociálně-kulturním zázemím, profesionálními zvyklostmi oboru, kontextem chystaného pokusu, v užším smyslu také konceptuální výbavou, jež se k pokusu vztahuje, a dále samozřejmě nemalou měrou očekáváním, jež navozuje testovaná hypotéza[50)]. Spadají sem také představy o některých potenciálních hodnotových souvislostech chystaného pokusu, podvědomě či vědomě „ladících" výchozí atmosféru pro vlastní pozorování. Tím nemá být řečeno, že se tu předem kalkuluje s podjatostí a podsouvá se vědě – alespoň potenciálně – nedostatečná serióznost. Pisatel těchto řádků chtěl aspoň trochu naznačit, že indukce nemá co do činění s „čistými elementy" nebo s „čistou empirií", a že je tomu vlastně naopak: každá „indukce" ve vědě (ale většinou i v každodenním životě!) je takříkajíc kontaminována nějakými teoretickými či hypotetickými **konstrukty**.

Dobrá teorie musí být schopna kromě jiného podat ne snad jen přijatelné, nýbrž mnohem spíše nesporné a adresné vysvětlení jevů a procesů takovou teorií exaktně vymezených, a při navození všech očekávaných rozhodujících výchozích podmínek předvídat jako následek předem popsaný sled kauzálně propojených dějů vyúsťujících v efekt, který se v mezích předpokládané tolerance neliší od faktického. Jak se ukazuje, **explanace** může být vnímána také jako **predikce**, a naopak. „Podmínky", jež předvídá teorie, musí být vymezeny v odlišení nejen těch, které jsou postačující, ale také zároveň nezbytné; přičemž je třeba hlídat, zda pro navození určitého efektu nejsou účinné rozmanité kombinace výchozích podmínek (jako „startovních" příčin). Nelze tu vyloučit, že zatím nejsou známy další možnosti, usnadňující zamýšlený proces nebo přímo sloužící jako postačující „zápalka" k navození očekávaného procesu a jeho cíleného efektu. Predikce z nedostateně prověřeného souboru podmínek („příčin") by byla nutně nespolehlivá. A v dané souvislosti se navíc ví, že některé podmínky, ač samy o sobě **nepostačující** k navození očekávaného kauzálního nexu, mohou být nicméně pro jeho navození **nezbytné**, přičemž naopak mnohé z výchozích podmínek, ač **nikoli nezbytné**, mohou být v daném kontextu **postačující**, aby se obecně predikovaný proces v určité konkrétní podobě rozběhl. Jazykově se v těchto případech vyjadřujeme v kondicionálech; chceme-li hovořit o kauzálních zákonech, pak – s výhradou, že „vše ostatní zůstává konstantní" – máme před sebou formu implikace („jestliže ..., pak ..."), případně v kombinaci s úsudkovým schématem.

Poppera šokovalo, když se příkladně Adler při analýze jednoho případu, který nepozoroval a dověděl se o něm jen z doslechu (od Poppera), hravě přenesl k jeho vysvětlení na základě pocitů inferiority u zkoumané osoby, odvolávaje se s klidem na svou „tisícinásobnou zkušenost"; načež měla následovat tato Popperova replika: „A s tímto novým případem, jak předpokládám, Vaše zkušenost se stala tisíc a jednonásobnou."[53)] Při důvěře ve vlastní teorii lze najít její stvrzení také třeba na základě protikladných indicií. Jsou minimálně dvě cesty, jak se vyhnout riziku, že teorie narazí na zkušenost (test, spolu s explanací či predikcí), aniž ji (je) adekvátně interpretuje": a) teorie, explanace a predikce jsou vágní (pak jsou nevyvratitelné); anebo b) jakmile dojde k falzifikaci teorie, explanace a predikce, „zachrání se" reinterpretací (nejednou kombinací s a/, takže místo o dominantní příčině se začne mluvit o řadě součinnostních podmínek, apod.). V marxismu je známa „teorie" o vzniku socialistického systému nejdříve v nejpokročilejších kapitalistických zemích. Skutečnost tuto teorii neverifikovala. Výchozí marxistická predikce byla „modifikována" v tezi o „nejslabším článku kapitalistického řetězu", a jako by touto „korekturou" zůstal klasický marxistický odkaz beze změny. Obdobným postupem lze „vysvětlit" agresivitu nějakého dospělého jedince třeba deprivacemi z dětství, a namítne-li se, že pro dané období naopak byla průkazná maximální péče, pak tímto průkazným opakem výchozího dominantního předpokladu lze se stejně přesvědčivým argu-

mentováním stvrdit, „proč“ expertízou analyzovaný člověk „musel být“ (protože zjevně byl) agresivní. Ukazuje se, že mnohé „teorie“ (?) jsou schopny vypořádat se s protikladnými nebo predikce znevažujícími zkušenostmi tak, že využívají jedné či obou ze zde uvedených cest, takže mohou zajistit „explanaci“ *ad hoc* pro málem **jakoukoli zkušenost**.[54)]

Z předchozího plyne, že pokud někdo touží po stvrzení jakékoli své teze (hypotézy), může snadno dospět ke konfirmaci, tím, že vhodně zaranžuje fakta. Oprávněně tvrdí Popper, že jen za riskantní predikce má konfirmace cenu. Obdobně to platí také pro explanaci.

(4. Probabilismus by bez jistých premis zkolaboval)

Kde počítáme s kauzalitou, jsme si jisti tím, že můžeme pro případnou explanaci uplatnit deduktivní model. Jak si však počínat u stochastických jevů?[55)] Pravděpodobnost, že nějaký jev nastane či nenastane, se pohybuje v rozmezí mezi nemožností (vyhodnocenou jako 0) a jistotou (vyhodnocenou jako 1).

Má-li dojít k nenulovému vyhodnocení pravděpodobnosti, že je univerzální hypotéza o nějakém jevu nebo jeho absenci pravdivá, bývá zároveň k dispozici určitý počet individuálních instancí, jež jako pravdivé mohou ilustrovat očekávání dané univerzální hypotézou. Už v tomto výchozím pokusu o pravděpodobnostní zobecnění je třeba mít na mysli, že zvýšení počtu individuálních instancí není faktorem, který by mohl zvýšit (anebo snížit) pravděpodobnost přiřazované univerzální hypotézy. V dané souvislosti lze zaujímat rámcově dvojí postoj: a) při **stanovení stupně konfirmace** předpokládat možnost převodu stochastických jevů na deduktivní model tak, aby univerzální hypotéza našla v daném souboru individuálních instancí své byť jen dílčí stvrzení (jako by bylo logicky přiměřené nějaké „částečné vyplývání“) ; b) připustit, že **pravděpodobnost spadá do nededuktivní sféry**, a pokoušet se zformulovat „nededuktivní vyplývání“ (aniž jsme schopni stanovit kritéria platnosti takového odvozování).

Probabilismus je nucen přijmout jako jisté, že všechny hypotézy o vnějším světě, vytvořené jako neverifikované prediktivní implikace, jsou díky tomu nejisté. Jenže i když u většiny výroků tvořících naše mezilidské prostředí nemůžeme mít nepochybné poznání o jejich pravdivosti, přesto míváme za to, že lze mít jistotu o tom, že alespoň mnohým z nich přitakáváme jako pravdivým.[56)] Tak jako už v XVII. století psal Locke o “mnohých stupních pravděpodobnosti a souhlasu“;[57)] obdobně se vyjadřoval např. známý ekonomický reformátor Keynes (1921), a důvěru v možnost širší koncepce probabalistické logiky s ním sdílel i Carnap (1950) a mnozí další. Je tu ovšem jistý háček. Počítáme-li s tím (jak o tom byla zmínka v předchozím odstavci), že individuální instance a univerzální hypotéza jsou **vzájemně logicky nezávislé**, přičemž zároveň dík předchozím životním zkušenostem máme neochvějně za to, že posteriorní nějaká očekávaná probabilita je fakticky funkcí nějakých předchozích pravděpodobností, pak bychom si zřejmě měli okamžitě vzpomenout na důtklivé upozornění C. I. Lewise, že „[j]estliže má být cokoli pravděpodobné, pak něco musí být jistým“[58)]. Lze otevřeně říci, že chceme-li nějak podepřít probabilitu nějakého jevu, nemůže se tak stát pouhou nějakou další probabilitou. Nezapomeňme, že konjunkcí dvou probabilit získáváme výslednou probabilitu, která je svou absolutní hodnotou **mnohem menší**, než je kterákoli z obou probabilit vzatá izolovaně, včetně té, jejíž míru splnitelnosti chceme stanovit[59)]. Jak to výstižně formuloval Watkins, **probabilismus by bez jistých premis zkolaboval**[60)]. Jenže zůstává tu dotěrná otázka: zda taková cesta, od jisté evidence nějakého časově předcházejícího stavu k pravděpodobnému stavu příštímu, je vůbec logicky možná. Ta otázka je navíc ošidná, protože by bylo třeba zároveň spolehlivě rozhodnout, zda pro zmíněný postup může stačit pouze jediný krok, jenž by předcházel pravděpodobnému závěru, anebo zda tu není riziko regresu *ad infinitum*. Toto riziko, nelze-li nesporně formulovat „konečné premisy“[61)], je bohužel danou realitou. **Empirická konfirmace** pravděpodobného závěru by musela zvýšit jeho pravděpodobnost, což vzhledem k statutu této empirické konfirmace samotné automaticky tvrdit nelze. Má-li tu ovšem jít o **nededuktivní** soudy, neplatí tu transitivita[62)]. Jak se ukazuje, i když chceme mít dobrý kognitivní důvod k přijetí nějaké pravděpodobnostní hypotézy o vnějším světě, naše racionalita nám tu klade jisté formálně-logické překážky[63)].

K předchozímu tématickému okruhu ještě jednu

důležitou poznámku: Mohlo by se zdát, že je teoreticky nanejvýš důležité zajistit co **nejvyšší stupeň konfirmace** každé uvažované hypotézy (aby propočtená pravděpodobnost byla svou hodnotou co nejblíže jedné a co nejdál od nuly). Mnozí probabilisté spíše soudí, že je důležité z hypotéz, jež nejsou zatím ani verifikovány, ani falzifikovány, volit tu, která (bez ohledu na stupeň konfirmace) se může opírat o **lepší** (tj. relativně „úplnou") **evidenci**. Pro takový případ Watkins navrhuje kombinaci obou hledisek.[64] Ale ani v tomto případě nelze dospívat k závěru, že taková hypotéza, i když není jistá, je přinejmenším pravděpodobně pravdivá.[65] Přitom není možné zavírat oči před skutečností, že v běžném životě se tak často uplatňují induktivní řetězce[66]. Jsou formálně-logicky neplatné. Současně nelze přehlížet, že jsou nejednou prakticky nanejvýš užitečné[67].

(5. Vědecká explanace a kauzální struktura světa)

Racionální zdůvodnění jistého očekávání, i když nás může zklamat (protože se přihodí neočekávané nebo méně pravděpodobné), je pokusem o přiblížení se kauzálnímu modelu pro probabilistické jevy a neztrácí svou hodnotu jako predikce a explanace. Přinejmenším se takto proklamuje s jistým procentem úspěšnosti, že pravděpodobné je častější **než nepravděpodobné** (nebo v nějakém očekávaném poměru vůči němu). Zůstává skutečností, že nástup pozitivně očekávaného nelze vynutit. Co odlišuje pravděpodobné od nepravděpodobného, není kauzalita, ale **náhoda**!

Jak již bylo naznačeno v úvodu této stati, logika explanace, opírající se výchozím způsobem o **kauzalitu**, může být vztažena k době zhruba před 50 lety, ale taky před 70 lety, před 100 lety, ale rovněž tak třeba ke comteovskému pozitivismu, anebo už ke konci XVI. století, kdy se rodily předpoklady přechodu od kvalitativního chápání přírody (Aristotelés) ke kvantitativnímu (vzorově zajisté Galileo Galilei). Roku 1984 vyšla Salmonova kniha *Vědecká explanace a kauzální struktura světa*[68]. V rámci XIII. svazku Minnesotských studií k filosofii vědy vyšla rovněž kritická stať Jamese Woodwarda s reakcí na Salmonovu knihu.[69] Woodward při této příležitosti položil čtyři závažné otázky, na něž pak dal Salmon svou odpověď v předmluvě své další knihy.[70] Lakoničtěji zodpověděl sudé otázky; pak přešel k lichým, jejichž meritum fakticky tvoří celá kniha, o jejíž předmluvě právě hovoříme. Ty otázky je vhodné zde stručně zrekapitulovat.[71]

1. Je rozumné předpokládat, že veškeré vědecké explanace dostojí požadavkům kauzálně-mechanického modelu? (Na to Salmon odpovídá, že **ne**.)

2. Podchycuje Salmonův model všechny z těch rysů, jež jsou relevantní pro stvrzení vědeckých explanací? (V podtextu této otázky je fakticky opětně dotaz na to, zda pro vědeckou explanaci je postačující kauzálně-mechanický model. Salmon opětně říká, když otázky zodpovídá v pořadí 4, 2, 1, 3, že **nikoli**.)

3. Měli bychom pojmout statistické teorie, jako je kvantová mechanika, tak, jako že zajišťují explanace jednotlivých případů? A ve vztahu k tomu jaká je míra relevance Salmonova modelu „statistické relevance"? (Tato otázka se rozpadá v celý vějíř problémů, jež jsou pak těžištěm Salmonovy analýzy v jeho takto uvozené knize, takže zde se raději vyhneme lakonickým odpovědím, které by nebyly přiměřeně funkční.[72])

4. Měli bychom opustit gnoseologické koncepce explanace na účet Salmonovy ontické koncepce? Existuje jediná logika explanace platná ve všech možných světech nebo, v mezích výkladu, všude v našem světě? (Tuto zdvojenou otázku Salmon v obou případech zodpovídá **negativně**.[73])

Jako duha je nad Salmonovou knihou sklenut názor, že nelze vyloučit možnost harmonické koexistence dvou principiálně opačných postupů, totiž **racionálně unifikujícího modelu „shora" a empirického, statisticky relevantního přístupu „zdola"**. Salmon připouští možnost, že „mechanismy" kvantové domény jsou diametrálně odlišné od makroskopické oblasti. Snad umíme nějak vysvětlit, jak asi co probíhá u stochastických procesů obecně, ale **co** se děje konkrétně v jednotlivých sekvencích prostoročasu jako předpokladově individuální procesy a události, se vymyká explanaci (a predikci). Dlouho se mělo za to, že lidská neschopnost predikovat v mikrosvětě je předznačena pouze dočasnými problémy souvisejícími s technickou stránkou věci (nedostatečná miniaturizace detektorů). Dnes naopak lze mít za to, že události v statisticky relevantní oblasti nejsou pouhým „asylum ignorantiae"[74], nýbrž **fundamentálně protikladné** vůči klasické fyzice. Dokonce i v té oblasti, v níž – jak se zdá – se

cítíme být ve stavu jistého zdomácnění (jakou je speciální teorie relativity), naše explanační možnosti jsou politováníhodným způsobem omezeny: sice říkáme bez mrknutí oka, že rychlost světla je v libovolné inerciální soustavě konstantní, ale tento **základní údaj je v rámci dané teorie nevysvětlitelný**. Týž problém v souvislosti s gravitací stál již před Newtonem, když v rámci své „přírodní filosofie" formuloval zákony pohybu nebeských těles a ač se nechtěl opírat o hypotézy[75], byl nucen – bez adekvátní explanace – předpokládat působení na dálku, které dodnes nezapadá do světa charakterizovaného speciální teorií relativity. Má-li být explanací, pokud jde o gravitaci, odpověď na otázku, proč se projevuje, pak je třeba si přiznat, že takovou explanaci postrádáme. Když se „vysvětluje" tzv. rudý posuv jako vzdalování se objektů ve vesmíru jako zdrojů světla od pozorovatele, není to odpověď na otázku, proč k takovému pohybu vůbec dochází; fakticky to není náležitá explanace.[76] Je to jen další příklad téhož typu jako ty předchozí: jsou formulovány **v rámci nějaké teorie** jisté zákony, jež zkoumané (pozorované) individuální jevy či objekty nezpochybňují, **přičemž samotná teorie zůstává fakticky mimo explanaci**. V naprosto stejné situaci se budeme nacházet, pokud budeme chtít vysvětlit vznik života na naší planetě. Lze sice – antropicky – vyvodit nezbytnost uhlíku či kyslíku pro život na Zemi a „vysvětlovat" postupně proces syntézy počínaje vodíkem, ale přitom nepřekročíme „ani o fous" k explanaci fenoménu života; všechna „proč" v jednotlivých uzlech chemické syntézy zůstávají námi nezodpovězena (i když věda umí zodpovědět odlišnou otázku, **co se** zřejmě v kontextu navozených podmínek příkladně **stalo**, co pak reflektujeme jako vznik uhlíku nebo – zas v odlišném kontextu – železa, jako důležitého „transportéru" kyslíku v struktuře hemoglobinu ap.).[77]

(6. Tři základní typy explanace)

Při jiných možnostech[78] by teď rozhodně stálo za to popsat vývoj mezi lety 1942 a dneškem podrobněji. Předchozím textem byly naznačeny možné souvislosti mezi explanací a predikcí, a také mezi indukcí a dedukcí. Bylo tu rovněž upozorněno na „tradiční problém" tzv. teoretických konceptů a teorií, jejich zamýšlených souvislostí se zákony a jejich vztah k problematice explanace. Explanace se jeví především jako odpověď na otázku typu „PROČ?"[79], anebo později též typu „JAK AKTUÁLNĚ?"[80] nebo – na nižší úrovni jistoty – typu „JAK MOŽNÁ?"[81]. Přitom formálně táž otázka může mít v rozdílných kontextech odlišné kauzální relace i kontrastní třídu objektů splňujících legitimním způsobem danou formu.[82] Explanace se rozhodně neredukuje pouze na generalizace, na něž lze při explanaci poukázat. Nejsou-li všechny otázky typu „PROČ?", je třeba vždy znovu vážit jejich vztah ke kauzalitě a k determinismu, anebo spíše hledat nové přesvědčivé paradigma pro takto nekauzálně se projevující procesy.

V průběhu posledních let se vyvinuly tři základní typy explanace:

I. **Modální explanace**: Stojí na předpokladu, že za uvedených okolností **musel** nastat uvedený efekt. Opírá se o princip determinismu (a kauzality). Je realizována **pomocí dedukce**.

II. **Gnoseologická explanace**: Je realizována na základě předpokládaného vztahu k subjektu, respektujíc rámec „očekávání" toho, co má být předmětem explanace. Vyvinuly se tři její formy:

/a/: **Koncepce nomického očekávání**: Počítá s pravidelností na úrovni „zákona", ať už obecného, anebo stochastického. Symetrie mezi vlastní explanací a predikcí, jež by se mohla jevit jako rozdíl čistě pragmatický, je předmětem další analýzy (i kritiky ze strany stoupenců jiných typů explanace[83]). Základním kamenem je tu **status kauzality**.

/b/: **Koncepce informačně-teoretická**: Zdůrazňuje důležitost intelektuální organizace našeho deskriptivního poznání a hledá **cesty k** jeho **systemizaci a unifikaci**. Účinnost explanace je poměřována vylepšením predikce.

/c/: **Koncepce erotetická**: V daném kontextu jde tu o pokus dát výstižnou **odpověď na specifický problém** (s pragmatickým dosahem). Při „instrumentalistickém" pojetí vzniká tu riziko vedlejších účinků psychologizace nebo zúžení na observační polohu problému.

III. **Ontická explanace**: Pro ni je nezbytné, aby byl **kauzální vztah mezi explanans a explanandum**. (Nestačí pouhé podřazení pod zákon.) V rámci této koncepce je snaha odlišit akcidentální konjukce od ryzích kauzálních relací.[84] Vzhledem ke snaze podchytit skryté „mechanismy" procesů se jeví snaha o typologické odlišení otázek podružnou.[85]

(7. Unifikační teorie a kauzálně-mechanická analýza)

V nejlepším přestat? Pochopitelně nebylo možno v informativním článečku učinit víc, než pouze naznačit některé trendy. Na počátku uplynulého půlstoletí stojí pokus Hempelův o přiblížení humanitního oboru (historiografie) vědám přírodním na podkladě konceptu „splňujícího zákona“[86]. Diskuse se rozvířila mimo hranice historiografie. Hledaly se meze aplikace deduktivního modelu. Před rokem 1962 ještě se nikdo nepokoušel o model teorie pro explanaci pravděpodobnostních procesů. Dlouho se udržovala představa, že všechny explanace musí mít deduktivní předlohu. I induktivně-stochastické fenomény byly pojímány jako nekompletní deduktivní (deduktivně-nomologický) model. Teprve v poměrně nedávné době byla víc zohledněna jak **pragmatika explanace**, tak spolu s ní důvěra v explanaci jako neodmyslitelnou součást našeho – jinak do značné míry **deskriptivně založeného – poznávání** přirozeného světa. Součástí novějších teorií (fakticky už počínaje Newtonovou gravitační teorií) se stává stále víc **neobservační slovník**; a stále víc teorií – spíše než jako výsledek pokusů (a observace) – mnohem překvapivěji vzniká jako geniální dohad, jenž teprve takové pokusy připravuje[87]. Stále obecněji se uznává, že **kauzálně-mechanický model není univerzálním prostředkem explanace**.

Je až příliš mnoho oblastí potenciální explanace. Nejde tu jen o její teorii v rámci filosofie vědy nebo o její aplikace v matematice nebo fyzice. O explanaci je třeba usilovat (mimo jiné) také v biologii, psychologii, historiografii, ekonomii, politice, a v lidském počínání všeobecně. Vždy, když je člověk **něčím zmaten, ptá se: Proč?**[88]A ačkoli mohou být odpovědi na tuto otázku principiálně odlišné (už také vzhledem ke koncepci explanační teorie a k pragmatickému kontextu), důležité je, že lépe známe, co vše lze takovou explanací očekávat. A samotná „expektabilita“ ještě nemusí znamenat antropomorfismus.

Povzbuzující je naděje, kterou mnozí autoři vyjadřují, pokud jde o **vztah mezi unifikačními teoriemi** (což je přístup „shora dolů“) a **kauzálně-mechanickou analýzou** (což je přístup „zdola nahoru“)[89] Lze mít za to, že jsou oba přístupy **kompatibilní**. Nevadí, že zatím zůstávají dohady o tom, jak co nejadekvátněji rozumět termínu „statistická pravděpodobnost“. Důležité je, že se také ví, že ani případný odkaz na kauzalitu nelze stanovit apriorně jako na jediný adekvátní explanační model.

A snad se v tomto kontextu nezapomnělo na výchozí podnět Humeovy skepse a na to, že a jak inspirujícím způsobem na ni reagoval Masaryk.[90]

Poznámky:

Celý text byl pro účely této edice o třetinu krácen. Bylo-li hned v záhlaví uvedeno jméno Johna W. N. Watkinse, chtěl jsem tím předznamenat i jeho životní dílo a osobnost, jichž si vážím. Dal mi bezděčně a nepřímo další impuls k tomu, aby můj obdiv k nekonvenčním tématickým „volbám“ T. G. Masaryka ještě dále vzrostl. Je dobře, že naše univerzita nese Masarykovo jméno také z tohoto důvodu.

[1] Ohlédnutím velmi daleko zpátky by byla vzpomínka na vlastní kritický příspěvek „V. Stern a některé filosofické momenty teorie relativity“ ve Sborníku prací FF MU, řada B5/1958, str. 56-70, v němž jsem se pokoušel reagovat na tehdy běžný mechanisticko-pozitivistický model marxistického „scientismu“, který sice deklaroval „zákony dialektiky“, ale bez predikce, a materialismus na úrovni, jež nedospěla do XX. století.

[2] *Science and Scepticism*, Princeton (N.J.), Princeton Univ. Press, 1984. (Zde podtrž. M. D.)

[3] W. Salmon, *Scientific Explanation and the Causal Structure of the World*; M. Dewitt, *Realism and Truth*; obě publikace vyšly v Princetonu r. 1984 v Princeton Univ. Press. (Zde podtrž. M. D.)

[4] Karl R. Popper, *Logik der Forschung*, Wien, Springer Verl., 1934 (toho roku sice vyšlo, ale s imprintem až 1935).

[5] John St. Mill, *A System of Logic*, London, John W. Parker, 1843.

[9] Carl G. Hempel, „The Function of General Laws in History“, The Journal of Phil., Vol. 39/1942, str. 35-48 /přetiskováno v různých sbornících/. S nepatrnými korekcemi také v Hempelově knize „Aspects of Scientific Explanation“, New York/London, The Free Press a Collier-Macmillan, 1965, str. 231-243.

[10] Rudolf Carnap, „Introduction to Semantics“ /1942/, jako reprint „Information to Semantics and Formalization of Logic“, Cambridge, Harvard Univ. Press, 1961. – Malcolm, viz cit. d. v pozn. 8.

[11] Jde o jeho proslulou „The Structure of Scientific Revolutions“, Chicago, Chic. Univ. Press, l962.

[12] Myslím, že se dodnes málo doceňuje, že a jak Masaryk **byl novátorský a inspirující.** Durkheim bývá veleben jako jeden ze zakladatelů sociologie mj. proto, že napsal spis o sebevraždě, přičemž se nezdá být dostatečně zohledněn fakt, že Masaryk tak učinil 17 let před Durkheimem! Když začala být veřejnost znepokojována hypnózou, nelenil a napsal o tom i česky vydanou knížku. S přihlédnutím k okolnostem provázejícím statut univerzitního profesora

za Rakousko-Uherska je neméně obdivuhodné, že Masaryk napsal ceněnou kritiku marxismu. To, že se inspiroval Humem, bylo neobvyklé nejen pro tehdejší dobovou atmosféru (kol. 1883), ale málem dodnes. Tradice anglického „empiricismu" (jak „překládají" mnozí v ČR místo náležitého „empirismus") neměla u nás nikdy na růžích ustláno. (Stejně by bylo možno pokračovat v dalších oblastech, politiku nevyjímaje.)

[13] Na přelomu let 1968-69 jsem dopsal knihu „Filosofií dějin k dějinám filosofie" (s tištěným vročením 1970). Sazba této publikace byla rozmetána a titul pak vyšel až (s dovětkem z r. 1991) na podzim roku 1992 (Brno, MU). V té knize jsem se na nejednom místě zabýval inspirací Hempelových iniciativ. Obávám se, že dosud se o tomto významném teoretikovi vědy u nás ví až příliš málo. (Pokud jde o jeho podněty pro historiografii a kritiku z toho vzešlou, je tomu snad ještě hůře, poněvadž analyticky realizovaná filosofie dějin se u nás nikdy akademicky nepěstovala a není nomenklaturním oborem dodnes.)

[14] Hempelův návrh z r. 1942 by se mohl jevit jako „naturalistický", pokud jde o aplikaci deduktivního modelu na narativní tématiku. Nemělo by uniknout pozornosti, že právě o 50 let dříve – byť s odlišnými prostředky i závěry – zkoumal týž problém Dilthey (a krátce nato i Windelband).

[15] Také upozorňuji na svou stať „Předpoklad etiky jako vědy" ve Sb. prací FF MU, B41/1994, str. 39-45, zvláště závěr.

[23] Je nutno upozornit na rozličnou funkci uvozovek. Uvozovkou opatřený výraz je buďto zaváděn do kontextu, nebo je na jiné sémantické úrovni než okolní kontext, anebo je míněn s jistým důrazem či ironií.

[24] Zatím, kromě nadpisu, nebyl výraz „explanace" použit. Bude výslovně definován níže.

[25] Viz i Watkins, cit. d. v pozn. 2, str. 6-8, 161.

[26] Přitom se zřejmě nikdy nehledělo na to, že mláďata labutí bílá nejsou.

[30] „Entitou" se tu myslí nejen „objekt" v makrozkušenosti, ale i „proces".

[31] Viz i Baconovo přirovnání nefunkční indukce k počínání mravence, a právě tak neplodné dedukce k počínání pavouka, a žádoucí kombinaci k počínání včely (výstavba mřížky ideálními šestihrany).

[32] L. Wittgenstein, „On Certainty", Oxford, Blackwell, 1969, odd. 608. a 609.

[33] I Masaryk tomu věnoval spis („Základové konkrétné logiky", z r. 1885).

[34] Viz též vlastní stať „Od racionalistického optimismu k antropismu", ve sborníku „Věda a kultura", Brno, KF FF MU, 1992, str. 109-114.

[35] Viz L. Tondl, „Sémantika otázky v problémové situaci", čas. „Kybernetika", č. 4/1968 a M. Dokulil, „Filosofií dějin ..." (cit. d. v pozn. 13, Brno, PedF MU, 1992), str. 20-21. Dále viz Wesley C. Salmon, „Why Ask ´Why?´" (s podtitulem „An Inquiry Concerning Scientific Explanation"), in: Proceedings and Addresses of the Amer. Philos. Association, 51, str. 683-705; 1978.

[36] Bas C. van Fraassen v „The Scientific Image" (Oxford, Clarendon Press, 1980) zastává stanovisko, že všechny otázky jsou fakticky typu „PROČ?". Takto uvažoval předtím příkladně Braithwaite (1953), ale Bromberger (1966) doporučoval uvážit také otázky typu „JAK MOŽNÁ?". Erotetickou problematikou se zabývala řada dalších autorů.

[46] Koncept „gravitace" je pochopitelně víc než jen „malou teorií". Právě tak „relativita" nebo „částice" (která není fakticky částicí!), apod.

[47] Píše o tom W. V. Orman Quine v „Two Dogmas of Empiricism" (původně v „The Philosophical Review, 60/1951, str. 20-43); přetisk dostupnější v Quineově knize „From a Logical Point of View", Cambridge, Harvard UP, 1953, str. 20-46.

[48] Louis Althusser v „Lire ´Le Capital´" (Paris, 1965), v knize věnované Marxovu „Kapitálu", uvádí, že sice Marx i Ricardo používají některých stejných termínů („hodnota"), ale že jejich teorie hodnoty mají vzájemně odlišné standardy platnosti, přičemž obě teorie lze falzifikovat touž empirickou evidencí (poněvadž poměr mezi prací a kapitálem obecně v celém průmyslovém sektoru uniformním není).

[49] Popper v „Logik der Forschung" (cit.d. v pozn. 4) stál na opačném stanovisku. Zřejmě až Quineovo upozornění (z r. 1951), že nelze v daném případě – při konstatované falzifikaci – odhlížet od možnosti, že test nezahrnul další potenciálně a aktuálně nutné faktory, přiměl Poppera ke korekci výchozího stanoviska o automaticky negativním verdiktu nad falzifikovanou teorií. (Na tuto možnost upozorňoval již Duhem r. 1906. Popper dík Quineovi připustil, že empirická evidence testuje pouze soubor daných propozic. Teorii lze odmítnout teprve, disponujeme-li teorií lepší, která ovšem hned nekácí celý systém stávajícího poznání.)

[50] Pokusník bývá výchozím způsobem „masážován" i očekávanou prestiží s pozitivním výsledkem spojenou k tomu, „aby to proboha vyšlo", aniž to znamená, že nutně chce fixlovat. Ačkoli mají negativní výsledky také svou heuristickou hodnotu, nebývají zdaleka tak ceněny jako dosažená verifikace.

[53] K. R. Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routlege, London 1989[5], str. 35.

[54] Ne každá idea je inspirována zkušeností. Popper (v cit. d. v pozn. 53, str. 138) cituje jako ilustraci této teze vysvětlení, jež podává Anaximandros o volném tkvění zeměkoule v prostoru: neboť prý je stejně daleko ode všeho, takže není příčiny, aby se někam pohybovala. (Mimo individuální zkušenostní test je rovněž tak chování např. čerstvě vylíhlých housat, jež kráčela za „matkou", tj. prvním v blízkosti se pohybujícím „objektem", i když jím byl zrovna Konrad Lorenz.)

[55] Bolzano zavedl ideu „splňování". Je-li pravděpodobnost ve všech světech rovna jedné, nazýval ji „analytickou"; je-li rovna nule, šlo o „kontradikci"; mezi těmito veličinami byla „syntetickou".

[56] Už u Johna Lockea v jeho „Eseji o lidském chápání", kn. IV., kap. xv, §2. (Kniha vyšla r. 1689.)

[57] Locke, cit. d. v pozn. 56, kap. xvi, „O stupních souhlasu".

[58] „An Analysis of Knowledge and Valuation", La Salle, Open Court, 1946, str. l86.

[59] Henry E. Kyburg, Jr., upozornil (l965, l968) na „paradox loterie". Je-li l000 losů, z nichž jeden vyhrává, pak pravděpodobnost, že jeden libovolný los nevyhraje, se rovná 0,999. Jenže zároveň nelze stejným způsobem realizovat konjunkci všech, tj. tisíce jednotlivých těchto pravděpodobností ($p_1.p_2.p_3. ....p_{1000}$), protože ta naopak vychází – paradoxně – nulová! (Viz i Watkins, cit. d., str. 55.)

[60] Viz Watkins, cit. d. v pozn. 2, str. 60.

[61] Výraz v uvozovkách je Keynesův /který je znám spíše jako ekonom/.

[62] Shodně se v této věci vyjadřují i Salmon (l965), i Watkins (l984). Jde tu o jev typu: „Jestliže (*b* implikuje *a*, a *c* implikuje *b*), pak *c* implikuje *a.*"

[63] Chci tu odkázat na 2. kap. Watkinsovy zde cit. knihy.

[64] Viz Watkins. cit. d. v pozn. 2, str. 57 a 59.

[65] Tamtéž, str. 64.

[66] Viz v tomto směru pozoruhodnou publikaci: Charles Antaki, ed., „Analysing Everyday Explanation", London aj., Sage Publ., l988. Výchozí stať od Antakiho má název „Explanation, communication and social cognition" (str. 1-14). I další stati citovaného sborníku podnětně navazují na problematiku zmíněnou textem tohoto příspěvku.

[67] Cestu k jejich rehabilitaci hledal už Carnap a mnozí další, o čemž se bude ještě hovořit níže.

[68] W. Salmon, cit. d. v pozn. 3.

[69] Minnesota Studies in the Philosophy of Science, Univ. of Minnesota Press, l989; ed. Philip Kitcher a W. C. Salmon. Woodwardova stať má název „The Causal Mechanical Model of Explanation".

[70] Wesley C. Salmon, „Four Decades of Scientific Explanation“, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, l989 (další doplňky ve vyd. l990).
[71] Cit.d. v pozn. 69, str. 359. Cit. d. v pozn. 70, str. x.
[72] Cit. d. v pozn. 70 rozvádí 3. bod předběžně ve tři otázky, viz tamtéž str. xii-xiv.
[73] Celou kritiku Salmon vděčně komentuje jako „stimulující a plnou vhledu“; tamtéž str. xiv. (Překlad citovaných čtyř bodů je vlastní – M. D.)
[74] Onen „azyl neznalosti“ by připouštěl, že daný stav věcí považujeme za dočasný a že je tu naděje na vylepšení explanačního modelu objevením zatím skrytých parametrů.
[75] Vzpomeňme na jeho proslulé „Hypotheses non fingo!“ (Kajícné konstatování z 2. vydání proslulého Newtonova díla, že sám jeho autor fakticky neví, co je předpokládaná „gravitace“, přitom dokládá velikost tohoto často velmi nedůtklivého vědce; zároveň ovšem vyvrací tu zde shora v poznámce citovanou „okřídlenou“ tezi.)
[76] „Velký třesk“ se pak může jevit jen jako první zastavení při hledání pomoci v té známé pohádce o kohoutkovi a slepičce.
[77] Cit.d. v pozn. 34; str. 114 poněkud rozvádí tento námět.
[78] Přiznám se, že mě to láká k napsání knihy...
[79] Viz výše pozn. 35 a 36.
[80] Na rozdíl od otázky typu „JAK MOŽNÁ?“ (kde probabilita nemusí být nutně vysoká) mnozí považují typ „JAK AKTUÁLNĚ?“ za ryzí explanaci. N. D. Belnap, Jr., a J. B. Steel, Jr., „The Logic of Questions and Answers“, New Haven, Yale Univ. Press, l976. (Jde o významnou publikaci v oblasti teorie otázek, přičemž je hodno pozoru, že otázka typu „PROČ?“ zůstává v knize stranou. Znovu odkazuji na Salmonovu práci o otázce „PROČ?“ z r. l978, cit. v pozn. 35. Významným teoretikem v problematice otázek je van Fraassen. Viz k témuž problému i M. Dokulil, cit. d. v pozn. 13, str. 115-117, kde se svým způsobem předjímá – byť nepříliš rozsáhle – později uznávané stanovisko; bohužel tehdy – po r. 1968 – byla sazba rozmetána.)
[81] Tento typ otázky nelze podceňovat jako málo relevantní. V narativních oborech (historiografie) může posloužit přinejmenším jako východisko heuristiky, ale i – podpůrně – hermeneutiky.
[82] Lapidární příklad na to, že táž skupina slov může vyjadřovat odlišné otázky (také Salmonem zmiňovaný; záleží ovšem na zamýšleném kontextu): „Proč Adam jedl jablko?“ Těžiště otázky může být nezřetelné; může být v otázkou uvažované osobě, v její činnosti, v objektu činnosti. Může být dáno důrazem v živé řeči, anebo někdy – připouští-li to syntax – na základě slovosledu.
[83] Podle ontické koncepce (uvedené jako „III.“) je mezi explanací a predikcí obecně nerovnost. Viz i pozn. 84.
[84] Barometr slouží k predikci počasí, není však sám prostředkem k vysvětlení slunečného počasí či bouřky. Mezi barometrem a stavem ovzduší není **přímé** (ryzí) kauzální spojení.
[85] V rozčlenění typů explanace se přidržuji pojetí, jež uvádí Salmon v knize cit. v pozn. 70.
[86] Výraz anglicky zní „Covering Law Model“ (l942). Hempelova práce je citována v pozn. 9.
[87] Přitažlivě o dohadu („guess“) nejednou psal známý fyzik a nositel Nobelovy ceny Richard Feynman. (Málem jako kousavá anekdota se přidává, že 20 let předtím, než byl poctěn zmíněnou prestižní cenou, byl odmítnut odvodní komisí armády jako „duševně méněcenný“. Je příznačné, že koluje historka, ne už, **jak** k tomu došlo, tím méně, **proč asi**. Lze se o tom dočíst také česky ve Feynmanově knížce „To snad nemyslíte vážně!“, Praha, mf, 1989, v překladu J. Klímy.)
[88] Odtud zvýšená pozornost, věnovaná v rámci gnoseologické explanace její koncepci erotetické. Nelze opomíjet, že odpovědi se budou lišit jak s ohledem na představy o jednotlivých typech a koncepcích explanace, tak vzhledem k věcnému kontextu (a neúplnostem v poznání dané struktury). Podnětnou pro vztah mezi pouhou deskripcí a explanací je Van Fraassenova kniha „The Scientific Image“, Oxford, Clarendon Press, 1980. – Rovněž viz znovu text příslušný zhruba k pozn. 79 až 82, včetně uvedených poznámek.
[89] Tuto naději sdílejí mnozí autoři, jejichž citací tato stať začínala (jako Watkins nebo Salmon), a s nimi mnozí další (např. Philip Kitcher ve sborníku vydaném společně s W. Salmonem a nazvaném „Scientific Explanation“, Minneapolis, Univ. of Minnesota Press, 1989). Tato naděje je průkazná už u Carnapa (1950).
[90] Tato stať začala jako konfrontace jubileí s věcnými výzvami času (1), vymezila předmět vědy, ale i výchozí typologii otázek (2), navázala výkladem o přežívajícím dogmatu observace (3) a mezích indukce (3), uvedla problematičnost konfirmace u pravděpodobných fenoménů (4), teprve nato si všimla kauzálního modelu a jeho explanačních možností (5, 6), a – před závěrečným shrnutím (7) – rozlišila tři typy explanace (6).

(C2) Činorodým náboženstvím citu k vědecky zaštítěnému léku na krizi „člověka celého“ a jeho společnosti

Nadpis v sobě nese jisté, možná že nikoli hned zřejmé napětí. **Historicky** (z hlediska samotného myslitele a jeho života) ovšem patrně nebudou vznikat pochybnosti o cestě od náboženských zřetelů k oporám – ne-li rovněž konfrontacím – vědním. Sám Masaryk reflexí svého života (zachycenou s přijatelnou autenticitou v Čapkových *Hovorech*[1]) nejednou zdůrazňoval, jaký význam má pro život člověka a jeho pozdější světonázor jeho dětství. Do světa Masaryk vyšel jako upřímný katolík. Byl jím, s rostoucími výhradami už na gymnáziu, až do dospělosti. Jako mladý docent, vědomý si v tehdejší situaci možných komplikací v souvislosti se svým rozhodnutím, konvertoval k církvi evangelické. Už tehdy ale měl své výhrady vůči evangelickému krédu.[2] Brzy nato, a pak už na celý zbývající život, se rozhodl zůstat mimo konfese, ale možná ještě niterněji a zodpovědněji jako věřící v Boha a v osobní nesmrtelnost, se setrvalou vizí Věčnosti (tj. onoho „sub specie aeternitatis“).[3]

Věcně bychom museli nadpis této stati slovosledem obrátit. Neboť teprve vědecká střízlivost Masarykova a jím proklamovaný „realismus“ navozovaly meze, v nichž se mělo stát náboženství plnohodnotným výrazem jak Masarykovy osobnosti, tak i jeho

vždy zodpovědně pojatých životních postojů – pak bez ohledu na možná rizika, ale s intenzivním vědomím, že nelze konat jinak.

Další výklad (bez ohledu na nápovědu nadpisu) vyjde nejdřív ze souvislostí věcných. Sám nadpis této stati by nám měl přitom stále připomínat tíhnutí, jež organicky propojovalo Masarykovy vědecké zájmy a priority s niternou potřebou neztratit ze zřetele jím pojímané úhelné hodnoty lidského života, propojované s přesvědčením o existenci boží a o nesmrtelnosti lidské duše. **„Duše a Bůh, toť dvojproblém našeho myšlení a snažení – řekl bych, pravý úkol života.“**[4)]

Následující text je strukturován poněkud jako „hypertext“. Kromě možnosti číst jej, „jak to leží a běží“, je možno upřednostněně číst části (1) až (4), anebo naopak části (A) až (C), k navození poněkud odlišných souvislostí a dominant pro svým těžištěm totéž téma

***

1. Předem daná podmínění a apriorní meze tématu

Ústřední téma semináře – Masarykův spis o „konkrétné logice“ (1885) – mi okamžitě připomnělo, že ještě mě se dotklo toto téma, svým těžištěm zaměřené na třídění věd, zhruba před půl stoletím jako autentická, akademicky pěstovaná filosofická problematika.[5)] S přihlédnutím k tomu, že v průběhu druhé půle 20. století se jednotlivé vědy do té míry rozrostly a současně rozštěpily do vcelku nepřehledného množství návazných specializací, je nyní prakticky zcela vyloučeno, aby se nějaký jednotlivec znovu podjal úkolu vědy přiměřeně vzájemně roztřídit a uvést v patřičné vztahy.[6)] Ten úkol by byl tím problematičnější, že řada zvlášť významně se rozvíjejících oborů jsou svérázné hybridy na rozhraní dříve vzájemně od sebe jasně oddělených disciplín (už dávno např. fyzikální chemie, později astrofyzika, dnes dozajista množství metodicky a předmětově odlišených oborů mikrobiologie atp.). Sám Masaryk, když ještě na počátku třicátých let uvažoval o nezbytnosti revize svého třídění věd, připomněl, že za těch posledních padesát let od vzniku citovaného spisu se toho ve vědách událo tolik, že je nutné se ve vědách „nově orientovat“[7)]. Tento, takto uvedený fakt mě přiměl k tomu, že jsem se námětu na kritické vyhodnocení původního Masarykova schématu věd vzdal. Sám jeho popis se mi nezdál být dost podnětný jako námět k šíře inspirujícímu příspěvku.

Je tu další, podle mého mínění závažný podnět. Řekne-li se v souvislosti s Masarykem „věda“, rozhodně na konci 20. století si automaticky nepředstavíme, že součástí Masarykova pojetí vědy je do ní integrovaná filosofie, a pak rovněž tak i (od mýtů oproštěné) náboženství! Podle Masarykova pojetí věda hodná toho jména musí zachycovat problematiku „člověka celého“.[8)] Zároveň – a aby nebylo mýlky – Masaryk je si jist tím, že „**náboženství** drží člověka celého, hlavu i srdce i tělo“[9)]. Takže – zřejmě se z hlediska účelu i funkce oba (nejednou do protikladu stavěné) obory nějak podle Masaryka prolínají a překrývají. Současně bychom měli mít neustále na zřeteli, že výraz „víra“ byl Masarykem užíván ve specifickém významu, který neodpovídá běžné jeho sémantické interpretaci. „Víra“ Masarykovi znamenala důvěřivé (a zřejmě lehkovážné) věření něčeho a někomu, bez přiměřených podkladů, zdůvodnění, kritického prověření. Naopak náboženství se Masarykovi od „víry“ principiálně odlišovalo jeho spočinutím „na pravdě vědecké“, „na přesvědčení“ (zřejmě zdůvodněném).[10)]

Pokud si uvědomujeme jako evidentní fakt, že se jednotlivé obory nevyvíjejí shodně, na základě týchž inspirací, stejně rychle, pomocí týchž metod, a k paradigmaticky obdobným závěrům, pak by snad mohl být zajímavým příspěvek, který by se pokusil, byť jen rámcově (a ovšem v přehledném zjednodušení), vytknout základní rysy původní situace ve vědách (a v napojení na víru!), někdy k roku 1850; a pak je porovnat se současností, zhruba k roku 2000, s vytčením všeho, **co by mohlo napomoci našemu chápání Masarykových motivací** (když se posléze v tomto textu ukáže, že to s ohledem na zcela odlišnou časoprostorovou vztažnou síť vůbec není snadné).

Masaryk **propojoval vědu a náboženství do jednoho významového a funkčního celku**, s pocitem, že je to přirozené, ne-li dokonce žádoucí. Takto zaujatý postoj považoval za **nástroj k řešení krize vlastní doby**, té krize, jež se zdála být už tehdy (řekněme že od počátku třetí třetiny 19. století) permanentní. Dodejme, že především (nebo: alespoň) v sociálním a kulturním (ale i politickém) ohledu. Zdá se, že **tak-**

to vnímaný duch jiného času je současně svéráznou aktualitou i pro čas náš, a tudíž lákající k onomu vždy znovu frustrujícímu útočišti, jímž je historie jako málo úspěšná „magistra"...

2. 1850-2000, aneb hluboce zející průrva mezi časoprostorem myslitele a jeho případného komentátora

Věda a náboženská víra jsou historicky neustále ve vzájemném vztahu, ať už bezděčně, či ve vědomém kritickém napětí. Ten vztah se jeví jako nejednou problematický (přičemž se omezíme na jeho evropocentrickou variantu). Před 17. stoletím specificky vědecký (systémově pojatý) přístup k realitě s potenciálními problémy pro náboženskou tradici neexistoval. Ve zmíněném století (se „zlověstným" předznamenáním 95 tezemi Martina Luthera už roku 1517[11]) definitivně skončil pro evropský „Západ" monopol Říma nad křesťanskou tradicí, 130 let po nesmělých indiciích silně reformovanou a institucionálně stabilizovanou v řadě protestantských církví. Při stále ještě nezpochybňovaném kreditu doslovného znění Bible zůstávalo náboženství i po té „reformační" krizi nezpochybňovanou potřebou člověka a jeho státu. V 17. století, kdy se začala postupně věda konstituovat v dnešním smyslu a poslání (včetně své institucionalizace), se ještě věda nestávala celkově a nepřehlédnutelně nepříjemným, ba nežádoucím konkurentem náboženství (a církví) o adekvátní výklad života a světa.[11bis)] Teprve v průběhu 19. století došlo k vážnějším, ne-li nepřekonatelným rozporům mezi vědou a náboženskými představami, a pokud jde přímo o křesťanskou víru samotnou, pak její sebedůvěřivý postoj k vyznávanému krédu doznal už závažných a už i knižně prezentovaných změn mezi evangelíky (nevnímáme-li zatím jako signál kriticky se projevujícího zápasu o "pravost" křesťanského věroučného odkazu stále častější výskyt poměrně rychle se šířících nových křesťanských církví a sekt).

Zřejmě je účelné před dalším výkladem upozornit na jinak možná nedostatečně uvědomovaný (doceňovaný) fakt, že přes nezměrné úsilí souvislé řady generací se pozitivně stále nedaří Boha přímo prokázat. V tomto ohledu je stále nutno spokojit se při víře v Boha vírou v jeho občasné (v dřívějších tisíciletích zřejmě častější) zjevování, tlumočenou vesměs literárně dokladovanými svědky (často zanícenými proroky); anebo je nutno uchýlit se k pokusům o nějaký důkaz nepřímý, vesměs zprostředkovaný odvolávkami na obdivuhodnost světa, v němž žijeme, a právě tak na svrchovaně překvapivý fenomén života, jímž tu nutkavou potřebu transcendence žijeme. Proslulých pět důkazů Tomáše Akvinského[12]), ani tzv. ontologický důkaz (elegantně formulovaný Descartesem)[13] průkaznými důkazy boží existence nejsou. Zároveň bychom si měli uvědomit, že ani naopak orientovaný **důkaz, toho, že Bůh neexistuje, není korektně zformulovatelný**.[14] V tomto ohledu jsou věda a náboženství (nebo „víra") mimoběžkami. Náboženskou víru lze posílit zase jen nábožensky zaměřenou vírou (nejen v Masarykově smyslu); nikoli odkazy na kauzální principy vysledované nejednou ve vědě, tím méně pokusy o odvození kýženého závěru logickou cestou. A pokud by mělo jít o argument založený na výrazné náboženské zkušenosti objevující pro sebe realitu tušeného Boha, tento nanejvýš osobitý a představitelný zážitek je zcela nesdělitelný, a tudíž pro vedení důkazu nepoužitelný. V tomto ohledu si věda s náboženskou vírou nadále nemusí překážet. Bůh je „logicky" myslitelný, a zrovna tak si lze představit bez formálně indukovaných zábran posmrtný život.

Pokud jde o případný problém vzájemného vztahu vědy a náboženské víry, lze ovšem také rigorózně (a ne zvlášť tolerantně) tvrdit, že obě sféry se vzájemně zcela vylučují; historie zná čas, kdy věda byla cudně pojímána jako podřízená víře; z hlediska podřízenosti si lze představit i opačný sled (věcně problematický); a pak tu máme shora již avizovanou pozici vzájemné plné neutrality (přičemž jde oborově o "mimoběžky"). Pokud se ovšem někdy uvažuje, že mezi oběma oblastmi zájmu jsou některá témata takříkajíc společná, pak **je na místě otázka případné další konvergence, anebo divergence**; ať už s předpoklady řešení viditelně posunutých věcně v neprospěch nábožensky založené víry, anebo do deklarování vzájemného vztahu, který není zvláště korektní proto, že musí být fakticky (s ohledem na vesměs vnímanou věcnou a metodickou neslučitelnost) „fuzzy".

Vyjděme z roku Masarykova narození. Vesmír byl

tehdy stále ještě neevoluční (statický) a relativně malý (omezený na náš Sluneční systém a sféru stálic).[15] Za posledních několik desetiletí první poloviny 19. století stačil však už pronikavě zestárnout (nad oněch tehdy – roku 1850 naší éry – biblických možná 5611 let, řádově už na celé miliony let). Fyzika zůstávala stále ještě „klasickou", postupně se měla brzy výrazněji rozvinout chemie, triumfy slavila geologie, smršť měla brzy způsobit Darwinova evoluční hypotéza. Výrazně se začala rozvíjet mechanika v praxi, zvláště rozvojem železniční sítě a v továrnách stále častější aplikací strojů místo rukodělné práce.

Mimo kontext budiž připomenuto i to, že hranice v Evropě stále ještě udržovaly podmínky statu quo po napoleonských válkách. Ještě nedošlo k sjednocení ani Itálie, ani Německa. Rakousko hraničilo na severovýchodě s Ruskem, na jihovýchodě s Tureckem, mělo své državy i v Itálii. Také tento stav věcí přispíval k celkovému staticky vnímanému prožitku času a reality v jejích rozmanitých sférách.

Pokud jde o víru, ve většině „západoevropských" států (ale i v Rakousku) náboženská tradice byla viditelně spojena v„personální unii" s politickou mocí a účast na bohoslužbách mohla být vnímána zároveň jako doklad loajality vůči státu. Pro většinu obyvatel v uvedeném prostoru byli Bůh a vidina posmrtného života nezpochybnitelnými (a lze-li to tak říci, i „zakonzervovanými") skutečnostmi. Tzv. liberální theologie inaugurovaná v Prusku Schleiermacherem (1768-1834) a **zdůrazňující v náboženství roli citu**, zároveň takto popírala **význam poznání nebo vůle pro náboženskou víru**. Na tuto tradici bezprostředně navázal např. D. F. Strauss (1808-1874) svým *Životem Ježíšovým* (1835), s pustošivou pro mnohé kritikou kristologie, na níž navázali další tzv. mladohegelovci nebo ve Francii jen o málo později Ernest Renan (1823-1892; také svým *Životem Ježíšovým*, z roku 1863). Náboženství se stává v knihách těchto autorů výtvorem lidí, je zbavováno nadpřirozených rysů, jeho hlásaná tradice je podle těchto kritiků věcně neprůkazná a vědecky neodpovídající. Takto je těmito autory bez okolků vyjádřena nejen skepse nad kristologickým (spásonosným) posláním Ježíše jako Krista; nýbrž zároveň **tato kritika likviduje odvěké trojiční dogma o Bohu**. To vše v době, kdy ještě prostý lid měst a venkova je pevně spjat s křesťanským rituálem, s Bohem vnímaným skrze nanejvýš konkrétní představu Ježíše jako oslaveného Krista (a Vykupitele), a Boha-Otce, případně Ducha svatého jako personifikované garanty smyslově prezentovaného (a obrazy znázorněného) božského majestátu, o němž se racionálně nepřemýšlí zrovna tak, jako se konkrétně neuvažuje o "technické" stránce posmrtné spásy či věčného zatracení.

Tak tohle zhruba takto zdědil Masaryk do své kolébky, když se narodil.

Teď se na okamžik přenesme do času naší současnosti. **Současná věda se většinou zcela vymyká pochopení laika. Jeví se zvenčí jako podivuhodné mystérium.** Zvlášť rychlý vývoj většiny vědních oborů nastal až po 2. světové válce. Na počátku století se ale už objevila kvantová fyzika a speciální teorie relativity, které otřásly standardizovanými představami o světě opřenými o „klasickou" fyziku. Hned na začátku let třicátých nastal další průlom do staticky vnímaných jistot o „hranicích" Vesmíru, tím, že se najednou (dík Hubbleovi) muselo zdát evidentním, že se ten náš svět nepochopitelným způsobem rozpíná. Z útvarů, které byly předtím označeny za „mlhoviny", se staly najednou galaxie, existující nezávisle na galaxii naší, která **takto okamžitě ztratila svou privilegovanou výjimečnost**. Fyzika atomového jádra ve stejné době musela opustit názornou a lákavou představu o mechanickém a kauzálně fungujícím modelu, obdobném starému modelu naší sluneční soustavy se satelitními kruhovými pohyby planet jakoby z doby těsně před Keplerem. Těch objevů třicátých let byl ještě stárnoucí prezident a stále ještě aktivní komentátor svědkem, aniž ovšem tyto události ještě nějak mohly provokovat jeho po tolik desetiletí utvrzovaný světonázor k nějaké pronikavější revizi.

Mnohem dramatičtější změny (lze-li to takto nadneseně říci, protože vzhledem k minulému stavu již to, co se událo ve dvacátých a třicátých letech, bylo závratně nové a vymykalo se běžnému chápání) nastaly během 2. světové války a krátce po ní. A ani tehdy **nebylo okamžitě adekvátně pochopeno, čeho jsou ty nové objevy a technické prostředky začátkem**. Byly postaveny prvé superpočítače (samozřejmě že jen k číselným operacím). Byly konstruovány prvá bomba atomová, později vodíková a pak ještě neutronová. Najednou tu byly neslýchané projekty pro meziplanetární lety. Člověk dokonce přistál už na Měsíci. Od objevu genetického kódu bylo najednou až příliš blízko k pokušení vytvořit přesné kopie jedinců klonováním. Z původních „jen počítačů" se brzy vyvinula víceúčelová zařízení. Možnosti textové editace vedly k jejich hypertextovému využití. Zničehonic ovinula

celý svět síť internetu.[16)] Počítače řídí a usměrňují jak náročné procesy ve výrobě, tak chod meziplanetárních raket. Bouřlivě probíhá rozvoj v neurobiologii. Naprosto mimo běžnou představivost se začaly uplatňovat nanotechnologie[17)], např. v chirurgii. U původně zcela nepolapitelných neutrin, u nichž se mělo až dosud zdůvodněně za to, že mají nulovou hmotnost, klade se nyní vzrušující otázka, zda přece jen neutrina nějakou nesmírně malou hmotnost nemají (což nebude bez vlivu na vytvoření nové hypotézy o dalším osudu našeho Vesmíru). Prostředky, jimiž je zkoumán Vesmír, dosahují málem až na jeho současné meze, a tím paradoxně k jeho počátkům. Většina nejpřekvapivějších poznatků byla získána nikoli přímým pozorováním reality, ale na základě teoreticky založených propočtů. Týká se to jak tzv. černých děr ve Vesmíru, tak i mikrostruktury atomu (spolu s objevem šesti běžně nikoli fyzikálně izolovatelných kvarků). Začíná se uvažovat o praktickém uplatnění kvantové fyziky přímo v počítačích, nehledě již na závratný rozvoj, jak probíhá miniaturizace čipů a jak se skokem zvyšuje množství operací, jež realizují za sekundu. Každý technický práh je výzvou ke kvalitativně zcela novým řešením zítra. Ve výrobě se zvyšují podíly komputerizace a robotizace na úkor živé pracovní síly. To už teď signalizuje, že naše civilizace nebude brzy schopna dát práci dostatečně velkému počtu lidí, **aby ve společnosti nevznikaly sociální problémy, ne-li krizové jevy**. Ta naše **současná věda zároveň člověku vzdaluje jeho původně tak blízká nebesa, jak jako materiální záštitu případné iracionality, tak i jako imanentně uchopitelné zásvětno.**

Samozřejmě že také v současnosti vedle sebe existují věda, a také náboženská víra, ale i pověra. Jako kdyby sama střízlivost vědy provokovala výskyt názorů a postojů, které podněcují ničím nebrzděnou fantazii, ale i malodušnost, nebo parazitují na nedostatku psychické rovnováhy, anebo na celkově nízké kulturní úrovni, takže pak náhradním způsobem sytí rozmanitá podvědomě přitažlivá iracionální lákadla, jež uchoval včerejšek a jimiž se dráždí neukojený dnešek. Ani hlad po spiritualitě automaticky nebrání před deviacemi při jeho saturování; hlad bez spirituality jen posiluje řešení na neadekvátních cestách, od naprostého nezájmu o transcendentno po pokusy vymknout se z pocitovosti běžného života slabošským a riskantním způsobem pomocí drog, „satanských" vizí, a všelijakých odštěpků setrvale magicky dráždícího okultismu a naléhavě si počínajících sekt.[18)]

Uvědomíme-li si průběh samotného rozvíjení vědy za poslední čtyři staletí, teprve v posledních několika desetiletích platí, že **tento vývoj probíhá stále strměji, po exponenciále, kterou si stěží uvědomí ti, kdož se už do jejího průběhu svými životy narodili**. A ta současná věda, čím víc se musí jevit širší veřejnosti jako cosi mystického, zcela nepochopitelného, nanejvýš tajemného, jako kdyby právě těmito svými odtažitými aspekty tím snadněji dokázala paradoxně na jedné straně vytlačit sice Boha z pomyslné (a smyslově vnímané) blízkosti tomuto našemu světu, ale na straně druhé **tím snadněji Boha kooptuje do té všeobecné moderní transcendence, do níž se v současnosti dostává** (kromě rozmanitých variant božsky vnímaného „Absolutna", „Přírody", „Věčnosti") **nejen ta rafinovaná věda, ale spolu s ní též blíže nedefinovaná „osudovost" vykořeněně vnímaných obyčejných životů v tom chaotickém (ne-li fatalisticky vnímaném) víru změn, jež nejsou v jejich moci**. Na rozdíl od výše vyčleněných čtyř alternativ vzájemného vztahu vědy a náboženské víry jako kdyby se poměrně nedávno zrodila do překvapivé kooptace tato víra do širšího rámce vědy v alternativě páté (mimochodem: jako kdyby kruhem se vracející k Masarykově pozici ztělesněné jeho životem): věda jako kdyby pouze zjišťovala, JAK rozmanité procesy probíhají, zatímco náboženská víra vnímavému (a ovšem nábožnému) člověku navíc nabídne vysvětlení, smysl a účel toho, PROČ se tak děje. **Pak by se věda s nábožensky zodpovědnou vírou mohly opět vzájemně doplňovat, jako tomu bylo už dávno v mysli T. G. Masaryka.**[18-bis)]

V té konvergenci nabízející tendenci se pak dobře vyjímá to, že Vatikán nedávno konečně smírně uzavřel tři a půl století trvající při s Galileem (r. 1996). Také se zdá, že evoluční teorie (původně zcela církevním představitelům nepřijatelná) je církvím stále méně trnem v oku. Hypotéza o velkém třesku dokonce jako kdyby jen posilovala představy o Bohu Stvořiteli. Na druhé straně problematicky do toho zapadá, že po staletí se v římskokatolické církvi udržující úcta k Bohorodičce posléze – po vyhlášení dogmatu o neposkvrněném početí r. 1854 (*Ineffabilis Deus*) – vyústila až (teprve?) v polovině 20. století ve snad ještě naléhavější dogma o nanebevzetí P. Marie (nejdřív *Deiparae Virginis Mariae z* r. 1946 a pak slavnostní veřejné vyhlášení *Munificentissimus Deus* z r. 1950). Jako kdyby tím mělo být mj. až okázale stvrzeno, že **ve sféře víry jsou vždy některé otázky, jež se principiálně vymykají**

případnému vědeckému testu (nebo jeho způsobu tázání).

Pokud bychom se chtěli uchýlit k stanovisku, že případná víra nábožensky vnímavého jedince by měla být úměrná míře její evidence (snad zahrnující také argumenty založené na osobní náboženské zkušenosti), mohou bez problémů zůstat vedle sebe bez potřeby vzájemného vyloučení představy o Bohu jako inteligentní „mysli", nebo jako „tvůrčí síle", případně jako „činorodé projekci Vesmíru". Problematičtější to dnes je s představou individuální nesmrtelnosti. Až příliš mnoho lidí bývá dnes po své smrti zpopelňováno. Orientální pojetí „duše" jako nepostižitelného elementu stěhujícího se do nových životů je mnohdy přijímáno, aniž je konfrontováno s problematikou osobní individuality jako úhelným kamenem „západního" pojetí doktríny o nesmrtelnosti.

A pak tu před sebou dnes máme rozšiřující se sféru bádání neurologických, vesměs nepočítajících s nepostižitelnou „duší", ale jen s „myslí", vesměs vnímanou reduktivně („fyzikalisticky", „naturalisticky"), jen **jako neuronový substrát toho, co nazýváme myšlením nebo vědomím**. Paradoxně právě potíže, jež tato zkoumání provázejí, vždy znovu nějak dostrkávají vědce na práh dualismu, jejž předem ze svého uvažování vymítají. Také případné teorie identity (funkcí mozku a fenoménu mysli) jsou nepřiznaným dualismem. Připojme sem nadmíru „moderně" založenou úvahu, že jako je většinou kvantová teorie nepochopitelná, právě tak je nepochopitelná naše vlastní mysl, kterou pak mnozí „v dobré víře" interpretují jako kvantově se projevující fenomén. Takto získáváme další příležitost k jistému mysticismu, pokud jde o naši vlastní mysl, aniž jsme cokoli objasnili.

Pokud ovšem chceme počítat především s tím, co lidem nabízí předmětný exteriér, střetávají se mnohem častěji s mezními situacemi, než tomu bylo kdykoli dříve. Pak ovšem – spíše než nějaké málo pochopitelné inspirace nastražené vědou – vede častěji k fideismu mnoha lidí některá z tradičních a už dříve zavedených věr, nejednou i výrazně militantní sekta.

Z právě uvedeného letmého srovnání let „1850" a „2000" zřejmě plyne, že přes řadu evidentně nesrovnatelných doprovodných faktorů k adekvátní analýze Masarykova přístupu k problematice vědy a náboženské víry z hlediska našeho času, jeden výrazný katalyzátor je oběma časovým mezníkům obdobný: **jistá krizovost, jež se zdá být pro oba mezníky permanentní; s nutkavou potřebou překonat ji**, zřejmě na základě nějaké nové syntézy.

***

A. Také pár námětů k tomu, proč asi Masarykovi bylo východištěm jeho fundamentálních úvah právě náboženství

Obecně se ví, že Masaryk jako mladý docent opustil svou katolickou víru a konvertoval k evangelictví. Měl sympatie k unitářsky založené své příští choti, slečně Charlottě Garrigueové. Posléze zůstal **nábožensky věřícím člověkem mimo konfese**. Vědecky byl univerzitou puncován jako filosof, ač navíc je jedním ze zakladatelů sociologie (ale i politologie, která ani podle názvu vůbec neexistovala).

Ve svém „boji o náboženství" (spisku z roku 1904)[19] vyšel Masaryk z požadavku náboženské svobody; vypsal pak, co náboženstvím je, a co naopak není; a závěrem uvedl, že je náboženství v krizi. **I v náboženské sféře „modernost" a „pokrok" si žádají uplatnění racionality, s výslovným odmítnutím zázraků a nadpřirozených zjevení.**[20] Předem se brání před tušenou zničující kritikou ze strany církevních institucí pozitivně tím, že proti náboženství zvyku a tradice, propojených s mýty, staví jako žádoucí požadavek „živou a činorodou víru" (ale i požadavek svobody pro ty, kdož kritizují daný nežádoucí stav). Zdůrazňuje, že „pokrok v náboženství není negací, ale positivním zdokonalováním a vybudováváním toho, co se vyvinulo".[21] Distancuje se od slepé a ničím nezdůvodňované víry. Píše: „[P]roto také náboženství moderního člověka spočívat musí na pravdě vědecké, jeho náboženství bude spočívat na přesvědčení, nikoli na víře."[22] Tuto tezi pak v rámci výkladu o podstatě nového náboženství naléhavě opakuje: „Naše náboženství musí být přesvědčením, ne vírou. To znamená odmítnutí všeho slepého důvěřování."[23] Tj. „víra zdůvodněná, ne slepá"[24]. Přitom, kdyby to znělo jen takto, mělo by toto vytčení náboženství svou základní oporu a záštitu v rozumu, jak to lze najít dokonce ještě v rámci úvah o „konkrétní logice". O dvacet let později je racionalita okamžitě propojena s „duchovní

zkušeností ***osobní***", založenou na činorodém konání, jež se promítá do „***humanitní*** mravnosti[25]; „[n]áboženství je životem sub specie aeternitatis – je uvědoměním našeho poměru k světu, je uvědoměním smyslu života, je opravdovostí. Náboženství je centrální a vůdčí duchovní silou životní, je úsilím o život nový, o nové a vyšší životní hodnoty."[26] A o pár řádků výše tomuto praktickému vymezení náboženství předchází jako její teoretické vymezení (v duchu třídění věd z r. 1885) formulace: „Co do obsahu je náboženství řešení problému věčnosti."[27]

Masaryk se v náboženském ohledu vědomě distancuje od těch fenoménů uchovávaných v křesťanské tradici, jež vnímá jako její dogmatické, mystické, legendární nebo pouze formální přídavky. Ježíš mu přestal být Kristem, takže se Masarykovi současně zhroutilo trojiční dogma a jeho představy o Bohu se odpoutávají od církevně uchovávané tradice. Současně však, s přihlédnutím k tomu, že smysl života nelze odvodit z vědy (která je navíc spíše teoretická), Masarykovi z toho plyne setrvalá nutnost konfrontace s náboženskou vírou, která tuto **starost o hodnoty a kvalitu života artikuluje**; ovšem ta víra pak musí být moderně pojata, s – tomu opravdovostí odpovídajícím – životem. Vzhledem k tomu, že Masarykovi už v *Základech konkrétné logiky* (ve IV. knize) filosofie všeobecností svého (tehdy takto vnímaného) předmětu prolíná všemi obory a odvětvími vědy a je svérázně jakýmsi jejich „sjednocením", je – z hlediska onoho Masarykova zahrnutí do věd „člověka celého" – zároveň ve vztahu k náboženství. V rámci týchž úvah o třídění věd „theologie" svým mimoracionálním apelem na dogmaticky zaštítěné nadpřirozené zjevení zůstává mimo vědy; zatímco „filosoficky" vnímané náboženství, tím, že umožňuje jeho racionální reflexi (spolu s případnými korekturami toho, co by se mohlo jevit jako rozumově nepřijatelné), do vědou zahrnuté oblasti podle Masaryka patří. **Ten konstatovaný důraz na rozum jako ověřovací kritérium náboženských pravd zároveň ponechává takto vnímané náboženství jako otevřený systém.**[27bis] Takto zřejmě Masaryk pro sebe nachází korektní propojení vědeckých zásad s náboženskými. Tento přístup je patrný už v jeho *Sebevraždě*[28]. Neboť tam, v §88, upozorňuje na zhoubnost toho, že vědy a "pozitivní náboženství" ve společnosti zkoumaného období z konce 19. století působí vzájemně vůči sobě protikladně. Za ocitování tu stojí tato pasáž: „Již Baco pravil, že poloviční vědění od Boha odvrací, kdežto ***pravá a důkladná věda člověka k náboženství zpět přivádí***."[29] Masaryk už sociologií sebevraždy, tedy vědeckým přístupem k závažnému sociálně krizovému fenoménu, dospěl k závěru, že bez náboženství si přijatelné řešení vytčeného problému neslibuje; ale na druhé straně teprve tím, že si toto náboženství – dík vědecké střízlivosti v racionálně vnímaných intencích – oprostil od dogmat[30], mohl pro sebe konstatovat, že rovněž filosoficky není v rozporu ani se systematikou věd, ani se začleněním střízlivě koncipovaného náboženství do takového celostně pojatého systému. Zkušenost vědecky erudovaného činorodého badatele uhájila, byť redukované, ale tím spíše přijatelné **základní prvky náboženské víry pro ty jistoty, jež byly pro jeho další život zcela nepostradatelné**. Jde tu samozřejmě o **funkční a autoritativní zakotvení morálky a mravnosti, a spolu s tím o hodnotově významné pojetí lidského života**.

***

3. Překáží hledání smyslu adekvátnímu popisu faktů?

Když se Masaryk dostal do ohně polemik v souvislosti s *RKZ*, mnozí mu vyčítali nejen nevlastenectví, ale i nedostatek profesionality; ba navíc i klamné uplatnění sociologie. Když pak o desetiletí později hledal podklady pro ideové základy české identity formulováním tzv. „české otázky", byl vesměs kritizován za věcně neodpovídající analogie a nedostatečný zřetel k faktům. Že tehdy **šlo v českém prostředí k prvému výraznému pokusu o vskutku iniciační spiritualizaci a koncepčnost politiky**, spolu s prohloubením historických vazeb k podtržení smysluplnosti tolik potřebné artikulace české identity, to kritika tehdy neoceňovala. Masaryk šíří svého záběru zdůraznil nadindividuální hodnotu kulturotvorného procesu pro pojetí té „české otázky", spolu s tím, že nikoli samotná fakta tvoří smysl procesů, nýbrž jejich tušené (či ještě lépe: uvědomované) souvislosti.

Masaryk si byl od samého počátku těch všemožných polemik jist, že historiografie není automaticky vědou tím, že shromažďuje historická fakta; ale teprve tím, že je chápe filosoficky. Navíc na tomto historickém základě Masaryk počítal s filosofií – v praktické

aplikaci – jako **s inspirací pro aktuální politiku činu**. Teorie mravního jednání se mu propojila s filosofií dějin a zdůraznila v tomto ohledu **nezbytnost propojení náboženství, etiky a politiky pro adekvátní léčbu stávající tehdy malosti českého života**.[31)]

Lze zřejmě konstatovat, že úměrně tomu, jakou roli Masaryk celoživotně připisoval náboženství, cítil také jako závaznou povinnost upřednostňovat při vyhodnocování „smyslu českých dějin" ta období, která se navenek projevovala silným náboženským akcentem. Neboť z tohoto hlediska zdůvodněně mohl pak upozorňovat na ono pro Masaryka **závažné propojení života národa s ušlechtilými idejemi**, jež si zaslouží následování. Pochopitelně půda tu byla připravena Palackým.[32)] Jako doba, z níž měl občansko-politicky ještě nedoceňovaný národ čerpat inspiraci k větší opravdovosti každodenního života, bylo takto upřednostněno husitství. I ta Husova pravda, pro niž posléze položil svůj život, měla řadu rozměrů, které Masaryk jako politicky myslící intelektuál toužil v národě zhodnotit.

***

B. Nutnost účinného přemostění „včerejších" pozitivních vzorů pro nazrávající program pro „zítřek" (Aneb: Pár námětů o politice a politicích)

Svým způsobem se Masaryk projevil jako „politolog"[33)] hned svým spisem o sebevraždě. Uvědomil si sociálně závažný problém, spolu s naléhavostí jeho řešení, a pustil se do studia fenoménu, aby mohl posléze navrhnout jeho řešení. Stejně tak postupoval i v dalších otázkách, ať šlo příkladně o tzv. „otázku českou" anebo „otázku sociální". Případným závěrům předcházelo studium problému, doprovodně většinou vyúsťující v nějakém kratším či dokonce knižním textu. Pak měl Masaryk záštitu k věcným reakcím na kritické podněty názorových odpůrců. Nelze si nepovšimnout toho, že zvolená tématika Masarykových knih a studií byla vždy v přesahu možného akademického (teoretického) zájmu a pouze zrovna dané chvíle. Odtud nejednou nejen autorem, ale i jeho oponenty konstatovaná hektičnost, s níž Masaryk svá témata nejednou zpracovával, aby pokud možno bez průtahů reagoval na plodný námět. Takto také vznikl první Masarykův, na české publikum orientovaný spisek o hypnóze.[34)] Vzpomeneme-li si na to, že Masarykova doktorská disertace se týkala problematiky „podstaty duše u Platóna"[35)], osobní Masarykova přítomnost na hypnotické produkci okamžitě vedla mladého filosofa ke studiu dosažitelného materiálu k otázkám touto produkcí vyvolaným a k pokusu dát aspoň výchozí vysvětlení záhadného tehdy fenoménu, který zároveň vzrušoval a adresně oslovoval samotného autora osobně.

Tento právě příkladem ilustrovaný přístup k řešení problémů najdeme u Masaryka dokonce ještě po 1. světové válce, kdy by se už dalo s porozuměním očekávat, že člověk, blížící se rapidně ke své sedmdesátce, bude spíše žít ve vzpomínkách. Masaryk přitom v tomto závěrečném období svého života ještě napíše obšírnou knihu *Světová revoluce*, která – mimochodem budiž řečeno – není pouhou reminiscencí, nýbrž kromě analýzy toho procesu, který vedl k jeho „revolučnímu" vyústění po roce 1918, závěrem ještě autorovi umožní, v souladu s jeho naturelem, vyjádřit vizi pro budoucnost. Kdo by neznal ono Masarykovo proslulé „Ježíš, ne Caesar" z poslední věty citovaného spisu![36)] Ještě tři roky před smrtí Masaryk publikuje knihu *Cesta demokracie*. Je to nejen další (a životně kulminující) doklad Masarykovy potřeby názory a postoje fixovat písemně a současně je orientovat k potenciálnímu příštímu uplatnění, ale také toho, že a jak Masaryk **vnímal angažovaně život** (kromě spontánní niterné potřeby jej žít „sub specie aeternitatis") **jako politikum**.

***

4. Je-li člověk zmaten, ptá se „Proč?" (Aneb: O nezbytnosti explanace)

Masarykovi názoroví odpůrci nejednou zdůrazňovali, že jim jde především o "fakta", nikoli o hypotézy o nich. Postoj to byl nikoli vzdálený módnímu tehdy v českém prostředí pozitivismu. Dva roky před spisem o klasifikaci věd vyšel Masarykovi spis *Počet pravděpodobnosti a Humeova skepse* (r. 1883). V tomto spise se jeho autor zamýšlel jak nad problémem determinismu, tak i mírou adekvátnosti induktivní metody. Bylo mu

jasné, že realita připouští vzájemně různé (a přitom si vzájemně neodporující) popisy sebe samé. **Nepovažoval kauzálně-mechanický model za univerzální prostředek výkladu reality.** Samotnou pravděpodobnost jako charakteristiku reality postižitelnou statisticky nepovažoval za důvod ke skepsi. Skepsi jako metodický prostředek neuznával, neboť si byl jist, že vede do „fantastiky“[37].

Masarykovi bylo jasné, že náboženství jako potřeba srdce[38] musí změnit svou funkci vůči té, jakou plnilo v předchozích staletích. Musí respektovat na jedné straně rozvoj vědeckého myšlení a na straně druhé vývoj společenských poměrů, aby bylo přiměřeněji zaměřeno na celého člověka[39]. Víra jako osobní přesvědčení se musí spolehlivě opírat o činnost rozumu[40], neboť víra je z rozumu[41]; nejsou vůči sobě v antagonistickém postavení. Na přijatelně dokonalé úrovni se věda a víra nevylučují[42]. **Bez víry v ideje a ideály by byl život jedinců (ale i národa) pouhým živořením.**[43]

Jakmile uvážíme, že Masaryk byl theista, jemuž se zkušenost doplňovala v tomto transcendujícím přesvědčení s rozumem, a pokud si zároveň uvědomíme jeho činorodý vztah k vytčeným úkolům a vnímaným povinnostem v běžném životě, pak nám z toho zřejmě vyplyne, že **tytéž parametry musel objevit též tam, kde si kladl otázku, jakou stopu zanechal jeho národ v minulosti jako odkaz pro budoucnost. V těch předpokladech pro syntézu stěží mohl chybět náboženský zřetel, doprovázený morálními aspekty.** Poněvadž Masaryk ještě žil v době, kdy bylo dobře možné autonomii vlastní mysli ztotožnit s předpokládanou „duší“ jako aktivní složkou osobnosti, nemohl mysliteli v jeho projektech chybět důraz na spiritualizaci lidského úsilí, samozřejmě že v rámci syntézy, jež nutně mnohé (pro specialisty závažné) přehlížela nebo nedoceňovala. A jak bylo již jednou řečeno výše, právě takto ostře vedené kontury dominantně viděné tradice byly **prakticky osvojeny příslušníky národa v mezních situacích, aniž jim pak vadily možné prohřešky vůči ideálům historismu**. Pokud před mnohými svými kolegy neobstál jako vědec, **tou věrou, kterou jako filosof dějin prakticky vykřesal ve svém národě, málem zázračně překonal výhrady ke včerejšku, protože jí spolehlivě zakotvil pro svobodný národ zítřek**. I když jen na pouhých dvacet let. Ale to už je jiný problém.

***

C. Aneb vždy tu vyvěrá starost o klima života, bez iluzí, s povzbudivou nabídkou setrvale usilovat o vyšší mravní hodnoty

Na počátku Masarykova úsilí v nějaké otázce nebo v nějakém sporu se angažovat byl vždy mravně vnímaný kontext.[44] Ať už šlo o Masarykovy intervence v soudních nebo vědeckých sporech, vždy můžeme konstatovat, že nedokázal být lhostejný, jakmile si byl jist, že je v sázce pravda nebo neprávem ohrožený život. V souvislosti s propuknuvší 1. světovou válkou se Masaryk okamžitě cítil osloven výzvou, jakou provokovala tato svévolně vyvolaná válka pro český národ.[45] Pokud se už jednou rozhodl nějakým problémem se zabývat, stalo se tak s plným osobním nasazením, a bez ohledu na možná rizika (která ostatně předvídal). To, co by se možná u někoho jiného mohlo jevit jen jako nějaká umíněnost spojená nejednou s neopatrností, bylo v Masarykově případě motivováno nečekaně zcela jinak. Jakmile si Masaryk byl jednou jist tím, že garantem morálních hodnot je mu Bůh, a komplementárně také tím, že lidská duše je nesmrtelná, měl pro sebe „mantinely“, v nichž probíhal dále – pak už zcela neochvějně – jeho život. To „sub specie aeternitatis“ jako by zároveň dávalo Masarykovi jakousi nepsanou a nepolapitelnou záruku, že v zájmu dobré věci a pro naplnění kultivovaného, účinnou láskou k lidem provázeného životního smyslu musí přece dobrá a spravedlivá věc zvítězit.[46] Pak jakoby sám Bůh bděl nad životem jeho přesvědčeně věřícího vyznavače, spoléhajícího na „řád, plán a rozumné určení“[47], vedoucí deterministicky k Prozřetelností sledovaným účelům.

Pak ovšem, když postupně sledujeme Masarykovu literárně zachycenou cestu od sociologie přes filosofii dějin až po praktickou politiku, **jako kdyby vždycky šlo o zjištění krize a výzvu k jejímu adekvátnímu řešení**. V Masarykově době byla společnost již **dost značně sekularizovaná**, což plodilo problémy zřejmě především proto, že **ta společnost na to nebyla připravena**. Pokud Masaryk „českou otázku“ charakterizoval jako „náboženskou“ a hledal vzorové symboly jejího řešení v husitství, českobratrství a národním obrození, pak ve světle toho, co se posléze praktic-

ky událo přímo v životě, když legionáři na bojištích světové války vědomě pojmenovávali své jednotky po vnímaných dějinných vzorech (M. Janem Husem počínaje) a posléze sebeobětavě bojovali a obětovali svou krev za obnovu čs. státnosti, jako kdyby nepřímo usvědčovali kritiky Masarykovy filosofie dějin z omylu; a to ne zrovna v samotné liteře, ale přímo v životě. Jako kdyby Zborovem a dalšími bojišti světové války tito hrdinové dokládali, že **Zákon starý lze překonat jedině životadárnou inspirací tušeným Zákonem novým**; i kdyby nebyl zrovna zcela exaktně formulován. Hlavně že jeho smysl byl zjevně pochopen a naplněn.

***

A pokud výše byl srovnáván čas kolem roku 1850 s okolnostmi času roku 2000, mohli bychom v tom časovém posunu znovu konstatovat, že svět je v krizi; **v krizi hodnot, životních perspektiv a samotného života**. A že ta krize je horší tím, že na ni nejsme připraveni; že postrádáme k jejímu řešení nosnou sociální sílu a efektivní hospodářský a sociální program, které by ji překlenuly; a že nám nadto podráží naši sebedůvěru to, jak **silně degradovala role svědomí a zodpovědnosti**.

Té úlohy, kterou ještě v Masarykově životě dokázalo sehrát jeho náboženství, teď na prahu 21. století kdopak (a s čím povznášejícím) se v našich životech ujme?...

Poznámky:

1) Viz K. Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, Čs. spisovatel, Praha 1990.

2) E. Havelka, *S T. G. Masarykem: Rozmluvy o náboženství, filosofii a školství (I. část)*, Masarykovo muzeum, Hodonín 1993, str. 17-18 – A jako ozvěnu Havelkovy zprávy viz: J. Šimeček, *O Masarykově vyznání Creda*, ve sborníku *Náboženská dimenze Masarykova myšlení*, Masarykovo muzeum, Hodonín 1995, str. 53-61.

3) Ta vize prosakuje prakticky do všech Masarykových prací. Zmínku o tom „hledisku věčnosti" najdeme dokonce i v jeho *Otázce sociální* (Čin, Praha 1946, II. díl, str. 349, těsně před závěrem tohoto kritického díla).

4) *Hovory*, cit. vyd., str. 247-8 (podtrženo – M. D.).

5) Po druhé světové válce Masarykův žák, prof. dr. Josef Král, vyučoval na Filosofické fakultě Karlovy univerzity. V rámci úvodu do filosofie přednášel a zkoušel také problematiku třídění věd (což jsem poznal „na vlastní kůži"). – V knize *Masaryk: filosof humanity a demokracie* (Orbis, Praha 1947) J. Král stručně charakterizoval *Konkrétnou logiku* na str. 66-70.

6) Masaryk ve svém třídění věd (z r. 1885) rozlišil sedm základních vědních oborů. Matematiku uváděl (jak bylo tehdy zvykem) na prvém místě. – V tomto ohledu stojí za to všimnout si publikace, kterou napsali Philip J. Davis a Reuben Hersh, s názvem *The Mathematical Experience*, Penguin, London 1990 (1980[1]). V této právě zmíněné publikaci, v příloze B k 1. kapitole (viz str. 29-30), je na základě renomovaných dobových zdrojů uvedeno zajímavé srovnání klasifikace matematiky z roku 1868 s rokem 1979, tedy v rozpětí 111 let. K roku 1868 bylo evidováno 12 základních kategorií matematiky (celkem s 38 podkategoriemi). O jedno století později bylo evidováno 11 „superkategorií", s celkem 61 základními kategoriemi (jichž tedy bylo v rozpětí sledovaného času posléze pětkrát víc než na počátku porovnávaného období); přičemž tyto kategorie se dále dělily na přibližně 3400 podkategorií. (Je pochopitelné, že za těch posledních 20 let se kategoriálně matematika dále rozrostla.) – Jen pro předběžnou představu si ilustrujme, pod jakými záhlavími se prezentovaly kategorie v době Masarykovy dospělosti (1868) a zhruba čtyřicet let po jeho smrti (1979). Takovými kategoriemi („obory") v r. 1868 byly např. algebra, teorie čísel, anebo (už i) matematická fyzika. V r. 1979 se většina původních kategorií/oborů již rozčlenila na horizontálně rovnocenné vějíře dalších spřízněných kategorií/oborů, navíc v průměru u každé/ho z nich s 50-60 dílčími specializacemi. Samotné „kategorie" v některých případech sdružily obory, které dnes nutně vnímáme odděleně. Navíc se součástí toho nového členění stala řada oborů, které v půli minulého (19.) století nemohly existovat. Např. v r. 1979 v základním větvení oborů se v rámci matematiky objevily např. „Informace a komunikace, obvody, automaty", „Věda o komputerech" nebo „Ekonomika, výzkum operací, programování, hry". Z uvedeného je zřejmě vidět, že se vymyká možnostem soudobých potenciálních zájemců o klasifikaci věd (kdyby se tací zájemci vůbec vyskytovali), aby mohli prakticky únosně a přehledně, a přitom věcně rozčlenit globálně zahrnutý obor matematických věd, v celé jejich složitosti a vzájemných vazbách, neboť svou četností a oborovými přesahy vylučují přiměřeně funkční zobrazení.

7) K. Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 239. – J. Moural v článku *Masaryk a Základové konkrétné logiky* (ve sborníku *Rozum a víra: K problematice myšlení a působení T. G. Masaryka*; Filosofický ústav ČSAV, Praha 1991) v pozn. 6 na str. 110 cit. d. upozorňuje na Masarykův dopis Husserlovi z 10. 3. 1930, v němž pisatel vyjádřil svůj záměr vydat přepracované vydání své „konkrétní logiky".

8) *Hovory*, cit. d., str. 226.

9) *Otázka sociální II*, Čin, Praha 1946, str. 205 (podtrženo mnou – M. D.).

10) *V boji o náboženství*, Čin, Praha 1947 (původní vydání této publikace vyšlo r. 1904). Je zřejmě účelné poznamenat, že tyto úvahy o náboženství měly též posloužit na odpovídajících místech jako podklad pro chystané revidované vydání *Konkrétné logiky*. – Na jiném místě právě citovaných Masarykových úvah o náboženství (str. 36) je ta distance „náboženství" od „víry" dokonce spojena přímo s Ježíšovým odkazem: „Ježíš žádal po zbožném víru, my již nevěříme a věřit nemůžeme a nechceme, neboť jsme pochopili, že věřit v Boha a Bohu vždy znamená věřit člověku, jinému nebo sobě." – V Masarykově uplatňování výrazu „víra" se hodí kooptovat k němu přívlastek „slepá" (ne-li „rouhavá", „absurdní"; viz tamtéž, str. 7).

11) Ty uvozovky v souvislosti s Lutherem mají o málem 500 let později z hlediska katolické věrouky poněkud hořkou příchuť. V Augsburgu 31. 10. 1999 došlo k jedinečnému sblížení římskokatolických a lutheránských pozic v interpretaci podmínek spásy, dokonce slavnostně stvrzenému podpisy z obou stran. Obě strany se shodly v názoru, že rozhodující v tomto ohledu je milost boží, nikoli skutky hříšníka. (Odkazuji na česky vydaný Lutherův text *O dobrých skutcích*, Kalich, Praha 1987.) Pozice sbližující obě strany směrem k ekumenismu je lutheránská, v odpustkové atmosféře na

počátku 16. století pro Řím hospodářsky, politicky a dogmaticky zcela nepřijatelná (jak rovněž dokládá historie tehdejšího času).

11bis) Poznámka z léta 2003: Nezapomínejme, že Koperník ještě zůstával zčásti v konkrétnostech popisu v zajetí Ptolemaiova systému a svůj systém nabízel jen jako teoretický („matematický") projekt; nikoli jako obraz reality. Bruno byl vizionář, nikoli ještě vědec (i když se stal krutou obětí církevní represe ještě roku 1600). Galileo byl sice na konci svého života umlčen (a svým osudem varoval i Descarta); ale už neplatil za své dílo svým životem. A ještě koncem 17. století Newton, který už uvedl pozemskou mechaniku na nebesa, žil stále v duchu biblické tradice (i když mu vrtalo hlavou trojiční dogma, pokud jde o boží majestát nad světem). Teprve v průběhu osvícenského 18. století začali být zvláště ve Francii někteří intelektuálové vůči – především římskokatolické – církevní tradici kritičtí. Jenže v průběhu revolučních let po roce 1789 se pak rychle zapomnělo na bohyni Rozumu a laický pohled na život rozhodně tehdy nezvítězil (ani ve Francii). Přece tu zůstával mezi lidmi stále tehdy nevysvětlitelný fenomén života jako mystérium! A sám svět také zůstával pořád – i pro vědu! – statický a z hlediska svého trvání relativní mladý (a blízký předpokládanému času svého vzniku). Také biblická potopa se v první třetině 19. století pořád ještě jevila jako možný doklad dokonce vědecké relevance starozákonního textu.

12) Ty důkazy byly odvozeny z obdivuhodnosti tohoto světa odkazem na jeho neméně obdivuhodného, předpokládaně nadpřirozeného Tvůrce.

13) Descartes ze své metodické skepse nad světem a jeho poznáva(jí)cím subjektem našel východisko ve svých „jasných a zřetelných" ideách, jimiž vykouzlil metafyzicky dvojí svět, svět hmotné rozprostraněnosti a svět myslící spirituality („dualismus"). V tomto kontextu je dozajista pozoruhodné, že Descartes jako matematicky myslící člověk nejdříve odmítl představu, že by se mohla idea „nekonečného majestátu" vytvořit postupným vršením konečných elementů (vlastností); vyšel naopak z ideje nekonečna, jež vnímáno jako Bůh se stalo předpokladem konečných jsoucen a jako Spiritualita zdrojem potřebných vlastností jednotlivých spirituálních jsoucen („duší", jež jsou nesmrtelnými entitami pro věčnost, navíc vrozeně disponujícími těmi předpoklady, které jsou nutné k pravému poznávání Boha). Ideji Boha zůstává zachována její apriornost (na rozdíl od aposteriorní důkazové konstrukce Tomáše Akvinského). – Zřejmě bych teď měl odkázat čtenáře na svou stať *Kráčel maskován, anebo prošel, aniž jsme ho pochopili?* (*Filosofický časopis*, roč. 44/1996, str. 782-810) a možná ještě naléhavěji na další vlastní příspěvek *Intence a její osud, aneb směřování Descartesovy metafyziky* (ve sborníku *Filosofické dílo René Descartesa*, Filosofia, Praha 1998, str. 79-96).

14) Nedejme se mýlit tím, že kritikové náboženských soustav nejednou (možná přesvědčivě?) vyvracejí argumenty stoupenců boží existence. To automaticky neznamená, že byly vyčerpány veškeré možné (všechny myslitelné) pokusy o pozitivní důkaz. Přitom nelze logicky korektně prokázat neexistenci Boha. (Právě tak není možné prokázat žádnými vyčerpávajícími indiciemi, že jsem se např. já sám osobně nedopustil uvažovaného a před soudem projednávaného činu, pokud s ním vskutku nemám naprosto nic společného. Z tohoto principiálního hlediska bylo naprosto obludné, když komunistické soudy podle stalinistického scénáře obžalovávaly a pak šmahem odsuzovaly k nejtěžším trestům své vlastní souvěrce z činů, jež se nestaly a jejichž neexistenci tudíž vyčerpávajícím způsobem „doložit" – ale i vyvracet – bylo vyloučeno, nehledě na samu obludnost těch obvinění.)

15) Obšírná třetí kniha *Základů konkrétné logiky* odráží tuto stále ještě převažující tendenci vidění světa; a to bez ohledu na počínající náznaky nutnosti uchýlit se při výkladu mnohých překvapivých jevů dosud považovaných za hříčky přírody k evolučnímu přístupu k realitě, o Darwinově evoluční hypotéze v oblasti fauny, jež měla v druhé polovině 19. století způsobit tolik kontroverzí, ani nemluvě. Masaryk ve zmíněném kontextu zdůrazňoval **přednosti statického popisu reality**. (Klasifikace se ovšem nutně opírá o znehybněný/stabilizovaný systém; jinak by byla nerealizovatelná!)

16) Teď, před začátkem 3. tisíciletí, si stěží lidé mladší dvaceti let v ČR uvědomí, že internet jako samozřejmost dnešního našeho života se stal – zprvu takřka nepozorovaně – jeho součástí **před pouhými sedmi lety** (r. 1992)!

17) Jde o názorně zcela nepředstavitelné aktivity řádově v oboru hodnot 10^{-9} m. (Jen si zkusme **technicky** představit pro začátek dílek velikosti jednoho milimetru, v jehož intervalu pak dojde k dalšímu dělení, jehož výsledkem je pouhá miliontina onoho 1 mm; přičemž na této rozměrově nepředstavitelné úrovni jsou navíc realizovány ne právě jednoduché úkony!)

18) Masaryk ve své knížce *V boji o náboženství* (Čin, Praha 1947, str. 23) pozoruhodně píše: „Mystika a myth jdou ruku v ruce. Avšak my nechceme náboženství jen pro slabé a nemocné..."

18bis) Poznámka z roku 2003: Aby mi bylo rozuměno: Předchozí řádky se pokoušejí pouze artikulovat jedno docela uspokojivě znějící pojetí, jež slibuje nábožně žijícímu člověku paušální *modus vivendi* s vědou. V tomto pojetí se ani v nejmenším nebere v úvahu, že texty pojímané za „svaté" byly ještě nedávno (opatrně, ale i uvážlivě) deklarovány **výlučně jako poselství víry** (a naděje, ne-li i lásky), nikoli jako potenciální encyklopedie vědění o přírodě, Vesmíru a genetickém kódu života. Zůstávalo by velmi nepříjemnou otázkou, kdybychom chtěli konkrétněji vědět, „proč" se to či ono konkrétně děje zrovna tak, jak to vnímáme a registrujeme. Paušální a nadmíru obecný odkaz na Boha-Stvořitele by tu byl málo funkční a automaticky přesvědčivý. (Stěží by tu mohla stačit jako odpověď ona kdysi tak elegantní pětice „důkazů" boží existence, jak je formuloval sv. Tomáš Akvinský.) **Vymyká-li se transcendence imanentním prostředkům důkazu, proč si namlouvat, že místo korektního důkazu lze nabídnout jen vlastní víru?** (Není – příkladně pro křesťana – lepší stavět svou vlastní případnou víru přímo na důvěře v texty „dobré zvěsti" a v jejich případnou spolehlivost a relevanci, než aby se šilhalo po údajné harmonii víry s vědou? Může opravdu ten nanejvýš překvapivý rozvoj poznatků v tolika vědních disciplínách právě tou složitostí a obtížnou pochopitelností v té „tabulce proměnných za x" sloužit za rovnomocnou a nanejvýš naléhavou metaforickou vizitku přímo samotného Boha jako Tvůrce našeho obdivuhodného a stále jinak záhadného jeviště?!)

19) Cit. vyd. v pozn. 18.

20) Tamtéž, str. 9-10.

21) Tamtéž, str. 11. – Zvlášť silně text exponuje „modernost" a nezbytnost „pokroku" v náboženství na str. 24-25. – V *Sebevraždě* pak Masaryk žádá v §114 (vyd. cit. v pozn. 28, str. 332-336) pro tu svou „moderní" dobu – jako jí odpovídající – zrovna tak „náboženství nové" (tamtéž, str. 335).

22) Tamtéž, str. 12. Viz pro srovnání tamtéž, str. 36, s pasáží, že „my již nevěříme a věřit nemůžeme a nechceme..." (dokonce propojeno se sociální notou!).

23) Tamtéž, str. 26. Nezapomeňme i na to, že roku 1854 byla vydána bula dogmaticky vyhlašující neposkvrněné početí Panny Marie (*Ineffabilis* Deus) a roku 1870 bylo vyhlášeno v rámci jednání tzv. 1. vatikánského koncilu dogma o papežské neomylnosti.

24) Tamtéž, str. 26.

25) Tamtéž, str. 26-27, v obou citacích podtrženo TGM (ale i autorem článku).

26) Tamtéž, str. 22.

27) Rovněž str. 22.

27bis) Poznámka z roku 2003: Zřejmě musím na tomto místě dodat, že běžně náboženské systémy nikterak nejsou „otevřenými". Naopak, ve své výchozí a ještě neujasněné sevřenosti každá náboženská víra je tlačena svými vůdčími věřícími v potenciálně „otevřených" (zatím blíže neartikulovaných nebo nejasných) místech věrouky k dogmatické jednoznačnosti, aby nedocházelo k schizmatům („herezím"). Přitom ve vlastní víře není třeba hledat „racionalitu", i když ona vesměs musí „nějak" přijít ke slovu, pakliže tu jsou

možné spory o výklad víry. Případná argumentační „racionalita“ má potom stabilizující a autorizující – a ovšemže pouze pomocné – poslání vůči víře. (Zcela jinou kapitolou ovšem je samo zkoumání nějaké víry v jejích zdrojích, textech a tradicích, včetně proměn kultu. Výsledky takového zkoumání přímo nemusí ovlivnit samu víru a její vyznavače. Jako zainteresovaná – ale vůči samotné víře neutrální – disciplína je pak někdy religionistika potenciálním prostředkem sebereflexe, nejednou stavějící věřícího před jinak možná nečekané otázky. Paradoxně může být v tomto zorném úhlu racionálně zformulovanými stanovisky víra spíše ohrožována než posilována.)

28) *Sebevražda: hromadným jevem společenským moderní osvěty*; Laichter, Praha 1904 (původně vydáno německy 1881; v cit. čes. vyd. zčásti autorem upraveno a doplněno); v cit. vyd. str. 241-250.

29) Tamtéž, str. 247 (podtrž. – M. D.).

30) Obdobně rozumnost křesťanství deklaroval John Locke a přičinil se o “filosoficky“ zakotvenou koncepci Boha „deistického“. U Lockea viz v jeho *Eseji o lidském rozumu* v x. kapitole IV. knihy. (Ale i jeho spis o *Reasonableness of Christianity as delivered in the Scriptures*.) Na tyto náměty pak navázal ještě před koncem 17. století (r. 1695) John Toland a nato francouzští osvícenci.

31) Celá ta polemika o „smyslu českých dějin“ a o jejich dominantních obdobích je výstižným způsobem zachycena v publikaci, redigované a úvodem opatřené Milošem Havelkou, s názvem *Spor o smysl českých dějin:1895-1938* (Torst, Praha 1995).

32) TGM, *Problém malého národa,* Čin, Praha 1947, str. 32: „Palacký nám řekl, co je smysl našich dějin.“ (Původní text pochází z r. 1905.) A v *Palackého ideji národa českého* (z let 1897-98) Masaryk nadepisuje Doslov nadpisem „Bažení po nekonečném“ a přes poukaz na České bratry a jejich životní nábožnost **promítá „českou otázku“ jako – ve smyslu věčnosti – vpravdě „světovou“** (Čin, Praha 1947, str. 50). Z hlediska Masarykových intencí byl takto formulován ideově povznášející program, dokonce zaštítěný činorodou nábožností. Není zrovna teď nutné kriticky si všímat pravděpodobně problematického vztahu české reformace k českému obrození (3. kapitola spisu; obšírněji pak v *České otázce*).

33) Sám výraz před 120 lety ještě neexistoval. Dnes je někdy uplatňován neadekvátně také pro osoby, které jenom vyjadřují svá mínění o aktuálních aj. událostech (aniž přitom dospívají ke zdůvodněné analýze politických procesů v jejich charakteru, souvztažnosti, předpokládaných příčinách a možných důsledcích, s případným zřetelem k relevantním institucím, tradicím a průvodním okolnostem).

34) *O hypnotismu (magnetismu zvířecím). Rozprava psychologická*; J. Otto, Praha 1880.

35) „Das Wesen der Seele bei Plato. Eine kritische Studie vom empirischen Standpunkte.“

36) *Světová revoluce;* Čin a Orbis, Praha 1925, str. 608. (A samozřejmě – také v závěru textu knihy – již v *Nové Evropě*!)

37) Viz i *Hovory*, str. 236.

38) Pokud O. A. Funda ve stati *Masarykovo náboženské myšlení* píše, že jeho „náboženství vposledu není otázkou rozumu, nýbrž citu“ (ve shora v pozn. 7 cit. publikaci *Rozum a víra*), pak by se ovšem k tomu mělo dodat, že Masaryk výslovně se stavěl kriticky k evangelické, Schleiermacherem uplatňované charakteristice zbožnosti jako projevu citu (viz *V boji o náboženství,* cit. výše, str. 23). Prožívat a realizovat prakticky a s láskou **náboženství** jako pouhý vztah k lidskému společenství se přiměřeně nedá; prostý jeho převod jen na „náboženství citu“ je neadekvátní redukcí. V případné negaci k intelektuálním a obecně světonázorovým složkám náboženské víry se pak musí vytratit specifika těch metafyzických poloh, které jsou náboženství vlastní. Nezapomeňme, že náboženství kromě realizace prožitkem má také jisté filosoficky vnímané faktory, se světonázorovým (ne-li také vědecky vnímaným) dosahem. (Viz i bezprostředně níže text související s pozn. 40 a 41.)

39) *Hovory*, str. 255.

40) Tamtéž, str. 284.

41) Tamtéž, str. 304.

42) Tamtéž, str. 360.

43) Tamtéž, str. 342.

44) Přívlastek „mravní“ propojuji s **osobně** vnímanými a na sebe sama vztažnými postoji a hodnotami, zatímco výraz „morální“/ “morálka“ vnímám jako **společensky vynucovaný korelát hodnot a praxe** vztahující se k jednání a k postojům pojímaným jako „ctnostné“, „žádoucí“, „chvályhodné“ **z hlediska celku**.

45) Masaryk se nerozhodl k odboji vůči Rakousko-Uhersku okamžitě. Jak tu bylo už řečeno v tomto textu výše, také v tomto případě nejdřív sondoval na různých úrovních a v různých souvislostech sociálně-politickou půdu a zkoumal alternativy pravděpodobného dalšího vývoje vojensko-politické a hospodářské situace. Válku vnímal jako **krizi**, jejímž případným řešením se cítil osloven **jako osobně zavazujícím posláním**.

46) Ve sborníku *Náboženská dimenze Masarykova myšlení* (vyd. roku 1995 a cit. v pozn. 2) jsem se zabýval charakteristikou Masarykovy víry v příspěvku *Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky (Zamyšlení nad „reverentia“ u T. G. M.)*; onen odkazem reflektovaný text závažně souvisí s mými nynějšími vývody (viz v této poznámce cit. stať, str. 28-38). Zde zařazeno viz sub **C1**.

47) *Hovory*, str. 249.

III. Výhledy masarykovské tradice pro 21. století

E1: Prosvětlí Masarykův stín cestu do informačního (globalizačního) věku?

E2: Evoluce, či revoluce, jako média „spásonosného“ řešení sociální otázky

(E1) Prosvětlí Masarykův stín cestu do informačního (globalizačního) věku?*)

Motto: „Váš Masaryk“ se bude říkat i za sto let...
(Z *Vůdce generací* K. Čapka, 1932)

1. (Lze se ještě dnes na Masaryka odvolávat?)

Že Masarykova osobnost stín vrhá na jeho občanské potomky, zdá se být nesporné. Chceme-li mluvit o sugestibilitě jeho „odkazu“, je na místě uvést výraz „odkaz“ v uvozovkách[1)]; neboť každý život a každý text (jak se nám zvlášť naléhavě zdá po „postmoderních“ výzvách 60. let 20. stol.) **nabývá svého významu teprve svou časoprostorově proměnlivou interpretací**. Se zvětšujícím se časovým (a sociálním) odstupem se navíc jeví, že ten „stín“ mnozí nikdy neviděli, protože jej považovali jen za legendu, a jiní jej – podle okolností – považovali buďto za nebezpečně nakažlivý vzor, anebo pragmaticky pojatý štít razící cestu k vlastnímu vzestupu.

Už svým životem T. G. Masaryk nejednou navozoval nejistotu, ne-li dokonce provokoval. Již kolem r. 1881 byl problém s tím, jak/kam začlenit habilitační spis „filosofa“, když v tehdejším Rakousko-Uhersku nebyla zatím akademicky kanoni-zována sociologie. Kolikrát jen se jevil nepohodlným jako profesor české pražské univerzity, když aktivně čelil literárním podvrhům, rasové nenávisti, politické zvůli! A ovšem, i po své smrti (za tzv. II. republiky, během okupace, a nato po dlouhá desetiletí za komunistické nadvlády ve státě) byl až příliš dlouho v nemilosti mocných; vše, co jej jakkoli připomínalo, mělo být zcela odstraněno.

Co zkušenost po r. 1989? Bylo uspořádáno pár pietních akcí, vznikla řada žádoucích institucí, byly zřízeny nebo obnoveny některé ze symbolů, jež nyní po zásluze připomínají Masarykovo jméno. Jenže běžný život se odehrává v jiných kolejích, než byly ty, jež by – ještě půl století poté – nutkavě připomínaly tzv. I. republiku a jejího prezidenta Osvoboditele, za něhož právě dík jeho osobnímu bezpříkladnému úsilí vznikl stát, který k 1. lednu 1993 zřejmě přestal v původních intencích už natrvalo existovat. Pokud byl T. G. Masaryk zárukou samostatnosti nově vzniklého státu ve Střední Evropě[2)], spolu s jistými ideály, jež vznik ČSR provázely, pak jak aplikovaná občanská zkušenost onoho výchozího dvacetiletí, tak státoprávní a politické zvraty a poměry během dalších šedesáti let jsou **dokladem nemožnosti paušálně se odvolávat na Masaryka jako symbol státu a jeho hodnot**. Roku 1918 vznikl společný stát Čechů a Slováků; společně prolitou krví (spolu s obratným diplomatickým úsilím) se podařilo vyargumentovat na mezinárodním fóru respekt k takto vyjádřené vůli obou zmíněných národů; ty dva národy byly zprvu pojaty – ne etnicko-historicky, ale **politicky – jako jeden národ „československý“**. Počátkem 30. let 20. stol. začalo být stále obtížnější udržet pohromadě stát, jenž snad měl/chtěl napodobit spolkový stát švýcarský, ale od podzimu 1938 – především vinou vnějších tlaků – každý další historicko-politický zlom[3)] vedl na Slovensku ke stále silněji artikulované touze nebýt vedle Čechů těmi druhými (nebýt jen „mladším bratrem“). Když skončila éra společné federace, ani charakteristika onoho „konce“ nedospěla k shodnému hodnocení tohoto momentu, nejen v každém z obou národů zvlášť, ale ani v jejich rámci uvnitř: od „rozdělení“ přes „rozpad“ až po „rozbití“ federace bychom našli řadu hodnotících mezistupňů, od nostalgie přes úlevné vydechnutí až po nenávistné či zhrzením zapšklé reminiscence nad společně sdílenou minulostí. Rozdílně vnímaná realita a její priority v obou částech společného státu byly patrné přinejmenším od počátku 30. let. Nepřehlédnutelně se to pak projevilo v roce 1968 nebo po listopadu 1989. Neměli bychom asi zapomínat na to, že **T. G. Masaryk byl původem napůl Slovák**, který posléze vědomě přijal za své češství, aniž by býval viděl v tom nějaký hodnotový či významový rozpor.

Budiž mi dovoleno – s politováním – konstatovat, že pokud se státy udržují těmi ideály, z nichž se zrodily (a ideály ČSR po roce 1918 očividně disponovala)**, pak po roce 1989 a od ledna 1993 v ČR a SR k nějaké cílené – a sebevědomé, a odpovědné – artikulaci takových ideálů (nebo k modernizované artikulaci ideálů předchozích) nedošlo.**

2. (Nezbyl nám pro dnešek už jen symbol?)

Zůstaňme ještě chvíli na obecné úrovni našeho uvažování. Je-li před námi otázka váhy Masarykova odkazu pro dnešek[4], pak bychom neměli nechat bez povšimnutí onen dvojí čas, který tu je ve hře. Letos (r. 2000) bylo dovršeno 150. výročí od Masarykova narození. Půl druhého století je až příliš mnoho let pro případné hledání analogií mezi startovní čarou Masarykova a našeho dnešního času. (Ještě dramatičtější handicap pro takové srovnávání by před námi vyvstal, pokud bychom si měli současně uvědomovat, že přinejmenším zhruba posledních 35 let **dynamika vývoje vědy, techniky, ekonomiky, životního prostředí a sociálních vazeb se poprvé v dějinách dostala do strmé, nikdy předtím neevidované exponenciály**.)

Je skutečně zvláštní, že teprve **50. léta 19. století** se evidentně vyznačují fenomény dlouho nepřiznávaného šoku. Až do zmíněné doby se stále uchovával v evropské civilizaci statický obraz světa, člověka a jeho myšlení. Biblický čas byl považován za věhohodný[5] a Vesmír zůstával důvěrně malý[6]. Sekularizace života se prosazovala jen velmi váhavě. Zato industrializace byla patrná stále pronikavěji. Nelze pro tehdejší čas docenit obecně roli páry nebo speciálně železnic.

Ještě před 100 lety byla evropská společnost navenek agrární (a přitom stále důvěřivě evropocentrická). Dělnická třída byla svou početností až na třetím místě (za zemědělci a služebnictvem)! Nepřehlédnutelná byla v politice evropských mocností artikulace tzv. „národních zájmů". Přitom Rusko již zhruba sto let hraničilo se Střední Evropou a tři desetiletí sjednocené Německo už stačilo průmyslově předběhnout Velkou Británii (a šilhat po Balkánu). Česká politika se začala kultivovat; pociťovala potřebu nějaké věrohodné filosofie dějin pro praktickou politiku a začala integrovat stále širší vrstvy obyvatelstva pro revidovanou Palackého eventualitu „Byli jsme před Rakouskem, budeme i po něm".

Prvá polovina 20. století je vymezena dvěma světovými válkami. Z prvé světové války vzešel „po 300 letech poroby" nový stát – ČSR. Těsně před 2. světovou válkou zemřel TGM a zanikla čs. republika. Přitom samotná 2. světová válka byla až dosud nejničivější válkou v dějinách, spolu s šokujícím uplatněním atomové bomby; zároveň s řadou nečekaných účinků, včetně sociálních. Do pracovního procesu dík válečnému nasazení masově vstoupily ženy (a už v něm napříště natrvalo zůstaly), lákavou se jevila v poválečné atmosféře idea socialismu, a v koloniích silně vzrostlo národně-osvobozenecké hnutí. Jen co ta zničující válka skončila, začal brzy zjevný boj o hegemonii mezi dvěma supervelmocemi (SSSR a USA). Německo mělo zůstat na málem půl století rozděleno (a ekonomicko-politicky jakoby „v pozadí"). Středoevropský prostor se stal doménou SSSR. Po meziválečné přestávce, mezi 1918-1945, „Rusko" podruhé začalo hraničit se Střední Evropou a stalo se prakticky nad ní (místo Německa!) hegemonem.

Kdybychom si měli, byť jen letmo, uvědomit rámec těch posledních sta let, pak na jejich počátku se setkáme s Masarykem „již padesátiletým", jemuž tvoří kulisu postojová krize doby vnímané jako „fin de siècle" (a vyúsťující posléze v 1. světovou válku). Naprotitomu na konci 20. století – jako psychologicky vnímaného „prahu" informačního (ale i „globalizačního"[7]) věku – **TGM je zřejmě už jen symbolem, jehož osobnostní identita je značně nejasná a neurčitá, ne-li zapomenutá, protože na několik generací už vzdálená.**

3. (20. století v krajních časových bodech v porovnávací paralele)

Považuji za užitečné všimnout si právě zmíněného stoletého rozpětí v jeho krajních bodech poněkud blíže. Ten můj pohled je zřejmě nikoli vyčerpávající (a právě tak není možná zcela vyvážený).[8] – Ve sledovaných oblastech se pokusím co nejstručněji navodit krajní paralely[9]:

a) Koňská síla jako základní tažná síla. Transoceánská doprava je výlučně lodní. A) Masová letecká doprava, a to na základě tryskových motorů, případně v nadzvukových rychlostech. Meziplanetární rakety umožnily, že člověk není už svými aktivitami omezen jen na svou Zemi.

b) Jako zdroj energie slouží pára, petrolej, líh; postupně roste význam elektřiny a svítiplynu. B) Masově se uplatňuje ropa a zemní plyn, spolu s atomovou energií. (Na programu je stále naléhavější hledání/uplatňování alternativních zdrojů energie.)

c) Byl objeven elektron – jako první mikročásti-

ce. Vznikla (s nedůvěrou nejdřív přijímaná) kvantová fyzika a teorie relativity. C) Byl zmapován lidský genom. Experimentálně byl dosažen stav hmoty v počátečním čase našeho Vesmíru 10^{-5} sec – plasma.[10] Začala éra nanotechnologií.[11]

d) Jediným „Vesmírem" stále byla topograficky statická naše Mléčná dráha, neurčitě vzdálená od naší Sluneční soustavy. D) Vesmír dnes je vnímán jako útvar složený ze závratně velkého počtu galaxií, s rozměry řádově necelé půl druhé desítky miliard světelných let (13,7 miliard světelných let, s pouhými 4 % svítivé hmoty).

e) Bezohledně je zamořováno životní prostředí. E) Váhavě se začala uplatňovat starost o biosféru, s rostoucím vědomím zodpovědnosti za její stav.

f) Viditelně roste podíl průmyslové výroby na hrubém domácím produktu. Nejpočetnější sociální „třídu" tvoří zatím pracovníci v zemědělství, na 2. místě je služebnictvo (teprve na 3. místě je dělnictvo!). F) Jako nejvýraznější zdroj příjmů se jeví služby. Ve vyspělých zemích se 15x zmenšil podíl pracovních sil v zemědělství. Dělnictvo jako marxisticky pojatá „třída" už prakticky (ve vyspělých zemích) neexistuje. Navíc je většina žen – od 2. světové války počínaje – zapojena v pracovním procesu.

g) V jednotlivých státech se vědomě buduje tzv. „národní průmysl" (se silným zřetelem k "soběstačnosti"). G) Nadnárodní společnosti se stěhují se svými investičními programy do oblastí s levnější pracovní silou (aby tak odvrátily inflační tlaky „doma").

h) Pracovní týden obnáší šest dní (po 8h práce denně). H) V týdnu jsou dva dny volna a pracovní týden byl v některých zemích výrazně zkrácen dokonce i hodinově; začíná se též s prací na dálku (doma, s počítačem), anebo lze stanovit flexibilní pracovní dobu.

i) Výrobce je i v řemeslné výrobě v přímém kontaktu s konzumentem. Obchodní síť je převážně maloprodejní, v rodinném vlastnictví. I) Přímá výroba je stále víc vzdálena spotřebiteli; vznikají mamutí velkoprodejny „od špendlíků po automobily". Začíná se rozvíjet virtuální prodej služeb prostřednictvím serveru.

j) Vzájemný styk na dálku je realizován převážně prostřednictvím listovního styku. Nákup zboží se děje výlučně hotovými penězi. J) Stále víc se uplatňuje elektronická pošta („e-mail") a mobil přebírá další funkce kromě přímého fonického spojení. Rozšiřuje se platba úvěrovými kartami.

k) Volební právo je nerovné, dílčí, jen pro muže; je patrný zájem o jeho rozšíření. K) Volební právo je všeobecné a rovné, též pro ženy. V řadě ekonomicky rozvinutých zemí je registrována poměrně silná volební neúčast a nezájem o volební akt.

l) Je široká síť ochotnických divadel, oblíbené jsou poutě, výroční trhy, pravidelné promenádní koncerty v posádkových městech; vytříbený slovní projev je významnou hodnotou; je viditelná potřeba na zdraví zaměřeného pohybu (realizovaná především pospolitě pěstovaným tělocvikem). L) Pasivní účast při profesionálních produkcích hrstky vytypovaných špičkových jedinců a skupin, navíc zprostředkovávaná a rozmnožovaná rozmanitými „nosiči informace" (mnohdy doprovázená ze strany publika brutálním násilím).

m) Potřeba číst knihy jako kulturně potřebný a obohacující úkon. (Na počátku století se teprve rodí film; neexistuje rozhlas ani televize.) M) Základním kulturním vyžitím většiny lidí (i na nižší životní úrovni) je televize. Potřeba číst viditelně upadla. (Význam internetového hypertextu ovšem zřetelně roste.)

n) Vzniká novověká „olympijská" myšlenka amatérsky pěstovaného sportu (jako nezbytného doplňku lidské všestrannosti). N) Sport je výlučnou doménou pro jednostranně se uplatňující a komerčně zainteresované profesionály. Kolem sportu se točí zcela nepředstavitelné sumy peněz.

o) Osobní mezilidské kontakty nacházejí své uplatnění v řadě zájmových sdružení/spolků a nesou s sebou prestiž i v širší pospolitosti. O) Nesmírně vzrostla neosobnost vzájemných vztahů a anonymita člověka. Masové sdělovací prostředky svými možnostmi publicity čehokoli jakkoli mají nesmírný vliv na formování představ/názorů/postojů nejširších vrstev obyvatelstva.

p) Viditelně v Evropě roste nacionalismus (i v navenek „národních" státech). Kolonie jsou pouhými ekonomickými přívěsky „mateřských" států. P) V Evropě se realizuje ekonomicko-politická integrace. Koloniální režimy byly odstraněny (aniž v celé řadě z nich došlo ke stabilizaci poměrů).

q) Střední Evropa by mohla být „mostem" mezi evropským západem a východem. Q) Na Bílých Karpatech vzniká nutnost bránit se ilegální invazi lidí (dokonce až z jižní Asie!); dojde-li ke vstupu ČR do EU dříve než se to podaří SR, ostraha hranic bude muset být dále zvýšena (Schengenská dohoda).

r) Vůdčí postavení ve světě oficiálně zatím stále přísluší Velké Británii (jako koloniální velmoci).

R) Supervelmocenské postavení ve světě připadá nyní bezkonkurenčně USA. (Skoro půl století byl svět rozdělen na dva bloky.)

s) USA nehrály v Evropě žádnou politickou roli. S) USA jsou v Evropě od konce 2. světové války setrvale přítomny nejen politicky (a ovšem hospodářsky!), nýbrž i vojensky (pakt NATO, jehož je i ČR nyní členem).

t) Evropská filosofie je víceméně „pozitivistická" (v USA se rodí pragmatismus). T) Angloamerická filosofie je převážně analytická (s důrazem na analýzu obecného jazyka a jazyka vědy); evropskou „kontinentální" filosofii dokládají jisté ohlasy fenomenologie a hermeneutiky, spolu s neujasněnými dozvuky postmodernismu a pokusy o renesanci metafyziky/ontologie. Praktické zřetele jsou celosvětově zastoupeny zvláště ekologickým hnutím a feminismem (ne-li globalismem a antiglobalizačním hnutím).

4. (Nezůstal TGM během posledních 65 let až příliš mimo náš život?)

Z předchozího textu je patrno, že se rozvoj vědy a techniky ve 20. století postupně stále intenzivněji urychloval. Došlo ke vzniku řady nových oborů a v těch dříve ustavených nejednou nastala – na nesrovnatelně vyšší úrovni – bouřlivá další specializace nebo rozvoj oborů hraničních. **Za těch posledních sto let se též pronikavě změnil způsob života lidí.** Stále dramatičtější roli hraje ve společnosti mezinárodní kapitál.[12] Automatizovaná velkovýroba stále více využívá k zefektivnění práce počítače. Víc než samotná výroba se vyplácí zprostředkovávat služby.[13] Skoro až do konce 20. století byl nepřehlédnutelný vliv marxismu (v jeho „leninské" podobě); zvláště od konce 2. světové války. Mezi lety 1989-91 se rozpadla „Světová socialistická soustava" a je patrný úpadek její ideologie. Zdá se, že Evropě hrozí otřes dříve stabilních hodnot; svět je nesrovnatelně laičtější (sekularizovanější) a „pragmatičtější" než před sto lety; tradiční model rodiny přestává být zárukou žádoucích vnitřních vazeb a vzorem mravních postojů.

Není jednoduché na této patrné vývojové exponenciále nacházet a vyhodnotit vliv osobnosti, jejíž život a působení prokazatelně předcházely o několik generací dobu, které se dožili ti, kteří vbrzku budou oslavovat začátek třetího millénnia.[14] V této souvislosti zároveň se musí jevit jako paradox, že by právě u takové osobnosti, jakou nesporně byl ve své době Masaryk, měl být zpochybňován přesah její působnosti. Vždyť přece Masaryk výrazně spolupůsobil při zavádění nových oborů vědy (např. sociologie!), výrazně přispěl ke kritice mnohých ustálených klišé (např. v otázce pravosti RKZ), záváděl promyšlené racionální koncepce do politiky (např. svou analýzou sociální nebo „české" otázky, anebo – právě tak detailně – mezinárodních vztahů)!

Ovšemže byl Masaryk po celou dobu svého dospělého života, přinejmenším hned od roku 1882 (na víc jak půl století!), pro mnohé až příliš často „nepohodlný". Doba až iluzivní chvály (po roce 1918) byla nejednou a současně provázena hlasy nesmiřitelné kritiky. Pak hned za tzv. II. republiky a během nacistické okupace (a ovšem též v rámci Slovenského státu!) jako kdyby už jen sám symbol „TGM" byl nositelem zcela nežádoucí tradice. Po krátkém poválečném mezidobí se na dalších 40 let (do konce roku 1989) osobnost a dílo Masarykovo staly synonymy „reakce" („nepokroku"). Případný návrat k Masarykovu odkazu po roce 1989 zůstal bohužel už spíše verbální/formální. Zřejmě tu sehrálo (a dále hraje) svou roli ono víc jak půl století od smrti TGM, spolu s nepřehlédnutelným generačním posunem (nejméně tří generací!). Přímý vliv tzv. I. republiky, k jejímuž vzniku tak výrazně zakladatelsky TGM přispěl a jejíž ideály navenek reprezentoval, mezitím čas odvál kamsi do historie, a tedy **mimo život většiny současně žijících občanů státu, který s původním (z r. 1918) toho má společného – jak se zdá – už jen pramálo.**

5. (Do jaké projekce dostaly Masaryka dějiny?)

Takže: začněme teď tou budoucností, naznačenou oním už úvodem citovaným mottem z pera K. Čapka. V dodatcích k Čapkovým *Hovorům*[15] je citována Masarykova myšlenka o tom, že potřebujeme 50 let na stabilizaci slušných poměrů (přičemž to dobré je třeba dále rozvíjet; a už „za Masaryka" se žilo lépe...). Přitom když teď máme po volbách (12. 11. 2000), je snad dostatečně patrno, že 11 let po listopadu 1989

má setrvale naše „politická scéna“ překvapivě nestabilní rozložení politických sil. Po řadě průtahů se zavedením krajského zřízení jeho uzákonění rozhodně nepadlo na předem připravenou půdu.[16)] Finanční operace zatím neprobíhají ve standardizovaných podmínkách. Ani právní systém a s ním vymáhání práva nejsou na žádoucí úrovni. A to se připravuje ČR na svou integraci do EU, která má (svými „zakladatelskými zeměmi“) zhruba už tu „vysněnou“ padesátku let vývoje již za sebou...

Všimneme si teď Masaryka ve dvou projekcích:

a) v té, již mu daly dějiny,

b) v té, v níž vnímal sám své poslání.

V dějinách je zcela nesporně prezidentem „Osvoboditelem“, tím mužem, jenž – jak to bylo formulováno i zákonem – „se zasloužil o stát“. ČSR se zrodila mj. dík společně prolité krvi Čechů a Slováků a projevené vůli žít ve společném státě.[17)] Do vínku si vzal mladý čs. stát tradici legií, spolu se ctí sloužit v nepolitické armádě; obdivuhodná byla úroveň brannosti během dvou mobilizací roku 1938. Dnešní armáda ČR, mj. s ohledem na snahu mladých mužů vyhnout se vojenské službě, vidí svůj cíl v profesionalizaci vojska; čas, kdy bylo svrchovanou ctí za vlast umírat, je ten tam!

TGM (znovu to zdůrazněme) jako původem napůl Slovák neformálně utužil jednotu mezi českým a slovenským národem. Že nebylo všechno ideální, muselo být patrno přinejmenším od politické a státoprávní krize roku 1938. „Slovenské národní povstání“ (1944) se ovšem odehrávalo znovu pod čs. prapory. Ústavněprávní poměry po roce 1945 svým asymetrickým modelem dávaly tušit jistou bezradnost nad dědictvím let 1938-45 i mocenské tlaky za scénou (jak Beneše, tak i z Moskvy). Tzv. „Pražské jaro“ bylo vnímáno zcela jinak v českých zemích (politická a hospodářská reforma) a naprosto odlišně na Slovensku (ústavněprávní a národní svébytnost). Obdobné rozdíly byly nápadně artikulovány také po roce 1989, ještě za společné „federace“.[18)] Po rozpadu čs. federace byl symbol „28. X. 1918“ ve SR oficiálně zcela ignorován, a i když byl původní prapor ČSR nakonec bezúplatně ponechán pro ČR, nikdo v ČR (kromě veřejných úřadů) ho v den státního svátku nevyvěšuje. Mezi paradoxa dneška patří, že mladí Češi začínají mít potíže s porozuměním slovenštině, a Slováci usazení v ČR přitom úředně nemají statut deklarované menšiny (aniž by oň usilovali). V ČR trvá dodnes bezstarostná nedbalost k praktickému názvu státu pro mezinárodní úzus: „Czech“ ani „Tschechien“ není přiměřeně rovno zatím ne dost oblíbenému výrazu „Česko“.[19)] (Pražáci i Slováci často říkají „v Čechách“, i když mají na mysli stát, ČR.[20)])

Masaryk jako státník byl vždy proti rutinérství v politice. Pokud si byl jist, že je třeba řešit nějaký problém, ujasňoval si jej nejdřív jeho studiem, teoreticky, získáváním potřebných informací a jejich konfrontací se zodpovědnými činiteli či přímo v terénu. Pro Masaryka se politika měla uskutečňovat jako svého druhu „filosofie“ (tj. **závazná norma na mravním základě**). Nesnášel kocourkovskou/hulvátovskou malost a šejdířství. Tomu jsou dnešní „pragmatismus dne“ a televizní exhibicionismus na hony vzdáleny. Samozřejmě též naopak: TGM jako kdyby pocházel ze zcela jiného světa, když si uvědomíme, že **jeho vnitřní jistoty politika vzešly z jeho potřeby věřit v nesmrtelnou duši**. Ovšemže také zároveň tato spirituálně vnímaná jistota o trans-cendentních hodnotách navodila jeho navenek neokázalou nebojácnost (samozřejmě mimo pletichy politického boje), spojenou jak s pokorou, tak i hrdostí občana a člověka.[21)] Vnuká se z paměti jeho „Nebát se a nekrást!“. Jak je to vzdáleno postojům a aktivitám naší převažující politiky v průběhu času po Masarykově smrti![22)]

Pokud jde o připravenost ČR pro integraci do EU, naše reakce na podněty a připomínky z EU bývá spíše úzkoprse vztahovačná než střízlivá a žádoucně vnímající odvozenou roli ČR jako případného uchazeče.

V širších souvislostech nám TGM odkázal vnímání lidské přirozenosti jako svéprávné hodnoty, se zázemím demokratických mocenských struktur, se zřetelem k sociálním jistotám (tehdy ještě s ostrým sociálně-třídním, skupinově a jazykově ozvláštněným akcentem). **Kdeže máme zárodky občanské společnosti dnes?**

6. (V jakém průmětu se Masaryk vnímal sám?)

Pokračujme tím druhým zřetelem, vnímaným Masarykem jako pregnantní heslo „Ježíš, ne Caesar!“, anebo jako životní kritérium „sub specie aeterni“ (ne-li dokonce v augustinovské podobě „Civitas Dei“, tedy „obce boží“!).

Při určitém zjednodušení lze tvrdit, že v Čechách

je srovnatelně mnohem laičtější nábožensko-politické klima než na Moravě. (To vše bez ohledu na současné snahy obnovit na Staroměstském náměstí v Praze mariánský morový sloup, který tam byl zničen jako údajný symbol předchozího režimu 3. listopadu 1918.) Za 41 let přímé komunistické nadvlády v ČSR, resp. ČSSR, se stával život stále laičtějším, k náboženství navenek očividně vlažným. Oživení křesťanské víry a dalších věr po r. 1989 je ovšem nápadné a neoddiskutovatelné. Ale ani na přelomu tisíciletí neformulují křesťansky cítící politikové ČR svá desiderata z potřeby věřit v nesmrtelnou duši, jako tomu bylo ještě u Masaryka.[23)]

Součástí právě zmíněného životního hodnotového kritéria u Masaryka vždy zároveň bylo, že ani jako odborník/filosof si neusnadňoval problematiku zúžením zorného pole a jeho odosobněnou traktací. Do českého prostředí „netradičně" vnesl angloamerické podněty, anebo příkladně konfrontoval v průmětu na Evropu ruskou kulturu, jež lákala svou psychologickou hloubkou. Jako filosof nezůstával v zajetí pouhé spekulativní a „katedrové" tradice. Napsáním *Konkrétné logiky* hleděl uplatnit tolik potřebný nadhled nad jednotlivými speciálními disciplínami a **pokoušel se o celostnou vizi lidského poznání (jako výzvy i údělu)**.

Hned od počátku své profesionální dráhy Masaryk projevoval nápadný zájem o živé problémy současnosti a o jejich adekvátní interpretaci. A nejen to; nešlo mu o pouhé (byť metodou netradiční) stanovení diagnózy: směřoval zároveň ke stanovení možností žádoucí terapie. Takto se objevně prezentoval tiskem už svou monografií o sebevražednosti (r. 1881) a fakticky by měl být uznáván za jednoho ze zakladatelů moderní (kvantifikující) sociologie.[24)] V tomto ohledu stojí za uvedení, že tento problém je setrvalý v rámci EU dodnes.[25)] Jestliže Masaryk shledával, že tu svou roli v jeho době sehrávala také snížená autorita náboženské víry, pak dnes je uvažovaná situace tím horší, že od vzniku tzv. postmoderní vlny v 60. letech 20. století přibývá stoupenců životní nezakotvenosti, kteří kromě protestu vůči autoritě „otců" nesmlouvavě postavili za svůj cíl „užívání života" (včetně – bez zábran – sexu a drog).

Masaryk měl nutkavou potřebu ženu vnímat jako životní družku; zároveň jako manžel v rámci rodiny, se zodpovědnou láskou vůči partnerce; spolu s jistotou, že nemá jít o rovnoprávnost „právní", ale životní[26)]. Dnes se principy rodiny nezdají být dostatečně „svaté". Pokud se v nich uchovávala patriarchální tradice, té bylo před půl stoletím (masovým zapojením žen do pracovního procesu) odzvoněno. V rámci „sexuální revoluce" také „láska" pozbyla na hodnotě (neboť až příliš často je redukována jen na pouhé sexuální techniky a dosažení orgasmu).

Masaryk „jako člověk" nebyl zahleděn do sebe a své minulosti, nezdůrazňoval své „já".[27)] Svým zjevem byl (bez ohledu na nápadnou prostotu v oblékání) noblesní; z vnitřní potřeby vyjadřoval se kultivovaně.[28)] **Je-li nutno konat, považoval riziko (s osobním nasazením) za součást „věci".** V tomto směru jsou jeho intervence v hrdelních procesech nebo jeho neokázalé, leč zásadové postoje v odboji stále hodny naší vděčné paměti.[29)]

7. (Zůstává tu s námi jen mlžný stín?)

Od roku 1990 přibylo v našem státě soch TGM, byly obnoveny názvy ulic a náměstí po TGM, záslužnou práci koná pražský Ústav TGM, Masarykovo muzeum v Hodoníně nebo Kabinet TGM při FF MU, atd. Ale jak se zřejmě zdá po řadě poznámek tohoto referátu, celkové rozpětí sledovaného času nás až příliš vzdálilo od některých (ne-li většiny?) konotací Masarykovy záslužné osobnosti a jeho pronikavě nutkavého díla.

Je asi nutno připustit, že

- od našeho – středoevropského – dneška je až příliš vzdálená problematika národní a státní nezávislosti (jež je „bytostně" s Masarykovým působením spojená; a to jsme nedávno ještě sami prošli další – a jak se zdá, pak po březnu 1939, atd., v lednu 1993 poslední – zkouškou **při rozpadu jím odkázaného dědictví, ČSR**; přitom – paradoxně – „balkánské" problémy jsou vůči nám stále poměrně nedaleko);
- literární odkaz TGM – kromě obdivuhodné jasnozřivosti v četných ohledech – má význam víceméně už jen historický; **vždyť kolik jen Masarykových přístupů k interpretaci reality nutně bylo „historicky podmíněných", a tedy kdožví zda vůbec na dnešek aplikovatelných** (včetně oné o věčnost opřené morálky)?
- přitom ač již uplynulo téměř 3/4 století od ono-

ho Čapkova proroctví uvedeného výchozím mottem této stati, v mezinárodně významných slovnících vedle Husa a Komenského stále zůstává a zůstal – jakoby do třetice – právě TGM; a to všechno přesto, **že doma těch jubilejních 150 let od narození myslitele a státníka valně** (až na ty povinné věnce k jeho sochám) v širším kontextu **vnímáno nebylo**;

- máme-li za to, že biologickými danostmi není vyčerpán koncept člověka (takže z nich rozhodně nezaštítíme žádné relevantní lidské hodnoty[30]), pak dnešní svět přesto – se svéráznou pragmatikou „všedních dní" – **uvízl víceméně ve vybubnovávané konzumní posedlosti a v individualizovaném přitakání „chlebu a hrám"**;
- pokud jde o obecné politické vize, ze života „velké politiky" se prakticky vytratily a nahradil je **prakticismus, avanturismus a kariérismus, pokud možno přezírající běžné normy slušnosti a zodpovědnosti.** [31]

Dvě poznámky k předchozímu:

Ještě Karel Čapek citoval TGM jako „Great Old Man of Europe" (což bych si teď dovolil přeložit jako „Velký starý pán Evropy")[32]. Dnes (v říjnu 2000), načasováno k stoletému výročí po začátku „hilsneriády", sjeli se do Polné skini, aby demonstrovali proti TGM. O nějakém dramatičtějším a obecně vnímaném šoku (a odpovídající rozhoř- čené reakci na tuto událost) v širší veřejnosti českého státu nevím. (Jako kdyby srovnatelně mělo jít o nějakou dnešní negativní odezvu třeba na nějaký mravně a občansky závažný postoj Perikleův v antických Athénách, neboť kdo by se vzrušoval něčím, co už dávno patří jen do zažloutlých listů dějin?)

Na den 28. října 2000 připravila ČT2 pořad, v němž bylo vzpomenuto osobnosti TGM. Bylo v něm vidět nakašírovanou siluetu postavy, kráčející někam s podlomenými koleny, nahrbenými rameny, plandavou bluzou... Tak nějak vypadá podle současných tvůrců optických iluzí k 82. výročí vzniku republiky její zakladatel, který byl proslulý příslovečnou vzpřímeností své postavy („jako svíčka") a „sokolováním".[33]

8. (Copak tu není stále s námi zneklidňující poselství Masarykových životních postojů a zásad?)

Zdá se tedy, že toho pro dnešek (ne-li pro zítřek) z Masarykova politického či literárního odkazu jen málo zbývá. Pak ale – že by ku podivu? (a přece jen?) – stále mezi námi zůstává **OSOBNÍ PŘÍKLAD ŽIVOTA**, života angažovaného, odpovědného, statečného, života bez frází, emočně bohatého, života plného obdivu k hrdinství a práci druhých (za nímž sám nezůstával pozadu!).

Uvědomme si vlastní skromnou osobní zkušenost s učiteli ze školních let. Kolik všelijakých vědomostí jsme jejich prostřednictvím zvládli! Po nějaké době se nám přesto všem bez výjimky podařilo v konkrétní podobě zapomenout většinu toho, co nás naši učitelé **věcně** učili. Ale pokud byli osobnostmi, pamatujeme si, **jací byli a jak se nám projevovali**. Zde platí to staré latinské, že *exempla trahunt, non verba* (že nikoli slova, ale příklady táhnou). Ten **Masarykův příklad, nepateticky lákající k následování,** ten tu zůstat mohl, a také tu snad (jen pro pamětníky?) zůstal. Zůstal tu tím **zaujetím pro opravdovost ve vztazích k lidem, k práci, k roli člověka na tomto světě, k zodpovědnosti za budoucnost (a to jak osobní, tak i národa a státu)**.

Nezapomínejme, s jakou houževnatostí se posléze vypracoval z kovářského učně na docenta ve Vídni a profesora pražské univerzity (na její tehdy zrovna obnovené české větvi). Nespokojil se pouhou registrací dobové problematiky; monograficky zpracoval jak „českou" otázku, tak „otázku sociální", a rovněž tak problematiku „světové revoluce" (nebo „Nové Evropy" či závažný fenomén Ruska). Pro české poměry zůstala nedoceněna (protože náležitě a včas nepoznána) na svou dobu jedinečná *Konkrétná logika* Masaryka-filosofa. Zřejmě nebyl pouhým paběrkujícím eklektikem, za jakého ho mnozí přezíravě a opakovaně označovali. Rovněž nezapomínejme, jak byl vždy hotov – bez ohledu na možná osobní rizika – bojovat za pravdu; a v době, kdy jiní už byli pár let na zaslouženém odpočinku, vydal se do ciziny, aby se vrátil domů jako prezident nového středoevropského státu, který zůstal v obtížném čase meziválečného dvacetiletí **jedinou oázou demokracie** (s velmi slušným průmyslovým standardem a stabilní měnou) **ve Střední Evropě**.

Takže raději ještě jednou: Máme-li (po onom „kalném ránu" ze září 1937) zůstat odkazu TGM věrni[34], nejde tu na prvním místě o papouškování jeho myš-

lenek či dat z jeho života, ale o **ONO VŽDY ZNEKLIDŇUJÍCÍ POSELSTVÍ JEHO ŽIVOTNÍCH POSTOJŮ A ZÁSAD, JEŽ SE VTĚLOVALY V NEOKÁZALÉ, ALE DALEKOSÁHLÉ ČINY**, přitom vždy s mravním podtextem, založeným na vnitřní potřebě **konat ve shodě s nesmlouvavým svědomím**, v širším spektru zodpovědné humanity, provázené láskou k bližnímu, a ovšem s respektem k pravdě. V tomto ohledu – i když už zapomínáme na nejednu jím udělenou lekci, **jsouce opájeni závratnými novotami na té stále strmější exponenciále vědeckého, technického, sociálního a kulturního vývoje – kéž bychom přesto uměli zůstat, svou životní praxí, jeho vděčnými žáky...**

(14. 11. 2000)

Poznámky:

*) Zpracováno pro VIII. ročník hodonínského tématického semináře se záhlavím „T. G. Masaryk na přelomu tisíciletí" (15. 11. 2000). – Název stati je – při jisté metaforičnosti – vědomě paradoxní: běžně stíny tlumí světlo, rozostřují kontury, matou při vytyčování směru; ačkoli nečekaný stín může též varovat, a je-li za soumraku připomenutím dříve vyorané brázdy, ještě tím nezaručí radost sklizně a dožínek. Takto obrazně chci hned na počátku tohoto příspěvku vyjádřit svůj odstup od těch „masarykovců", kteří mentorským papouškováním pouze parazitují na jeho textech, aniž by bylo patrno, co je přitom osobně oslovilo pro život, ať už vlastní, anebo navíc jako jisté poselství pro širší společenství.

1) Není zcela nadbytečné hned uvést, že v dotčené větě druhé uvedení výrazu „odkaz" uvozovky uplatňuje **jako prostředek citace**, kdežto výchozí jeho uvedení shora v textu signalizuje předpokládaná **významová možná různočtení** uvozovkovaného výrazu. (Právě tak uvozovkami opatřený přívlastek „postmoderní" shora dále v textu téže věty má naznačit, že jeho autor nepovažuje postmodernismus za obecnou, ne-li konečnou a autentickou filosofii dneška.) – V tomto významotvorném rozlišení budou uvozovky uplatněny v celé stati.

2) Píši „Střední Evropa", s „velkým S", neboť výraz pro tento prostor vnímám nikoli jako pouhé orientační zeměpisné označení, nýbrž jej pojímám geopoliticky, a pak jako název, který je pojmově v přesahu vůči prostorovým souřadnicím.

3) Březen 1939, květen 1945, únor 1948, srpen 1968, listopad 1989 jsou „zlomovými" testovacími okamžiky. Po 1. 1. 1993 (též ve vazbě na postupně stále pozitivnější ohlas působení Visegrádského uskupení a na možné vyhlídky integrace celého středoevrop-ského prostoru do EU) se postupně vytvářejí podmínky k opětnému politickému sbližování Čechů a Slováků, jež ovšem navodí konsensus shora. (Prý jen asi 20 % obyvatel SR bylo pro likvidaci federativního uspořádání s ČR.)

4) Ačkoli většina následujícího materiálu může být směrodatná také pro uvažujícího Slováka, omezím své zřetele pro zítřek na ČR.

5) Pokud (podle jednoho, relativně preferenčního počítání) připisujeme do začátku našeho – křesťanského – letopočtu 3771 „biblických" let, k roku 1850 by lidstvo této naší Země mělo ke svému (a tohoto „Vesmíru") počátku jen pouhých zhruba pět a půl tisíce let. Samotným dějinám lidstva (jako písemně a v dochovaných hmotných památkách registrovaným svědectvím) by za těchto předpokladů předcházel jen poměrně malý zlomek blíže nepodchyceného času. To samozřejmě znamená pro sebedůvěru člověka (případně i pro jeho poslání na světě) mnoho. Sám důvěřivě předpokládaný Stvořitel světa byl takto lidem (totiž jeho křesťanské části) důvěrně blízko; alespoň v čase, v němž také časoprostorově evidentnější doklady zakalkulovaného božího zájmu o lidstvo – založené na interpretaci Ježíšova poselství – nebyly křiklavě vzdáleny časově naznačeným biblickým počátkům. Takže svět byl jaksi cele „po ruce" a doprovodně bez mučivých problémů, jež by zpochybňovaly člověka jako boží výtvor. Také v tom trojčlenění „realita boží před stvořením světa – život lidí **v slzavém údolí** – věčná spása či věčné zatracení" byly obě meze „pozemskosti" k sobě a k vznešenosti božského majestátu nadějně a příslibně blízko. (Víceméně jedině geologové začali mít závažné problémy s datací. Ale ani nejsmělejší odhady z počátku druhé poloviny 19. století ještě nepočítaly pro dějiny Země řádově víc než s desítkami milionů let.)

6) Tehdejší Vesmír je stále ještě koperníkovsky malý a domácký, s blíže nerozlišovanou Mléčnou drahou jako neidentifikovanou statickou kulisou. Měřit vzdálenosti ke hvězdám ještě nebylo technicky proveditelné (tím méně to bylo možné pro jiné galaxie, o jejichž existenci a vzdálenosti vně naší galaxie hvězdáři zatím kolem r. 1850 neměli tušení).

7) Jde o čas s nejistotami/rozpaky/strachem, ale i možná s nejistými nadějemi spojenými se začátkem nového millénnia (volím zde pravopis, jenž chce grafikou respektovat latinský původ slova, spolu se zdomácnělou diakritikou, pokud jde o značení samohláskových délek). Výraz „globalizace" byl opatřen uvozovkami, neboť jeho význam je nejednoznačný; zahrnuje představy o celosvětově propojené a organizované nadstátní společnosti, směřující od optimistických koncepcí až ke krajní skepsi nad nadstátně se projevujícími „kapitalistickými" zájmy maximalizovat zisky. (Ten „kapitalismus" už má ovšem málo společného s jeho Marxovou charakteristikou.)

8) Každé „vyprávění" je jen výběrem (vůči mnohem bohatší, a adekvátně nepostižitelné realitě), a pak jako podmíněné preferencemi autora je zároveň jistou „deformací". (Jistá přibližnost a zjednodušení k tomu doprovodně patří.)

9) Malým písmenem bude pokaždé ve sledovaných oblastech zamýšlen (zhruba) čas k r. 1900, velkým písmenem naopak čas finalizující rokem 2000. Pro stručnost nejsou vždy výslovně uváděny všechny srovnávací parametry, lze-li očekávat, že si je čtenář může domyslet. Že těch položek je zrovna 20, je náhoda.

10) Ve stavu plasmatu přestává v rámci atomového jádra soudržnost kvarků s gluony.

11) Tj. ve zcela představivosti se vymykajících rozměrech 10^{-9} m (jinak řečeno: 1 miliontina mm)!

12) Nikdy předtím se nemohly podařit tak dalekosáhlé majetkové přesuny jako na konci 20. století. (G. Soros během jediného dne promyšlenou operací na finančních trzích získal na úkor Anglické banky celou miliardu dolarů.)

13) Je výhodnější vědět o někom, kdo to či ono za zajímavou cenu produkuje, a zprostředkovat se zájemcem o produkt komerční kontakt, než to dělat sám.

14) Stať byla dopsána 14. 11. 2000.

15) K. Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem,* Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 497-8.

16) Předpokládané „župy" za I. republiky vůbec nevznikly!

17) Nechť je mi prominuto, že jsem to napsal takto; neboť na okamžité zavedení spolkového státu („federace" s autonomními republikami) nebyly dozajista po převratu z r. 1918 přiměřené podmínky.

18) Z české strany směrem do budoucna orientovaný cudný pokus o ideový projekt „dvojdomku“ se nedočkal na Slovensku mediálně příznivého přijetí. Ve SR ústy některých činitelů byli Češi směrem do minulosti (po r. 1918) dokonce vnímáni jako „okupanti“. (Půl milionu přistěhovalých Čechů na Slovensku po převratu r. 1918 je fakt; je ale nicméně rovněž fakt, že Slovákům nebylo předtím půl století pod maďarskou nadvládou umožňováno získávat přijatelné vzdělání v mateřštině, takže jim chyběli ve všech oblastech vlastní odborníci.)

19) Anglický výraz „Czech“ na dresech sportovců (ale i na výrobcích z ČR) působí na mě tísnivě. Ten nápis jen označuje Čecha, není puncem pro státní přináležitost (jako by jí ani nebylo!); **takovým nápisem vybavené dresy by docela dobře obstály i za Rakousko-Uherska!** (Tohle bylo původně psáno na podzim roku 2000. S politováním konstatuji, že týmiž trapnými dresy se prezentují na mezinárodních kolbištích sportovci ČR dosud, tj. ještě na podzim roku 2003!)

20) Koncept a tradice Moravy a Slezska byly převálcovány už dřívějšími hranicemi ještě „socialistických“ tzv. „krajů“. Čechy zeměpisně hraničí s Jihomoravským krajem kousek na sever od Letovic a na jih od Moravské Třebové! (Pokusy po r. 1989 s nově vyhlašovanou koncepcí „moravského jazyka“ byly ovšem kontraproduktivní.)

21) Viz *Hovory*, cit. v pozn. 15, str. 461.

22) Samozřejmě neidealizujme: jeden z pěti „mužů 28. října“ J. Stříbrný byl např. později zapleten do skandální aféry. Jenže pokud nechceme jít příliš daleko do minulosti (rozkrádání majetků a jejich převody v průběhu třicetileté války), pak kdy jindy bylo možno bezostyšně parazitovat na důvěřivosti lidí, nedostatcích legislativy atd., než právě při privatizacích po r. 1989?

23) Viz text v V. části této stati, 3. odst. od konce.

24) Jako „klasický“ iniciátor tohoto typu sociologie bývá citován Francouz Durkheim, jehož práce o sebevražednosti ale vyšla o 16 let později, teprve roku 1897!

25) Sebevražednost je jednou ze tří hlavních příčin úmrtí u 15- až 24-letých (v této kategorii nejvíc ve Francii, kde celkem v průměru na AIDS ročně umírá 2 200 osob, na silnicích 8 000, a sebevraždou ještě o polovinu víc, 12 000 lidí). V Dánsku připadá dokonce 31,6 (ve Francii je to „jen“ 18) sebevražd na 100 000 obyv.!

26) Zde aspoň z již citovaných *Hovorů*, str. 442.

27) Zde cit. *Hovory*, str. 553, resp. 434-5.

28) *Hovory*, str. 435 („Slovo je věc vážná“) a str. 446 (jazyk má být „pěkný“ a “vzdělaný“).

29) Jak tohle všechno u nás erodovalo, vymyká se nyní bližšímu popisu. Už jen to klima justičních vražd 50. let, potupné podpisy pod tzv. Moskevský protokol z r. 1968, anebo po r. 1989 zametání zodpovědnosti za aféry pod koberec, nedostatek „politické vůle“ k zajištění právního prostředí pro privatizaci, zjevný cynismus vůči autoritě spojený s pohrdáním vůči zásadám občanské společnosti, vzájemná neúcta spojená s neúctou k faktům, přezíravé pěstování vlastního „image“, bezostyšná honba za penězi (třeba i za cenu podvodů), atd...

30) Např. ani Masarykovy *Ideály humanitní*.

31) Ačkoli by politika měla patřit mezi nejušlechtilejší lidské aktivity, náročně spojujíc intelekt vynikajících tvůrčích osobností s charakterem, a dávajíc smysl kolektivnímu životu a zprostředkovávajíc řadu významných hodnot osobnímu životu jeho jednotli-vých členů. Vzpomeňme tu na antický řecký ideál *areté*, propojující moudrost s uměřeností, odvahou a spravedlností, tak jak to znal Masaryk z Platóna!

32) Zde cit. *Hovory*, str. 454.

33) Ať mi odpustí herec, jenž tuto postavu ztvárnil (byl jím Svatopluk Beneš). **To režie svůj úkol nezvládla!**

34) Zde parafrázuji společně slova básníkova (J. Seiferta ze sbírky *Osm dní*) a politikova (E. Beneše z projevu nad Masarykovou rakví).

(E2) Evoluce, či revoluce, jako média „spásonosného“ řešení sociální otázky

1. Kulisy zrodu Marxovy artikulace sociálního problému

Žádné spásonosným zrakem navozené (tedy ani ne utopické, či jinak „konečné“) řešení sociální otázky neexistuje. Osobní nevíra autora tohoto příspěvku v diskontinuitní spásná řešení nemá daleko ke známé „konzervativní“ pozici Burkeově z konce 18. století (a tváří tvář Velké francouzské revoluci). Jako problém „novověký“ byla sociální otázka zřejmě nastolena a horečně řešena – jako programové heslo „rovnosti“ – teprve ve Francouzské revoluci (1789). Díky marxismu byla tato „sociální“ otázka přeformulována v polovině 19. století (1848) a zůstala jako program sociální emancipace dělnické třídy takto nastolena nejméně do 1. světové války. Koncepce tzv. „sociálního státu“ (výslovně artikulovaného v Německu již roku 1871!) je konkurenční evoluční variantou revolučně zaměřených programů obecně po celé 20. století; jinak lze mluvit – přinejmenším od Říjnové revoluce 1917 – o antitezi sociáldemokratismu a komunismu. Od samého začátku 21. století se zdá, jako kdyby inovační artikulací a kooptací náboženského kódu získala sociální otázka zcela novou (a evroamerickou perspektivu přesahující) naléhavost.[1)]

Dílo *Otázka sociální* T. G. Masaryka budeme v tomto kontextu považovat za jedinečně motivovanou příležitost k aktualizované jeho reflexi. Sám text *Otázky sociální* je nesporně plodem všestranné osobní zkušenosti a obdivuhodné vnímavosti jeho autora na pozadí jeho prostoročasu; případné životní zkušenosti jeho potenciálního interpreta, nacházejícího se – v odstupu několika generací – v jiných časoprostorových souřadnicích, by neměly uvíznout v pouhých citacích z Masarykova díla; nýbrž mohly by snad vést k pokusu analyzovat patrné konotace dalšího vývoje tzv. „sociální otázky“ nebo aspoň na ně poukázat „pro naši dobu“ (jak o to ostatně šlo i Masarykovi; viz dále v textu).

Uvažme především, že autor *Otázky sociální* se narodil před jeden a půl stoletím, zhruba v době, kdy byl napsán základní text marxismu, *Komunistický manifest*. Masarykova kritika marxismu pak byla napsána celé století před naší současností. A mějme na paměti, že dnes, po dvou světových válkách, po čtyři a půl desetiletí trvající studené válce a nedávném šokujícím útoku fundamentalisticky zaštítěného terorismu[2)] bude zřejmě obtížné adekvátně hledat původní akcenty Masarykova spisu. Spíše než v pokusu o případnou interpretaci Masarykova textu svou povinnost a optimální přínos vidím v transpozici některých jím tehdy tušených a analyzovaných problémů směrem k dnešku. Mám za to, že právě problém disjunktivně pojaté alternativy mezi revolucí a evolucí je klíčovým jak pro marxistickou variantu (tzv. „revolučního") socialismu, tak pro jeho Masarykovu kritiku.

Marxismus v podobě tzv. historického materialismu zdůrazňoval základní roli ekonomických vztahů pro vztahy ostatní. Za analýzu asymetričnosti ekonomické informace získal Joseph E. Stiglitz (s dalšími dvěma laureáty) Nobelovu cenu za ekonomii pro rok 2001; přičemž nejen naše zákonodárství setrvale hřeší na ignorování tohoto faktu. Umberto Eco nedávno časopisecky[3)] opětně kladl důraz na to, jak jsou lidé zakořeněni; přičemž Mary Midgleyová s odstupem pouhých dvou týdnů[4)] nabádala, abychom korigovali tzv. „sobecký gen"[5)] směrem ke komplexnímu zodpovědnému přemýšlení o lidských problémech. V prestižním *Economist*u (také teď, v listopadu 2001[6)]) Peter Drucker formuloval svou důvěru v hodnotu a možnosti intelektuálního rozvoje v současnosti, s refrénem, že „v poznání tkví všechno" („knowledge is all"). Těchto několik blíže nerozváděných a jen kuse naznačených námětů možná aspoň trochu naznačuje, že od marxistického schématu o ekonomické základně a kulturní a institucionální nadstavbě se dostalo současné vidění souvislostí do zcela jiné perspektivy (citlivě předjímané v poloze „sub specie aeternitatis"[7)] i Masarykem!).

Zrovna tak heslovitě bych chtěl navíc poznamenat, že ještě celé 19. století – v jehož půli se zrodil jak *Komunistický manifest*, tak Tomáš Masaryk – zůstávalo pod ochranným štítem „pax Britannica", jistého navenek relativního míru zaštítěného Velkou Británií. V čase 1. světové války a po ní intenzivně cítili možnost ohrožení stávající západní civilizace/kultury dva myslitelé, Spengler a Toynbee.[8)] Na konci 20. století pak Fukuyama vyjádřil ještě víru v konec stávajících dějin, a to na základě rekonstituce sociálního řádu kapitalistického (navenek údajně „liberálního") Západu (1992)[9)]; naopak Fukuyamův bývalý učitel Huntington varoval před možným střetem civilizací (1993)[10)]. Jako kdyby po událostech z 11. září 2001 získaly názorové koncepce obou posléze zmíněných sociálních filosofů na nečekané aktuálnosti.[11)] Na rozdíl od právě uvedených dvou Američanů třetí, Benjamin R. Barber píše o "pravdě moci" (2001) a o tom, že historie je dvousečný meč.[12)] Asi bychom také neměli zapomínat na to, že ještě nedávno časopis *Time* konstatoval, že teď je „americký čas"[13)].

Ještě jedno další předznamenání bych rád pro obtížně představitelné klima Masarykova času uvedl. V době, kdy se Masaryk narodil (r. 1850), žili lidé evroamerické kultury stále ještě ve statickém světě (bez ohledu na nečekanou smršť napoleonských válek na prahu 19. století; koneckonců pod patronátem britské diplomacie byl po těchto válkách víceméně zakonzervován předchozí stav). Ani „revoluční rok 1848" neznamenal dramatické změny sociálního řádu, bez ohledu na výchozí naděje, které probouzel. Krátce nato (r. 1859) vznikla – od pradávna ustálené představy šokující – Darwinova evoluční teorie. Důvěru v racionalitu člověka a doprovodný optimismus narušila až 1. světová válka (bezvýchodnou a zničující zákopovou válkou i poválečnými sociálními a ekonomickými zmatky). Ještě před 2. světovou válkou zůstával život lidí v Evropě ve stínu té hrozné světové války předchozí. Od prvých „singrovek" (1851)[14)] jako kdyby se toho za sto let ve víceméně rukodělně-průmyslové výrobě ještě mnoho nezměnilo; a to přesto, že na sklonku 2. světové války byla na světě atomová bomba a prvé – zatím ještě poměrně „těžkopádné" – komputery. V poločase oněch let mezi 1850-1950 vznikla Masarykova ***Otázka sociální***. Přitom až v druhé půli 20. století začal poměrně strmý vývoj technický, vědecký a informační, který lze nazvat exponenciálním.[15)]

2. *Otázka sociální* na prahu 20. století a její další vlny

Konečně se vracím (byť jen heslovitě) přímo k *Otázce sociální*. Masarykovi v ní šlo o význam marxismu „pro naši dobu a speciálně pro řešení otázky sociální".[16)] Vyzdvihl (často nedoceňovaný) etický

význam Marxova *Kapitálu*, což zformuloval tak, že svět a perspektivy socialismu byly marxismem na přelomu 19. a 20. století vnímány z hlediska „veliké hmotné a duševní bídy velikých mas".[17] Zároveň Masaryk neopomněl zdůraznit, že marxismem očekávaný lék, tedy deklarativně roku 1848 vyhlašovanou sociální revoluci, nakonec (roku 1895) nepovažoval za adekvátní řešení sociální otázky ani sám Engels. Tehdy ve svém úvodu k Marxovým *Třídním bojům ve Francii* Engels poznamenal, že roku 1848 spolu s Marxem žili oba v iluzi, když očekávali světovou hospodářskou krizi jako roznětku pro sociální revoluci. Masaryk v tomto kontextu parafrázuje Engelsovo přiznání, že ***„[v]šecky posavadní revoluce byly podle Engelse revolucemi minorit; i tam, kde majorita pomáhala, stalo se to, vědomě nebo nevědomě, v zájmu minority. Revoluce zvrhaly minoritu panující, aby na její místo dosedla k panství minorita jiná."***[18] Pravdivost tohoto pozdního Engelsova (Masarykem podtrženého) zjištění byla až příliš krutě ověřena praxí leninismu po Říjnové revoluci a zrůdnostmi stalinského režimu, který tuto praxi dále neblaze rozvinul; o hrůzné ideologii tzv. zostřování třídního boje (posléze okatě dokladovaném krvavými obětmi rafinovaně namířenými do vlastních řad) ani nemluvě. Masaryk tudíž na přelomu *fin de siècle* (tj. na prahu do 20. století; 1898-99, kdy *Otázka sociální* vyšla) především bilancuje zpětně půl století vývoje marxismu jako revolučního hnutí a odkazuje na jeho ideové a praktické slabiny. Zároveň už tehdy hleděl s obdivuhodnou (a v tomto směru stěží očekávanou) předvídavostí vpřed; ten následující citát by si jistě vzhledem k našemu prvnímu čs. odboji (reprezentovaném právě T. G. Masarykem) a k celkovým poměrům během první poloviny 20. století zasloužil delší komentář: „Tím, že byla všude zavedena všeobecná povinnost vojenská, stala se nemožnou každá válka mimo válku světovou..."[19]

Problematika revoluce je teoreticky především exponována jako vztah jejích stoupenců ke státu a k jeho roli ve společnosti.[20] Ještě v 30. letech 19. století, tedy krátce před oním „revolučním rokem 1848", v tehdy ekonomicky nejrozvinutější zemi – v Anglii – jak dělnické hnutí, tak i jasnozřivější část tehdejší tzv. buržoazie („liberálové") byly orientovány reformně. Marxismus se jako „revoluční" učení stavěl od počátku jako „vědecký" socialismus a jako racionální program politiky.[21] O půl století později Bernstein (r. 1899) se pokusil představit socialismus teoreticky už jen jako „hnutí", nikoli též jako soubor konečných (revolučních) cílů.[22] V takovém pařeništi tradic a případných pokusů o jejich revizi vznikla Masarykova *Otázka sociální.*

V tomto kontextu bychom si měli znovu připomenout[23], že kolem počátků 20. století bylo v Evropě stále ještě nejpočetnější sociální třídou rolnictvo; a druhou co do své početnosti služebnictvo. Dělnická třída byla svou početností až na místě třetím. Po 1. světové válce se značně snížila početnost služebnictva; ve 2. světové válce vstoupila do pracovního procesu masově žena.

Na konci 20. století zmizelo ve vyspělých státech jako početně relevantní sociální třída rolnictvo a velmi výrazně se posiluje na úkor všech ostatních hospodářských sektorů sektor služeb (včetně markantně rostoucího podílu na DPH). Ani před sto lety relativně homogenní dělnická třída nezůstala pracovně a sociálně beze změn; nyní vzrostly požadavky na její kvalifikaci a značně se zvýšil podíl automaticky a počítačově řízených pracovních procesů. Nekvalifikovaní mají teď na trhu práce krajně nepříznivé podmínky k uplatnění. V evroamerické civilizaci rovněž přestává být v posledních desetiletích navenek stabilní status rodiny.

Pokud jde o praxi marxismu, ten se v důsledku událostí navozených 1. světovou válkou rozštěpil na dvě (a pak celkem tři) základní větve. Ta „západní" větev – jako „evoluční" – může být nazvána „sociálně-demokratickou" (současně jakoby dědičkou II. internacionály); ta – „pořížnová" – frazeologií „revoluční" (a „bolševická") by se měla nazývat „komunistickou" (a její mezinárodní agenturou se stala III. internacionála, jíž pak měla o deset let později začít zčásti konkurovat trockistická „Tři a půltá"). O jistých rozpacích nad samotnou praxí „komunismu" svědčí mj. i jeho – Gramscim poněkud schizofrenně formulovaná – charakteristika jako hnutí, v němž je spojen pesimismus intelektu s optimismem vůle.

Pokud jde o teorii marxismu (a neuvažujeme-li okamžitě o relativně sterilním a dogmatickém leninismu ve verzi Stalinově), pak by zřejmě za Masarykova východiska (časově, a blíže k nám) sahaly tři vývojové vlny: po 1. světové válce kritická škola „frankfurtská" (od r. 1923); před rokem 1968 tzv. levý heideggerovci (nejvýznamněji zřejmě Althusser), ale i reformní úsilí Oty Šika u nás; a od začátku 80. let tzv. „analytický" marxismus (Cohen, Elster, Breuner, Przeworski); mimo tyto „vlny" bychom tu zřejmě měli též uvést tzv. „tržní socialismus" Davida Millera (1989), celou americkou „sentimentální levici" od Hobsbawma po

Chomského, a ovšemže i rozmanité náběhy k projektům tzv. sociálně-tržního hospodářství (v ČR jak v 60. letech, tak značně nesměle hledáním „třetí cesty" ještě na počátku roku 1990; později už jen spíš verbálně než přímo nějakým konkrétním projektem, a bez teoreticky důvěryhodné průpravy).

Při našem případném zvažování „místa" Masarykovy *Otázky sociální* v kontextu naší současnosti (je-li kriteriálně taková otázka dostatečně adresná!) bychom také neměli ponechat stranou fakt, že jsme se na konci 20. století (s přesahem do dnešních dnů) střetávali se zcela jinými „nacionalismy" a státními doktrínami v Evropě, než tomu bylo před sto lety, v době sepisování tohoto Masarykova kritického díla. S počátky stále těsnější integrace Evropské unie po roce 1989 se začíná měnit role státu i pro Střední Evropu. Po víc než čtyřiceti letech „komunismu" se rodí zcela nové podmínky pro státní i regionální existenci vzájemně se integrujících součástí nového úctyhodného ekonomicko-politického – sociálně rovněž provázaného – evropského geopoliticky sjednocovaného prostoru. Je samozřejmé, že s takovou zcela historicky nevídanou formou nadnárodní a nadstátní integrace (ostatně Masarykem kýženě tušené pro budoucnost Evropy už koncem 1. světové války v textu *Nové Evropy*) souvisí také naprosto neprověřené problémy fungování nové (a přitom kéž by úsporné!) centrální správy a žádoucího rozdělení hospodářských a sociálních rizik na mnohem větším teritoriu, naštěstí s tradičně dobře vyvinutými technologiemi a pracovně výkonným obyvatelstvem. Zatím nikdo ještě není schopen předejmout spolehlivý recept pro Evropu na dobu kolem roku 2040, kdy se má – sociálně nadmíru závažně relevantní – poměr produktivně činného obyvatelstva vůči důchodcům změnit ze stávajícího únosného poměru 4 : 1 změnit v kritický 2 : 1.[23bis)]

3. Vývojové fáze „sociálního státu"

S přihlédnutím ke shora naznačeným poznámkám bychom neměli v tomto kontextu nechat stranou problematiku tzv. „sociálního státu" („welfare state"). Má totiž těsnou vazbu jak na případnou časově podmíněnou nosnost marxismu, tak na výrazně se tehdy (k době kolem roku 1900) už profilující dobové sociálně-politické zázemí Masarykovy kritiky marxismu v jeho *Otázce sociální*.

O „sociálním státu" dnes[24)] hovoříme tehdy, když je institucí prezentující pro všechny své občany (bez ohledu na jejich sociální postavení) tzv. „sociální síť", tj. když solidárně zabezpečuje život jedince proti extrémním existenčním nástrahám v dětství i ve stáří, v nemoci, v nezaměstnanosti, spolu s únosným přístupem k bydlení a ke kulturním potřebám (včetně vzdělání). Lze zároveň říci, že se tak děje na základě uplatnění víceméně egalitářského principu, tj. bez ohledu na dosažené výsledky vlastní činnosti/práce (v kapitalistickém státě progresivním zdaněním vyšších příjmů a jejich redistribucí). Stát jako kdyby takto zastával roli patrona a intervenujícího „opatrovníka".[25)] Stát zároveň takto shora modeluje – svou problematickou, ne-li fiktivní „optimalizací" – podmínky sociálního smíru.

Až v 19. století se kapitalismus začal výrazněji šířit po Evropě. Spolu s tímto industriálním vývojem buďto vznikala nová města nebo dosavadní centra počtem svého obyvatelstva nebývale rostla. Podmínky k rozvoji kapitalismu se začaly vytvářet v Rakousku teprve koncem 18. století (po r. 1781), když došlo k osobnímu uvolnění přebytečných/nemajetných pracovníků od zemědělské půdy. Jak přibývalo obyvatelstva (zvláště ve městech!), rostla také potřeba textilií a kolem horních toků řek se rozvinul zvláště textilní průmysl, s výrazným podílem ruční práce. Počínající strojnická výroba v 19. století rovněž musela počítat s vysokým podílem vynaložené fyzické námahy. Teprve v průběhu druhé poloviny 19. století (na pozadí stále většího významu páry jako pohonné síly ve výrobním procesu) se pomalu začaly rodit stále úporněji artikulované požadavky dělnictva na zajištění stále šíře koncipovaných „práv"; ovšemže spolu s paralelně probíhajícím neustálým bojem o „spravedlivou", ne-li aspoň „minimální" mzdu.

Posléze dotčené náměty staví před nás (nejen pro onen dávný čas, nýbrž i dnes!) problém definice „minimální mzdy" (a toho, co za ni) a jaké „potřeby" odpovídají tzv. „životnímu minimu", se samozřejmým přihlédnutím k tomu, jaká rizika (pro zdraví, v případě nemoci a stáří, v nezaměstnanosti) pomůže překonat případné sociální zákonodárství. V tomto ohledu by mohlo být zajímavé (ne-li často překvapující), v jakém sledu byla uplatněna základní občanská práva a rozmanité formy sociálního aj. pojištění.

Všeobecné volební právo pro muže nejdříve bylo zavedeno ve Francii (1848) a v USA (1860: ovšem jen pro „bílé"!); později např. v Německu (1871: spolu se vznikem císařství), v Rakousku (po nepokojích, 1907), ve Velké Británii (kupodivu až 1918!). Volební právo obecné, tedy i pro ženy, bylo nejdříve zavedeno na Novém Zélandě (New Zealand, od 1893) a ve Finsku (od 1907); později např. v Rakousku (od 1919), v USA (od 1920), ve Velké Británii (od 1928), ve Francii (teprve od 1945!).

Porovnejme to teď **s pojištěním a jinými sociálními požitky**: Pojištění proti úrazu bylo zavedeno nejdříve v Německu (ve stejném roce 1871 jako všeobecné volební právo pro muže!), zdravotní pojištění rovněž v Německu (v r. 1883), penzijní pojištění také nejdřív v Německu (už v roce 1889!). Pojištění v nezaměstnanosti poprvé bylo vyhlášeno ve Francii (r. 1905). Rodinné přídavky byly nejdřív zavedeny v Rakousku (r. 1921).

Sám výraz **„welfare"** byl ražen roku 1911 Williamem Beveridgem[26] a jeho definiční/významové zázemí se poměrně rychle – během několika desetiletí – celkem třikrát změnilo. S určitou licencí by zřejmě bylo možné **výchozí stadium** „sociálního státu" (jako „social welfare"), Tomassonem časově vymezené neurčitě na **období „před 1. světovou válkou"**[27] , rozšířit jejími – pro jednotlivé státy ovšem odlišnými – začátky až zhruba do druhé půle 19. století. Pokud jde o Británii, pakliže se za její „liberální věk" považují léta mezi 1851 až 1914[28], měli bychom (s určitou licencí) ono výchozí stadium státního zájmu o chudinu rozšířit nejméně na celou druhou polovinu 19. století. Pokud jde o Německo, tam dozajista (a zřejmě neproblematicky) by to první stadium počínalo rokem 1871. V tomto ohledu také koncem 19. století jak marxismus, tak jeho kritika tkví svými – tehdy aktuálními – kořeny v oné shora vytčené první fázi „social welfare"; pod tlakem zdola se uskutečňovalo sociálním zákonodárstvím sociálně zajištěnými třídami „pro chudé" (pro ty „zdola"). Je tudíž snáz pochopitelné, že pak v době přelomu kalendáře do 20. století začaly vznikat v rámci marxismu rozmanité reformní tendence (zleva nazvané „revizionistickými"), koneckonců navozené už pozdním Engelsem, jak se o tom zmínil v *Otázce sociální* sám Masaryk (což tu bylo ostatně uvedeno shora v tomto textu).

Jako **druhou fázi** „social welfare" bychom pak (spolu s Tomassonem) vyčlenili **období mezi oběma světovými válkami**. To je charakterizováno jako požadavek už ne převážně (a preventivně) zprava, nýbrž výrazně (a nepřehlédnutelně) zleva, byť stále z hlediska cílenosti – „pro chudé". Výjimky potvrzují pravidlo: zákon o „sociálním pojištění" byl v USA vyhlášen až roku 1935 (a stále ještě – v amerických podmínkách – „zprava", za prezidenta Roosevelta; ovšem pod silně levicově artikulovaným tlakem „zdola"). V SSSR stát ovšem spíše než potřeby chudiny svým zákonodárstvím pouze zajišťoval sociální síť pro pracovní proces. Švédsko se stalo svými „welfare" aktivitami možným vzorem dvakrát; svou cestou z krize roku 1929, a pak znovu po 2. světové válce (vytvořením sociální sítě, s velmi progresivním zdaněním vyšších příjmů).

Třetí fáze „social welfare" (v Tomassonově citovaném pojetí) je charakterizována jako v **období po 2. světové válce** solidárně spojená starost pravice i levice o celkové zvýšení sociálního standardu „nejen pro samotné chudé"[29]. Výrazně to bylo zřejmé hned po skončení války, když v řadě západoevropských zemí levicový program se stal výrazem tužeb v početně tehdy stále se rozšiřující tzv. „nižší střední třídě" (s nepopíratelnými „shovívavými sympatiemi" nebo aspoň koncesemi také v majetnějších vrstvách).

Výraz „public welfare" navíc (ne-li především; kromě oněch právě zmíněných motivačních směrovek) zdůrazňuje, že jde o sociální politiku státu, nikoli soukromou charitativní iniciativu. Richard Titmuss[30] vnímá pod uvedeným termínem tři složky: sociální (tj. služby), daňovou (tj. rodinné přídavky), zaměstnaneckou (tj. podporu prostřednictvím zaměstnavatele, např. při úmrtí).

Pokud jde o výše zmíněnou „třetí fázi" podmínek pro tzv. „social welfare", znovu zdůrazněme, že výrazný posun ve vnímání a hodnocení sociálně-politického klimatu nastal právě po 2. světové válce; nejdřív v Evropě a na indickém subkontinentu, a zhruba s odstupem deseti let v zatím tehdy koloniální Africe. Přitom kupodivu zůstávaly velmi dlouho po válce relativně nízké mzdy, s jistou expanzí sociálních výhod pro závisle pracující (a s rozostřením sociálních bariér, včetně vzniku tzv. „bílých límečků"). Od začátku 70. let pak přibývaly problémy jak pro chudé, tak i pro dosavadní tzv. střední třídu (která se vnitřně začala štěpit, ba navíc ještě k tomu silněji polarizovat).[31] Na západě Evropy se tehdy navíc objevili tzv. „Gastarbeiteři", v zemích „socialismu" pak ještě silněji v rámci rovnostářského uspořádání živořila tzv. „pracující inteligence". Přitom podle tabulek OECD[32], jestliže se úroveň HDP během 20 let (mezi 1965-1985) dostala

na 200 %, pak sociální výdaje za stejnou dobu vzrostly až skoro na celých 370 %; což **svědčí o málem zdvojnásobené intenzitě úsilí o sociální smír** za pouhých dvacet let. Krátce nato došlo skoro současně k pádu většiny socialistických států, a tam pak – po kratším šilhání reformovaných (levicově, ba často pořád ještě přímo marxisticky orientovaných) intelektuálů uvažujících ještě o tzv. „třetí cestě" – posléze jako většinový kurs převládl program „návratu" jakoby k "předválečnému" kapitalismu.[33)]

Je otázkou, zda bychom v naší současnosti neměli výše citovanou třídílnou stratifikaci **konečně časově inovovat, rozšířením o čtvrtou fázi**, přihlížející k celosvětové situaci **koncem 20. a začátkem 21. století**. Pak by zřejmě bylo třeba počítat se zcela novým těžištním rozložením sociálních vrstev, včetně podmínek pro jejich uplatnění.

V rozvinuté evroamerické civilizaci jako kdyby se za posledních 30 let 20. století technicky a intelektuálně připravila zcela kvalitativně nová situace. Stále větší napětí působí to, že progresivně rostoucí počet stále kvalitnějších výrobků na trhu zajišťuje stále méně výrobců (zato na vyšší úrovni kvalifikačních schopností); díky stále sílící mezinárodní konkurenci se prosadí jen vyšší produktivita práce. Spolu s tím absolutně přibývá nekvalifikovaných bez práce; ti pak hledají práci stále hůř.[34)] Dramaticky poklesl donedávna ještě pořád imponující podíl průmyslové výroby na HDP; již se s ním vyrovnává stále rostoucí podíl služeb.[35)] Vědět, kdo kde co může efektivněji vyrobit nebo dodat, skýtá zhruba rovnocenný výnos jako samotné zboží; už samotná informace se stala výhodným zbožím. Informace (je-li nová, bezkonkurenční) se dokáže kapitalizovat; nezná mezí, jelikož cestuje nejen snáz než zboží, ale dokonce mnohem snáz než peníze. Navíc díky tomu, že zatím stále ještě je vzdělání dostupno relativně skoro všem, umožňuje tato nová situace připraveným mobilitu směrem nahoru (samozřejmě spolu s tím, že také zároveň zvyšuje rizika ztráty výsluní pro všechny méně ostražité či čiperné). Statistiky v tomto směru varují, že **nepřehlédnutelně nastává odliv z dřívější (sympaticky silné) střední třídy**, a to menší měrou „nahoru", převážně však směrem „dolů". Posílení počtu méně existenčně zajištěných lidí v příštích letech se dále zvýší následkem zcela dříve nečekaného pohybu v demografické struktuře evropského obyvatelstva: pokud dnes zajišťují důchod každého penzisty ještě čtyři lidé v pracovním procesu, během několika desítek let se očekává, že budou jen dva. Do té doby se musí najít schůdný a přijatelně fungující „mechanismus" a instituce, jež by dřívější či dosavadní sociální síť „welfare state" doplnily.

Snad se hodí k této charakteristice ještě dodat, že také k celkovému vyhodnocení aktuální situace patří **snižující se role odborových organizací** v procesu zápasu o zajištění tzv. sociálních práv závisle pracujících. Před sto lety např. stály odbory USA za svým státem při podporování volného obchodu; zrovna tak státotvorně se naučila reagovat v Německu sociálně-demokratická strana během čtyř desetiletí před 1. světovou válkou.[36)] Na přelomu času do „třetího tisíciletí" se dnes oslabené odbory v USA bojí globalizace zrovna tak, jako jsou v Německu mezi pracujícími jisté obavy z integrující se Evropské unie; v obou případech jako zjevného původce možných rizik hrozících ztrátou práce (vinou možného přesunu kapitálu do zemí s levnější pracovní silou; takže bez ohledu na dříve proklamovaná – a respektovaná – práva svobodného trhu začíná se v uvedených zemích rodit **neoprotekcionismus.**[37)]

4. „Welfare" jako kompromis i kýžená naděje

Všimněme si problematiky tzv. „sociálního státu" ještě z jiného zorného úhlu (a neztraťme ze zřetele východiska Masarykovy obdivuhodně důkladné kritiky marxismu z doby před zhruba stoletím).

Marxem pojatý stát byl odvozen z ekonomických vztahů. Ty vztahy byly jím interpretovány jako institucionální konzervace třídně zakotveného vykořisťování. Takový stát se automaticky a nutně stal překážkou – že by přiměřeného? – sociálního vyrovnání. Pak ovšem ani parlamentarismus nemůže znamenat přijatelnou transformaci společenského řádu; státní aparát nadále podle marxistického pojetí ztělesňuje zájmy vládnoucích tříd (a víceméně daný stav, „konzervující" jejich sílu). Je-li tu navíc jako směrovka pro ty „chudé" zformulovaný (komunistický) ideál „Každému podle jeho potřeb!", vyplývá z toho nutně (tudíž „zákonitě", že?) odstranění takového státu, který je překážkou realizace vytýčeného ideálu.[38)]

Přitom všude, kde posléze došlo k industrializaci, tam zároveň a postupně nastal odliv obyvatelstva

z venkova a díky sílící urbanizaci se začal neodvratně měnit také životní styl stále většího počtu obyvatel. Industrializace navodila potřebu relativně zdatné (a poněkud gramotné) pracovní síly; s cyklickými riziky pro její uplatnění (krize). **Postupně také sílila potřeba „středního" článku k řízení výroby** (jež se posléze stalo východiskem ke vzniku střední třídy a „bílých límečků"). Vnitřní trh v industriálně zaměřených státech změnil svůj charakter: oslabil se dříve převažující agrárně samozásobitelský princip, vzrostla poptávka po zboží splňujícím vyšší nároky, sám trh rozšířil svůj dosah i mimo městskou populaci. Také se začala – se zprvu valně nevnímanou nižší porodností – postupně snižovat dětská úmrtnost a se zlepšující se zdravotní péčí počal se zvyšovat i průměrný věk. Viditelné začátky tohoto procesu byly určitě navozeny na přechodu 19. století do dvacátého i v Rakousko-Uhersku.

Spolu s právě letmo nastíněnými trendy také vzrostly požadavky na centralizaci a byrokratizaci vládních mocí, možnosti lepšího využití techniky pro vyšší účinnost zbraní (ale také v průměru možnost uplatnit vyšší počet přiměřeněji kvalifikovaných mužů k jejich obsluze), diferencovanější potřeba služeb (včetně rychlejší a pravidelnější komunikace). V takových poměrech rovněž snáz expandovaly případné sociální nebo politické požadavky. Dávno přestalo být požadavkem dne mít individuálně možnost pouze v novém prostředí prodat svou pracovní sílu; stále naléhavěji šlo o solidárně pociťované zajištění touhy mít práci a vyhnout se riziku propuštění z práce nebo existenčním rizikům doprovázejícím stáří. Na přelomu času do 20. století, ještě v podmínkách agrárně-průmyslového státu (s převahou venkovského obyvatelstva a početně druhou nejvýznamnější skupinou, služebnictvem), klasický kapitalismus pouze nedobrovolně ustupoval tlaku poměrů „zdola". Systém „welfare" jako relativně přijatelný rámec pro státně zaštítěné sociální jistoty **byl kompromisním výsledkem tlaku dělnictva** (sociálně-demokratického hnutí) na jejich vyhlášení a postupné rozšiřování; **zároveň byl cenou sociálního smíru a umožňoval stále větší výkonnost industrializace**. Samozřejmě že tento systém zároveň znamenal adresnou (a racionální) humanizaci společenských vztahů; zcela otupoval původní revoluční poselství *Komunistického manifestu*, čímž prakticky činil reformě založenou argumentaci *Otázky sociální* ještě účinnější.[39)]

Pokud vnímáme „welfare" jako typický výraz kompromisů mezi kapitálem a organizovaným politickým hnutím dělnictva v období před 1. světovou válkou (jehož konstruktivním teoretickým vyjádřením je svým způsobem rovněž Masarykova *Otázka sociální*), pak v celém zbývajícím čase 20. století (zhruba hned od roku 1917) můžeme pozorovat řadu proměn programu „sociálního státu", připouštějících jejich další vnitřní rozčlenění (jak to bylo již naznačeno výše). Pro období po 2. světové válce bylo příznačné, že ač se „welfare" nesnáší s tržní ekonomikou, díky expanzi poválečné ekonomiky a doprovodné (ne-li přímo katalyzátorsky fungující) popularitě socialismu[40)] kupodivu nebyly sociální výbušninou ani relativně nízké mzdy, ani stále dlouhá pracovní doba[41)]; přerozdělovací mechanismy tu přece očividně zajišťovaly celou řadu nových dávek a podpor, včetně snazšího přístupu ke vzdělání a ke zdravotní péči. Není div, že třídní vědomí dělnictva postupně klesalo.[42)]

Jestliže si připomeneme popularitu keynesiánských programů z meziválečné doby a z počátků doby poválečné (po roce 1945), pak ji můžeme vnímat jako významnou součást shora reformně pojaté ekonomické politiky (kapitalistického) státu, která chtěla v zájmu odvrácení krizových jevů (se závažným dopadem na pracovní příležitosti) regulovat pracovní trh veřejnými zakázkami. Tento přístup zajisté byl vnímán sociálně-demokratickými stranami se sympatiemi. Vůči takto pojatému programu státní intervence v ekonomice se brzy po válce ukázala jako kontraproduktivní rostoucí internacionalizace ekonomiky i politiky v západní Evropě. Když potom v 60. letech 20. století – s dalším markantním růstem světové ekonomiky – začaly výrazně růst mzdy, expandovala také nabídka zboží (sortimentem i kvalitou), a zvyšovaly se **možnosti prostřednictvím státu** získávat spolu s vyššími sazbami stávajících sociálních dávek četné nové výhody.

V uvedené době se markantně zvýšila mezinárodní výměna zboží, značně vzrostl význam služeb, ve výkonných ekonomikách začaly postupně stále více chybět síly na nekvalifikované práce. **Princip konvenčně tradované myšlenky na realizaci „welfare state" – adresované směrem k bezprostředním „výrobcům" – ztratil živnou půdu.** (Kupodivu mezi sympatizanty sociálně-demokratického hnutí ještě na počátku 90. let 20. století jako kdyby byla pociťována potřeba tuto ideu znovu vzkřísit.) Zároveň bychom ovšem měli také zaznamenat fakt, že v méně výkonných ekonomikách ve zmíněném období (tj. počína-

je oněmi 60. lety, s přibývající naléhavostí) přibývalo nezaměstnaných, s nedostatečně strukturovanou a dotovanou sociální sítí.

Do toho všeho posléze teprve nedávno vpadl politický pád většiny tzv. socialistických států.[43] Pokud uvažujeme o tom, že v ČR ČSSD realizuje politiku spíše pragmaticky oportunní než „revizionisticko-marxisticky" (a „dělnicky") programovou, pak **pro toto politické uskupení déle než století žijící otázky nastolené projektem „sociálního státu" jsou už neadresné (nemají-li mít účel pouze agitačně-propagační)**. Šlo tu latentně – dřív v západní Evropě než u nás – převážně o dvě otázky: Jakou pozici (politiku) má vůči tzv. „dělnické straně" zastávat stát; a jakou roli má v dnešním státě sehrát sociálně-demokratická (už dávno ne jen „dělnická") strana.

Potom by tu – zdá se, že pouze odvozeně – zbývala pro nás jedině otázka, **jaké nové sociální možnosti skýtá lidem rozvinutý (globalizující se) kapitalismus**; a zda je reformovatelný tak, aby až příliš křiklavě nenavozoval podmínky k dalšímu početnímu zředění předtím tak silné „střední třídy", na účet sílící malé skupiny super-boháčů a dnes bohužel stále rostoucího počtu obyvatelstva na hranici chudoby, či dokonce nejednou pod ní.[44]

5. Je tu nový (spásonosný) revoluční manifest?

Když toho tak málo zbylo jako dědictví po reformních sociálních programech minulosti, možná že zbývá zeptat se, zda přece jenom na té bipolární vidlici politických cest nezbyly nějaké další podněty aspoň pro revoluční program sto let po *Otázce sociální* a sto padesát let po *Komunistickém manifestu.*

Takový, jako „radikální" vyhlašovaný program, má snad představovat nedávno vyšlá kniha Michaela Hardta a Antonia Negriho, s názvem *Empire*[45], dokonce prý v humanitních oborech vyplňující předtím zející prázdné místo[46]. Když Harvardské univerzitní nakladatelství oznamovalo, že zrovna vyšlo paperbackové vydání (teď to jsou zrovna dva měsíce[47]), při uvádění titulu zároveň deklarovalo, že titul je rovněž „vizionářským dílem politické filosofie, novým *Komunistickým manifestem*"[48]. Zní to dost zvláštně, když o pár řádků výše citovaný text konstatoval, že „Marx je málo k užitku, když přihlédneme k tomu, jakými nástroji byl kapitalismus nově vybaven a jak byl znovu posílen pomocí Nového údělu"[49]; navíc autory zaštítil ujištěním, že oba svrchovanou měrou spoléhají na demokracii, zaštítěnou americkou Ústavou. Už tato dvě posléze uvedená tvrzení se nikterak nerýmují s meritem původního *Komunistického manifestu*, k němuž by měl být *Empire* přirovnáván. Také u tak stránkovým rozsahem rozlehlého titulu, jakým je *Empire*, překvapí (má-li jít o dílo „postmarxistické" nebo „postfordistické"), že se na problémy tzv. ekonomické základny přiměřeně neodvolává.

Výraz „Empire" je v textu uváděn vždy velkým písmenem, zřejmě na doklad toho, že jde o globálně založenou instituci (přičemž jakoby nový výraz pro „globalizaci" zároveň takto podchycuje už vznikající novou formu suverenity). **Na „dialektickém" protipólu Impéria stojí „množství"** (anglicky „multitude"), citované s malým písmenem, jež ovšem nenachází rovnocenného adresáta tak, jako to bylo v případě Marxova a Engelsova „proletariátu" z roku 1848. Byla-li existence socialismu vnímána na pozadí národních států (v rámci určitých hranic), pak Impérium je bez hranic[50] a bez centra (není tu k dispozici na zteč žádný Zimní palác!). Zároveň instituce Impéria jako kdyby svou existencí naznačovala „konec dějin" obdobně jako Fukuyama (1992). Jako kdyby Impérium bylo paradigmaticky vrcholem (a koncem) vývoje ve všech sociálních důsledcích, **včetně své inovačně artikulované „biosíly"**[51], tj. té síly, která má moc nad životem, a tu mají v Impériu prostředky masově-komunikačních technologií. Impérium má jako **„postindustriální" fenomén** obrovskou destrukční sílu; leč má být vnímáno jako síla osvobozující (a mírová). Dokonce jsou chudí v textu knihy přirovnáni k „bohu na zemi", kromě řady dalších náběhů k nábožensky pojatým metaforám.[52]

Velebení knižního titulu *Empire* v USA jako málem misijního politologického činu získává zvláštní příchuť po 11. září 2001; neboť jeden z autorů, A. Negri, si nyní odpykává v Itálii trest za svou teroristickou činnost v 70. letech (přičemž zakládal maoistickou skupinu už roku 1963). Autoři svou knihou sice vyzývají „do zbraně", ale jak to má netradičně anonymní „množství" provést a na základě jakého programu, k tomu bližší a **konkrétní návod chybí**. Ta kniha přitom – bez ohledu na svůj stránkový rozsah a zdánlivě

velmi odtažitou tématiku – zmizela ve svém 1. vydání z knihkupeckých pultů nečekaně rychle. Také „Impérium“ se podle názoru obou autorů „materializuje“ před našima očima. Že by byla na spadnutí revoluce? A to jako revoluce onoho anonymního „množství“, jež bylo údajně stvořeno jakousi biopolitikou?

6. Je co bilancovat? – Věcný a střízlivý TGM, anebo *Impérium?*

Kruh se nám v našich úvahách uzavřel. Východisko k celé této úvaze bylo dáno Masarykovou *Otázkou sociální*, reagující tehdy, na konci 19. století (1898-99), 50 let po vzniku Marxova a Engelsova *Komunistického manifestu*, nanejvýš aktuálně na marxisticky pojaté řešení sociální otázky. Sto let po Masarykovi, ve zcela nových sociálně-ekonomických a politických podmínkách, vyšla teď kniha – jakoby v uhrančivém stínu právě onoho, teď už po jednom a půl století jaksi „antikvárního“ *Komunistického manifestu* – která budí nicméně překvapivě slušný publicistický rozruch. **Svou fundovaností má ovšem *Empire* daleko k Masarykově *Otázce sociální*; že zároveň sociální naléhavost vlastního textu není (přes zdánlivě sugestivní frazeologii) dostatečně adresná, bylo dalším závažným argumentem autorovi této úvahy, aby upustil od případné „srovnávací studie“ o obou citovaných knihách.** Rozhodně bylo užitečnější věnovat pozornost onomu stu let vývoje „sociální otázky“ (zvláště v kontextu problematiky „social welfare“[53]); poukaz na „hit“ s názvem *Empire* pak pouze ilustruje, **jak problematicky jsou někteří autoři připraveni podat řešení současných sociálních problémů, pokud stále ještě cítí potřebu – byť kriticky – „oprašovat“ starý (že by stále „komunistický“?) odkaz z „revolučního roku 1848“...**

V právě uvedeném smyslu je v obdobných případech stále nadmíru prospěšné poukazovat na Masarykovu kritiku a podněty z jeho *Otázky sociální* (a ovšem i z dalších spisů). Neboť by se opravdu nemělo zapomínat na to, že tzv. „revoluční cesta“ byla **na živo zkoušena po řadu desetiletí** (pomineme-li Pařížskou komunu, pak od listopadu 1917 v Rusku; a v dalších zemích po 2. světové válce) **až do konce 80. let**; a tento experiment (jak je obecně známo) vícekráte v průběhu času vykazoval symptomy očividné neúspěšnosti (počínaje hladomory hned po občanské válce v SSSR, násilnou kolektivizací, cyklem zrůdných justičních vražd ve 30. letech tamtéž; včetně masakru sovětskými tanky tzv. „Maďarských událostí“ z r. 1956, násilnou likvidací „Pražského jara“ z r. 1968, nevraživě shůry sledovaným polským hnutím „Solidarita“ z r. 1980 a posléze vším, co následovalo v tzv. „socialistickém táboře“ po pádu Berlínské zdi z r. 1989). Dokonce **i reformní „sociálně-demokratické“ recepty (vesměs spojované buď s projekty typu „welfare state“, anebo zčásti – a čistě ekonomicky – s [neo]key-nesiánským programem) jsou dnes (kolem roku 2001) většinou vnímány jako už neaktuální**.[53bis]

Přesto: jako kdyby zase – po 150 letech – byl na dosah nějaký, teď už konečně (že by?) „globální komunismus“... (navíc opřený o sociologicky vágní, a tudíž obtížně adresné „množství“, jež je vytčeno jako „produktivní, tvůrčí subjektivita globalizace“[54]). A jako kdyby přitom navíc bylo rovněž tak (zřejmě kouzelným proutkem) na dosah globálně-kolektivní vlastnictví zdrojů medializovaných informací, jejich cirkulace a tak – zřejmě totalitně uzurpované – interpretace. Učinit dnes při pokusech o řešení „sociální otázky“ dva kroky vzad nezaručuje automaticky získání adekvátních podkladů ke stanovení odpovídajících parametrů k onomu případnému prvnímu uspokojivému (že by „globalizačnímu“?) kroku vpřed.

Ovšem, **vracet se k Masarykovi jako ke vzoru, jak vždy znovu vnímat současností artikulované otázky ve vztažné síti současných podmínek k jejich řešení, účelným zřejmě je**. Kéž by toho nesmělým dokladem byla aspoň zčásti i tato úvaha, přestože zatím naznačovala pouze negativně, co takovým východiskem zřejmě není. Jenže už vymést to, oč bychom jinak mohli zbytečně zakopnout, dozajista je – pro začátek – účelné a výchozím způsobem nezbytné.

Poznámky:

1) Sociální otázka v současném muslimském světě se promítá ve čtyřech výrazných polohách, v kulturní, politické, sociálně-ekonomické a náboženské; zástupně je exponována jako problém ohrožené hodnoty vlastní tradice, často artikulované v bezprostředních souvislostech s náboženstvím (protože takto nejsrozumitelněji).

2) Útok z 11. září 2001 připomíná celou svou údajnou motivací

anarchistické aktivity z 19. století.
3) 13. 10. 2001; v *The Guardian* (pod názvem *The Roots of conflict*).
4) V rozhovoru pro *New Scientist* v čísle z 3. 11. 2001.
5) Výraz pochází od Richarda Dawkinse, který o tomto konceptu napsal knihu, jejíž zčásti doplněné druhé vydání vyšlo také v českém překladu. Viz *Sobecký gen*, Mladá fronta, Praha 1998.
6) 6. 11. 2001, zvláštní tématická příloha.
7) *Otázka sociální*, 3. české vyd., Čin, Praha 1946; II. díl, str. 349 (znovu a výrazně též v dalších spisech).
8) O obou se zmiňuji ve své monografii *Filosofií dějin k dějinám filosofie* (Masarykova univerzita, Brno 1992) a nedávno ve stati *Slibuje něco vize millénnia?*, jež vyjde v připravovaném sborníku FÚ AV ČR pod názvem *100 a 1000 let vědy a filosofie.*
9) Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York 1992. Viz i můj příspěvek *The Last Man's Culture–Revisited*, v: *Journal of Interdisciplinary Studies*, vol. X (1998), No.1/2, str. 85-100 nebo *Francis Fukuyama o důvěře jako politické ctnosti,* v SPFFBU B46/1999, str. 133-135.
10) Nejdřív časopisecky ve *Foreign Affairs*, v článku *The Clash of Civilizations?* (léto 1993), posléze v knižní podobě v *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order,* Simon and Schuster, New York 1996; česky jako *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*, Rybka Publ., Praha 2001.
11) O Fukuyamovi a Huntingtonovi vzhledem ke Spenglerovi a Toynbeemu viz opět druhou práci citovanou v pozn. 8. – Huntington a Fukuyama se naposled k problematice současného světa aktuálně vyjádřili v článcích ve speciální čtvrtletní edici časopisu *Newsweek*, Dec. 2001-Febr. 2002, viz Huntingtonův příspěvek *The Age of Muslim Wars*, na str. 6-13; Fukuyamův článek *The Real Enemy* na str. 58-63. (Pozn. před předáním rukopisu do tisku ve sborníku.)
12) *The Truth of Power: Intellectual Affairs in the Clinton White House,* Norton, London 2001.
13) Samozřejmě že mnohem senzitivněji (ale i dramatičtěji?) než časopis okolnosti souvisící s hegemonií USA v současném světě reflektuje svými detailními publikacemi např. americký Institute for National Strategic Studies. Po 11. září 2001 výrazně vzrostla frekvence úvah na téma vztahu USA a ostatního světa (zvláště zda Amerika jej svou sebedůvěrou a životním standardem nedráždí).
14) Šicí stroje firmy Isaaca M. Singera.
15) Píši o tom opakovaně; např. viz v pozn. 8. onu cit. stať v tisku o vizi millénnia.
16) *Otázka sociální*, 3. české vyd., Čin, Praha 1946; I. díl, str. ix.
17) *Ot. soc.,* cit. v pozn. 16; §161, II. díl, str. 356.
18) Tamtéž; §143, II. díl, str. 273. (Ponechal jsem Masarykův pravopis: „zvrhaly".)
19) Tamtéž, §143, II. díl, str. 275. (Menší lokální války jako možný signál větších střetů zůstávají ovšem mimo tuto textem citovanou charakteristiku.) – Na počátku 21. století i v posléze dotčeném ohledu nastávají dramatické změny; mění se povaha většiny lokálních válek, výrazně vzrostla nebezpečí a rizika spojená s masovým zločinem a s terorismem; mj. s ohledem na nové transkontinentální záruky bezpečnosti i pro Střední Evropu také v ČR se chystá profesionalizace její armády.
20) Pomalu přestane zřejmě být zbytečné v tomto ohledu připomínat klasickou práci Leninovu na toto téma, s názvem *Stát a revoluce*, dopsanou v srpnu 1917 a zaměřenou polemicky zvláště proti vůdčímu teoretikovi II. internacionály, Karlu Kautskému.
21) Jako kdyby jen jedním ze „zdrojů" marxismu byl utopický socialismus, jehož utopismem měl zůstat sám marxismus nedotčen. Verbální poukaz na „zákonitý" (a třífá-zový) vývoj společnosti („ve spirále" od beztřídní prvobytně-pospolné společnosti ve stavu setrvalé nouze k beztřídní společnosti distribuující „podle potřeb") jako kdyby automaticky byl – už na rozhraní mezi 19. a 20. stoletím – mimo jakékoli praktické pochybnosti. To se tehdy ještě nevědělo, že přijdou později léta tzv. „reálného socialismu" s neméně reálně se projevujícími setrvalými nedostatky, zaviněnými centrálním „plánováním" veškerého hospodářství; a že koncem 20. století se celý systém pseudosocialistického státního dirigismu – přinejmenším v Evropě – totálně zhroutí.
22) Takhle se vyjádří za Masarykova života význačný britský historik (a čestný doktor řady věhlasných univerzit) Richard H. Tawney ještě roku 1935!
23) Je skutečně zvláštní, že tak málo pozornosti zatím věnovali sociálním přesunům a zvratům v průběhu 20. století ti, kteří se zabývají problematikou marxismu v uvedeném století. Jako kdyby případná životnost nějaké ideologie odvisela především od prezentace určitého typu politiky („policy making"); a jako kdyby nesrovnatelně méně měla co do činění s vyjádřením konkrétních a aktuálních desiderat určitých lidí a jejich (nějak artikulovaných) zájmů. Zdálo by se (ne dost adekvátně, zvláště pro období před 1. světovou válkou), jako kdyby bylo možno ideologie odpreparovat od jejich potenciálních (tím spíše pak aktuálních) adresátů.
23bis) Poznámka z podzimu 2003: Bije do očí, že v tyto dny (polovina listopadu) se dostalo euro vůči dolaru do nikdy předtím nekótovaného a pro euro lichotivého poměru 1 : 1,2! Až na počáteční období uvedení eura na finanční trhy zatím nikdy – až donedávna – nebyla pozice eura vůči dolaru tak relativně „slibná". Neměli bychom ovšem ztrácet ze zřetele rozmanitá závažná fakta. USA díky takovému kursu (dolar je „levný") snáze pronikají na zahraniční trhy (což teď zvlášť potřebují s ohledem na setrvale v posledních letech nepříznivou obchodní bilanci zahraničního trhu). Přitom ale zatím USA mají poměrně nízkou úroveň nezaměstnanosti a pořád příznivý demografický vývoj (tj. rostoucí populaci). Naprotitomu Evropská unie teprve – kéž by nadějně – hledá funkční hospodářsko-politicko-právní integraci pro nový, na jaře 2004 o deset zemí rozšířený celek. Tento celek nemá zatím dostatečně sladěnou ekonomickou výkonnost; zarážející je v některých státech rostoucí (a v dalších setrvale velmi vysoká) nezaměstnanost. Populační křivka je v EU nepříznivá. Dokonce „tahouni" EU, Německo a Francie, už měly potíže v udržení limitujících kritérií, pokud jde o euro-zónu (tj. udržet státní rozpočet v mezích nepřevyšujících 3 % nad vyrovnanou bilanci).
24) Asi by se tu mělo upozornit na to, že **některé termíny poměrně rychle mění svá významová určení**. Zřejmě bychom měli rozlišovat u termínu „sociální stát" minimálně tři funkčně, propagandistickým zacílením a dosahem odlišná stadia. Bude o tom zmínka níže v textu.
25) Jsou ovšem i jiné formy realizace sociální sítě. Např. v rámci oborově organizovaných korporací (víceméně „shora") či pod hlavičkou odborových organizací („zdola"). Ne-li dokonce v rámci interpersonálních vazeb založených na kulturní a sociální tradici místa/rodiny (jako např. uplatněním feudálních ideálů v japonském podnikání).
26) W. Beveridge, už jako lord Beveridge, stál o 30 let později (během 2. světové války) v čele Královské komise, která měla v Británii zavést sociální pojištění a další služby.
27) R. F. Tomasson, ed., *The Welfare State, 1883-1983: Comparative Social Research* (6), Jai Press, London 1983, str. ix.
28) Kenneth O. Morgan, ed., *The Oxford History of Britain,* OUP, Oxford 1984 (1988 paperback, s reedicemi); 9. část, jejímž autorem je H. C. G. Matthew, s názvem „The Liberal Age (1851-1914)", str. 518-581 (vyd. z r. 1990). – Náběhy k onomu „liberalismu" (shora a „zprava") bychom ovšem mohli vztáhnout už k období po roce 1830, což v našem kontextu nelze obšírněji rozvádět. – Poznámka z léta 2003: Viz v této publikaci „Doslov", VIII. a IX. část, a „Dovětek", II. část.
29) Viz cit. d. v pozn. 27, tamtéž na str. ix.
30) Viz odkazy v: Chr. Pierson, *Beyond the Welfare State?* – The Pennsylvania State UP, Univ. Park, Penn., 1991; str. 185, 188, 217.
31) Přitom ještě v druhé polovině 80. let a na počátku 90. let jako kdyby setrvával jistý optimismus nad možnostmi uplatnění myšle-

nek typu „social welfare“. Viz např. Reinhold Biskup, ed., *Partnerschaft in der sozialen Marktwirtschaft: Kooperation statt Konfrontation,* P. Haupt, Bern und Stuttgart 1986; nebo Emmerich Tálos, *Der geforderte Wohlfahrtsstaat*, Löcker Verl., Wien 1992. Kritiku ekonomiky „welfare“, v té podobě, v jaké byla prezentována v tzv. socialistických státech, lze – dnes už klasicky – najít v knize Josepha E. Stiglitze, *Whither Socialism?*, The MIT Press, Cambridge, Mass., and London 1994; zvl. kap. 3, 4, 11, a ovšem závěry v kap. 15-17.

32) Vyd. z roku 1988, str. 13 (v číslech přepočtených na reálné hodnoty).

33) U dynamicky probíhajících procesů, měnících se v kontextu místa, času a kulturních tradic, je koncepce „návratu“ k čemukoli v jeho původní formě stěží představitelná (ne-li věcně nemožná). Pokud jde o projekt „třetí cesty“, pak v poměrech ČSSR po listopadu 1989 vzpomeňme na uskupení s názvem Obroda (existující sice již před zmíněným listopadem, ale teprve pak mající jistý, poněkud širší prostor k propagaci myšlenek určité části tzv. „osmašedesátníků“).

34) Pro tuto situaci lidí víceméně odsouzených žít bez práce (neboť pro případnou rekvalifikaci u nich je málo předpokladů) se začíná objevovat tristní výraz „No Work Culture“, tj. – volně přeloženo – „kultura bez pracovních příležitostí“. Nezapomeňme, že kdysi byla rukodělná výroba základním zdrojem veškeré práce. Uvážíme-li, že v méně průmyslově vyvinutých zemích se zavádí tzv. „„high tech“ zpravidla hned na relativně špičkové úrovni, pak z toho plyne, že se už v takových zemích nenajde okamžitě žádný zprostředkující mezičas pro postupné zaškolování přiměřenějšího počtu středního a nižšího technického personálu; takže se tam sice hned – díky nové produkci „doma“ – maličko rozšíří trh; ovšem pokud jde o samotnou výroku, pak s nároky na mnohem dramatičtější skok celé populace do nových sociálně-ekonomických (a politických!) poměrů. A pokud už k přesunu nějakých aktivit do méně vyspělých zemí vůbec dojde, pak se tak děje na účet kvalifikovaných lidí v těch vyspělých zemích, kteří přijdou o práci (protože náklady na jejich mzdy byly „vysoké“ a v méně vyspělých zemích jsou značně nižší!).

35) V populárních výkladech o trendech v makroekonomice rozvinutého kapitalismu (ale i v důrazu na politické priority artikulovaných tamními politickými stranami) stále dědíme pohled na celkovou strukturu – ale i váhu jednotlivých základních složek – ekonomiky, nemající daleko k modelu z doby před sto lety. „Tahounem“ ekonomiky jako kdyby stále byl především abstraktně uvažovaný zpracovatelský průmysl, bez přiměřeného zřetele na mezinárodní dělbu práce a setrvalou nutnost snižování podílu živé práce (mj. stále novými technologiemi a racionalizací řídicích procesů). Zemědělství rovněž nelze pojímat čistě jen za domácí zdroj potravin a pracovních příležitostí pro nekvalifikované; jeho role v krajinotvorbě zatím nebyla dost doceněna. Ty tradiční „služby“ už několik desetiletí nejsou pouhým obchodem, spolu s dopravou; specifika obchodu s informacemi jako kdyby politickým činitelům zůstávala utajena.

36) Německo bylo deklarováno jako „Wohlfahrts- und Sozialstaat“ (tedy volně přeloženo jako „stát pečující o sociálně slabé a stát respektující sociální hodnoty“).

37) Že takové obavy nemusí být nepodložené, dokládá informace z tisku, že např. jen relativně malý Singapur za evidovaný rok 1999 vyvezl špičkové technologie („high tech“) téměř za $70 miliard!

38) Modelovou hegelovskou triádou je cesta od beztřídní společnosti přes třídní formace až k beztřídní společnosti (na vyšší úrovni spotřeby). Paralelně pak máme v tomto modelu za sebou (je-li stát nástrojem třídního útlaku) prvobytně pospolnou společnost (bez státu), státně organizované útvary (v třídních společnostech, od otrokářských řádů po kapitalismus), a posléze komunistickou společnost (opět – podle výchozích názorů Marxe a Engelse – bez státu; protože mezitím zmizely třídní antagonismy a spolu s nimi utlačovatelské třídy, které by stát jako mocenskou instituci k uskutečnění sociálního útlaku potřebovaly). Pro tzv. přechodné období tzv. „diktatury proletariátu“ (mezi kapitalismem a komunismem) se marxismus časem zaštítil řadou inovačních korektur, které ještě v době sepisování *Otázky sociální* zformulovány nebyly: a) „teorie“ o nejslabším článku imperialistického řetězu (Lenin), b) „teorie“ o tzv. „zostřování třídního boje“ (Stalin); pakliže bychom sem neměli přidat rovněž tzv. „reálný socialismus“.

39) Zde je ovšem třeba vytknout Masarykovu výhradu k centralizačním politickým a hospodářským zásahům; ač jistý (ovšem racionálně podložený) státní dozor také v rámci sociálního reformismu vyžadoval. Viz *Otázka sociální*, cit. d. v pozn. 6a, II. díl, str. 23-24 (§93). Zde výslovným uznáním konkurence **nepřímo naznačil, že se sociální zákonodárství obtížně snáší s tržní ekonomikou**.

40) Svou roli tu sehrálo i „národní“ sebevědomí vítězů té strašné války.

41) Samozřejmě jiné ekonomicko-politické podhoubí pro tento jev bylo ve státech tzv. lidové demokracie, a opět jiné v kapitalistických státech Evropy, mezi nimiž brzy vznikly závažné kooperační hospodářské projekty, směřující také k intenzivnější mezinárodně-politické součinnosti (částečně pod vlivem „studené války“).

42) Viz výše text u pozn. 32 až 33. – Nezapomeňme, že ani neoklasický, ani hypoteticky „tržně-socialistický“ model nekalkulovaly s informacemi o trzích (ani přiměřeně s jejich rolí). Toto „kompetitivní“ paradigma z počátku 50. let 20. století neodpovídá současné úrovni poznatků o rozhodovacích procesech v ekonomice (viz Arrow 1951, Arrow a Debreu 1954; a kritiku těchto pojetí u Stiglitze, cit. d. v pozn. 32).

43) Mezi těmi čtyřmi zbývajícími státy se socialistickým režimem je Čína. Nedávno dosáhla přijetí do WTO (Světové obchodní organizace).

44) Součástí dnešního světa (roku 2001) jsou země, kde denní příjmy na hlavu nepřesahují úroveň $1; nemluvě o dosažitelnosti pitné vody, hygieny a zdravotní péče, vzdělání, spolu–v daných poměrech–se zoufalým nedostatkem pracovních příležitostí (v záp. Africe s nanejvýš křiklavými případy prodeje dětí do otroctví!).

45) Harvard UP, vyšlo r. 2000. (Toto vydání má 478 stran!) – Česky zřejmě nejlíp překládat mezinárodně zdomácnělým výrazem „Impérium“.

46) Jak se vyjádřil jeden z recenzentů v *New York Times*, Emily Eakin (což s povděkem citovala elektronická upoutávka na titul v režii Harvard University Press).

47) Bylo to 30. srpna 2001.

48) www.hup.harvard.edu/Newsroom/pr_empire.html – Též Slavoj Zizek bývá často citován jako autor tohoto přirovnání.

49) Tamtéž, překlad vlastní – M. D.; citovaný Nový úděl spadá do sociálního zákonodárství za prezidenta Roosevelta (zmíněného také výše v textu tohoto příspěvku v rámci úvah o „welfare“).

50) Je to Althusserova „totalita bez uzavření“.

51) Cit. d. v pozn. 45, str. 23: zde je ta „biosíla“ definována jako „forma moci, která usměrňuje sociální život zevnitř“ (překlad vlastní – M. D.).

52) Autoři v závěrečné části své knihy za model komunistické bojovnosti považují horlivost sv. Františka z Assisi a jsou si jisti tím, že být komunistou je slast („joy of being communist“, cit. d. v pozn. 45, str. 413).

53) Nezní nám v uších? Dokonce (mj. v ČR) v inovovaném a vážně artikulovaném znění „tržní sociální stát“?

53bis) Měli bychom vždy znovu při úvahách o „welfare“ zvážit, že v jádru tohoto projektu je centrálně zajišťované přerozdělování, jehož potenciální úspěch může být optimálně zajišťován progresivním zdaňováním; přičemž v současném světě kapitálově silné korporace (či jedinci) se tomu mohou nadmíru účinně bránit radikálním přesunem sídla podnikání do státu s výhodnějšími daňovými sazbami (což je pro účely „welfare“ kontraproduktivní). – Ona legendární „švédská cesta z krize“ na počátku 30. let 20. století (založená na keynesiánské inspiraci) se odehrávala v nesrovnatelně jiných poměrech, než jaké skýtá počínající 21. století. Zdá se, že

dnes neexistuje žádná ultimativně spásná ekonomická doktrína na harmonický (depresemi neovlivňovaný) vývoj ať už jednotlivých států, anebo celého světa s jeho protiklady.

54) Termín „globalizace“ se – jak vidno – může snadno stát „hybnou silou“ **vzájemně protikladných (a systémově vzájemně cizorodých) „-ismů“**.

Přílohy

Z1: „Mnichovské“ kořeny vizí E. Beneše o Stalinově „Rusku“

Z2: Volá odkaz, anebo jenom symbol? (Jan Masaryk 1886-1996)

(Z1) „Mnichovské“ kořeny vizí E. Beneše o Stalinově „Rusku“

Uvozovkami shora v titulu příspěvku chci naznačit hned dvojí: že interpretačním klíčem k této úvaze o vztazích E. Beneše ke Stalinovi bude stigma „Mnichova“ a geopolitická konstanta evropské politiky posledních dvou století – „Rusko“. Neboť sám Beneš spíše než se **Sovětským svazem** kalkuloval se **slovanskou velmocí na Východě**, u níž toleroval specifiku jejího sociálně-politického systému (počítaje od počátku s tím, že je nesporně vojensko-politicky stabilizujícím, ne-li dokonce stabilním zřízením, jež dík očekávaným doprovodným efektům 2. světové války – když posléze propukla – stále intenzivněji vyhodnocoval také jako systém potenciálně inspirující také sociálně-politicky). Toho dokladem jsou jak Benešovy poválečné *Paměti*, tak i další dvě doprovodné knihy vydané jím předtím, *Úvahy o slovanství* a *Demokracie dnes a zítra* (a samozřejmě se to vztahuje i na dokumentárních *Šest let exilu a druhé světové války*). Byl-li tu hned zpočátku charakterizován **fenomén Mnichova jako svého druhu „stigma“** (rozumí se, že Benešovy politiky), pak právě dík tomuto stigmatu lze osvětlit nejeden jinak možná překvapivý Benešův postoj k SSSR nejen po 22. červnu 1941, ale – paradoxně – dokonce před 30. zářím 1938.

Hned zpočátku musím upozornit na jednu další svéráznost tohoto příspěvku. Jeho autor se vědomě omezuje na jedno jediné Benešovo dílo (*Paměti*), přičemž je považuje za právě tak relevantní pro politologické úvahy jako nějaké zatím možná neznámé údaje z archivů.[1)] Součástí dějin (i když nikoli nutně jejich historiografie!) je nejen nějaká informace o historiograficky ověřitelných „faktech“ a procesech, ale musí jí být též dohady o alternativách času, který ještě nenastal. **Každá přítomnost se směrem vpřed větví do potenciálních alternativ**. Filtruje své preference do rozmanitých politických programů a projektů, a to bez ohledu na to, že posléze realitou je jen jedno, ať už jakkoli kompromisní nebo nekompromisní řešení. Právě **tento zřetel zachycující onen potenciální kalkul pro příští čas (s podchycením „danosti“ včerejška) byl vždy signifikantní pro politickou strategii a taktiku dr. Edvarda Beneše**, ať už jako odbojového pracovníka během 1. světové války, anebo jako prezidenta zvenčí ohrožovaného, poté okupovaného a pak znovu osvobozovaného státu. Tzv. **„fakta“ nebyla pro Beneše nikdy čímsi izolovaným** (málem jako „menu“ na talíři současnosti), nýbrž sloužila mu pouze za výchozí stimulaci k hledání přediva, opřeného jak o již ověřené zkušenosti včerejška, tak i o – na tomto základě – potenciálně očekávatelné aplikace zítra.

S přihlédnutím k vytčeným východiskům by se snad mělo dodat ještě to, že E. Beneš netěkal případ od případu vždy k novému hledání všech relevantních parametrů každé „politické úlohy“, ale – obrazně řečeno – **měl své „konstanty“ a „vzorové algoritmy“ k typologickému zobecnění těch úkolů, jejichž řešení hledal**. Vzhledem ke zkušenostem, které během své životní kariéry získal, posilovalo se v něm vědomí, že logická argumentace – propojená s kongeniální diplomacií a vyúsťující ve smluvně zakotvené vzájemné vztahy – může zajistit jak obecně mír, tak speciálně bezpečnost malého státu ve Střední Evropě.[2)] Přitom by se snad mělo dodat ještě to, že Edvard Beneš některá svá „očekávání“ měl promyšlena do té míry, že si byl – po určitých symptomech – některými efekty neochvějně jist. **Týká se to jak fenoménu „Mnichova“ (že jeho konečným řešením bude válka), tak také záruk proti jeho opakování (smlouvou se spolehlivým spojencem).** Je už jen lidské, že přesto některé aspekty vytčené tématiky – spolu s jejím řešením – se s odstupem času jeví sporné (diskutabilní, problematické, vyvolávající další otázky).

Optimální by bylo, kdyby bylo možno doprovodit jednotlivá tvrzení místo odkazů důsledně citacemi. Zároveň lituji, že pro omezenost místa další text této stati zůstane spíše než důkladnou argumentací pouhou (a jen dílčí) ilustrací. Přesto autor doufá, že připomene některé mnohdy opomíjené (a často stále aktuální) souvislosti.

***

V Benešových „Pamětech“ se nejednou můžeme dočíst, že **„jsem věděl“** (že např. – k roku 1935 – SSSR „se stal jedním z největších evropských států průmyslových“, str. 10), nebo že **„počítám“** (roku 1932, že „*krize přijde asi v letech 1936 nebo 1937*“, proloženo E.B., str. 38), atd., s tím, že mnohdy vývoj považoval za **„definitivní“** (např. „k nové sovětské říši“, po roce 1935 a pak i za války k poválečnému lidově demokratickému uspořádání, „na nepopiratelném a definitivním pochodu“, str. 395). Velmi senzitivní sblížení Německa se SSSR těsně před propuknutím 2. světo-

vé války nevedlo u Beneše k revizi jeho postojů vůči Sovětskému svazu. Když pak došlo k napadení SSSR Německem, říká nejen, „jak jsme tento vývoj očekávali" (str. 241), ale na různých pozoruhodných detailech dokládá, že **některé indicie, vztahující se k případné účasti Sovětského svazu v boji proti Německu** (existence čs. vyslanectví v Moskvě až do vánoc 1939, připuštění mise plk. Píky v Moskvě v dubnu 1941, viz str. 220-1 a 223-5), **se Benešovi „*staly... naprostou jistotou*"** (zdůraznil E. B., ale i M. D.; str. 225).

Při určitých konstantách „víry" v standardní postup aktérů politiky Beneš vážil svá očekávání, až ***„staly se mé politické výpočty–po ověření pravděpodobných plánů sovětských – naprostou jistotou"*** (tamtéž, zdůraznil E. B., ale i M. D.). Že šlo vždy o **"kalkul"**, v němž byly potlačovány případné emoce, zdá se být zřejmé také hned z následujícího kontextu reprodukovaných Benešových úvah v rozhovoru s gen. Sikorskim (str. 225-228). Beneš řekl svému hostu „přímo a jasně", že „**musíme počítat** s brzkou účastí Sovětského svazu ve válce proti Německu" a „**podle toho se zařídit**, se Sovětským svazem o vojenském vedení války se dohodnout" a „**svou koncepci celé druhé světové války ve vzájemné shodě mezi sebou upravit**" (str. 225-226, zdůraznil M. D.). Beneš zdůrazňoval **nutnost včasné dohody** se SSSR (viz str. 226 a znovu 228). Reakcí na to ze strany Sikorského bylo, že „*to... by byla pro nás všechny katastrofa*" (v původním textu podtrženo, E. B., str. 226).[3)] U Beneše zřejmě součástí jeho „kalkulu" bylo navíc také to, že – zrovna tak jako po 1 světové válce – také po 2. světové válce očekával další „otřesy politické, sociální a hospodářské" (str. 86), což promítl i do **předjímavě pociťované potřeby jít „změnám revolučního charakteru" aktivně vstříc** (text pozn. na str. 237, z textu pozn. str. 234-237).

Druhá světová válka se prezidentu Benešovi synchronně promítala jak do jejích příčin, tak do jejího vyústění na konci, přičemž obojím se mu připomínal „Mnichov". Mnichovská dohoda reprezentovala – jak to to Beneš cituje nejednou – tzv. „appeasement" (viz str. 34), tj. pošetilým a neadekvátním ustupováním agresorovi umožnit mu později zahájit tak jako tak tím strašnější válku, které se měla původně „dohoda" vyhnout. Ten, kdo před touto válkou sdílel postoje, jaké tehdy zaujímal E. Beneš, „měl zelenou" také v jeho kalkulacích pro poválečné evropské uspořádání. Úhelným kamenem těchto úvah bylo Benešem nejednou uvědomované zjištění, že „před Mnichovem Sovětský svaz byl připraven dostát své smlouvě s Francií a s Československem v případě německého útoku" (str. 191). Z tohoto hlediska jako by smlouva ČSR s SSSR z roku 1935 našla své „logické" vyústění nejdříve událostmi z června 1941 jako „navázáním" tam, „kde to bylo po Mnichově přerušeno" (str. 355), a – což mělo být ještě důležitější a závažnější – zajištěním čs. státní integrity a mezinárodní bezpečnosti s dějinně **Mnichovem takto pozitivně prověřeným partnerem,** tj. Sovětským svazem. (Stěží může uniknout pozornosti Benešovo horoucí přitakání k onomu kollárovskému „dubisku" připomínkou cest z let 1848, 1867 aj., jejichž hodnocení obecně není rozhodně tak jednoznačné. Stačí připomenout Havlíčka nebo Masaryka. A to přesto, a právě proto, že Beneš se na Masaryka v tomto ohledu taky odvolal! Viz str. 355.)

Zřejmě je teď účelné uvést některé obecné „parametry" do myšlenkového sledu této stati. Jak již tu bylo řečeno shora, Beneš po roce 1932 začal mít různá neblahá tušení o tom, co přijde (str. 38) a mezi lety 1936-38 už „přímo hmatal... jak se svět řítí do propasti" (str. 59) a že **posléze k rozhodnému odporu vůči fašismu po prosinci 1937 tu zbývaly už jen dva státy, ČSR a SSSR** (tamtéž, str. 59). Předtím se nepodařilo v Evropě vytvořit záruky bezpečnosti ani mezinárodními dohodami mezi zainteresovanými státy, ani na úrovni Společnosti národů v Ženevě, tím méně dvoustrannými úmluvami. Případná politika evropské „rovnováhy" také neměla naději na úspěch tváří v tvář politice „appeasementu" západních velmocí (tj. Francie a Anglie) v předmnichovském klimatu. Beneš interpretoval „Mnichov" s ohledem na SSSR jako „pokus o jeho úplnou izolaci" (str. 191). Jestliže v předmnichovské situaci ani Malá dohoda nesehrála přijatelně pozitivní úlohu proti agresivním fašistickým velmocem, nedivme se, že Beneš od okamžiku, kdy mohl konečně znovu počítat s legalizací své odbojové práce, usilovně hledal **současně se svým osobním návratem před Mnichov** (str. 244) ty „konstanty", které slibovaly být znovu (?) **zárukou předmnichovských jistot** čs. státu.

Z tohoto hlediska stojí jistě za zmínku Benešovo konstatování, že již roku 1927 (když přišel do Ženevy poprvé Litvinov, viz str. 40) začalo Benešovo úsilí o aktivaci sovětské zahraniční politiky v zájmu míru a evropské **rovnováhy**. Dokonce se chystal po přímém vstupu SSSR do Společnosti národů (r. 1934) tzv. „Východní pakt" proti agresivním plánům směrem na střed a východ Evropy, z něhož zbyly aspoň

impulsy k "přímé spolupráci Východu se Západem" smlouvami SSSR s Francií a ČSR (str. 41-42). Došlo k **„přemostění" v zájmu Střední Evropy** (především samotného Československa) a k alespoň výchozímu projektu příští potenciální rovnováhy sil v Evropě, z níž – jak už tu řečeno – byl Sovětský svaz v průběhu příprav mnichovské konference čtyř velmocí vytěsněn nebo aspoň v níž byl ignorován (viz opět str. 191). „Pevnou linii" (str. 57) posléze zachoval – dle Benešova názoru – jen SSSR. Francie odpadla. I Anglie se stáhla. (Str. 57-59.) A když jsme byli najednou sami jak v dubnu, tak **„naprosto sami" – jen „se Sovětským svazem"** – v září 1938 (str. 69; podtrž. M. D.), zbylo z toho jediné univerzalizované poučení: ujištění, že jedině SSSR „byl připraven dostát své smlouvě" (str. 191), posílené přesvědčením, že SSSR „pro budoucnost nikdy už německý ‚Drang nach Osten' nepřipustí" (text pozn. na str. 386), spolu s tím, že nepřipustí, „***aby se mohl opakovat Mnichov***" (podtrž. E. B. i M. D., tamtéž, str. 388; znovu opakováno na str. 390).

Právě v této „mnichovské" souvislosti, když v „Pamětech" Beneš psal o onom francouzském a britském nepochopení útočných záměrů Německa z roku 1938, dodal k tomu následující větu: **„A neskrývám své obavy, že to v budoucnosti budou ochotny udělat zase, neboť v politice bývají lidská omezenost a lidský egoismus nevyčerpatelné."** (Str. 149, podtrž. M. D.)

Přesně v tomto kontextu je nutno vnímat **nikdy – zdá se – nezhojenou jizvu po Mnichovu** na účet západních velmocí, zatímco na druhé straně SSSR (a jeho vládní garnitura v čele se Stalinem!) **měl u Beneše vystaven víceméně bianco účet.** Když se připravovala ona později tak velebená čs.-sovětská smlouva z prosince 1943, E. Beneš nikterak nepovažoval za nutné komentovat dvě svérázné změny redigované sovětskou stranou před vlastním podpisem smlouvy: ani prodloužení základní platnosti smlouvy z 5 na celých 20 let, ani to, že místo ratifikace až parlamentem byla uvedena „doba co možná nejkratší" (str. 384-385). Rovněž v tomto případě lze zřejmě konstatovat, že Beneš navázal na dosud osvědčený mandát, který u něho SSSR měl ve vztahu k Mnichovu. (Viz i str. 118, 148, 426-430.) S tím také souvisí Benešovy omluvy sovětského postupu ve věci německo-sovětské smlouvy (str. 192-195 aj.), dále vůči Finsku (str. 61), třem baltickým republikám (str. 194-5), ale také vůči Polsku (např. str. 227). Jak Beneš píše o „sovětských protistalinovských spiklencích" (jmenovitě o Tuchačevském a Rykovovi), se vymyká přijatelnému pochopení. (Str. 33, pozn.)[4)]

Přitom by mělo být nápadné, jak rychle „vyvětraly" dojmy z Rooseveltovy Ameriky, kde E. Beneš chytl „nový dech", a to málem a přímo „šokovou terapií" (viz aspoň str. 93, 96, 101-2, atd.). Nemohl přehlédnout, že byl **v Americe přijat a přivítán jako legální prezident stále právně existujícího státu**. Zde se také ujal odboje (str. 105-106). Předvídal, že rovněž USA budou „musit v každém případě do války také jít" (str. 119). Byl si jist, že „Evropa nemůže válku proti Hitlerovi sama vyhrát" (str. 119). S nadšením komentoval, že na newyorkské světové výstavě bylo dokonce připuštěno otevření čs. pavilonu (31. 5. 1939! – viz str. 196). Ale už na tomto místě se musí zdát, že věnuje více místa návštěvě Umanského v čs. pavilonu, než onomu zásadnímu vděku oficiálním místům USA za tuto – běžně nepředstavitelnou (a diplomatickým zvyklostem odporující!) – morální a politickou podporu.

USA se pak z Benešových „Pamětí" prakticky vytratily. A to bez ohledu na to, že **v obou světových válkách byly pro obnovovanou čs. státnost tak eminentně důležité**. I to patří do úvah analyzujících Benešův vztah k SSSR a jemu udělované hodnotě. I to patří do Benešovy teorie „rovnováhy" mezi Východem a Západem. **U Beneše dík Mnichovu převažoval a převážil „východní faktor".** I když Beneš říkal „Západ **a** Východ" (str. 209 aj.), **z hlediska „mnichovské optiky" byla proň Amerika daleko**. A ten blízký sovětský „kabát" se měl navíc v Benešových představách stát dokonce „košilí", neboť – a to byla také „mnichovská" zkušenost! – před 2. světovou válkou neměla ČSR společnou hranici se SSSR a případná sovětská pomoc Československu by bývala vyžadovala smluvní souhlas Polska nebo Rumunska s tranzitem sovětských vojsk přes jejich území. Žádný výslovný souhlas k dispozici tehdy (před Mnichovem) nebyl, takže plnění smlouvy ze sovětské strany vůči ČSR se jevilo iluzorním, i kdyby Francie se tehdy chovala vůči obranným zájmům Československa před Mnichovem vstřícně. (Viz aspoň str. 402.)

Ještě se letmo zmíním o sovětské připravenosti na válku, jak se o ní píše v *Pamětech*. Beneš ji hodnotil vysoko už pro dobu před rokem 1938 (str. 66-68). To se muselo odrazit také v Benešově rozhovoru s prezidentem Rooseveltem z 28. 5. 1939, i když *Paměti* jsou v konkrétních informacích z tohoto hlediska překvapivě lakonické (str. 116, 118-9). Před uzavřením němec-

ko-sovětské smlouvy ze srpna 1939 Beneš zvažoval jen strategické zájmy světové sociální revoluce (str. 198-199). Když 19. 4. 1941 hovořil Beneš s Churchillem, ujistil jej, že „mám důvěru v Sovětský svaz i v jeho sílu vydržet německý nápor“ (str. 231).[5] Věta vztahující se ke komentáři informací z domova z května 1939 je z hlediska toho, co právě v této stati předchází, překvapující (a zřejmě je interpolací šokujících poznatků z doby po červnu 1941): „Nepokládaje se za dostatečně k válce připravena (totiž SSSR, pozn. M. D.), bude dělat to, co od něho válku co nejvíce oddálí, a bude se zároveň k válce nejhorečněji připravovat – to byl můj úsudek o situaci.“ (Str. 198.)

Jinak řečeno: lze mít za to, že výchozí a autentické pozitivní hodnocení vysoké úrovně bojové připravenosti SSSR na válku zřejmě mělo podepřít v úvahách samotného Beneše onu možnost – s přispěním Sovětského svazu („kdyby...“) – že by bývalo k Mnichovu možná ani nedošlo. Ze stejných zřejmě důvodů omlouval sovětskou agresi vůči Polsku na počátku války (str. 194-195), smluvně s Hitlerem zajištěné obsazení tří baltských států (str. 195), ale i agresi vůči Finsku (str. 222), jak již o tom padla – s odlišnou intencí – zmínka výše. Tím vším si Beneš nesporně získal další „body“ u Stalina, který mu zřejmě měl – a mohl – být vděčen i za „důstojnickou čistku z let 1936-37“ (str. 231), která ovšem úroveň sovětské armády ovlivnila pustošivě. Jestliže si vnímavě přečteme text na zde již citované str. 231, kde se píše o tom, jak si Churchill zřejmě uvědomoval negativní dopad oněch čistek, zůstává rozum stát nad Benešovým stanoviskem: „**Já jsem se upřímně a pravdivě snažil jeho pochybnosti rozptýlit**, a naděje jeho posílit a zpevnit.“ (Tamtéž, str. 231; podtrž. mnou – M. D..)[6] Byla to jen ona pověstná „uhlířská“ Benešova víra v SSSR (z předmnichovských dnů), která našeptávala tyto – realitě neodpovídající a optimisticky nadnesené, přitom přesto pochybnosti přece jen aspoň trochu rozptylující – naděje?

***

Závěrem budiž ještě konstatováno následující:

Zárukou čs. státnosti po 2. světové válce sice měla být zde již zmíněná čs.-sovětská smlouva z 12. prosince 1943, ale přesto si Beneš před závěrem *Pamětí* neodpustil jakoby řečnickou otázku (přímo nadpisem poslední, 7. podkapitoly VII. části díla): „Československo na rozcestí mezi Západem a Východem?“ (str. 424). Otázku pak přeformulovává do podoby možnosti „***přerodu poválečné demokracie***“, zda „***je možné její soužití a spolupráce se systémem socialismu sovětského***“ (podtrž. E. B., ale i M. D., str. 426). Tu otázku pak znovu klade (str. 428) a podtrhuje: „Odpovídám opět, že ***ano!***“ (Že ovšem by si přitom měli komunisté ukládat jisté rezervy a trpělivost! Str. 429.)

Zdálo by se, že je z tohoto hlediska všechno v pořádku. Choulostivá otázka byla formulována a byla na ni dána bezvýhradně kladná odpověď. Jenže výše na str. 364 se k problematice slibů Sovětského svazu reprezentacím jiných států dočteme nejdřív přímo v textu, že „podle své dosavadní zkušenosti nemám zatím vůbec příčiny jeho slovu nevěřit“, ale pak (a k tomu ještě jen v poznámce pod čarou) přece jen zazní (zřejmě **až dodatečně připojený**) závan pochybností: „Mýlil jsem se tehdy ve svém úsudku a očekávání či nikoliv? Jen budoucnost sama může na tuto otázku odpovědět.“ („Tehdy“ v citátu se vztahuje k onomu prosinci 1943.)

Totéž vyjadřuje E. Beneš v jiné (opět zřejmě až dodatečně připojené) poznámce, na dotaz, zda se nezašlo „příliš daleko“ vložením samostatnosti do rukou SSSR: „Odpovídal jsem, že šlo o zajištění proti budoucímu opakování nějakého nového Mnichova ***a že pevně doufáme, že v Sovětský svaz věřit můžeme***. – U nás aspoň tato naděje a víra skutečně byla upřímně míněna.“ (Str. 391, pozn.; podtrženo E. B., ale i M. D. – V poznámce na straně 364 je poslední věta obdobná, jen je vyjádřena ta „víra a upřímnost“ v 1. osobě jednotného čísla.)

Už ten jediný věrný mezitím ukázal své zoubky... Kategorické tvrzení o nutném vyhrání války spolu se SSSR (str. 227 aj.) pro mír už v mezidobí ztratilo svou jistotu. Také Benešova další axiómata (o diplomaticky zajištěných zárukách „spolehlivým“ spojencem a **sázka na „rovnováhu“ od Východu**) ztratila rychle na svém lesku. Ale tím bychom přešli od politologické hermeneutiky k heuristice a hermeneutice pojaté historiograficky. Že by jindy?[7]

Poznámky:

1) E. Beneš, *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Orbis, Praha, 1948[3]. Paginace citací se vztahuje k tomuto vydání a bude průběžně uváděna přímo v textu, aby zbytečně nenabobtnal poznámkový aparát a jeho nepřehlednost. Na odkazy z další doprovodné literatury autor rezignoval mj. proto, aby zůstalo přiměřeně průhledné, co **je pramenně závažné přímo ze samotných *Pamětí***.

Na těch místech, která lze zdůvodněně interpretovat v textu *Pamětí* jako autostylizace, lze hovořit o vyhmátnutí **pramenného údaje** ne nepodobného archivnímu dokladu (a ne pouze o samoúčelném parazitování na výchozím textu, bez heuristické a hermeneuticky zajímavé hodnoty). Koneckonců samotné odkazy ještě automaticky nedokladují podnětnost myšlenek, jež mají podpírat. (Je v tuto chvíli zřejmě nadbytečné dokládat, že autor stati byl ozvěně nejedné z relevantních událostí tak či onak sám svědkem. To samo neautorizuje vývody stati.)

2) Píši-li „Střední Evropa", mám takto na mysli geopolitický pojem, nikoli pouhé místní určení.

3) Snad by se mohlo dodat, že diskuse mezi oběma proběhla 26. 1. 1941. Mezi řádky bychom zřejmě měli vnímat nejistotu polské strany o osudu polských vojáků na sovětském území po válečných událostech ze září 1939. Na druhé straně by zřejmě nemělo uniknout naší pozornosti, že pokud v *Pamětech* padne přímo či nepřímo nějaká zmínka o Katynu, **Beneš reprodukuje jen sovětské stanovisko**, že „nesměly by se staré věci (Katyn, soustavná nepřátelská propaganda proti Sovětskému svazu atd.) opakovat". (Zde viz str. 401.) Ani náznakem nemáme možnost dopídit se přitom vlastních Benešových potenciálních názorů na to, kdo mohl zavinit truchlivý osud obětí z katynského lesa. Samozřejmě to bylo v sovětské sféře mocenského vlivu až příliš senzitivní téma. (Viz též aspoň str. 400. Ale i text str. 369 z uvedených hledisek je až příliš bezvýhradně vůči sovětskému systému důvěřivý.) Ale s obdobnou konstatující „chladnokrevností" Beneš reagoval také na sovětské požadavky vůči Polsku, pokud šlo o vytýčení tzv. opravené Curzonovy linie. (Jako bral za předem hotovou věc odstoupení Lvova Sovětskému svazu, právě tak od úvah o integritě ČSR /např. str. 107, 109/ snadno přešel k formulaci, že „[o]tázku Podkarpatské Rusi budeme mezi sebou řešit později a jistě se dohodneme!" /str. 207/, aby pak v poznámce na str. 404-405 nejen na adresu Lvova, ale také Podkarpatské Rusi, konstatoval, že „sovětská vláda v té věci ***vzhledem k Ukrajině*** ustoupit nemůže a neustoupí. Stejně bude chtít s námi definitivně vyřídit otázku Podkarpatské Rusi.")

4) Léčka nastražená německou kontrašpionáží zřejmě u vždy kombinujícího Beneše „zabrala". Ale jak to, že kriticky nevyhodnotil ty „moskevské procesy" aspoň s odstupem času, když byl už v exilu? Je to jen další **doklad oné „bianco" důvěřivosti vůči „předmnichovsky" spolehlivému Sovětskému svazu** a jeho předákům, včetně Stalina? (Poznámka na str. 231 je z uvedených hledisek až příliš jednostranně zaměřená jen na bojovou připravenost sovětské armády, ne už na charakter justičního procesu, do jehož přípravy byl bohužel zapleten i sám Beneš.)

5) Ač to tak nikde přímo Beneš neříká, **mezi řádky lze vycítit, jako by se SSSR (a Stalin) připravoval na střetnutí s Hitlerem i po uzavření německo-sovětské smlouvy ze srpna 1939**. To, že Stalin tolik dní nedal po 22. červnu 1941 o sobě vědět, svědčí o opaku. Pokud Beneš věřil, že SSSR bude bojovat na spojenecké straně, měl k této víře sice jisté indicie, ale **původní Stalinovy plány byly zřejmě jiné**. Jinak by Stalin rozhodně „proradným" útokem hitlerovských vojsk proti SSSR nemohl být překvapen (až do nepochopitelné vlastní informační němoty po 22. červnu na půl druhého týdne). — Je nápadné, jak v reprodukci svého vzpomínání na minulost E. Beneš neustále vnímá SSSR v kulisách třicátých let, jako kdyby už tehdy tu bylo nějak „zaděláno" na předpokládané „jistoty" dalšího vývoje ČSR po druhé světové válce. (O čs. -sovětských vojenských kontaktech v letech 1937-38 viz str. 67-68. U alternativy sovětské vojenské pomoci Československu v roce 1938 Beneš nikterak nekomentuje, že SSSR měl mít současně „smluvně zajištěno obsazení baltských států"; k němuž pak ovšem brzy nato došlo, ovšem ve zcela odlišné smluvní konstelaci; viz str. 194-195.

6) Nelze přehlédnout důraz, který Beneš v tomto kontextu klade na svůj záporný vztah k pesimistickým informacím **polským**, pokud jde o sovětskou připravenost na válku. (Obdobně se nejednou vyjadřuje také v dalších souvislostech. Jako kdyby cítil vždy znovu potřebu na pozadí polské politiky kontrastně odstínit svou pozitivně orientovanou politiku vůči SSSR. Přitom ale realisticky Beneš počítal s nutností jistých vzájemných vazeb s příštím polským státem. Toho dokladem je také vzájemná čs.-sovětská smlouva z prosince 1943, která na Benešovo naléhání dostala tzv. „polskou klauzuli", předjímající žádoucí propojení vzájemným ištěním i skrze Polsko. Viz str. 385 a 389.)

7) Samozřejmě ve zde omezeném rámci zůstala řada dalších zajímavých témat nedotčena. Za všechny zde uveďme aspoň nyní znovu aktualizovaný problém odsunu Němců z ČSR, slovenskou otázku v kontextu 15. března 1939, vztah Beneše k moskevské skupině komunistů kolem K. Gottwalda (Gottwaldovo: nemělo se v mnichovské krizi kapitulovat!), Benešova iniciativa **reformovat demokracii smluvním omezením počtu politických stran a vázat jejich existenci na předem zavazující politický program** (včetně plánování národního hospodářství), tzv. „slovanská" politika SSSR atd.

(Z2) Volá odkaz, anebo jenom symbol?

(K připomenutí nejen 110. výročí 14. 9. 1886 Jana Masaryka)

(Tato stať byla výchozím způsobem pouze příspěvkem, pokoušejícím se nesměle a předběžně naznačit jenom pár víceméně sugestivně se nabízejících konkrétních námětů k odpovědi na otázku zadanou nadpisem. Před odevzdáním rukopisu se také zároveň naléhavě stala dodatečnou líhní k reflexi toho, jak autor tohoto textu vnímal některá jiskření z konference památce 110. výročí narození Jana Masaryka věnované. Nechť je to současně svědectvím vnímané kvality podnětů konferencí získaných. Přitom se sdílené poznatky nejednou možná jen mlžně vnímají prostřednictvím uší. Adresně během konference organizované exkurze do míst bytostně s Janem Masarykem spojených vnímavě poskytly očím nejeden podnět k dalšímu zamyšlení – dokonce s jistými náběhy k teorii. Nevylučuji, že pro mnohé budu zdůrazňovat „samozřejmosti", ale ty nám kupodivu v některých okamžicích v zápalu o „věc doličnou" přece jen trochu unikaly. Už při psaní výchozího textu jsem tušil, že se stěží vyhnu zdůrazňování některých motivů, na něž poukážou i jiní, ale mám za to, že možná právě takto nehledaně přispěji k doložení nosnosti toho materiálu, který vnímám jako inspirující, a že se tím zároveň posílí kontury dominant, po nichž se pídíme. Záro-

veň by se takto mohlo posílit ono vědomí společných východišť na cestě za příštími jistotami a novými zornými úhly našich vždy nových tázání.)

(Není rozhodně nutné navázat čtením hned I. části. To, z čeho jsem původně vyšel, začalo někde tam, z čeho pošla část II.)

1) (Není pokus o rekonstrukci minulosti její idealizovanou deformací?)

Adresně a konkrétně směrem k Janu Masarykovi mám jeden pocit (a nechme to raději zatím jen v této pocitové rovině): že sice máme – zřejmě v jistém „přetlaku" – potřebu „konečně" si ujasnit otázky na adresu života a působení Jana Masaryka vztahované, ale že přitom – podle letory interpreta – **nejednou se více či méně cítíme být povinováni** (možná že také vzhledem k oné čtyřicetileté „karanténě") **vyrovnávat se spíše s jeho smrtí**. V některých souvislostech se chytáme pouze stébla (nebo vrhaného stínu sugestivních dohadů o událostech). Také to láká k vytvoření autoritativního modelového odlitku do pomyslné síně slávy. Přitom ani nejpečlivější „účetní záznam" opírající se o archivní materiál nemusí být automaticky svědectvím toho, o čem verbálně vypovídá (ač je v každém případě důležitým příspěvkem k adekvátnějšímu portrétu, i když nemusí být nutně zrcadlem).

V návalu potřeby poctivě se „vyrovnat" s minulostí bychom mohli ke škodě věci přehlédnout některé závažné zásady analytické a syntetické práce. **Vyvstává tu potřeba vidět celek k adekvátnímu zpracování jeho složek** v celé jejich vzájemné komplexnosti. Jakmile máme nějaký nový údaj, měli bychom se okamžitě ptát, co změní v mozaice, co posílí na stávajících dominantách, co a s jakou silou verifikuje, anebo vyvrací. **Nemělo by nám stačit samo sebedůvěryhodnější svědectví či zpráva k ukvapeným a jednostranným závěrům.** (I když šokující informace má svou jak heuristickou, tak i hermeneutickou cenu. Koho by nevyplašilo, jsou-li navozeny indicie k představě, že snad Jan Masaryk měl údajně toužit po prezidentském úřadě po E. Benešovi? Pokud to naznačil mezi přáteli, pronesl to opravdu ve vší vážnosti, anebo tím chtěl naznačit něco úplně jiného ať už směrem k sobě, anebo vzhledem k prezidentskému důstojenství? Jak se domníváme znát Jana Masaryka v kontextu všeho, co o něm víme z předchozí i – tak už nanejvýš krátké – potomní doby? Přitom tu kromě otázky, co a jak se stalo, bude navíc také neodbytná a mnohem obtížnější otázka, proč asi... Neboť pokud si jsme jisti tím, že už kořeny svědčí průkazně o směru a síle větví, a pokud pak něco „neštymuje", nestačí konstatovat. Že je pak otázka typu „Proč?" nejošidnější – už kvůli vágnosti adresy otázky samé – nezbavuje historika nebo politologa povinnosti hledat doklady pro její zodpovězení. Neboť **ve vědě už nějaký čas víme, že prezentace popisu nás nezbavuje povinnosti podat zároveň explanaci toho, co prezentujeme**. Není přitom fair schovat se jen za – možná spravedlivé – emoce.)

Všimněme si trochu toho, jak nejednou prezentujeme „popis". Vždy „v dobré víře". Často vypreparováním jednoho znaku, který považujeme za rozhodující „faktor" (nebo „podmínku", ne-li „příčinu"). (Připomeňme si: na základě jak přímočarých, jednosměrných, jen jedním symptomem uhrančivě zasažených informací je někdy vylíčeno to, co a jak mělo „určitě" předcházet nálezu již vychladlého těla oblíbeného ministra zahraničí čs. vlády onoho březnového jitra roku 1948!)

Pokud odezní nějaká událost tak, že po ní zůstanou nějaké paměťové stopy (včetně materiálních „otisků"), je automaticky dáno, že dále bude žít sobě vlastním životem (navíc v metamorfózách různých interpretací dík pozdějším generacím. Neboť vyústění kterékoli události se promítá do zcela nových – kdysi nepředvídatelných – souvislostí a provokuje (pokaždé jinak) potomky a dědice, aby si vymezili, co je vůbec z takové minulosti oslovuje. (To, že jméno Jana Masaryka zůstalo v té nucené „karanténě" – francouzské „quarantaine" šalebně napovídá, že to trvalo celé čtyřicetiletí – znamená, že **není plynulá návaznost v předávání jeho odkazu**. Tím hůř se nepateticky a věrohodně navazuje!)

Samozřejmě hrozí pro stromy nevidět les. **Funkce detailu v celku (který má své dominanty a je proměnlivý v čase) nebývá vždy snadno dešifrována.** Tohle nám zvláště často uniká při citacích pregnantních výroků. „Slovník" má své (často stěží postřehnutelné) sémantické posuny. Týž výraz uplatněný před půl stoletím může mít pro nás některé jiné významové konotace. Navíc **nelze vyloučit nepostřehnutelnou stylizaci výroku** (v souvislosti řeči a situačního kontextu; intonací, mimikou či grimasou, která slovní projev doprovázela, okamžitou náladou, podbarve-

nou dojmy z aktivit, jež mohly asociativně ovlivnit konkrétní formulaci). A navíc (bez pokusu kohokoli v tomto směru poučovat): je tu **závažný problém „dekodéra" zprávy** (jaké potenciální „šumy" mohly znehodnotit informaci, včetně toho, že ten, kdo zprávu „dešifruje", vnáší do druhotně šířené informace navíc svou míru schopnosti vnímat „alikvoty" sdělení a svou potřebu – mnohdy zcela neuvědomovanou – být zároveň nejen zvěstovatelem, ale také maličko tlumočníkem, a navíc též „tak trochu" vykladačem). (Do tohoto kontextu patří všechna sebedůvěryhodnější svědectví o Janu Masarykovi, včetně vnímavého a velmi spolehlivého V. Fischla. Dokonce ani u autenticky doložených vlastních výroků Jana Masaryka není v lidských silách doložit rozhodující jejich významové „valéry" a odstíny. Bez konkrétního kotvení výroků o „mostu" [mezi Západem a Východem], po němž se někdy šlape, anebo charakteristikou myšlenky o vazbách obepínajících celou zeměkouli jen do jakési anticipace, můžeme zůstat vzdáleni živné půdy, z níž se rodily názory Jana Masaryka.)

Přitom si musíme přiznat, že i legenda (nebo účelově pojatá chvála) se stává automaticky součástí „portrétu" (přinejmenším jako historická „danost" jisté přirozeně vznícené nebo i uměle navozené potřeby). (Zde **především už samo jméno „Masaryk" okamžitě navozuje jisté apriorismy**, nejen v oblasti čistě racionální, ale také v citovém podbarvení. Rozhodně není zanedbatelný stín velkého otce a vnímavé matky na zřejmě nejednou „zakomplexovaného" syna. Což ovšem neplatí paušálně, tj. vždy a všude.)

Vykladač nemůže portrétovat významnou osobnost, aniž si vytvoří vztažnou síť a v jejím gravitačním poli dominanty, a to pro všechny sféry lidské aktivity a jejich prožívání. Přitom **i nejvnímavějšímu interpretu se principiálně vymykají představy, pocity, intence, citové vazby, ale i podhoubí zvnějšněné racionality jakémukoli autentickému jak sdělení, tak popisu**. Co kam a jak z událostí či výroků patří, s jakou silou přesvědčivosti či důkazu, s jakou razancí, s jakou potenciální ohrožeností stávající hierarchie hodnot, není možno precizně určit. Při předpokladu „integrity osobnosti" a jejího života **dokonce anomálie mohou být vnímány jako deviace teprve v kontextu „regularit"** (které jsou svým způsobem oktrojovány vůči dílčím údajům jako výchozí stav, od něhož se poměřuje). (Není snadné vážit dosah těchto svazujících „regulí" a být adekvátně – jak adekvátně? – právě těm údajům z mládí Jana Masaryka, které se vymykají z onoho hřejivého portrétu, který zapustil tak hluboké kořeny v čs. lidu počínaje počátkem 2. světové války. **Kdo si troufne spravedlivě a věcně správně poměřovat sílu vnějších a vnitřních vlivů na utváření jeho osobnosti v nezralém mládí?**)

Kromě užitečné role „mravenčí" (a zrádné role „pavoučí") nemělo by se zapomínat na koncepční roli „včely" (jak k tomu nabádal Francis Bacon). **Konceptualizace je pokusem o vyváženou konstrukci.** Je uplatněním jisté „techné" (řekněme „fortelu") spolu s jistotou, že osobnosti, jež je předmětem našeho zájmu, přisoudíme spravedlivě – že by jen „obecnou" – míru oné „areté" (opět z řečtiny, tj. „ctnosti"), která je propojena s nějakou cílenou projekcí (řekněme, s odvoláním na antickou řeckou tradici, „telos"), a to v rámci „obce" („polis"). Tohle není předem k dispozici „jako houska v krámě" ani pro hodnotitele osobnosti Jana Masaryka, a **ani tu nebyla (a nemohla být) nějaká hotová šablona pro něho samotného, pokud ho chceme vnímat už jako diplomata čs. státu**. Nezapomeňme, že základní rolí diplomata zřejmě není především (ne-li dokonce jedině) „zametání" za událostmi nebo větření v jejich očekávaném směru, nýbrž – pokud jde o mezinárodní vztahy – snaha upravovat jejich žádoucímu chodu cestu. Tato **ne vždy snadno definovatelná „desiderata"**, spolu s (po)city a volními pnutími, jež to doprovázejí (aniž zanechají po sobě přiměřených kognitivních stop), jsou součástí silového pole, v němž se odvíjí diplomacie. (Kdo se odváží za těchto podmínek být si jist, že postihne – svým jejich zachycením – onoho „ducha" analýz, na ně navazujících nadějí, ale i zklamaných očekávání, a nových, takto poučených vizí, jejichž účelem byly další a další pokusy o vtělení v život někdy možná kognitivně jasně definovaných, jindy teprve se případ od případu utvářejících idejí? Co všechno dnes můžeme s přiměřenou jistotou v tomto směru říci? Víme to vůbec?)

Jednu integritu má osobnost, jež se má stát předmětem výzkumu. Druhou pak má sám případný zpravodaj o takové osobnosti. Každý s jinými předpoklady a zkušenostmi. Přitom také s **odlišnými osobními preferencemi a úhly pohledu na realitu**. **Ani ta východiska nemáme standardní v čase** bez ohledu na „jednotu osobnosti". Přitom vše je jako proces komplexnější, než to lze vyčerpat dílčími sondami. **Dílčí (re)konstrukce minulosti je zároveň – volky nevolky – idealizovanou deformací původní projekce.** Také proto je třeba jisté opatrnosti a skromnosti při závěrech. (Zvýšenou měrou se to týká, jak bylo naznačeno

i výše, právě Jana Masaryka. Asi bychom se neměli hašteřit o to, kdo něco o něm ví líp, ne-li jedině správně. Usnadnilo by nám naši roli, kdybychom si vždy znovu uvědomovali v souvislosti s osobností Jana Masaryka, že a jak byl nepatetický, osobně skromný, až plachý, přitom účastně vřelý, pro spravedlnost angažovaný, spontánně otevřený? **Neuzavírejme ho tedy do žádných klišé nebo chtěných projekcí.** A buďme také mezi sebou ve sporech o Jana Masaryka vzájemně ohleduplní. Vzpomeňme si, jak uměl Jan Masaryk naslouchat těm, kdož s ním konfrontovali své názory. Jinak by bylo zbytečné upozorňovat na jeho odkaz. Byly by tu jen fabrikované fráze.)

2) (Nosil jen jméno svého velkého otce?)

Jméno „Masaryk" po roce 1918 přitahovalo k sobě v tehdy vzniknuvší ČSR všechny myslitelné atributy vděku, vroucnosti a úcty. Synu prezidenta „Osvoboditele" se mohlo z otcova titulu dostat rozmanitých výsad. V roce 1935, když se jednalo o tom, kdo nastoupí po T. G. Masarykovi na prezidentský stolec, bylo jasně prvním prezidentem čs. státu artikulováno, že syn Jan má být po boku doporučenému kandidátu na prezidentství, dr. Benešovi. Jan Masaryk byl nositelem jména uctívaného jako relikvie, ale sám svým pobytem v zahraničí zůstával pro domov stále jaksi ve stínu. Brzy po Mnichovu začala II. světová válka. Okamžitě bylo zahájeno z Londýna čs. rozhlasové vysílání. Jeho zahájení bylo svěřeno – Janu Masarykovi. Odtud, z toho, co takto skromně počalo, a co vůbec nevypadalo jako „velká politika", pramení – podle mého soudu – vzepjatý, upřímný a plně adresný proud vznícené vlastní (neodvozené) popularity osobnosti Jana Masaryka. Právě v tom období nejvypjatější krize jak mezinárodní (propuknutí světového válečného konfliktu), tak domácí (marasmus protektorátu nad zbytkem Čech a Moravy, ale i neurovnané poměry slovenské), když byly přímo ohroženy ideály humanity a demokracie, a když byla přímo ohroženo samo národní bytí národů bývalého Československa, ozval se hlas z rozhlasu, aby v té nanejvýš nesnadné době burcoval k udržení víry v ideály, v nutnost vítězství „pravdy", ve šťastný konec zprvu tak neblaze se rozvíjejícího dramatu.

Z těchto válečných projevů Jana Masaryka chci uvést několik námětů, které vnímám jako klíčově závažné pro onu stále rostoucí jeho oblibu. Oblibu nepramenící ve stínu jména, ale autonomně tryskající ze vzájemné důvěry oněmi „hovory" na dálku (s riziky pro posluchače) navozené.

Ty relace nebyly rozhodně vděčným úkolem. Přinejmenším v průběhu těch prvních válečných let. Najít aspoň jiskřičku naděje, když se hrnuly Jóbovy zvěsti, rozhodně nemohlo vést k pokusům nabízet posluchačům, kteří svým odposlechem nejednou riskovali své životy, nějaké šidítko. Po německém průlomu ve Francii z jara 1940 např. řekl: „Opakuji, mluvím k vám v den, kdy situace je mnohem vážnější, než byla před týdnem, a bylo by hloupé si zatajovat její vážnost nebo zkreslovat ji." (Jan Masaryk, „Volá Londýn", Práce/Lincolns-Prager, Praha, 1948, str. 55-56.) Dokázal v té chvíli obrátit se s porozuměním jak ke krajanům v Anglii, tak k rodákům doma. Cituji jen vytrženou pasáž: „Vím, že všichni máte své starosti a bolesti, ale... Dnes vaše utrpení ustupuje dočasně do pozadí před hrdinnou obranou francouzsko-britskou." (Tamtéž, str. 56 a 57.) Umět vyladit těžiště problému, ostýchavě formulovat bolest, která jej doprovázela, a přitom bez pathosu přece jen pohladit upřímným slovem ty, kteří už cítili zoufalství, v tom byla síla promluv Jana Masaryka.

Kdyby mi bylo dovoleno v roce 400-letého výročí narození René Descarta připomenout jeho dualistické pojetí světa, nehledaně bychom našli jeho naléhavě formulovaný výraz také u Jana Masaryka. V čase poroby vždy znovu připomínal zásadní rozdíl mezi nesvobodou těla a nezbytností uchovat si volnost ducha. Opakoval po svém otci „Ježíš, ne César!" (Viz tamtéž, str. 22, 71, a modifikovaně i 87; nepřehlédnutelně i ten lidový a zobecňující pravopis pro Caesara.) Při tom povzbuzování myslí svých posluchačů neopomněl zdůrazňovat, že „(t)ělesně jste v poddanství, vaše duše však, za které jste odpovědni ne Frankovi, nýbrž Bohu, jsou volné a musí tak zůstat." (Str. 54.)

Nejednou se snažil pozvedat mysli svých posluchačů poukazem na naše literární tradice nebo hudební odkaz. Na to, jak např. uvedl „Babičku", se nezapomíná. Cituji: „A teď jdu domů číst „Babičku" Boženy Němcové, kterou jsem včera po sté začal. Národ, který má takové babičky, nezahyne – žehnej jim Pán Bůh! Dobrou noc!" (Str. 45, 23. 4. 1940.) Neopomněl připo-

menout Smetanovu „Libuši" s kněžniným proroctvím (str. 65, 174), anebo Dvořáka s jeho „Bohem uděleným nadáním" (str. 164). Někdy zasadil dílo nebo jeho kontext do zcela nečekaných souvislostí. To třeba když se zmiňoval o bojovém nasazení čs. letců nad mořem a připomněl Shakespeara, který Čechám přisoudil mořské břehy (str. 186). Bylo by takových příkladů na nejednu přednášku. Pokud jde o hudbu, chtěl bych tu ještě připomenout akcent, který Jan Masaryk uděloval lidové písni. Bylo okamžitě znát, že k ní má intimní vztah, že ho lidová poezie dojímala. Nehledaně a okamžitě byl takovými citacemi na vlně lidového prožitku, stimulujícího vibrace spontánní sounáležitosti.

Zvláštní roli pro vnímavost a její reflexi představovaly u Jana Masaryka svátky a to, jak tmelily představu domova. Tahle tématika by si zasloužila monografického zpracování, už proto, v jakém stavu dnešní rodina je. Jak jen naléhavě Jan Masaryk připomínal roku 1939 poezii vánoc! („Zazpívejte si naše štědrovečerní koledy pro spásu nás všech." Str. 22.) Nezapomínal přitom ani na širší kontext. Z jeho vzkazu pro válečné vánoce roku 1940 by se toho mělo ocitovat víc, ale aspoň tohle: „Pro nás Čechoslováky je Kristův odkaz velmi příléhavý. My na sebe často nejsme hodní a dokonce tu a tam chybu politického odpůrce považujeme za vlastní úspěch." (Str. 87. – Nemělo by nám to v uších znít ještě dnes, před senátními volbami roku 1996?) Jan Masaryk neskrýval svůj nelíčený stesk po domově ani o tísnivých vánocích roku 1941 a 1942 (viz str. 176-7, resp. 217-19). To jeho tehdejší „...a já bych se třeba mírně rozbrečel, a to se nesmí" (str. 217) bylo určitě pochopeno jako hluboce intimní a krajně nesmělý doklad citlivé duše mluvčího, a posluchači ho proto museli mít ještě radši. – Dušičky roku 1940 si Jan Masaryk také připomněl osobně. I ten jemný posun od spisovného „stýská" k – lidové písni odpovídajícímu – „stejská" byl nehledaný, věrohodně zajíkavý a hluboce lidský v tom nejlepším smyslu. Pudí mě to aspoň kousíček ocitovat: „Víte, někdy se jednomu stejská po jedné osobě nebo zážitku – já dnes vystřídal sto stejskavých předmětů a ještě dávno jsem neskončil. Stejská se mi po matce, která nás ukládala do postýlky, za ruku držela, až jsme usnuli, a pak tichounce odešla. A po otci – slyším ho, jak praví: „Tož, jel bys dnes?" – a já „No, jel bych" – a jeli jsme do lánských nebo topoľčianských lesů." (Str. 74.) Možná že se ještě dobře ví, že se kdysi Janovi Masarykovi vyčítalo, že ne vždy mluví „jako Gebauer", a on se omlouval, že to bude „často podle Švejka" (str. 52). Přitom co se to jen pak muselo rozeznívat v hlavách posluchačů, když třeba řekl, že „(c)elá naše familie sokolovala na Malé Straně a dá Bůh ještě zasokoluje"! (Str. 125.) Rodina prezidenta Osvoboditele, a jaksi bez honosení, jenom jako nějaká „familie"? Jako kterákoli jiná? Přitom že by Masarykovým podobná? (Ten hold rodině a citovým poutům, jež navozovala, už nás neoslovuje?)

Dovolte mi teď připomenout jedno stigma (a trauma), jemuž byl syn velkého otce vystaven. Narodil se téhož dne, kdy se od roku 1937 připomínalo – řečeno slovy básníka – „to kalné ráno" 14. září, den úmrtí TGM. Při příležitosti tohoto zdvojeného výročí, roku 1941, syn nejen lakonicky přiznal, že byl otci „lidsky ze všech nejblíž", ale také hned nabádal: „Tak si snad taky trochu zazpytujete. Připomenout si chyby a pokusit se je napravit je nejjistější, nejdemokratičtější a nejzmužilejší cesta k znovunabytí toho, co nám zlý osud dočasně odcizil." (Str. 165.) – (Takto prostě, ale s nedefinovatelnou – a zřejmě až do nitra pronikající a transcendentna se dotýkající – řeřavostí Jan Masaryk připomněl rovinu, do níž se každoročně dostával v konfrontaci s těmi nikdy za života nepřetrhanými vazbami, jež vázaly setrvale syna k otci. Po smrti otce možná ještě naléhavěji.)

A pak už by jen zbývalo vnímavě si znovu uvědomit, že a jak Jan Masaryk neměl rád partajničení a chytračení při koaličních jednáních (str. 101-2), ale také tu zkušenost, že „je tragédií národů a lidstva, že se politické pravdy a zájmy odhalují teprve v bolestech, utrpení a obětech" (str. 292). A také bychom neměli zapomínat, „že nelze dýchat zároveň plicemi a žábrami" (str. 63).

(Zůstala tu stranou řada závažných témat, a to jak zahraničně-politické náměty, tak další případné postřehy týkající se vlastní osobnosti Jana Masaryka. A to jsme si letmo připomněli přece jen aspoň několik důležitých momentů, jak je naznačil sám v nehledané roli rozhlasového komentátora.)

Takže? **„Jan Masaryk" není jen jméno-symbol**, ale zároveň – jako státník – stydlivě skromný, řeřavě poctivý, přirozeně jadrný a (ne)politicky zodpovědný bližní. Také „božný", jak býval jeho otec. I syn se neokázale „zasloužil o stát". A **zanechal nám mnohé, o čem bychom měli nejen přemýšlet, ale také to prakticky žít...**

3) (Čím – ač tragicky odešel – zůstává snad v našich životech?)

Na sám závěr douška. Některé problémy vyvstaly na konferenci v obnažené podobě. Nejostřeji snad otázka potenciálních tužeb Jana Masaryka stát se 3. prezidentem. S jistou rozpačitou cudností zůstala exponována účast Jana Masaryka v 1. světové válce (v paradoxním znění, že ač „jednoroční dobrovolník", „musel narukovat do rakouské armády"). Šťastnou neutrální formulací ing. Lesáka (s poukazem na to, že ho zabily poměry) bylo překlenuto kontroverzní téma (sebe)vraždy Jana Masaryka. Mezi premisami pravděpodobných odpovědí nejen na vytčené problémy by měla určitě být indukovaná **integrita osobnosti Jana Masaryka** (možná v některých souvislostech problematizovaná), ale sub specie tragicky ukončeného života přitom by měla být vnímána zvýšenou měrou **jako vzájemně propojený a vnitřně související celek**. Přesto právě především vzhledem k této neblahé smrti je zrovna tato „integrita" – někdy právě v souvislostech spojených s touto smrtí – předmětem zpochybnění, anebo aspoň spekulací.

Právě ono úzkostné znepokojení nad vším tím, co smrti Jana Masaryka předcházelo, vede jak politology nebo historiky, ale i kriminology, lékaře nebo psychology ke stále ne dost definitivním závěrům (ať už jsou rozpačité, anebo sebejisté). Provokuje ovšem kupodivu nejen smrt Jana Masaryka k rozmanitým zamyšlením, ale tím také mnohem intenzivněji jeho předcházející život.

Ovšem, právě tak jako nelze „vysvětlovat" smrt Jana Masaryka na základě jednoho nějakého (jakéhokoli sebenápadnějšího) faktoru, zrovna tak **není možné odemykat jedním klíčem dvířka do všech koutů jeho mysli** (jak jeho racionality, tak též citu, anebo chtění), přitom bez patřičného ohledu na integritu jeho složité osobnosti.

Ovšemže také když nějaká osobnost provokuje v tom nejlepším smyslu některými danostmi svého vlastního života, zároveň tím iniciuje rozmanitými inspiracemi zneklidňující adresně zaměřenou potřebu k opětnému kladení nejrůznějších otázek jak jedincům, tak i rozmanitým společenstvím mimo vlastní čas. Neboť **osobnost v tom kulturně zavazujícím smyslu, jímž přesahuje sebe, nabývá nesmrtelnosti. Pak už zřejmě nemůže být hlavní (byť stále znepokojující) otázkou, jak doopravdy Jan Masaryk odešel ze života, ale jak v něm díky nám – dědicům – zůstává.** (Bohužel se někdy nedokážu zbavit pocitu, že některé lidi vzruší jen potenciální senzace v souvislosti se smrtí Jana Masaryka, ne ty hodnoty, které ztělesnil svým životem.)

Řečeno prostě: zřejmě spíš než o to, co, jak, a možná proč bylo (třeba i nepochopitelně a tragicky) nějak „včera", by pak šlo určitě **neskonale naléhavěji o to, co a jak (a – kéž by i – proč) by se mělo dělat zítra...** (Jinak – ne poprvé – nám hrozí návrat k pouhé symbolice nebo k dohadování o tom, jak (s jakou obrubou a pozadím) vyšít ikonu. Ne-li k ještě méně povznášejícímu schovávání se za ni. Ať už byl sám odkaz svou naléhavostí jak varující, tak i nabádající a člověka zušlechťující, a – nanejvýš živě aktuální. Takové „návraty" snad nechceme...)

Dvojí echo na „Zamyšlení nad odkazem“ (léto - podzim 2003)

Doslov I - XII

Dovětek I - IV

Doslov (z léta 2003)

I. O osobní naléhavosti tématiky

II. Inspirující poučení z Masarykova spisu *Sebevražda* a z kli matu doby

III. Některé Masarykovy vize ranějšího času

IV. Rozhodně ne pouhé odbočení k „filosofii dějin“ (ale také k hodnotám)

V. Smysluplná a mravně založená perspektiva k naplnění smyslu života

VI. Také smysl české historie – a politiky (ale i lidského dění vůbec) – je otázkou svědomí

VII. Odkaz *České otázky*; rovněž jako doklad nutného odvratu od „praktické“ politiky?

VIII. *Ideály humanitní* – aneb o různých „-ismech“, ale i o mrav nosti jako politice

IX. Proč opět o „historismu“ a znovu o „liberalismu“?

X. Nová Evropa, anebo „Kocourkov“ (ne-li „Hulvátov“)?

XI. Pár doplňujících a skoro závěrečných poznámek, také o „duši“

XII. Některé otevřené účty

I. O osobní naléhavosti tématiky

Je účelné překlenout celé to předchozí „menu“ přiměřeným závěrem. Mohlo by se zdát, že ta témata jednotlivých statí byla podnícena jen těmi stimuly, které nabízeli organizátoři rozmanitých konferencí a odborných seminářů; takže jejich naléhavost pro autora jako kdyby byla pouze vnějšková (a někdy provokovaná pouze jubilujícím rokem některého závažného Masarykova spisu). Měl bych se tu hned vyznat z toho, že v naší rodině se udržovala jak legionářská tradice, tak úcta k Masarykovu – také ovšem literárnímu – dílu. To nedokázala nahlodat ani léta okupace za 2. světové války, ani pak několik desetiletí komunistické nadvlády. Když jsem se směl po dvacetileté nucené odmlce – po známých „srpnových“ událostech – znovu vrátit ke kariéře vysokoškolského učitele (a to na brněnskou „Masarykovu“ univerzitu), cítil jsem s novou naléhavostí osobní potřebu k promýšlení toho, zda „odkaz“ (tlumočený mj. nad rakví TGM prezidentem Benešem) je na konci 20. století ještě nějak pro naši pospolitost adresný.

Vesměs jsem nechtěl jít běžně vyšlapávanými cestami při opětovných pokusech o řešení tohoto problému. Samozřejmě že jsem měl nejednou už z dřívějška (s rozdílným dobovým či navíc osobním zázemím) pročteny přímo Masarykovy spisy a že jsem četl publikace řady autorů příkladně k té Masarykem formulované tzv. „české“ nebo „sociální“, případně „náboženské“ otázce, a ovšem knihy vztahující se k historii nebo politice ČSR (ČSSR, ČSFR, ČR). Rozmanité články, studie, ba i učební pomůcky jsem sám psal či spoluredigoval. Jenže navíc jsem toho také už dost za svůj život přímo prožil. A pak – při jednotlivých dříve zpracovávaných „masarykovských“ námětech – **jsem se chtěl místo pouhého citování a komentování Masarykových prací uchýlit k případné aktualizaci jeho proslulých „otázek“ a posléze jsem hledal nutkavé stopy k jejich domýšlení v současných našich podmínkách**. Nechtěl jsem být pouhým „papouškem“ (či slušněji „epigonem“). Nedomníval jsem se, že se přitom naléhavě musím držet v úzkostlivě sledovaném stínu imponující a impozantní Masarykovy osobnosti. Přitom ale jsem zároveň toužil **po dalším dokreslení (nebo aspoň přiměřeně odpovídajícím vnímání) právě těch přitažlivých osobnostních, často až neskutečně do pozdější doby se promítajících rysů**.

Hned první námět tohoto souboru statí – o té „diskontinuitní perspektivě“ – může na první pohled připadat jen jako pouhá slovní hříčka. Přitom je snad nepřehlédnutelné, s jakou úporností se Masaryk snažil utvářet svou **politiku jako přitakání pozitivně vnímaným hodnotám minulosti**, na něž by „moderně“ navázal a o nichž se mu zdálo, že – svým způsobem „kontinuálně“ – prorůstají inspirujícím a blahodárným způsobem do jeho současnosti. Pokud Masarykovi jeho oponenti vytýkali, že není práv historickým faktům, nelze přesto Masarykovi upřít, že ona fakta dokázal tak naléhavě oživit pro dnešek svůj i těch, kdož posléze jeho program přijali za vlastní. Bez ohledu na to, že husitství má nejednu „vadu na kráse“, právě heslo „Tábor je náš program“ dokázalo mít v složitých podmínkách 1. světové války mobilizační účin. Zde bychom si měli především uvědomit, že – pokud dějinný proces sám svým průběhem žádnou morálku nevykazuje – vykazují ji přitom v rozrůzněném spektru rozmanitě její aktéři. Když navíc víme, že pro Masaryka „[p]oznat pravdu, to znamená pravdu vyznat“[1)], je hned jasné, že Masaryk nebyl v politice žádným koňským handlířem a že silou svého osobního přesvědčení hleděl upřímně naplnit odkaz svých představ o žádoucí realitě. Nechtěl příštipkařit ani v osobním životě, ani v politice. (Velmi nesnadno se hledá výstižná formulace, která by byla zároveň stručná.)

Díky neúnavnému Masarykovu úsilí a chrabrosti čs. legií, jež se podařilo vyvolat v život (a jimž připadl čestný, leč i těžký úkol smrtí splácet krutou daň boje za národní svobodu), vznikla posléze zcela nová Československá republika. Se jménem Masarykovým je spojen jak čestný titul „prezident Osvoboditel“, tak i zákon, že „se zasloužil o stát“. „Masarykův“ čs. stát dostal pak velmi brzy po Masarykově skonu smrtelnou ránu mnichovskými ujednáními ze září 1938; a po 15. březnu 1939 zcela přestal existovat. Pokus o jeho demokratickou obnovu v původním geograficko-populačním rámci po květnu 1945 (či po listopadu 1989) se nezdařil. V té nám bližší minulosti to, co dokazovaly po celá desetiletí česko-slovenské či slovensko-české rodiny ve svých niterných mikrovazbách, nedokázala „smysluplně“ („racionálně“, „vyváženě“, „citlivě“) realizovat politická reprezentace obou dominantních národů společného státu po Listopadu 1989 a před Silvestrem 1992. Z perspektivy léta roku 2003 se ovšem

musí jevit jako přednost, že dříve společný stát Čechů a Slováků (a dalších národností) nebyl od podzimu roku 1992 vystavován dalším zkouškám. Snad si jsou po kvasu uplynulých desíti let oba samostatné státy blíž než před oním (ne zrovna zvlášť „ústavně" uskutečněným) „rozchodem" – anebo „rozpadem" – toho soustátí, jež snad mělo být „federací". Myšlenka o „nové Evropě", o jaké začal Masaryk psát svůj politický traktát půl druhého roku před koncem první světové války, začala nesměle vznikat ve složitých poměrech krátce po ukončení 2. světové války. Dnes je aktualitou, že se prakticky celý středoevropský prostor stane od jara 2004 homogennějším, až do Evropské unie přistoupí společně mj. také státy tzv. „Visegrádské čtyřky". Je pak **otázka, zda vůbec ještě něco politicky zbylo z Masarykova odkazu necelé tři čtvrtiny století po jeho smrti**. (K tomuto námětu se zde vrátíme později.)

***

II. Inspirující poučení z Masarykova spisu *Sebevražda* a z klimatu doby

Tyhle závěrečné úvahy bychom snad měli teď začít přece jenom jinde. Vždyť Masaryk byl vlastně až do „kmetského" věku univerzitním profesorem, se specializací na filosofii; nikoli politikem na plný úvazek (jak se teď někdy o některých veřejně činných lidech říká). Jak sám Masaryk přiznává ve výchozím „Věnování" *Nové Evropy*, „[n]evěřil jsem ve válku ani po jejím vypovězení"[2] a odboj proti Rakousko-Uhersku začal až jako 65-letý, v době, kdy lidé běžně užívají zaslouženého odpočinku. Sice měl Masaryk předtím svou politickou zkušenost (i jako „říšský poslanec"), ale předtím celý dospělý život „kantořil".

S ohledem na celkový ráz těch předchozích 16 statí se teď nepokusím o hlubší analýzu Masaryka-filosofa. Jen si připomeňme, že Masaryk si velmi vážil Platóna (o němž napsal disertaci) a že ještě před nastoupením dráhy vysokoškolského učitele ho zaujala jako sociální problém sebevražda, takže se chtěl habilitovat jako sociolog (ačkoli tehdy ještě ve Střední Evropě neexistovaly „stolice" na tuto odbornost). Také bychom neměli ztrácet ze zřetele okolnosti tehdejšího života v době, kdy nastoupil svou odbornou dráhu. Stále to ještě byla doba páry (zatím ještě bez elektřiny), v odborném vědeckém světě šokovaná Darwinovou vývojovou teorií a zčásti hledající své krédo v nové vlně „pozitivismu" (a možná také „liberalismu", ale i „utilitarismu"), ne-li – v dělnickém hnutí – nepřehlédnutelně také marxismu. Ještě v polovině 19. století zůstával i mezi valnou částí vědců **svět kosmicky pořád ještě nepoznaně malý a historicky mladý**, málem stejně jako za Galilea. V té době, kdy při zkoumání orientovaném jinak objevil náhodou J. J. Thomson elektron (r. 1897), ještě bylo možno – překvapivě právě z pozic „pozitivní filosofie" – slyšet hlasy, že atom je přežívající fikcí z antické řecké filosofie (mimochodem takto uvažoval ještě významný fyzik E. Mach!). Pořád ještě se v celé druhé polovině 19. století zdálo, že – přinejmenším Evropa – pouze pomalu a váhavě hledá cestu k hospodářskému rozmachu a k širší koncepci politických (ale i sociálních) práv. Fyzika – bez ohledu příkladně na geniální objevy Maxwellovy – jevila se stále triumfálně dovršenou už od časů Newtonových.

Ve filosofii druhé poloviny 19. století převážně německy reprezentovaná Střední Evropa stále ještě nedokázala strávit odkaz Kantův nebo Hegelův. A jako můžeme vystopovat deontologickou etiku u Kanta nebo hypotézu stadiálního triadického vývoje „ducha" k absolutnu u Hegela , zrovna tak tutéž **přesvědčivou strohost – větřící zákonitost také ve společenských procesech** – bychom našli u „pohrobka" francouzské revoluce slavného „roku 1789" Comtea, a ovšem u původního „mladohegelovce" Marxe. Paradoxně se ve Střední (ale i šíře v celé kontinentální) Evropě malého ohlasu dočkaly filosoficko-logické inovace Fregeho.[3] Náboženství prakticky po celé Evropě zůstávalo stabilizační normou jak osobního života lidí, tak společenského klimatu (až po proslulou unii „trůnu a oltáře" od Anglie po Rusko). Lidský život byl pořád – bez ohledu na Darwina – vnímán jako tajemství, privilegium a dar shůry pro tuto Zemi. Myšlenka na možnost jeho autonomního vzniku (a postupného vývoje) rozhodně nepřicházela přijatelně v úvahu.[4] Také ta neživá (a jakoby zcela inertní) hmota jako kdyby teprve až na samotném sklonku 19. století začala užaslým věd-

čům nabízet jako zcela novou a nanejvýš vyzývavou alternativu svou překvapivou proměnlivost a nestabilitu – v radioaktivitě.

Teprve s počátkem 20. století jako kdyby se roztrhl pytel s novotami ve všech oblastech tehdejšího života. Británii, nad jejíž imperiální říší už několik století slunce nezapadalo, dohnalo ekonomicky teprve nedávno (r. 1871) sjednocené Německo. Přitom – ač se zatím valně neměnila struktura obyvatelstva – sociální napětí, k němuž setrvale docházelo v dělnictvu (v početně až té třetí sociální skupině), dokonce i v Rakousko-Uhersku přivodilo zavedení „všeobecného hlasovacího práva" (r. 1907).[5] Hned v prvém desetiletí 20. století naprosto nečekaně vznikají zcela nové koncepce pro fyziku a vědu díky Planckovi (kvantová mechanika) a Einsteinovi (tzv. „speciální" teorie relativity). Ve výtvarném umění ještě vládla secese. Začal se uplatňovat telefon. Na začátku své technické a umělecké cesty byl „kinematograf". V kolejové dopravě měst koně vystřídala elektrická trakce. Na silnicích se objevují stále víc automobily. Za 1. světové války sice ještě v různém operetním kostýmování a s tasenými šavlemi byla do boje sebevražedně vedena jízda, ale kromě mohutných děl a rychlopalných kulometů se velmi brzy začaly ve své světové premiéře uplatňovat ve válce také první tanky a prvá letadla (ale i otravné plyny).

Ne, na Masaryka jsme tu nezapomněli. Jako vystudovaný filosof, přitom se silně vyvinutým smyslem pro praktický život, **nemohl se spokojit s pouhým přemíláním toho, co už před ním možná řekli pregnantně jiní**. Měl-li ovšem smysluplně něčím navázat, v tom relativně jakoby „hotovém" světě z poslední třetiny 19. století, nemohl ho jako nesmírně vnímavého člověka v té atmosféře času minout **důraz na komplexní vnímání vytčené problematiky a nezbytnost uplatnit vědecká kritéria při jejím řešení**. Předchozí studia filosofie Platónovy mohla Masarykovi vnuknout ještě silnější úctu k absolutním hodnotám, než jakou získal podvědomě už v dětství během nedělních bohoslužeb v čejkovickém kostele.[6] Pokud se brzy nato nechal oslovit jako problémem sebevraždou, bylo mu jasné, že **řešení vytčeného problému nemůže být v pouhé spekulaci**.

Masarykův přístup k fenoménu sebevraždy byl empirický, statisticky sociologický. Spíše než aby pouze citoval jiné autory k té ošidné tématice, pokoušel se vyhmátnout širší kontext tohoto sociálního jevu.[7] Okřídlený Masarykův výrok, že ***„učíme se příliš mnoho pro školu a neučíme se dosti pro život"***[8], lze najít právě v jeho monografii *Sebevražda*. Masaryk v tomto zmíněném spisu studoval statistiky domácí i zahraniční. Při zkoumání výskytu sebevražednosti sledoval vlivy ročních dob, počasí, měsíčních fází; životního prostředí, zdravotního stavu, intelektuální úrovně, pohlaví, věku; společenských, rodinných a majetkových poměrů; pracovního zařazení, politického uspořádání, kulturního klimatu, národních tradic; povahového, citového a mravního zázemí ve vztahu k osobní úrovni racionality; a ovšemže i náboženskou angažovanost, v jejích rozdílných vyznáních a teritoriích; včetně nervové a psychické konstituce; přičemž neopomněl sledovat ani historický průřez výskytem studovaného fenoménu. Přitom dospěl „k závěru, že *vlastní příčinou moderní sebevražednosti jest nenáboženstvíbožnost doby*"[9]. A ta „nenáboženstvíbožnost" byla přímo spjata s ***„úpadkem jednotného názoru světového, který křesťanství důsledně přivedlo ku platnosti v lidu všech vzdělaných zemí"***[10]. Z dnešního hlediska by to byl jistý „evropocentrismus". Masaryk tu ovšem navíc viděl jako příčinu tohoto takto artikulovaného „úpadku" *„[b]oj svobodného myšlení s pozitivními náboženstvími"*, který pak v důsledku posléze „vede k beznáboženstvíbožnosti mas"[11]. V tomto ohledu Masaryk nejvíce žehrá na – podle svého soudu – negativní vliv francouzských osvícenců 18. století, jimiž ta „moderní" vlna nenáboženstvíbožnosti začala. Masaryk ve svém spisu *Sebevražda* napsal přímo a bez okolků, že **„člověk potřebuje k životu náboženství stejně, jako k dýchání potřebuje vzduchu"**[12]. V témže §114 o něco výše pak píše: „Musíme vyniknouti sami ze sebe, **musíme ustati rýt ve svém nitru a po-opravovati své srdce vlastním rozumem;** musíme nabýti zájmů o vnější svět a o společnost, musíme se naučit oddanosti: nám se nedostává opravdové a ušlechtilé lásky."[13] (Masaryk tu podrobuje kritice i pozitivismus Comteův, připouštějící jen omezený pokrok v náboženské sféře.)

Právě v závěrečných paragrafech *Sebevražd*y vidím **klíč jak k dalším postojům Masaryka-filosofa, tak i pozdějšího politika a posléze i státníka**. V tom textu v před-posledním paragrafu (§115) čteme: „Připouštím, že **jsem rozhodný determinista, ale stejně rozhodně odmítám výtku fatalismu**." Zároveň s dovětkem, že **„[v]ědění dává nám moc vsahovati v příčinnou souvislost; můžeme si postaviti určité cíle jako ideály a dovedeme voliti příslušné prostředky"**[14]. Masaryk si je jist tím, že věda, a ovšem speciálně také sociologie, jsou možné jako disciplíny

hodné lidského zkoumání jen jako obory deterministické, založené na příčinnosti. Neboť jen takto pojaté obory umožňují také případné předvídání věcí příštích nebo racionálně pojatou therapii neduhů současnosti. Podle Masaryka jen v rámci determinismu lze také smysluplně uplatnit to, co nazýváme „svobodou". (Jako by se v tomto tvrzení echem také ozýval eticky přísný hlas Spinozův!)

K předchozímu bychom měli ještě dodat, že – jak se můžeme dočíst v §95, když Masaryk zvažuje úroveň jednotlivých národů a zabývá se Rakousko-Uherskem – „[p]o Němcích jsou nejosvícenější *Čechové*", ovšem spolu s „osvícenskou polovičatostí a bezzásadovostí, spojenou s rozhodnějším národním vědomím"[15]. Takže je třeba, jak v *Sebevraždě* psal Masaryk, vyvážit ty „ztráty náboženství". Husitismus totiž mezi Čechy zůstal pouhou „liberální hříčkou", a „není však náboženským směrem jako dříve".[16] K tomuto vývodu se sluší dodat alespoň závěr toho citátu z Tocquevillea, jímž prakticky končí také Masarykova *Sebevražda*: „…neboť, skýtá-li osvícený a skeptický národ pohled smutný, není nic hroznějšího než národ, který je nevědomým, hrubým a nevěreckým zároveň."[17] (Pro další vývody v VIII. a IX. části Doslovu nezapomeňme na zde nastražené ostny vůči „osvícenství" a "liberalismu"!)

***

III. Některé Masarykovy vize ranějšího času

V té obsáhlé monografii o sebevraždě bylo možno vycítit, že Masaryk sice považuje vzdělání a kultivovanost životních postojů za nezbytné součásti individuální, ale i kolektivní výbavy každé národní pospolitosti, ale že zároveň má ostych před absolutizováním těch racionálních dispozic. Pokud chtěl pojmout ten či onen problém v plné jeho šíři i hloubce, pak počítal s jistou nehotovostí případné analýzy. Za přirozené považoval, **dát těm svým proslulým „otázkám" širší, celosvětový, ne-li navíc i transcendující rozměr**. A i když říkal, že „všude musíme klást důraz na rozum kritický a srovnávací", zároveň si byl jist tím, že „[z]božnost je přirozený stav člověka". K tomu pak dodal, že „[k]aždá víra je koneckonců z rozumu, třeba z rozumu nedokonalého a chybujícího". Ta víra, i když nemáme k dispozici žádná nesporná kritéria její „pravosti", jako „víra pravá, správná" „neuspává, ale budí a žene".[18] Zřejmě bychom zde mohli vlastními slovy dodat, že taková víra **má (a předpokládá) perspektivu**.

Když jsem téměř před 14 lety psal uvozující věty k té své (tehdy už o víc jak dvacetiletí umlčené) knížce o filosofii dějin, také jsem tam napsal, že **„moc ideálu je nevypočítatelná"** a že **život se zhodnocuje teprve jeho případným přesahem**.[19] V té knížce jsem již před 35 lety (v té éře ještě v domácí čs. filosofii monopolního a pak znovu triumfujícího marxismu) filosofii skromně charakterizoval jako disciplínu, která je pouhým **krédem o pociťovaných jistotách** (jako systém „jistot"; tedy jistot v uvozovkách, nedostatečně podložených bez ohledu na případné odkazy na závěry vědy) a posléze jsem ji vymezil jako svého druhu „konfrontaci poznaného s nepoznaným (a jako **lék na „krizi rozumu"**).[20]

Obě ty v předchozím odstavci uvedené myšlenky se nám teď budou hodit k interpretaci Masarykových postojů z počátků poslední třetiny 19. století (jež ovšem v hrubých rysech – pakliže už ne ve všech jednotlivých součástech – s Masarykem přežívaly až do konce první třetiny následujícího století dvacátého). Ta samostatně vyčleněná myšlenka o „krédu" se také dobře hodí k charakteristice Masarykovy filosofie obecně a jeho filosofie dějin speciálně. I ten poukaz na možnou „krizi rozumu" je v tomto ohledu adresný. Stačí, když si připomeneme jako jedno z rizik oné možné krize také výše zmíněný fenomén sebevraždy. Možná by nám také nemuselo uniknout z kontextu, že a jak Masaryk zároveň tím svým náboženským filtrem – s rezervou – viděl možnost nové vývojové periody, v níž by posléze bylo **„jedno stádo a jeden pastýř"**. Takto to Masaryk píše už v *Sebevraždě*[21]. Tutéž – opět opatrně formulovanou vizi – pak vysloví během 1. světové války v *Nové Evropě* [22]. Týž názor – tentokrát možná spíš z věroučného než z politického hlediska – najdeme také v *Hovorech*[23]; i když v těchto rozhovorech, když se odvolává na své proslulé heslo **„Ježíš, ne Caesar"**, dodává, že to řekl jako **politik**. Tomu ovšem předchází pasáž, v níž Masaryk prohlašuje, že

„náboženství je mně hlavní složkou duchovního života a kultury vůbec“[24]. Takže pokud by šlo o personalizaci toho „pastýře“, možná se smíme domnívat, že jím má být – možná také pro tu nutkavou potřebu spiritualizace života a opravdovosti v něm – sám Ježíš. (Je asi třeba tu připomenout, že tu je Masarykem míněn pozemsky naléhavý a odkazem svého života blízký „Ježíš“, nikoli transcendentně odtažitý a theologicky tajemný „Kristus“.)

Pokud jde o politiku, tak na potřebu korektnosti v ní Masaryk knižně upozornil již v *České otázce*. Když cituje evangelijní pasáž o Ježíšově vyslání ovcí mezi vlky, hned naléhavě varuje: „…pozor, aby had v nás nezadávil holubici.“[25] Takže i když „život je boj“[26], je stále třeba držet se zásad, kvůli nimž byl případný „boj“ podstoupen. Tj. neztratit „jasnou hlavu“! Vidět jako úkol realizaci „účinné humanity“, s poctivostí „netoliko srdcem, ale i hlavou“[27]. **S poctivostí obstát v životě**, tomu dal Masaryk v již citovaném §83 *České otázky* v záhlaví paragrafu předznamenání výrazem **„Pravidlo Ježíšovo“**.

To proslulé „Ježíš, ne Caesar“ se pak objevuje jak na závěr *Nové Evropy*, tak několikrát v textu *Světové revoluce*, včetně opětně i v závěru; právě na formulaci ze *Světové revoluce* se Masaryk později odvolal také v *Hovorech*.[28]

***

IV. Rozhodně ne pouhé odbočení k „filosofii dějin“ (ale také k hodnotám)

Smí-li být filosofie lékem na „krizi rozumu“, tím spíš by takovým lékem měla zřejmě být z hlediska vědomě reflektujícího a jednajícího občana **filosofie dějin**.

Nechť je mi dovoleno k této disciplíně aspoň trochu přispět se svou troškou do příslovečného „mlýna“. Samozřejmě že svou určitou „filosofii dějin“ měli v té naší „západní“ civilizaci už antičtí historikové, jakými byli Hérodotos, Thúkýdidés a Xenofón. Křesťanskou filosofii dějin zakladatelsky koncipoval sv. Augustin ve své dichotomii dvou obcí, té spásonosné – a stabilní – obce boží (církve), a naopak té rozkládající se – a do záhuby se řítící – obce civilní (státu). Během končící éry středověku (který si ještě nebyl vědom toho, že se jednou stane jakýmsi novým „středním“, a tedy jen svým způsobem přechodním věkem)[29] vznikla celá řada utopií, které bychom mohli vnímat jako svéráznou formu skryté kritiky společenských poměrů, spolu s nástinem ideálního programu pro časy příští. V tzv. osvícenské době, opojené netušenými možnostmi racionálního přístupu k realitě, dochází konečně k pokusům o odhalení příčinných souvislostí v dějinách. I když Vicovy vývody – o stadiálním vývoji společnosti (z r. 1725) – okamžitě unikly žádoucí pozornosti, pro nás dnes představuje tento myslitel začátek vskutku „moderní“ koncepce filosofie dějin. Vicův jen o deset let mladší současník Bolingbroke zdůrazňoval nutnost odhalování příčinných souvislostí v dějinách. Ovlivnil i Palackého, na kterého pak nutkavě navázal sám Masaryk. Nejvýrazněji se ovšem pro filosofii dějin 18. století zapsal Voltaire. **Kýženě se rozvíjející racionalita** se mu stala páteří dějinné explanace. Byl si jist setrvalým pokrokem v dějinách. Hledání smyslu historického procesu bylo Voltaireovi klíčem jak k výkladu minulosti, tak předpokladem k projekci tohoto objeveného (s rozumem souladného a v 18. století konečně zjevného) smyslu také do budoucnosti. Také tento rys bychom později našli jak u Palackého, tak po něm i u Masaryka.

Nebudeme teď sledovat další vývoj filosofie dějin ve všech jejích důležitých dalších podnětech. Rozhodně bychom ale stěží mohli v našem kontextu pominout Augusta Comtea, který ve své „pozitivní“ filosofii (v tom šestisvazkovém „Kursu pozitivní filosofie“, z let 1830-42) zdůraznil, že jsou sociální jevy podrobeny přirozeným zákonům, jež – **při respektu ke statistice jako nástroji pro jejich pochopení** – zároveň dávají záruku pro případné předvídání směru a dynamiky společenského vývoje.[30] I Marx na Comtea sebedůvěřivě navázal, i když ty zákonitosti vnímal prismatem hegeliánské triadické dialektiky. Také Masaryk Comtea pak nejednou (i když také kromě souhlasu i kriticky) citoval, počínaje hned v *Sebevraždě*.[31]

K dalšímu vývoji filosofie dějin nám teď postačí už jen pár letmých poznámek. S koncem 19. století dostavila se také jistá potřeba sebereflexe v tzv. „du-

chovědách“ na pozadí metodologie přírodních věd. Reprezentují ji typologicky W. Dilthey (1892) a W. Windelband (1894). Oba dva zdůraznili specifiku humanitních oborů a jedinečnost v nich sledovaných fenoménů, ve vědomé opozici vůči generalizacím známým z přírodních věd. Je zajímavé, jak málo vody stačilo uplynout, aby se v naší současnosti už ocitla v zapomnění filosofie tzv. historického (marxistického) materialismu, která se naopak opírala o předpoklad zákonitostí tzv. společenského pohybu a celých těch 150 let svého vývoje stavěla své rozbory historických událostí na principu negace negace a na sebevědomě vyhlašované prioritě hospodářské základny nad kulturní nadstavbou.[32)]

Pro případné širší teoretické uvažování o filosofii dějin by zde bylo dobré aspoň letmo se zmínit přinejmenším ještě o dvou jejích představitelích, jen poněkud mladších Masarykových současníků, o Heinrichu Rickertovi (nar. 1863) a Maxu Weberovi (nar. 1864). Rickert se ve svém odborném úsilí snažil (ve vědomém protikladu vůči Diltheyovi a Windelbandovi, na něž jinak navazoval) navodit objektivnější kritéria pro práci s historickým materiálem. Kulturu považoval za realizaci univerzálních hodnot (kupodivu ve třech vývojových fázích, vrcholících „kriticismem“). Pro pochopení dějin považoval za podstatné určit jejich hodnotové koncepty („Wertbegriffe“). Weber sice přistupoval ke studiu sociálních jevů se záměrem poskytnout jejich kauzální výklad, jenže tím také okamžitě narazil na možnost rozmanitých hodnotových prismat k takovému vyhodnocení. Zároveň si uvědomil, že se racionalita může uplatňovat ve dvou rovinách, s ohledem na prostředky k danému účelu („zweckrational“), ale také bez ohledu na případné dosažení sledovaného účelu, s respektem k nezadatelným hodnotám („wertrational“). Pro svou analýzu považoval za nezbytné uplatňovat sociologickou metodologii. S těmito dvěma mysliteli Masaryk sdílel ono intelektuální klima, vyjadřující potřebu kritického, objektivně respektovatelného postoje ke zkoumaným jevům, přitom propojeným **s hodnotově charakterizovaným zázemím**. Není div, že Masaryk později dával víceméně **rovnítko mezi filosofii dějin a sociologii**.[33)]

Za 2. světové války (r. 1942) byla publikována stať C. Hempela[34)], v níž se její autor po půlstoleté sebedůvěřivé jistotě především samotných historiků (s výjimkou marxisticky orientovaných), že nelze odhalit žádné „zákony historického vývoje“, pokoušel znovu oprášit představu, že takové zákony na nejobecnější úrovni přece jen existují. Hempel zformuloval tzv. „model splňujícího zákona“[35)] a pokoušel se jeho pomocí zkonstruovat deduktivní úsudkové schéma. Vyprovokoval takto nejen oprávněnou kritiku[36)], ale rovněž tak novou fázi vývoje filosofie dějin; ne už jenom setrvale spekulativní. Půl století můžeme mluvit o tzv. analytické větvi filosofie dějin, která je obdobou analytického filosofování v obecné filosofii (analyzující problémy na bázi sémantiky s jednotlivými termíny spojované). Z hlediska analytického filosofování je spekulativní filosofie dějin již uzavřenou minulostí.

***

V. Smysluplná a mravně založená perspektiva k naplnění smyslu života

Takže když se vrátíme k problematice „filosofie dějin“ v 19. nebo na začátku 20. století, je to pořád disciplína úctyhodná, nepřehlédnutelně také evidovaná v tehdy rovněž respektovaném třídění věd. (Nezapomeňme také na Masarykovy *Základy konkrétné logiky* jako na první českou monografii k tématu!) Teď bychom ale měli také dodat, že ještě před koncem 19. století právě mezi historiky vznikala silná averze proti vnášení jakýchkoli hodnotících soudů do záznamu historických procesů. V tomto ohledu velmi silně ovlivňoval klima v historiografii nadmíru pečlivý a obdivuhodně pracovitý německý historik Leopold von Ranke (1795-1885).[37)] Proslul tím, že hned od svého mládí vyhlašoval, že historiografie nemůže být pouhou kompilací; že to není pouhé sbírání materiálu. Na druhé straně ale také si byl jist tím, že historický proces neprobíhá podle nějakých předem zadaných schémat. Přesto si zároveň uchovával přesvědčení, že lze v jinak navenek souvislém proudu času vystopovat jisté dílčí úseky, jež bychom měli vnímat ozvláštněně,

dík jejich „duchu doby“. Pro veškerý další vývoj historiografie proslul svým aforismem objektivity: psát tak, jak se události udály („wie es gewesen“). Zde pak vyvstává jako problém, zda vůbec historik může vynášet nějaké soudy o chodu dějin.[38] V tom, co tu právě předchází, můžeme docela slušně vycítit také jisté podhoubí pro Masarykovy spory s profesionálními historiky a dalšími intelektuály, které byly vedeny od poloviny 90. let 19. století až do Masarykovy smrti.[39]

Masaryk ve svém „konkrétismu“[40] propojil rozum a zkušenost (málem jako by šlo o personální unii „Francis Bacon & René Descartes“); v něm měly ale také najít své místo cit a vůle. V tomto souboru vlastností mělo být vyhrazeno místo také náboženství. Masarykův svět, tím jak do něj kodifikuje poznávající subjekt, kooptuje do něho také „vnitřní svět osobního vědomí… přijímá svět duší, přijímá Boha“[41]. Na otázku, zda přijímá Boha citem, rozumem nebo vírou, Masaryk odpověděl: „Přijímám teism zkušeností a rozumem. Důvody a důkazy mně dává rozum.“[42] Masaryk si byl jist „účelností světa, života, historického dějstva, našeho poznání i mravního úsilí“[43]; tyto faktory společně jako kdyby předpokládaly řád (onen antický řecký „logos“ či „nús“[44]) a vydávaly zároveň svědectví o garantu řádu, o Bohu. Výraz „logos“ jako kdyby byl svým významem propojen s „telos“ (tj. s „účelem“, „cílem“, „finalitou“; se „směřováním“). Řád se přirozeně spojuje s determinismem (s „přesnou zákonností“, jak řekl Masaryk[45]). V tomto ohledu pak „řád, plán a rozumné určení“[46] v absolutním (a zároveň transcendentním) smyslu lze pak označit jako „Prozřetelnost“[47].

V těchto metafyzických souřadnicích se Masaryk pohyboval prakticky celoživotně. Pokud zároveň také věřil v existenci lidské duše, rozhodně nemohl jen tak ignorovat **otázku smyslu lidského života a v širším rámci otázku smyslu lidských dějin** (speciálně pak smyslu dějin českých). Plynoucí čas „sub specie aeternitatis“ – tedy „z hlediska věčnosti“, ovšem míněné jako „Řád“ („Prozřetelnost“) – **je příležitostí k dosažení perspektivy**.[48] Ta pak **má (a musí nutně mít) jako cílené a účelné směřování smysl**; ta perspektiva je tedy „smysluplná“. Potom ovšem je nutné připustit větší či menší nutkání k respektu vůči ní; ne-li pochopitelně zároveň také jako příležitost k rozhodovacímu procesu. K němu – kromě volních zřetelů – **je třeba nalézt žádoucí hodnotový klíč**. Z hlediska Masarykovy „božnosti“ to zároveň znamenalo kotvit v přesahu vůči živelné a živočišné imanenci, a tedy **v transcendentní jistotě o Řádu**, jehož součástí je v lidském světě také – stejně nutně a doprovodně – **mravnost**.

***

VI. Také smysl české historie – a politiky (ale i lidského dění vůbec) – je otázkou svědomí

Když si uvědomíme toto Masarykovo kotvení, nepřekvapí nás na jedné straně výtky třeba Kaizlovy nebo Pekařovy vůči Masarykovu údajně nadbytečnému a historickým faktům neodpovídajícímu směšování humanity s jeho případnými idealizovanými náboženskými rysy. A rovněž tak nás nemůže překvapit na straně druhé Masarykovo pevné přesvědčení, že české dějiny skýtají nadmíru průkazné doklady tohoto sepětí, a Masarykova jistota, že jeho názorovým odpůrcům zřejmě chybí tolik potřebný filosofickodějinný nadhled a znalost (a uplatnění) sociologie v historiografii. Přece nelze o dějinách psát jako o procesu zbaveném jakéhokoli – dokonce zjevně transcendujícího a v transcendentnu nutně kotvícího – smyslu![49]

Když před víc jako stoletím Masaryk psal o tzv. české „otázce“, tak hned na začátku předmluvy (k 1. vydání, koncem roku 1894) napsal, že „rozumím tím sociologický rozbor všech těch záhad, jež vnucují se tomu, kdo postihnout chce *smysl české historie*, kdo poznat chce, čím jakožto zvláštní národ kulturně žijeme, co chceme, co doufáme“.[50] Okamžitě se také Masaryk distancuje **od „slepého instinktu“ v politice** a dodává, že „[m]ně česká otázka jest **otázkou po osudech člověčenstva, je mně otázkou svědomí**“.[51] Ten hlas nebyl ani před sto lety (a ani by nebyl dnes) obecně přijímán s otevřenou náručí a s niterným porozuměním. Politika se vesměs skoro vždycky dělala jen jako „pragmatická“ záležitost, jako reakce na to, co přinesl den; je pozoruhodné, že nějaké principiální koncepce vesměs nacházíme v politických proudech a uskupeních zpravidla jen tehdy, jsou-li v opozici spíše jako pronásledovaná „sekta“ hledající místo na politickém

výsluní, než aby to byla už nějak zavedená politická strana (ať už přímo uskutečňující svou moc, anebo mající již k dispozici odpovídající „mechanismy" k jejímu získání). Politické programy dnešních politických stran jejich předáky k ničemu nezavazují ani tehdy, pokud před volbami nějaký program vyhlásí. Vždy je dost času odkázat na to, že „nebylo dost politické vůle" u dalších politických stran, anebo že „zatím nedozrál čas" k jeho uplatnění; koneckonců vždy lze říci, že program strany samozřejmě platí (a „my ho uskutečníme!"), jenže „ve stávajících podmínkách" musíme být trpěliví, dokud zrovna teď nejdřív neprosadíme do té či oné funkce svého člověka…

Dnes navíc vytvářejí onu slastnou vlnu důvěry v ty „nahoře" média. Politici se stávají ikonami a budou vystupovat kdekoli, třeba i jako klauni, jen když přitom budou markantně zviditelněni. Při takových „divadelních představeních" bývá dost jedno, o čem je řeč, a zda to řečňování je věcné, adresné a kultivované. Také vypadá – na obou stranách, tj. jak mezi kandidáty, tak mezi jejich případnými voliči – že už je nějaký čas dost jedno, od koho by byl kvalifikovaně získán případný mandát, a k prosazování čeho vlastně. Člověk konzumní – je to ten nedávno se objevivší, virózou bezduchých reklam a prodejních regálů, ale i nenáročnou zábavou omámený druh, *Homō cōnsūmens* – **lační po pestré škále dojmů**, pokud možno získaných bez jakékoli námahy. Bude nejlíp, budou-li při těch námluvách politiků na jevištích světa před publikem populární zpěváci a oblíbení baviči, krásné herečky a super-slavní sportovci. A ovšem, k tomu všemu mohutně decibely vybavená hudba z mamutích reproduktorů, silácky na efekt vypočítané výkony hrajících, zpívajících a tančících, a také všelijak přitom chroptících a šklebících se umělců, zatopených širokou škálou oslnivých a měnících se světel. To už pak stěží je potřeba takové velkolepé divadlo doplňovat nějakým dříve tak populárním a legendárním „volebním gulášem", k němuž se čepuje zdarma pivo. Že to režírovala ta či ona politická strana? Strana nějak deklarující, že je někde pomyslně „vlevo", ve „středu", anebo „vpravo", případně dokonce – snad nejrafinovaněji – jaksi „napříč"? Cožpak nebylo pro stratégy politického boje důležitější především zajistit velkolepé „show"? Tedy „šou" se vším, co k tomu patří: konzervování dětsky bezprostřední bezstarostnosti, spojené **s oproštěním od jakékoli zodpovědnosti za zítřek**. Iluzi „jistot" pro příští čas navodí nejen sugestivní rytmy a narežírované oslepující jeviště, ale také ten svérázný (vůbec ne „postmoderní"!) „newspeak" současné garnitury až příliš mnohých kariérních politiků. Ten by měl zřejmě být orwellovsky charakterizovaný. Ne že by v něm nebyly protimluvy; horší je, že nejednou mívá blíž k polomyšlenkám, není-li přehršlí zcela významů zbavených a ne vždy kultivovaně pronášených slovních výtvorů. Když na tento matoucí přístup ještě v komunistických poměrech reagoval Václav Havel (**od Masaryka převzatou „nepolitickou politikou"**), není div, že tato reakce měla takový velký (i mezinárodní) ohlas.

Jinak se ovšem v dnešním složitě strukturovaném světě tvoří klima tzv. „občanské společnosti" třeba v prostředí nějakých laických „výborů" při chrámu nějaké dostatečně motivované a dobrou tradicí disponující denominace v hospodářsky vyspělém světě; a zcela nepředstavitelně obtížné podmínky k nezištné aktivizaci mají potenciální „občanské" instituce tam, kde po celá desetiletí rozmanitými formami erodovala – a dále eroduje – **odpovědnost za život v "polis"**. Samostatnou a velmi smutnou kapitolou ovšem je situace tam, kde místo nesnadného (postupného) hledání a volby schůdné cesty pro zítřejší hospodářský a kulturní vzestup v zemi vznikly ilegální ozbrojené skupiny, které chtějí především násilně dobýt pro omezený okruh lidí politickou moc, ať to stojí cokoliv. Tu daň krve pak platí všichni, kdo náhodou možná překážejí v cestě, neocitnou-li se zrovna na linii mířidel, pokud se vůbec míří. Hrůzné přitom je, že jsou zabíjeny i děti; a že zabíjejí už také děti. Další velké překážky normálního života v posléze uvedených oblastech kdožpak by vnímal, je-li mimo to kruté jeviště? Že nejsou pracovní příležitosti? Že sucho znamená neúrodu a hlad? Že není dostatečně dostupná nezávadná voda? Že miliony dětí umírají každoročně jen proto, že je pro ně nedosažitelným luxusem mít před případným jídlem čisté ruce? Že nejsou dostupné léky pro každoročními epidemiemi postižené? (Že – nejen hygienicky, nýbrž i sociálně – je ohrožená celá subsaharská Afrika nemocí AIDS, začíná mocným tohoto světa „opatrně" docházet teprve letos, tj. v létě roku 2003.)

Vraťme se k Masarykovu pojetí politiky. V Rakousku té druhé poloviny 19. století – po šocích „revolučního roku 1848" a následné reakci absolutismem – se opatrně a pomalu navazovalo hledáním nových příležitostí k vyjádření větší míry politických svobod zdola. V českých zemích nepřehlédnutelně (nesrovnatelně matněji na Moravě než v Čechách)

byla artikulována otázka státoprávní, a spolu s ní také rostlo vědomí jazykové a kulturní sounáležitosti českého obyvatelstva, a to přes všechny ty peripetie, které následovaly po vyhlášení duální monarchie r. 1867.[52] Tehdy se mohlo v politicky a občansky uvažující české společnosti zdát, že její nejdůležitější prioritou je pasivní rezistence vůči Vídni. Když se posléze – paradoxně a přízračně po vzniku německo–rakousko-uherského „dvojspolku" (r. 1879) – podařilo prosadit pro Prahu vládní slib, že tamní univerzita bude rozdělena na dvě, takže vznikne její samostatná česká větev (což se následně stalo r. 1882), došlo také k dalším politickým i jazykovým koncesím pro české země. Jako mladý vídeňský docent, se slibem brzké řádné profesury, ocitl se okamžitě (r. 1882) Masaryk v Praze na půdě její nově vzniklé české univerzity. Masaryk se hned nesmírně aktivně pustil do rozmanitých programů i mimo univerzitu; zprvu jen na poli vědeckém a obecně kulturním. Je známa role, jakou sehrál, když vzplanuly boje o rukopisy („*RKZ*"). Masarykovy sociologické argumenty proti pravosti oněch údajných literárních památek z dávných časů určitě nevykazovaly tak výrazný důkazní podíl, aby rozhodující měrou přispěly k jejich zařazení mezi padělky; ale v té vzedmuté vlně vlastenčení – značně podnícené okamžitě oceňovanou poetickou originalitou oněch údajných kulturních relikvií – jako na veřejnosti jeden z nejvýrazněji profilovaných odpůrců pravosti *RKZ* soustřeďoval právě Masaryk na svou osobu neúměrně silnou vlnu kritiky.[53] A ony politické konotace (dnes bychom řekli „medializace") původně odborného sporu přispěly k tomu, že Masaryk začal hledat další názorově spřízněné lidi; nejdřív přímo mezi kolegy na univerzitě. Začali si říkat „realisté".[54] O jejich stranické angažmá ve své vlastní straně usilovali nejdřív staročeši. Do voleb z r. 1891 šel Masaryk jako kandidát a byl zvolen už za mladočechy (v jižních Čechách). O tom svém prvním poslancování se vyjádřil velmi sebekriticky: „Já byl tehdy ještě politicky nezralý a nezkušený ažaž…"[55] Brzy nato – po vnitrostranických rozmíškách – využil příležitosti a svůj mandát složil. Vyjádřil se k tomu takto: „Chtěl jsem začít zgruntu; chtěl jsem dělat **politiku jinou, buditelskou, působit na mysl našich lidí**."[56] Stěží lze Masarykovi upřít, že právě tohle se později a plně stalo skutkem. V listopadu 1894 Masaryk dopsal svou *Českou otázku*, s podtitulem *Snahy a tužby národního obrození*. Její knižní vydání – v únoru 1895 – doprovodilo o čtyři měsíce později, koncem června, uveřejnění dalšího titulu jako pokračování předchozích úvah: *Naše nynější krise: Pád strany staročeské a počátkové směrů nových*.[57] Nebudeme nyní v těchto dvou závažných pracích detailně sledovat celou Masarykovu argumentaci. Předběžně si ale hned všimneme toho, že sotvaže dopsal a vydal *Českou otázku* (ale ještě před dokončením jejího pokračování v *Naší nynější krisi*), napsal tehdejšímu svému příteli prof. Kaizlovi (11. května 1895) mj. také následující větu: „Zdá se mi být hlavní, že **já s politikou navždy jsem hotov**." A jen o pár vět dál k tomu dodává: „Kdybych o tom soudil jen v chvilkové ráži ´theoreticky´, připustil bych, že se mýlím; ale já vidím, že mozek můj je zabrán již docela jinými myšlenkami a plány."[58] Masaryk především ještě během následujícího roku 1896 vydal dvě „pokračování" oné již tak dost hutné analýzy „české otázky", a to nejdříve jako útlou brožuru svého *Jana Husa*, s podtitulem *Naše obrození a naše reformace* (Čas, Praha 1896), a nato rozsáhlou knihu *Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení* (J. Laichter, Praha 1896). Maličko předběhnu zamýšlený sled námětů tohoto doslovu a pouze předběžně teď uvedu, že v obou výchozích knihách o „české otázce" Masaryk narážel na souvislost „české" – a humánně artikulované – otázky s jednou další nutkavě vnímanou „otázkou", otázkou „sociální". Obšírné dvousvazkové vydání *Otázky sociální* bylo Masarykovou předmluvou datováno jako ukončené počátkem prosince 1898. Podtitulem této práce bylo: *Základy marxismu filosofické a sociologické*. Jak tato posléze publikovaná monografie byla okamžitě vnímána jako svrchovaně významná, i když spatřila světlo světa v lůně malého národa (a tehdy teprve jen se sporými mezinárodně pozoruhodnými vědeckými výsledky), dosvědčuje vzápětí vyšlé německé (r. 1899) a z německého překladu vzešlé ruské (r. 1900) vydání tohoto Masarykova díla. A jako v jiných svých literárních počinech, i tady Masaryk se podjal svého úkolu nikoli pouze povrchně polemicky, ale se zřejmou touhou pochopit v plné šíři a hloubce marxismus (pod „socialistickým" záhlavím) jako „dnes crux našeho vědění, vědomí a svědomí"[59]. Přitom stihl ještě půl roku předtím dát do tisku „pátou" sekvenci ke zpracování problematiky své „české" otázky, pojednáním *Palackého idea národa českého* (v červnu 1898).

***

VII. Odkaz ***České otázky***; rovněž jako doklad nutného odvratu od „praktické“ politiky?

Když se Masaryk v textu své *České otázky* zamýšlel nad dobou po napoleonských válkách, napsal, že „[r]eakce františkovská a bachovská dovolila pít, hrát v karty, dovolila všecko, jen myslit se nesmělo“[60]. Svůj program „[v]e jménu humanity a osvěty“[61] časově odvozoval od konce 18. století z představy, že „[s]voboda přesvědčení náboženského – ovšem ještě nedokonalá – měla v zápětí i svobodu národní a jazykovou právě tak, jak v minulosti reformace měla v zápětí zesílení národního vědomí a vývoj jazyka“[62]. Když dále v textu Masaryk uváděl „devatero methodologických pravidel“, jimiž se hodlal ve své práci řídit, v rámci 3. pravidla uvedl: „Jazyk nepokládám za svatý, ale za prostředek **sloužící duchu** ve zlém i v dobrém.“[63]. K tomu dodal, že „proti hmotě však **bojovat chci duchem**; proto jsem dávno vystoupil z církve modloslužebného slovíčkářství a národnostního fanatismu. Mravnost – lidskost musejí být cílem každého jednotlivce a národa. Zvláštní národní ethiky není.“[64] V rámci 8. „pravidla“ ovšem Masaryk svým osobitým způsobem varoval: **„Nepřičítej duši, co je na těle, ba snad jen na kožichu.“**[65] Když pak obšírnější citací připomínal odkaz Palackého (zformulovaný roku 1864), podtrhl v textu mj. také následující Palackého slova, že ***„kdykoli jsme zvítězili, dálo se to pokaždé více převahou ducha nežli mocí fysickou, a kdykoli jsme podléhali, že tím vinen býval vždy nedostatek duchovní činnosti, mravní statečnosti a odvahy“***[66]. Masaryk rovněž podtrhl – kromě jiného – následující formulaci: ***„Jen tehdáž ubezpečíme trvale budoucnost svou, když duchem vítězit a vévodit budeme v odvěkém zápasu prozřetelností boží nám uloženém.“***[67] Celý ten nadmíru závažný §55 začíná těmito Masarykovými slovy: „A tu jsme při věci hlavní. **Všecek smysl naší historie** v tom je uzavřen: **pochopit cíl humanitní po stránce mravní a rozumové**, pochopit plně, že čistá člověckost nesmí být pouze obrozenským heslem…“[68] A před závěrem paragrafu, ještě jako součást citovaného odkazu Palackého a Masarykem kurzívou zdůrazněna je pak následující – a jsem si nanejvýš jist, že také v 21. století platná – myšlenka: ***„Vážnějšíť jest úloha naše: nepovzneseme-li ducha svého a ducha národa našeho k vyšší a ušlechtilejší činnosti nežli jest u sousedův, nejen nedobudeme si čestného místa v řadě národův, ale neuhájíme konečně ani přirozeného bytu svého.“***[69] Tato nevalně známá Palackého myšlenka navazuje ve stejném odstavci na onu nesrovnatelně okřídlenější a mnohem známější aforistickou formulaci charakterizující české dějiny jako „ustavičné a věčné stýkání a potýkání se *Slovanství s Němectvím a to téměř ve všech oborech působení lidského*“.[70]

Dějiny nejsou vnímány ani Palackým, ani Masarykem jen jako nějaký proud v čase probíhajících **indiferentních událostí**. Mají podle nich obou svůj **smysl**. Ten „smysl“ souvisí docela přirozeně s člověkem a jeho aktivitami díky tomu, že **samo žití je vnímáno jako úkol; člověk jako by nemohl přijatelně lidsky žít bez jistého účelného poslání**. Pokud budeme nahlížet na tuto problematiku z perspektivy evropocentricky vnímajícího 19. století, pak to vesměs znamená, že takový člověk je „oduševněn“; že má blíže nespecifikovatelný, ale s důvěrou vědomě přijímaný (a tradicí stále ještě důvěřivě odkazovaný) dar shůry – lidskou duši. Pak ovšem neodmyslitelně s touto koncepcí bude spojen rovněž theismus (možná i v „deistické“ variantě); ale takto také lze pak do obrazu lidsky vnímaného a hodnoceného světa zapojit **soud Prozřetelnosti**. Jinak řečeno: Poněvadž my lidé žijeme ve společnosti, znamená to zároveň žít „bratrsky“ vstřícně (s láskou) s bližními; ovšem s náležitými nároky mravními. Znamená to nikoli pouze hledět k nějakému vysněnému ideálu z minulosti, nýbrž aktivně směřovat těmito aktivitami do budoucnosti. „Humanita není sentimentalita, ale práce a opět práce“, jak napsal Masaryk.[71] Pak tu ovšem zase máme ono zacílení na nové; spolu s důsledností při realizaci (tedy s účinným angažováním). V závěru *České otázky* Masarykův jazyk jako kdyby chtěl mít ráz sugestivní „dobré zvěsti“ (tedy „evangelia“); neboť čteme: „Stačilo-li našim otcům české slovo, my musíme pracovat, aby **slovo to učiněno bylo** českým **duchem**.“[72] Nebo dále v předposledním odstavci: „Pokud se nerozšíří tato **neviditelná strana lidí opravdových a myslících**, kteří se nebojí, když toho potřeba, **pravdě dát svědectví** i veřejně, všecka viditelná organisace nám nepostačí.“[73] Při tom všem – ač ve shora citovaném dopisu prof. Kaizlovi úlevně Masaryk psal, že se snad natrvalo oprostil od praktické politiky – v poslední větě, v níž se loučí s čtenářem *České otázky*, nicméně přesto píše, že ty jeho stávající studie „jsou jen úvodem, a vlastně vybídnutím k mož-

němu programu a ustálení takovéto strany…“[74] Jak mohl Masaryk při psaní těch řádků tušit, jakým ještě „hadem z ráje“ mu realizace praktické politiky vbrzku – a pak až do konce jeho plodného života – bude!

Když roku 1900 došlo k založení realistické strany, sám Masaryk nebyl okamžitě jejím organizátorem. Byl přizván k spoluúčasti. Později se k tomu vyjádřil tak, že „pokrokovou nebo, jak se říkalo, realistickou partaj jsem nezakládal, baji jsem byl proti tomu, spíš bych byl chtěl působit na veřejnost jenom tiskem, nebo vyvolat u nás takové fabiánské hnutí, které by pracovalo ve všech stranách přednáškami a debatami“[75]. K tomu pak na vysvětlenou dodal: „Realisti vlastně nebyli jenom politická partaj, nešlo jenom o běžnou politiku; byl to směr, směr kritický a vědecký, usilující také o **zvědečtění naší politiky**, o politiku všekulturní, a jak jsem také říkával, o **politiku nepolitickou**.“[76] K tomu pak ještě dodal – z perspektivy nachylujících se osmdesátin velkého československého státníka a myslitele – celou řadu námětů; chci tu uvést okamžitě jen tři. Prvý se vztahuje k tomu, že „[p]olitické stranictví je přirozené“, ale „[j]á pro svou osobu i zde **věřím víc v lidi než v instituce**“. Dále: „…žádáme si **odrakouštění**, ale fakticky žijeme podle starého zvyku.“ A do třetice – s tou vizí, kterou Masaryk měl již v *České otázce* a v *Ideálech humanitních,* a pak za 1. světové války v *Nové Evropě,* a jež se pochopitelně promítla také do *Světové revoluce* – jako jeho názor čteme, že „je pravá politika jen jedna: **harmonizovat v jeden celek menší celky**, organizovat organizace, sjednocovat všecka úsilí; **taková politika překračuje i hranice státu**. Takové politiky vyžaduje naše doba, doba poválečná.“[77] Nezní nám tohle všechno v „naší době“, v době po konci tzv. studené války, až příliš aktuálně a akutně v uších?!

Když došlo k prvním tzv. všeobecným volbám (jen pro mužské obyvatelstvo, ne pro ženy!) roku 1907, Masaryk kandidoval na poslance za „realisty“ na Valašsku. Také ve volbách roku 1911 byl Masaryk znovu zvolen poslancem. Když pak v *Hovorech* Masaryk vzpomínal na všechna ta léta před 1. světovou válkou (včetně různých afér, ba i soudních sporů, v nichž šlo i o „šibenice“), v tom textu uvedl, že „[m]é spory a potyčky, ať to bylo o Rukopisy, o státní právo nebo o smysl našich dějin, uvedly mě nejen do politiky, nýbrž i do studia našich národních otázek; **nebyl bych se stal politikem, kdybych nebyl nucen tak silně prožít historické problémy našeho národa**“[78].

***

VIII. ***Ideály humanitní*** – aneb o různých „-ismech“, ale i o mravnosti jako politice

Těch několik málo kapitol útlé knížečky pod názvem *Ideály humanitní*, vycházejících nejdříve časopisecky od března roku 1901, nám přehledně přiblíží některé úhelné termíny, s nimiž Masaryk celoživotně pracoval. „Humanita“ jako etický a sociální ideál jako kdyby vznikla až na úsvitu novověku, s renesancí a reformací. Tento ideál Masaryk charakterizuje jako **přirozený a rozumem odkrytý**; a pak tedy není odvozen na základě nějakých „práv historických“. Tato nezávislost se také promítá do **neodvislosti humanitního ideálu vůči křesťanství**. Neměli bychom vnímat jako protimluv, že Masaryk nicméně v tomto svém textu zároveň kategoricky tvrdí, že „[n]áš český humanitism je přirozeným pokračováním našeho českého Bratrství“[79]. S tímto „humanitismem“ jako konkurující ideál hned ve výchozí první kapitole Masaryk spojil tu variantu („staršího“) „kosmopolitismu“, jehož hlásání spojoval s projekty velkých národů, usilujících o vlastní centralizované panství nad světem. Hned bychom si také měli říci, že **s tím „starším kosmopolitismem“ Masaryk automaticky spojoval také – blíže nespecifikovaný, ale jakoby s ním homogenní – „liberalismus“** (jejž ovšem často kritizoval). Je pak nanejvýš zajímavé, že **Masarykovi obdobně v „liberalismus“ vyúsťuje také ten socialismus, jehož variantu nazývá „marxistickým amoralismem“**[80]. Když se hned v následující kapitole zabývá individualismem, tak mu splývá s anarchismem (ne-li i s nihilismem; ale i s pozitivismem). Za jeho kolébku opět do jisté míry určil – „liberalismus“.[81] A na závěr té kapitoly o „individualismu“ napsal: „Anarchismus u nás, ať se jmenuje jakkoli, je nečeský.“[82] V tomto informativním dílku Masaryk dále informuje také o „utilitarianismu“[83], pesimismu, evolucionismu, pozitivismu

a Nietzscheovi. Překvapující je, že právě ta kapitolka o pozitivismu je nejstručnější z celého souboru (pouhé dvě stránky). Jako se Masaryk stavěl kriticky vůči „liberalismu", zrovna tak nepříznivě vnímal „pozitivismus" (a ani k němu neuvedl žádnou literaturu). Měl mu za zlé, že „pro samou historii a samé počítání s fakty a dokumenty zapomíná na svědomí, jako by to nebylo faktem, nebylo stejně positivním"[84]. Když Masaryk uvažuje o darwinismu, konstatuje, že „[b]oj, to není humanita".[85] (K námětu „boje" se ještě vrátíme v IX. části tohoto Doslovu.)

Z právě letmo charakterizované publikace bych rád ještě uvedl tři pro tyto závěrečné výklady závažné myšlenky. Cituji tu „prvou": „Mravnost dnes znamená do veliké míry mravnost politickou. **Nedělejme rozdílu mezi politikou a mravností.**"[86]. „Druhá": „..náboženství tím člověka sílí, že mu vštěpuje víru v budoucnost a naději."[87] S následujícím dovětkem: **„Naděje v život věčný je tedy základem naší víry životní."**[88] A „do třetice"; pronikavost a jasnozřivost tohoto postřehu lze stěží přecenit rovněž pro naši současnost (čímž přece jen poněkud předbíhám): **„Nebezpečí začíná, když práce není, a začíná také u sytých."**[89]

***

IX. Proč opět o „historismu" a znovu o „liberalismu"?

Ještě jednou se vrátíme k *České otázce* (a k *Naší nynější krizi*). Už tu bylo řečeno, že **význam minulosti a její interpretace mohou být sporné**. Masaryk se oprávněně bál (a měl k tomu na očích i nedávnou zkušenost z „rukopisných" bojů), že minulost se může stát – při mechanickém přejímání podnětů z ní – pouhou zásobárnou dokladů pro „záplatové přesvědčení"[90] a pro mozaikovitou indoktrinaci. Ačkoli právě historismus (vzorově v 90. letech reprezentovaný Diltheyem a Windelbandem) si v době sepisování *České otázky* ujasňoval vědecký dosah historické práce a míry její vědeckosti, zdá se, že ta „staročeská" (ale i „mladočeská") verze historické argumentace měla zřejmě až příliš daleko jak k Diltheyovi nebo Windelbandovi, tak i k jejich navazujícím kritickým pokračovatelům, jakými byli příkladně Rickert a Max Weber. Jinak si nelze vysvětlit to Masarykovo velmi rozhodné odmítnutí historismu (jako by to byla jen svého druhu „samá to staroromantická rekopocta"[91]). Napsal: „***Realism*** má čelit ***historismu***, historismu upřílišněnému."[92] . Ten tehdejší **domácký český „historismus" zřejmě také dostatečně nevnímal další z velkých a už nepřehlédnutelných otázek 90. let 19. století, tj. otázku sociální**.[93] Je pak určitě pro běžné a heslovité nazírání na rok 1918 jako na konec či odčinění „300-leté rakouské poroby" šokující, když v textu *České otázky* sice čteme o tom, že bělohorská bitva vydala Prahu a Čechy v moc císaře Ferdinanda II. za pouhých „dvě stě padesát mužů" (jak uvádí Ernest Denis), ale jak kořeny té porážky byly historicky mnohem starší a **začaly neblahou erozí demokracie už během husitských časů**. Takže před bělohorskou bitvu započtěme další zhruba dvě stovky let jako neblahé předpoklady příští tragiky. A konkrétně naprostý konec účinné a autentické reformace pak Masaryk datuje do **roku 1487.** Tehdy český sněm uzákonil „nevolnický stát šlechtické oligarchie"[94] a onoho – „osudného" – **roku 1487 „zvítězila v Čechách láska k moci a bohatství** nad českým srdcem a rozumem"[95]. O ten rok „1487" oči zakopnou na pouhých dvou stranách vlastního textu **šestkrát**, a na dalších dvou stranách opět ještě navíc **dvakrát**.[96] Hned na začátku §86 dvakrát čteme – a opět to nutkavě podtrhuji – **„odčinit rok 1487"** a v následujícím §87 se ono „odčinění" navíc výslovně spojuje **s ideou humanity** (a to jako „zároveň historický úkol odčinit rok 1487"). Také poslední odstavec *České otázky* se (v §90) loučí se svým čtenářem dalším opakovaným odkazem na nezbytnost odčinit rok 1487. Ten **poukaz na „odčinění" onoho roku 1487** je nanejvýš pozoruhodný tím, že – kromě již naznačeného jeho propojení s humanitním úkolem (jako „velikou ideou doby reformní"[97]) – **je tu zároveň Masarykem výslovně poukázáno na sociální akcent onoho tolik potřebného „odčinění"**: „**Otázka sociální** není pouze otázkou dělnickou, jako roku 1487 nebyla pouze otázkou selského lidu. Otázka sociální není otázka jedné pouze třídy a kasty, **je otázkou všech**."[98] Je víc než zřejmé, že na tohle všechno hleděla zapomenout v nově vzniklé ČSR nejen radikální levice po roce 1918, ale po obnovení čs. samostatnosti také KSČ po roce

1945 (a ještě překotněji zvláště potom po tzv. Vítězném Únoru roku 1948). Asi teď bude znít „nemoderně", když z toho §88 ocitujeme ještě kousek. Masaryk – nezapomeňme, že fakticky roku 1894, tedy plných 13 let před zavedením tzv. „všeobecného" hlasovacího práva (pro muže) – tehdy předjímavě a nadmíru moudře napsal: „Povolit nátlaku dělníků poskytnutím všeobecného práva hlasovacího je rozřešení otázky jen částečné a negativní; **otázka musí být rozřešena celá a positivně, a to znamená osvětlit a oteplit hlavy a srdce všech, znamená duchu dát moc nad hmotou, znamená potlačit sebelásku**."[99)]

Jak jsme si již výše připomněli, Masaryk spojoval termín „historismus" především **s jistou zahleděností do minulosti**, **bez žádoucího zřetele k současnosti** (a tím méně k reálně viděným úkolům pro čas příští, teprve nastávající). Opíraje se o Havlíčka, napsal, že „náš život je důležitější budoucím pokolením a bližší než život našich dalekých předků"[100)]. Ten „masarykovský" prakticismus a konkrétismus („realismus") pochopitelně počítal s tím, že nové problémy také vyžadují nově vytýčené úkoly, přitom podřízené potřebám života, ovšem jasně formulované, s důsledným sledováním jejich plnění. Právě proto kritizoval tolik – jinak velmi kladně hodnocené – husitství, že zůstalo „nedůsledné a neurčité"; neboť Masaryk si byl jistý tím, že „kde není důslednosti a určitosti, tam se mysl stává těkavou, společnost se rozpadá na strany a frakce a konečně nastává i úpadek mravní, neboť **není mravnost bez pevného přesvědčení"**[101)]. (Zde navíc jako kdyby prosvítalo také ono přesvědčení o zákonech vývoje, a tedy i o možnosti racionálně se sejít na jednom optimálním programu. Málem jako kdyby před člověkem/národem/lidstvem byla setrvale jedna racionalitě odpovídající optimalizace priorit, včetně zrovna tak preferenčně jediných přiměřených prostředků k jejich realizaci.)

Tu „mravnost" Masaryk rovněž postrádal v myšlenkovém směru, který (domnívám se, že až příliš vágně a ze široka) označil jako **„liberalismus"** (pár poznámek o tomto myšlenkovém proudu bylo výše v VIII. části tohoto Doslovu). Pokud bychom vycházeli z jeho historických kořenů, pak – podle mého názoru – bude nesmírně záležet na tom, **ve které zemi a kdy ho začneme sledovat jako politický proud**. Nebude automaticky reprezentovat všude a setrvale zcela stejné ideály nebo aspoň pořadí jejich priorit. Za předstupeň tohoto směru bychom mohli považovat již francouzské fyziokraty (François Quesnay 1765). Také Angličan (a posléze Američan) Joseph Priestley svým *Esejem o prvých principech vlády a o povaze politické, občanské a náboženské svobody* (z r. 1768) by měl být zařazen do tohoto už „liberálního" (či spíše zatím „osvícensky liberálního") proudu. Výrazným autorem „liberalismu", na něhož se odvolávají mnozí politikové dokonce i na začátku 21. století, samozřejmě byl Adam Smith svou knihou *Blaho národů* (z r. 1776).[102)]

Pokud bychom se začali zabývat „liberalismem" v 19. století, měli bychom jej obecně (a pak s jistými riziky možného zploštění ve specifických případech) charakterizovat jako směr/tendenci/politiku/hnutí, v němž si jeho stoupenci/realizátoři/adresáti uvědomili, že starý převládající konzervatismus (založený na pozemkovém vlastnictví a rodových výsadách) by měl bez dalšího otálení přiměřeně a preventivně možnému sociálnímu neklidu zdola čelit rozumnými reformami. Ta radikalizace „zdola" měla několik po sobě následujících vln; určitě na samém začátku hned francouzskou revoluci, a pak hned léta následující po Vídeňském kongresu, propojená jak s růstem raně-průmyslové aktivity, řemesel a obchodu, tak také s nepřehlédnutelným růstem porodnosti (a tím i možných spotřebitelů). Bez ohledu na to, z jakých konkrétně vrstev pocházeli jednotliví hlasatelé možného „liberálního"programu, bylo jim jasné, že je třeba získat pro ten program především vzmáhající se (a stabilizující se) nižší střední třídu; a zároveň **přesvědčit konzervativce „nahoře" a radikály „dole"** o tom, že to je jediná rozumná – a perspektivní – cesta do příštích časů pro celou společnost. Tedy uvážlivé reformy, pokud možno s předvídavým předstihem, aby (zase) nedošlo k revoluci.

„Liberální" program nutně předpokládal, že vláda ve státě nebude uskutečňována pouze silou (monarchií absolutní), nýbrž na základě jisté koncese výslovně deklarovaných „občanských svobod" (byť ne pro všechny a byť všelijak rafinovaně oklešťovaných); tedy: „liberalismus" očekával pro žádoucí politické klima ve státě „konstituci", která by jasně deklarovala širší účast – zatím movitějšího občanstva – na zákonodárné moci (případně ve výhledu i na vlastním vládnutí). Konzervativci přece musí konečně přijít na to, **že je i v jejich vlastním zájmu**, aby uznali obecnou blahodárnost obchodu, řemesel a průmyslového podnikání. Rozvoj obchodu a průmyslové expanze ovšem byl optimálně možný pouze při respektu k několika dalším podmínkám, jako jsou vnitřně i zahraničně preferovaná vzájemná (mírová) koexistence, předcházející možným

konfliktům; dále omezování privilegií pozemkové šlechty (včetně cel, která by zvýhodňovala jejich produkty, takže by pak docházelo ke zvyšování nákladů výroby tlakem dělníků na mzdy, aby pak úroveň těch mezd „dosáhla“ na ceny potravin); ale v neposlední řadě ovšem i to, že by nebyly kladeny žádné překážky individuální iniciativě v podnikání. V mnoha zemích na evropském kontinentě se navíc do těchto požadavků mohl ještě promítnout jeden další a velmi specifický zájem – o rozšíření teritoria nebo jeho autonomní vyčlenění z většího celku podle jazykového klíče. Snad už teď je vidět, že **obecná nálepka „liberalismu“ (s jakýmkoli vyhodnocovacím znaménkem!) ne vždy dá představu o tom, co možná měl na mysli ten, kdo výrazu užil**.

Samozřejmě budeme dnes vnímat výchozí nesmělé (ale i překvapivé) výhonky „liberalismu“ po napoleonských válkách jinak v Anglii, opět odlišně v různých zemích na evropském kontinentě, a zase jinak příkladně v jižní Americe (kontinentálně rozšířený republikánský odboj proti španělské koruně) nebo ve Spojených státech (po zisku Louisiany a s ohledem na odlišnosti podnikání „Jihu a Severu“). **Do kategorie možných „liberálních“ preferencí vesměs přicházejí tak či onak cla, svoboda obchodu, chudinské zákony, úprava hlasovacích a volebních práv.** Postupně k tomu navíc přistupuje také – opět vesměs pod „liberálními“ prapory – **možnost a potřeba regulace práva shromažďovacího, a zvlášť výslovně také ustavování odborových a podpůrných spolků**. To všechno výchozím způsobem aspoň v některých zemích už mezi lety 1815-30. Přitom **s nepřehlédnutelným podílem a iniciativou ze strany představitelů „střední třídy“**, i když v té politické „hře“ měly se už také pomalu a nesměle (samozřejmě že s jejich vědomou podporou!) připravovat možnosti k hmotnému a sociálnímu vzestupu také početně narůstajícího dělnictva.[103)]

Je zajímavé (a poučné), jakou překvapivě pozitivní roli hrál („whigovský“) „liberalismus“ hned v té své výchozí fázi. V Anglii tehdy tento „střízlivější“ a „racionálnější“ směr proti privilegovaným (z jejichž středu dokonce zčásti vzešel) začal prosazovat sociální reformy. Jimi chtěl tento –jakoby pouze sebezáchovně zprostředkující – politický tábor zároveň dosáhnout sociálního smíru mezi konzervativci a radikalizují-cími se (a již také zčásti radikálními) nižšími společenskými vrstvami obyvatelstva, které se začaly domáhat **do té doby (před začátkem 30. let 19. století) nedostupných nároků, pojatých nově jako „práva“**.[103bis)] Vedlo to k – samozřejmě že pouze dočasnému a jen zčásti uspokojujícímu – řešení známému pod názvem Reformní zákon (z r. 1832). – Může být do rozpaků uvádějící otázkou, zda lze jako „liberální“ označit třeba ruské povstání Děkabristů. (V Rusku – se zcela odlišnými předpoklady než v Anglii – byly posléze některé modernizační kroky uskutečněny také roku 1832.)

Podrobnější seznámení s konkrétním materiálem by vyžadoval rozbor možných „liberálních“ proudů ve Francii před „revolučním rokem 1830“ nebo „únorová revoluce roku 1848“ a její další svérázné vyústění v „18. brumaire Ludvíka Bonaparta“ (jak to nazval Marx). Tyto události (jako artikulovaný výraz vůle střední a pracující třídy) přesáhly svými účinky hranice Francie. Vesměs znamenaly jistou **erozi** do té doby stále ještě (bez ohledu na přímé a nepřímé účinky napoleonských válek v Evropě) **poměrně stabilních konzervativních pořádků**. (Za příklad nechť tu poslouží již výše citovaný Reformní zákon z r. 1832 v Anglii nebo tzv. „karlistické války“ ve Španělsku, probíhající mezi lety 1834 až 1840; ale i – úspěšné – povstání v Belgii z r. 1830, anebo z téhož roku – neúspěšné – povstání v Polsku.) Snad k předchozímu dodejme už jenom to, že součástí „liberálního“ kréda oněch časů před rokem 1848 byla představa, že případná chudoba ve společnosti není systémovou chybou nebo zlem, které je třeba připsat na vrub nedostatečně funkčním institucím; liberálové si byli tehdy jisti tím, že **za případnou chudobu si může každý takto postižený jedinec sám**. (Přesto – paradoxně – jako snad také výraz potřeby přispět aspoň k lepším rámcovým podmínkám života byl v britských koloniích roku 1833 zrušen obchod s otroky a o půl druhé desítky let později – roku 1847 – došlo také k vyhlášení nových Továrních zákonů, upravujících pracovní dobu a v některých případech snižujících ji až na „pouhých“ 10 hodin denně.)

V rámci celé té „liberalizační“ vlny před koncem první poloviny 19. století také v některých zemích děti ze sociálně slabých vrstev prostřednictvím státu (v Anglii ale až do roku 1870 bezprostředně zastoupeného státní – Anglikánskou – církví) získaly konečně **možnost ucelenějšího základního vzdělání**. Ve Francii taková zákonná norma byla vydána už roku 1833.

Nemůžeme teď dále sledovat ani tzv. „chartistické“ hnutí v Anglii, ani vývoj socialistických myšlenek za Ludvíka Filipa ve Francii. S oběma těmito hnutími se

ovšem objevilo **vědomí třídní sounáležitosti**. A pokud jde přímo o Francii v revolučním roce 1848, je pak nepřehlédnutelné, že tehdy už „liberálové" najednou dostali hrozný strach ze své příliš těsné – a postupně stále riskantnější – blízkosti k radikálním socialistům (kteří jim dodávali nepřehlédnutelnou sílu) a nakonec raději vzali za vděk „republikánskými" (a s národní velikostí propojenými) nadějemi koncentrovanými do osoby Ludvíka Napoleona (brzy nato jako císaře Napoleona III.). Za deset let nebylo ve Francii z "liberalismu" první poloviny 19. století ani památky.

Je rovněž zajímavé, že počínaje druhou polovinou 19. století také v Anglii (zdá se, že ale až o 10 let později než ve Francii) jako kdyby „liberalistické" kruhy ztrácely dech. Whigové, kteří zatím představovali „liberální" křídlo britské politiky, přenechali překvapivě další realizaci tohoto programu konzervativcům (Disraeliho odvážná iniciava z r. 1867, rozšiřující opět opatrně volební právo, ale spolu s tím i poslanecké zastoupení průmyslových center).

Zatím jsme nezdůrazňovali, že „liberalismus" se svým opatrným varováním před radikalizací sociálně slabších vrstev obyvatelstva a tlakem na poskytnutí určitých koncesí ze strany privilegovaných sehrál zároveň jednu další protikladně dvojitou hru: na jedné straně si byli „liberálové" jisti tím, že **vydržená pozemková a politická práva historické šlechty nadále v původní podobě neobstojí**; a na druhé straně množí z nich – zvláště ve státně nesvéprávných nebo státně nesjednocených národech – **burcovali k národní hrdosti prostřednictvím odkazů na slavnou minulost**. (Sjednocení Itálie – r. 1860, rakousko-uherské narovnání – r. 1867, sjednocení Německa – r. 1871.) Romantické a individualistické kořeny těchto projevů lze – přinejmenším ve Střední Evropě – spojovat už s Johannem v. Herderem (1744-1803).

***

Při bližším ohledávání tohoto ideového terénu bychom samozřejmě také znovu – směrem vzad v čase – narazili na osvícenství a počátky českého národního obrození; a zase naopak navíc – v navázání na dobu kolem poloviny 19. století – na panslavismus a na orientaci české politiky po roce 1848. (Copak nebyli němečtí poslanci na Frankfurtském sněmu vesměs „liberály"?) Zde ovšem bychom politicky našli na protipólu „frankfurtských liberálů" jak „Otce národa" Palackého, tak i – jak se vyjádřil Masaryk – „pokrokovějšího" Karla Havlíčka. (A už roku 1850 se narodil sám Tomáš Masaryk, jako dědic a interpret jejich myšlenkového odkazu.)

Asi by se tu mělo (zřejmě bez komentáře) ještě uvést, do jakých ne zrovna povzbuzujících souvislostí Masaryk uváděl ten „liberalismus", jehož několik desetiletí jsme v krátkém přehledu vývoje zrovna letmo sledovali. V *České otázce* Masaryk jako modelový typ „liberalismu a konservatismu", zároveň v rouše „indiferentismu liberalistického", uvádí Jungmanna. Vyčítá mu jeho voltairiánský morální pragmatismus („neopravdovost")[104]. Ten „liberalismus" jen o pár stránek dále Masaryk nazývá dokonce „břichopasným".[105] V záhlaví velmi rozsáhlého §77 napsal, že tužby liberálních klerikálů (a klerikálních liberálů) cyrilometodějských z konce 80. let 19. století jsou „fiaskem".[106] V *Naší nynější krisi* Masarykovy výtky vůči liberalismu pokračují. Nesouhlasí s „liberalistickými" (katolickými, ale i sociálně-demokratickými) státovědnými teoriemi v tom smyslu, že by světská moc byla „tak materiální, jak obyčejně hlásají" a že „má především smysl hospodářský, ekonomický".[107] Masaryk zřejmě (?) postrádal v těch textech, že by v nich slovo „učiněno bylo českým duchem", spolu s opravdovostí jeho stoupenců, myslících, a nebojících se, „když toho potřeba, pravdě dát svědectví i veřejně"[108]. Tento výklad stvrzuje také **rovnítko, které Masaryk klade mezi „materialismus" a „liberalismus"**. (Spojuje tu „liberální" etiketu také s kritikou jak mladočechů, tak „klerikálního cyrilometodějství", jimž přičítá i „pohodlnost a povrchnost myšlenkovou"[109].)

Pokud jde o politický program pro příští časy (z perspektivy málem konce 19. století), Masaryk hned v *České otázce* naléhavě (a jasnozřivě) spojil národní (a kulturní a vědeckou) emancipaci s emancipací sociální. Na otázku, jak se může udržet národ malý, odpověděl – citací Palackého – že ***„převahou ducha"***[110] a svými slovy to inauguroval málem hymnicky takto:

„Ne násilím, ale smírně, ne mečem, ale pluhem, ne krví, ale prací, ne smrtí, ale životem k životu – toť odpověď českého genia, toť smysl našich dějin a odkaz velikých předků."[111]

Tento Masarykův **„realismus" (čelící „historismu" i „liberalismu")** zároveň varuje před pasivním očekáváním spásy od vlády. K tomu dodává: „To je ten **krajní liberalism politický**, ta nešťastná víra v – policii."[112] Ač nejednou napsal, že „ne krví", na téže zrovna citované stránce, jen o odstavec výš pro příští – ne

už tak vzdálený (co je dvacet let v individuálním životě?) – čas je napsána tato prorocká formulace:

„Může každému člověku nastat doba, že proti násilí musí se bránit železem, netoliko prací a rozumem. I národ český by tak učinil, kdyby se mu sahalo na život.“[113]

Sice na jiném místě čteme, že „*jen revoluce názorů a mravů je revolucí*, násilí však revoluci kazí a zdržuje“[114], ale aby nebylo omylu, čteme hned dále toto: „Dovoleno jest a má jí [tj. revoluci] býti **dovoleno brániti se proti násilí i moci**; ale …společnost nedomůže se svých cílů humanitních, pokud ve jménu lidskosti užívat se bude nelidskosti.“[115] A o paragraf dále ještě máme to jednou zopakováno:

„Tedy ***bránit se*, ale ne *provokovat* sám**, a jen proti zřejmému, neprovokovanému násilí třeba i ***železo, avšak železo teprve tehdy, když není žádné zbraně neželezné!***“[116]

Mravně zaštítěný program případného odboje, pokud by taková situace nastala, byl tedy **jasnozřivě formulován s dvacetiletým předstihem**! Přitom byl tento program vědomě artikulovaný jak proti „historismu“, tak proti „liberalismu“, současně s nepřehlédnutelným zdůrazněním sociálních aspektů národní svébytnosti českého národa.

***

X. Nová Evropa, anebo „Kocourkov“ (ne-li „Hulvátov“)?

V konfliktech bývá rozkmitána dosavadní stabilita poměrů, což pak někdy umožňuje rychlejší jejich přestavbu. Co, jak a proč se nakonec v podmínkách propuknuvší 1. světové války rozhodl učinit poslanec/profesor Masaryk, popsal mj. také ve své *Světové revoluci* (s podtitulem: *Za války a ve válce 1914-1918*, k čemuž bylo ještě dodáno, že „[v]zpomíná a uvažuje T. G. Masaryk“; a ta kniha vyšla roku 1925). Hned výchozí první oddíl knihy byl nadepsán s „reformační“ směrovkou: „Kšaft Komenského“. Nelze nevidět, jak hned od prvních řádků těchto válečných memoárů (a na ně napojených analýz) – mezi těmi řádky o žitém času navenek všedních dnů před propuknutím té hrozné čtyřleté války – měl Masaryk před očima tu už dvacet let opakovaně artikulovanou „českou otázku“. Napsal o tom bez afektu: „Byl jsem rozhodnut, a nadobro: oposice proti Rakousku musila se stát opravdovou, doopravdy, na život a na smrt – k tomu nutila světová situace.“[117] Praktickým problémem ovšem bylo, jaké podoby ta válka nabude. Zprvu se obecně myslilo, že ta „moderní“ válka bude velmi krátká. (Také můj dědeček, když musel narukovat – ještě jako rakousko-uherský voják – počítal, že se před zimou roku 1914 vrátí domů. Pak ještě, v dozvucích té války, jako italský legionář, byl ještě na jaře 1919 znovu povolán do zbraně, aby se podílel na konsolidaci poměrů na Slovensku, když tam došlo k vpádu vojsk tzv. Maďarské republiky rad.)

Masaryk se rozhodně od samého začátku té velké války nechoval jako onen příznačný anekdotický „profesor“, který neví, kde zrovna zapomněl svůj deštník. Všemožně (ale s úzkostlivou opatrností) si doplňoval informace; zároveň diskrétně získával další cenné kontakty v zahraničí. Přitom **válka od samého začátku se nevyvíjela nikterak jednoznačně ve prospěch takového odboje, jaký posléze vedl ke vzniku nové poválečné mapy Střední Evropy**.

O tomhle všem se rozepisovat by vydalo na celou knihu. V tomto kontextu už nemám právo na víc než pár poznámek. – Když tedy Masaryk konfrontoval tu českou „otázku“ v kontextu světa (jak o tom psal už dvě desetiletí před světovou válkou), rozhodně okamžitě jako znalec Ruska zůstal věcně skeptický vůči vojenskému – ale i politickému – potenciálu carského Ruska (copak nenapsal – příznivě kritikou přijaté – rozsáhlé dílo *Rusko a Evropa*?) Rusofilskou náladu doma ve vlasti oprávněně nepovažoval za „politiku“, ani za „jasný“ program.[118] Ještě než Masaryk definitivně opustil na počátku války Rakousko (koncem prosince 1914), můžeme číst ve *Světové revoluci* toto jeho zjištění na adresu Vídně: „Politicky jsem resumoval, že Rakousko, kdyby ve Vídni dovedli být více nestranní, musilo by z Čechů mít spíše jistou radost, že nechceme Rakousko mít úplně pod kontrolou Německa.“[119] Samozřejmě že snáz se píše o událostech, pokud již zdárně proběhly. Závěrem první části *Světové revoluce* se pak Masaryk ještě dovolává své studie o Palackého ideji národa českého a píše: „..již dříve jsem vyslovil – proti Palackému – přesvědčení, že **můžeme být samostatni, zesílí-li v Evropě demokracie a snahy**

sociální… Rakousko mně bylo **také otázkou mravní.“**[120] Masaryk se v oné citované studii zmínil s nemenší vehemencí – ne-li ještě určitěji – také o tom, **že „[ž]ivot státní a politický nemá pro národ té důležitosti, která se mu u nás posud tak často přisuzuje. Určitěji řečeno: politická samostatnost nás nespasí a nezachrání…“**[121] Věřil by člověk, že ty posléze citované řádky byly napsány už roku 1898? Tedy dvacet let před nabytím samostatnosti a 105 let před dobou, kdy mnozí čeští politikové si najednou činí starost o osud ČR v EU, když řadu let, aniž zazněl starostlivý hlásek, svým „přisedáním“ na odpovídajících jednáních fakticky přitakávali k postupně připravovanému a realizovanému slaďování práva ČR s právem v EU?

Chtěl bych tu ještě vytknout několik námětů z *Nové Evropy.* Stojí tu za výchozí podotknutí, že Masaryk tuto studii psal v Rusku za války (ještě před tzv. říjnovou revolucí roku 1917) a věnoval ji tamním legionářům. Válku charakterizoval jako válku „demokracie proti theokracii“. Demokratickou politiku vnímá jako realizovanou „sub specie aeternitatis“. Počítá s „radikální rekonstrukcí Evropy“ a za „hlavní cíl války“ pojímá rozčlenění Rakousko-Uherska. Na „historickém právu Čech“ na samostatný stát se mělo podílet také Slovensko. Masaryk tu také v mezích možností vypočítává pozitivní územní, populační, surovinové, výrobní a finanční podmínky pro soběstačnost proponovaného státu. Deklaruje „nutnost provést válku do konce v zájmu trvalého míru“[122]. V poslední, páté části uvádí jako záhlaví nadpis „Nová Evropa“. V něm jako kdyby znovu rezonovalo to, co jsme mohli číst už dvacet let předtím, v *Palackého ideji národa českého*, že totiž „nastává doba pro nové síly společenské a státní: proti centralismu vyvstává jakožto kulturní princip veřejné mínění a národnost. **Centralism musí ustoupit federaci národů.**“[123] Tím závěrečným echem této myšlenky pak je na závěr *Nové Evropy* zde již citovaná idea o kýženém „jednom ovčinci“: **„I demokracie doufá a pracuje k tomu, aby byl jeden ovčinec a jeden pastýř.“**[124] Pro jistotu by se mělo dodat, že tím „pastýřem“ nebyl míněn žádný diktátor; nýbrž (a to symbolicky, svým ideovým odkazem, odkazem „nepolitické politiky“) – Ježíš (a tedy opět dodejme: nikoli theologický „Kristus“).[124bis]

Cítím povinnost – byť jen heslovitě – vrátit se ještě k několika dalším podnětům. Ať už šlo o „otázku“ českou, dokonce jako *„vpravdě ideu světovou“*, toho národa, který byl Masarykem nazván „národem Bratří, národem Bratrským“[125], vždy jak třeba Palacký, tak ještě možná naléhavěji Masaryk, zdůrazňovali zároveň **potřebu národního vzdělání, pěstování vědy, intelektuální organizace, kulturního rozmachu, ale i ekonomicky promítnuté podnikavosti**.[126] Masaryk parafrázuje Palackého citaci o vzdělanosti a o osvětě; že „[ž]ivotní otázkou, slyšíme tedy, je pro náš národ využití moderní vědy“[127] a hned cituje Palackého jako „národní“ autoritu dále, když uvádí tato Palackého slova: „Nemáme-li zakrsati a octnouti se na mizině, musíme ztrojnásobiti přičinlivost svou a staviti se co nejvíce možná v roveň s jinými národy, kteří podnikavostí svou opanovali kraje světa.“[128]

(Nezní nám v létě roku 2003 v uších, pokud si vzpomeneme na problémy, které v tu dobu měla česká vláda s reformou veřejných financí a s přípravou státního rozpočtu, anebo adresněji: s konkurencí některých finančních priorit? Jakou pozici ve společnosti má v naší současnosti naše školství, od škol obecných po univerzity; věda a výzkum; medicína a zdravotnictví; ale i daňová kázeň a úroveň dohledu nad korektností státních, ale i obecních zakázek? Jakou úroveň mají mezi lidem ti z poslanců a senátorů ČR, kteří sedají s alkoholem v krvi za volant a pak se ohánějí – pro zcela jiné účely rezervovanou – imunitou? A máme si ještě k tomu ke všemu připomínat, jak značně nízkou účastí ve volbách se realizuje tzv. občanská vůle ve státě? Lze sem pak navíc zatahovat jako nemalý problém – co, jak se na první pohled zdá, vůbec s politikou nesouvisí – současnou vysokou úroveň zločinnosti v ČR? Je to sice zřejmě celosvětový problém, dostávající se na nepředstavitelně vyšší úrovni závažnosti mezinárodně organizovanými zločinnými gangy zčásti působícími také u nás, ale copak je málo „našich českých“ lupičů a vrahů? Kam se ztratila úcta člověka k člověku, ke stáří, k životu, k majetku jiných občanů, obce či státu? Copak tohle všechno zavinil jen vnější svět? Nebo akční filmy?)

Když Masaryk psal před málem 110 lety o té české „nynější krizi“, tak především varoval před panikařením. Krize není ještě automaticky úpadek. Budu raději citovat:

„I já jsem stát, národ a lid,* musí si dnes říci každý, kdo politicky myslí, a co tedy žádá *po státu, národu a lidu,* plniž především *sám ve svém kruhu stálých povinností.

***Nespokojenost* naše neobracej se jen navenek jako u dětí a u mládeže, hledejme příčiny nezdaru především v sobě.**

Jen prací a opět prací* lze dělat *politiku moder-

***ní,* jen prací a opět prací lze dělat politiku *světovou* a tím zároveň uniknout té tísnivé *malosti*… Musíme příčinu té malosti vykořenit z gruntu, musíme zničit tu malost samu, ten politický a kulturní Kocourkov…“**[129)]

***

XI. Pár doplňujících a skoro závěrečných poznámek, také o „duši“

Je teď ovšem nejvyšší čas toto pojednání konečně ukončit. Masaryk svému vnímavému a trpělivému interviewujícímu Karlu Čapkovi v *Hovorech* sice překvapivě sdělil, že „nikdy jsem se nevydával za filosofa, neřkuli za metafyzika“[130)]. Byl přitom profesorem filosofie; učil jak dějinám filosofie, tak filosofii dějin; navíc učil sociologii a napsal rovněž knihu o třídění věd. Že by ta Masarykova filosofie byla – s ohledem na její celkové zaměření (včetně politiky) – spíše nějakou „praxeologií“? Programově nechtěla tato filosofie – také jako životní filosofie – být v rozporu s vědou. Zároveň měla velmi silný a hluboce pociťovaný náboj etický. Paradoxní je, že se sice chtěl vědomě vystříhat rizika, že by upadl nějakými lehkovážnými analogiemi do vytváření mýtů; a přitom právě ty Masarykovy jistoty o „plánu Prozřetelnosti“[131)] v dějinách musely konečně ty analogie v dějinách nacházet tak, aby se vytvořila červená niť dějin, jejich **smyslotvorný mýtus**. V následné mnohaleté názorové kontroverzi s prof. Pekařem Masaryk si také stále byl jist, že dějiny mají (a musí mít) smysl; a pokud lze vystopovat v dějinách nějaké „historické zákony“, pak je jenom třeba neztratit vědomí souvislostí a smysluplně na pozitivní odkaz minulosti navázat.[132)]

V české národní minulosti bylo husitství evidentně výrazným (ne-li slavným) nábožensko-reformním hnutím, které jako kdyby budovalo na této zemi „obec boží“ (byť také „polem pracující“). Svým ideovým vzepětím mířilo k některým takovým významným hodnotám, jež pak objevil pro sebe jako vzpruhu následný čas (národní obrození). Pokud Masaryk považoval za nutné pojímat dějiny „sub specie aeternitatis“ a pokud zároveň mohl v dějinách vystopovat takové analogie, které by mu umožnily v časové posloupnosti pro ty rozmanité historické stopy **nárokovat, že jsou dokladem vypozorované dějinné „zákonitosti“,** měl by tu zároveň solidní a přesvědčivý důkaz jak **proti „popelící se“ stereotypní občanské životní praxi** ze dne na den, tak **proti čistě pragmaticky založené politice partajního střihu**. Měl by v dějinách solidně prezentovaný **vzor pro občanský, ale i politický program**. Občansky a politicky bylo zajisté sugestivní na slavnou minulost nezapomínat a mělo pak svou naléhavost na těch tradicích dále stavět. Tak si to představoval Masaryk.

Z perspektivy druhé poloviny 20. století už jen marxisté-leninisté pošramoceně věřili v jakési deklarované „společenské zákony“ (na základě historického materialismu); ale i ten svůj „socialismus“ museli přiodít pochybným přívlastkem „reálný“, když triumfální cesta vpřed byla spíše přešlapováním na místě. Kdybychom disponovali „společenskými zákony“, mohli bychom předvídat chod společnosti.[132bis)] Masaryk takové „zákony“ pouze deklaroval, neprokázal je, a v tomto ohledu pravdu neměl. Ani soudobá – ovšemže „analytická“! – filosofie dějin se nepokouší o dalekosáhlé hledání „smyslu dějinného procesu“, o což se ale Masaryk ještě tak nakažlivě pokoušel před koncem 19. století (a což mu pak i osobně tolik pomáhalo také niterně, když málem jako osamělý 64-letý zodpovědný, moudrý a ukázněný člověk se vydal na tu riskantní cestu probudit český a slovenský národ k potřebě emancipovat se do zcela nové státnosti).

Samozřejmě že se tu musíme ještě jednou dotknout náboženství. To tvořilo niternou osu Masarykova života, byť po životní třicítce mimo standardní konfese. Nezapomeňme, že sice už roku 1859 Darwin svou knihou *O původu druhů* signalizoval, že náš svět není biblicky statický; že ale teprve 21. století má k dispozici „molekulární hodiny“ života. Nezapomínejme, že už pozitivista Comte vyloučil ze své „pozitivní filosofie“ psychologii, protože si byl jist, že duševno není předmětem jejího přímého zkoumání; a že teprve v naší současnosti se přijatelně začalo se solidním neinvazivním neurofyziologickým zkoumáním mozku jako nepominutelného substrátu toho, co jako derivát nazýváme myšlením, chtěním a citovým rozpoložením. V době Masarykově **mohla „duše“**

stále ještě bez problémů figurovat v lidských představách v karteziánském rouše. Přitom Masaryk v *Hovorech* o sobě tvrdil, že není mj. ani materialista, ani dualista.[133)] Pokud však pro člověka přijal představu nesmrtelné „duše" a v tom nesmírném jevišti „sub specie aeternitatis" Boha nad světem („Prozřetelnost"), pak nevím, jak jinak bych adekvátně v tomto ohledu Masaryka zařadil než jako „dualistu". Nebyl-li navíc ani pantheistou ani panentheistou, pak mi tu Masarykův – kosmogonický – theismus a subjektivně předpokládaná duše jako korelát lidské individuality vyúsťují ve **filosofický dualismus** (obdobně jako u Descarta, byť bez jeho metafyziky). Při stále větším polaičťování veřejného života, vědy, ale i filosofie bychom měli dnes jistě problém s tím, jak přijatelně zůstat v zákrytu za Masarykem v jeho koncepcích řádu a kosmické teleologie, založených výlučně na kauzálním modelu reality. Z této perspektivy by nás už v 21. století **kosmologický důkaz boží existence před fakty astrofyziky neuchránil; a zrovna tak postulovat – zřejmě „substančně", jak jinak? – existenci nesmrtelné lidské duše na základě nějakých bílých míst ve fyziologii mozku se jeví značně problematické**.[134)] Asi bychom ale ani dnes neměli zapomínat na ten spirituálně/eticky závažný apel na kulturu, kterou jsme se vymkli z přímé závislosti na přírodě; takže jsme z fáze pouhých konzumentů prostřednictvím svých poměrně nedávných předků konečně přešli – a setrvale prostřednictvím vědy a kultury stále ještě přecházíme – v užasle poznávající a tvořící bytosti, ať už jsme přitahováni dualismem, anebo ne…[134bis)]

***

XII. Některé otevřené účty

Vždycky je třeba obdivovat, najde-li se mezi námi člověk, který je schopen zcela nezištně, jen „v zájmu věci", něco závažného udělat pro druhé. Takovým mužem dozajista Tomáš Garrigue Masaryk byl. Bylo věcí souhry mnoha dalších nečekaných jevů, že vypuknuvší 1. světová válka nakonec znamenala pro Čechy, Slováky a další obyvatele příštího Československa vznik nového státního útvaru ve Střední Evropě, přitom státu politicky i hospodářsky slušně stabilního, principy vlády demokratického. Bez ohledu na ty nynější hranice mezi ČR a SR na Bílých Karpatech je zřejmé, že kulturně a lidsky si jsou oba většinové národy v těchto státech žijící nadále nesmírně blízké.[135)]

Je hodno pozoru, **že jsme si po konci federace stále ještě nedokázali vytvořit přijatelné vědomí české státnosti** (jako bychom pořád byli – teď už velmi „matnými" – sirotky včerejší tradice). Od vzniku samostatné/vydělené ČR nevíme, „čí jsme". Ať už je výraz „Česko" ústrojným (ovšem málo zaběhaným, a starším uším zpravidla ne dost libým), kdekdo říká, jde-li o ČR, že to či ono se děje „v Čechách"; přitom „Čechy" je název jedné (státotvorně a historicky ústřední) země, nikoli celého státu. „Čechie" se prý od začátku kompetentním autoritám jako název státu nelíbila, ačkoli by se z tohoto výrazu bez bolesti vysemenil pro mezinárodní uplatnění třeba anglický – docela slušný – výraz „Czechia". Když pak došlo na sportovní trička, najednou se nevědělo, co dělat. Nemá-li jít o pouhou – malou vypovídací hodnotu mající – „zkratku", nakonec se prohánějí dresy našich sportovců po ledě či po trávnících s nápisem „CZECH", což ovšem znamená v nejlepším případě „Čech", ale také pouze „český"; nikoli však název státu. Dodnes (léto 2003, 10 1/2 roku po vzniku státu) to nikomu valně nevadí.

Shora jsme se nejednou dotýkali problému „smyslu dějin". Snad by bylo dobré něco k tomu ještě dodat. Dějiny naší zeměkoule nebo Evropy, případně kteréhokoli dílčího teritoria adekvátně definovatelný (ne-li „vyšší" a absolutní) smysl zřejmě nemají; tím myslím „smysl" jako nějakou **hodnotu, vyčleněnou („vydestilovanou") z procesu dění** jako to dění transcendující kvalita. Přitom máme většinou podvědomý pocit, jakoby **toto takto absolutně artikulované „poselství"** (jako „hypostazované") mohlo působit prokazatelným způsobem svérázně **přímo a autenticky** na mysli lidí dál. Smysl ovšem může mít činnost lidí pro sebe navzájem a pro další generace; jak z hlediska očekávaného účelu, tak ovšem také se zřetelem na vynaložené prostředky k jeho dosažení. Pojetí či vyhodnocení takových aktivit podléhá soudu času a může se měnit. **Nikterak to ovšem neznamená, že sám chod dějin se standardně a absolutně promítá na nějaké předem vnuknuté hodnotové škále.**

Jakmile jsme si ovšem společnost do té míry „zlaicizovali“, že už **teď pro svět, v němž žijeme, tu i onde postrádáme odpovědně vnímaný transcendující rámec,** nezřídka pak těžko hledáme důvěrně osobní záruky za úcty-hodné předpoklady osobní mravnosti. Včerejší rozmanitá řešení racionálního a/nebo citového zakotvení etiky jako obecného abstraktního kodexu pro morálku společnosti a ozvláštňující specifika mravnosti jejich členů nám dnes už nepostačují. Štěstím je, že vždy znovu, když **přicházejí na svět další děti**, přinášejí si do života řadu přání, zušlechťujících představ, hrůzu ze zla, soucit s utrpením, stesk po neodvolatelně ztraceném, snící naději na zvrat nepodařeného k lepšímu… **Vždy znovu tak se rodí zároveň potřeba nového a lepšího morálního společenského zázemí a nových podnětů pro vlastní kýžený život.** Tohle všechno se děje často jak proti předpokládaným vlivům dědičnosti, tak i prostředí. Kupodivu tady strohý determinismus – naštěstí – neplatí (i kdyby sýčkující pravděpodobnost byla jakkoli blízko oné „jedné“). Už v antice se žehralo na to, že tentam je již dávno v nenávratnu onen legendární „věk zlatý“. Pesimisté i dnes říkají, že není zatím ještě tak zle, aby nebylo ještě hůř. Problémem tu ovšem je, že nás lidí je na té naší zeměkouli hrozně mnoho, čtyřikrát tolik než před sto lety. Také prostředky možné likvidace života dosáhly obludných a kataklysmatických rozměrů. Víc (a mnohem masověji) než kdy jindy jsou ohroženy jak – dosud nikoli dost samozřejmé! – **právo na život, tak také povinnost tento život chránit** (nemluvě již o jeho zdárném, ne-li dokonce optimálním rozvoji). Zároveň ovšem také ten tzv. všestranně technologicky rozvinutý svět musí zčásti výrobu omezovat nebo ji převádí do teritorií s levnější pracovní silou; v těch tzv. „třetích“ zemích zase roste tlak (moderní „stěhování národů“) na přesun rodin do vyspělých zemí; k zvýšení obecného neklidu se někde náhle objeví dosud neidentifikovaná nakažlivá choroba, pro kterou samozřejmě není okamžitě známa therapie. Takový je ten náš současný svět. Není to rozhodně svět skýtající všude poměrně konstantní podmínky k životu, a pro všechny lidi bez rozdílu. Je to **svět proměnlivých hrozeb a rovněž tak proměnlivých nadějí**. Má-li mít termín „humanita“ nějaký přijatelný smysl, jeho agenda se jen pomalu a váhavě (a nikoli přímo) ubírá směrem k oné „masarykovské“ vizi o „jednom ovčinci“…

A pokud už jsme u těch termínů: Je snad ze shora uvedeného exkursu do problematiky „liberalismu“ (v VIII. a IX. části Doslovu) aspoň rámcově patrno, že mezi některými českými politiky současné docela oblíbené užívání hybridního spojení typu „liberálně-konzervativní“ nebo naopak „konzervativně-liberální“ je do té míry mlhavé („fuzzy“), že konkrétně o takto označeném politickém programu mluvčího to neříká vůbec nic. Je to pro ucho docela slušivý, ne-li sugestivní orwellovský „newspeak“, rozehrávající těmi termíny svéráznou a značně rozplizlou ukolébavku, „jakoby o hodnotách“.

Nemělo by se určitě zapomínat na to, s jakou intenzitou Masaryk vnímal sociální otázku. Pokud se vzpomíná na prezidenta Osvoboditele, spojuje se jeho osobnost vesměs jen s 28. říjnem a s rozpačitým dovětkem o „třech stech let habsburské poroby“. **Že v té konkurenci různých dat Masaryk v *České otázce* místo „8. listopadu 1620“ upřednostněně chtěl „odčiňovat“ neblahou zkušenost „roku 1487“, ví dnes málokdo.**

Že Masaryk předvídavě tušil žádoucnost těsnější mezinárodní integrace už před vznikem Československé republiky (jenže si byl vědom aktuálních překážek, jež tomu stály v cestě), také se málo ví. **Postupná – a nikoli bezproblémová – evropská integrace je mj. v intencích také toho, co Masaryk psal již v *Nové Evropě.***

Rovněž bychom neměli zapomínat na **Masarykův setrvalý důraz na nutnost svědomí a charakteru/mravnosti v politice**. Možná to nikdy nebylo tak naléhavé, jako v tom našem – že by už „informativním“? – věku.

Zrovna tak by mělo být znovu tradicí našeho demokratického školství, aby už děti základních/národních/obecných škol se na přijatelné úrovni seznamovaly s životem prezidenta Masaryka, od jeho dětství až po profesionální, rodinný, politický a státnický život pozdější. **Nemáme takových zářných příkladů nazbyt.**

(S rozpaky takto dopsáno 5. 8. 2003.)

Poznámky:

1) Viz TGM, *Problém malého národa*, Čin, Praha 1947, str. 36. – Toto motto jsem si dovolil také dát do úvodu svého znovu uváděl-

ného titulu *Filosofií dějin k dějinám filosofie*, Masarykova univerzita, Brno 1992 (jehož sazba byla v „posrpnových" peripetiích Pražského jara rozmetána).

2) Teď cituji z dostupnějšího vydání: *Nová Evropa: Stanovisko slovanské*, Doplněk, Brno 1994[4], str. 55.

3) Od Fregeho se – zprvu zcela nepozorovaně – vine začátek onoho rozštěpu ve filosofii, který teprve po 2. světové válce počal být interpretován jako vznik zcela nového přístupu k filosofování, posléze zvaný „filosofie analytická" (na rozdíl od tzv. filosofie „tradiční", nebo lépe: „spekulativní"). Ač analytická filosofie vznikla ve Střední Evropě, rozkvětu se posléze dočkala v angloamerickém prostředí. Kontinentální Evropa zůstala převážně věrna spekulativní tradici (dodnes parazitující na fenomenologii, existencialismu, postmodernismu, anebo na prezentaci jednotlivých filosofů).

4) V tomto ohledu je rozhodně poučné, že a jak posléze rafinované pokusy se zárodky příštího života dovedly „vitalistu" Driesche od biologie k filosofii.

5) Zajímavé je, že se přitom cudně zamlčovalo, že se toto „všeobecné" právo týkalo jen mužů (a pokud šlo o Rakousko-Uhersko, k získání mandátu potřeboval německý kandidát méně hlasů než např. český). Viz též aspoň 3. část stati **E2**.

6) Za všechny jiné možné citáty zde uvedu jen stručnou formulaci z *Hovorů s T. G. Masarykem* K. Čapka, Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 277: „…prožil jsem osobně a hluboce katolicism, poznal jsem později protestantism a vnikal podle možnosti i do pravoslaví…"

7) Už sám širší název spisu signalizuje potřebu širšího záběru: *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. (Cituji podle vydání u J. Laichtra, Praha 1904. Německý originál vyšel roku 1881.) – Masaryk v původním textu citoval monografie německé a francouzské (také knihu anglickou a italskou); kromě zhruba dvou stovek autorů, třeba od Tacita přes Descarta a Lockea po Darwina, Haeckela, Mommsena a A. Wagnera.

8) Cit. dle vyd. uvedeného v pozn. 7, str. 96 (§46; podtrženo TGM, i mnou – M. D.).

9) Např. už na str. 124 vydání cit. d. z pozn. 7, §51; podtrženo TGM (edice s 365 stranami přímého textu).

10) Totéž cit. d., str. 252 (§89, podtrž. TGM, i mnou – M. D.).

1) Totéž cit. d., str. 252-3 (§89, podtrž. TGM; pravopis upraven podle dnešní normy).

12) Cit. d., str. 333 (podtrž. mnou – M. D.).

13) Cit. d., str. 332 (podtrž. mnou – M. D.).

14) Cit. d., str. 336 a 337 (podtrž. mnou – M. D.).

15) Cit. d., str. 273 a 274 (obé v §95).

16) Tamtéž, str. 274.

17) Tamtéž, str. 344-5 (§116).

18) Všechny tři citace viz: K. Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*, Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 303-4.

19) *Filosofií dějin k dějinám filosofie*, Masarykova univerzita, Brno 1992, viz str. 7 a 8.

20) Tamtéž, str. 24 a 36.

21) *Sebevražda*, cit. titul v pozn. 7, §114, str. 335 (v uvozovkách publikoval TGM, zvýraznil M. D.).

22) *Nová Evropa*, cit. titul v pozn. 2, str. 192.

23) *Hovory*, cit. titul v pozn. 18, str. 304. Čteme zde: „Pastýř jeden – snad, ovčinec jeden ne tak brzy." A na dalším místě, str. 277, je pak tato – tématicky v náboženském kontextu, ale zobecňující – formulace: „Vidíme teď všude: člověčenstvo, národy spějí **na všech polích své činnosti k jednotě –** prosím, ať nás to nemate, že to jde tak těžko; veliké věci se nerodí ajncvaj." (Podtrženo mnou – M. D. – Nepřehlédnutelně následuje další odkaz na „touhu po jednom ovčinci a jednom pastýři"!)

24) Opět *Hovory*, cit. titul v pozn. 18, str. 277.

25) *Česká otázka*, Čin, Praha 1948, str. 214 (§83).

26) Tamtéž, str. 214 (§83).

27) Tamtéž, str. 215 (§84).

28) *Nová Evropa*, zde cit. v pozn. 2, str. 192. *Světová revoluce*, Čin/Orbis, Praha 1925, str. 552, 553, 608. *Hovory*, zde cit. v pozn. 18, str. 277. – Viz i zde pozn. 124bis, se soubornými kontextuálními citacemi v historickém sledu.

29) Ta éra, kterou nazýváme „novověkem", byla dlouhodobým **procesem**, který nelze obecně a kategoricky vytyčovat, anebo dokonce vztahovat výlučně k jednomu jedinému datu (třeba k roku 1492). Konec toho času, který my *ex post*, tedy dodatečně nazýváme „středověkem", se výrazně projevil především jako pokus o návrat k antice (a k jeho písemnictví – „humanismus"). „Renesancí" se stal ten zvláštní „přechodový" věk také až dodatečně. (Typologicky až na počátku druhé poloviny 19. století díky monografii Burckhardtově.) Jisté – a rozhodně nepřehlédnutelné – rysy „novověku" lze dozajista spojovat s počátky reformace na začátku 16. století. Ve vědě bychom s novověkými charakteristikami možná měli nesměle začínat až s Koperníkem (1543); a pak závažněji teprve s Galileim a Keplerem (na počátku století sedmnáctého). Přitom ideově (ne-li přímo „ideologicky") **nový čas ve vědomí lidí představuje teprve 18. století (jako „osvícenství")**. Dokud se v hlavách lidí neobjevila naléhavá potřeba ozvláštnit vlastní dobu jako kvalitativně zcela novou (s francouzskou revolucí také navíc dočasně už i laicizovanou!), bylo problematické specifikovat to celé dlouhé období mezi antikou a současností jako „středověk". Přitom **teprve v poslední čtvrtině 18. století vznikají novověké republiky (USA, 1776) nebo proklamace o „právech občana" (Francie, 1789)**…

30) Pokud jde o Comtea, viz také mj. v mé knížce *Filosofií dějin k dějinám filosofie*, cit. v pozn. 19, str. 55. Širší souvislosti (od Augustina po Hempela) viz tamtéž str. 44-75.

31) Těch citací je šest, jen dvě jsou přitom kritické (negativní).

32) Asi teď není příliš naléhavé upozorňovat na to, že už Engels na sklonku svého života připouštěl dominantní roli ekonomické „základny" jen jako „koneckonců" takto vesměs (tedy nikoli absolutně, „zákonitě") působící. Sem by také patřilo ono, také teprve nedávno vyčichlé, ale nesmírně popularizované „Poručíme větru, dešti!" V mé knížce *Filosofií dějin k dějinám filosofie* (cit. v pozn. 19) viz mj. k problematice zákonitostí v dějinném procesu aspoň str. 120-129, ale i předchozí stránky, počínaje stránkou 95 (a nemělo by se zapomínat, v jakém klimatu to autor před těmi 35 lety psal).

33) *Hovory*, cit. vyd. v pozn. 18, str. 86. Zde Masaryk uvádí, že „[t]a má práce o sebevraždě je po stránce metodické **filosofie dějin, tedy sociologie**…". (Podtrž. M. D.; poukazuje na to také na str. 110 cit. díla.)

34) Ne že bych se tím chtěl holedbat, ale důvodně se domnívám, že tehdy před víc jak třemi desítkami let jsem na Hempela v souvislosti s možným novým přístupem k filosofii dějin u nás v tehdejším čs. prostředí upozornil jako prvý. (Shora citovaná má monografie *Filosofií dějin k dějinám filosofie* byla po jistých výchozích – déle než rok trvajících – průtazích prokazatelně v tisku 19. 3. 1970. Sazba pak byla svémocně na pokyn „shůry" rozmetána.)

35) Anglicky „covering law model"; orientačně o tom ve *Filosofií dějin k dějinám filosofie*, cit. v pozn. 19, str. 71-72, ale i 106-110.

36) Mezi původní (a inspirující) kritiky patřili zvláště Popper, Berlin, Gallie, Walsh, Dray, Gardiner, Donagan a Scriven.

37) V mé monografii *Filosofií dějin*…(cit. v pozn. 19) je výchozí informace k Rankemu na str. 53-54. Ranke byl mimořádně plodný autor. Těžištěm jeho badatelské aktivity bylo 16. a 17. století, kromě hluboké znalosti obecných dějin nebo dějin církevních.

38) Je pochopitelné, že hned od počátku 19. století s nepřehlédnutelnou vlnou rostoucích romantických nálad (rozmanitého zaměření, politicky i nábožensky) rostla také averze „romantiků" vůči „rankeovskému" vidění historického procesu. Reakcí na romantismus v historiografické práci z prvé poloviny 19. století byl zčásti pozitivismus se svou potřebou odhalovat „zákony", uplatňovaný v jeho druhé polovině. (Sit venia verbis; nechť je mi prominuto, že v zájmu vidění aspoň několika základních linií tolik zjednodušuji.)

39) Zde se sluší uvést nadmíru záslužnou edici M. Havelky, *Spor*

o smysl českých dějin 1895-1938, Torst, Praha 1995. V této antologii (vyšlé jakoby na zavolanou ke stému výročí Masarykovy *České otázky*) lze najít většinu směrodatných dokladů celé té málem půl století vedené (a do tří výrazných fází rozdělené) diskuse. Cenným uvedením do problematiky je výchozí Havelkova obšírná studie (tamtéž, str. 7-43).

40) Stručně a přehledně v *Hovorech* (cit. v pozn. 18), str. 237-239.

41) *Hovory*, str. 241.

42) Tamtéž, str. 242.

43) Tamtéž, str. 242.

44) Tamtéž, str. 242: „Bůh sám je rozum, je nús, logos." – Obdobu tohoto pojetí najdeme ovšem i v antických kulturách Orientu. Např. sanskrtské „ṛtam" nemá ani etymologicky/sémanticky daleko k „rituálu", k „řádu". Řád dodnes v Indii a příbuzných kulturách nachází své obrazné vyjádření v rozličných symetrických „mandalas". (Jako kdyby dokonalost byla vyjádřená plošnou a prostorovou „vyvážeností".) – Rozhodně tu stojí za zmínku také fakt, že kdyby po „velkém třesku" byl počáteční náš Vesmír naprosto homogenní, nemohlo by dojít ke vzniku útvarů, z nichž se vyvinuly hvězdy a galaktické soustavy. Chvála „řádu" musí mít své meze.

45) *Hovory*, cit. d. v pozn. 18), str. 249.

46) Tamtéž, str. 249.

47) Tamtéž, str. 249. – Je ovšem zajímavé, že ve studii *V boji o náboženství* (z roku 1904; Čin, Praha 1947[3]) Masaryk především mluvil o tom, jak vnímal tehdejší náboženskou krizi – „že nám náboženství církevní již nestačí" (str. 16 cit. vyd.). Vymezuje náboženství jako problém smyslu života a ta definice zní takto: „Náboženství je životem sub specie aeternitatis–je uvědoměním našeho poměru k světu, je uvědoměním smyslu života, je opravdovostí. Náboženství je centrální a vůdčí duchovní silou životní, je úsilím o život nový, o nové a vyšší životní hodnoty." (Tamtéž, str. 22.) V těch třech kapitolách se lze dočíst příkladně o tom, že „[n]aše náboženství musí být *přesvědčením,* ne vírou" (tamtéž, str. 26); a hodně je tam řečeno o praktických otázkách „duchovního života". (Nedočteme se tam ale o teleologii nebo o Prozřetelnosti.)

48) V tomto kontextu jsem si dovolil napsat „Řád" (velkým písmenem); není to běžný úzus Masarykův.

49) Nutká mě to ještě jednou se teď vrátit k proslulým (a dozajista intimně spontánním) *Hovorům* (cit. v pozn. 18, str. 245): „Nedovedu si představit – říká Masaryk – že by taková krásná a jemná věc, jako je myšlení, poznávání, zbožnost, mravní úsilí, vnímání krásy, celá kultura, že by se to mohlo ztratit, že by to mohlo nebýt k ničemu. Fyzikové říkají – energie se nemůže ztratit; a což tato energie v nás? Duše hýbá hmotou, rozum dává hmotě tvar, určuje účel a poznává celý ten svět: což může ta hmota trvat – a duše ne? Bylo by to divné."

50) *Česká otázka*, cit. d. v pozn. 25, str. 3 (podtrhl TGM).

51) Tamtéž, str. 3 (podtrž. mnou – M. D.).

51bis) Viz mj. kontext, k němuž se vztahuje pozn. 78.

52) Slovensko se okamžitě po vzniku nového státoprávního uspořádání (deklarací „Rakousko-Uherska" roku 1867) dostalo do nesmírně masivní maďarizace. Podmínky k národnímu uvědomění na Slovensku se začaly tvořit prakticky až se vznikem ČSR, po roce 1918.

53) Viz mj. *Hovory* (vyd. cit. v pozn. 18, str. 117): „Dnes vidím, že i tou nenávistí se člověk stává známým a autoritou. Ta nenávist přejde, ale jméno zůstane lidem v hlavě."

54) Za zmínku tu stojí, že Masarykovi se nelíbil jako výchozí charakteristika té neformální „jeho skupiny" výraz „pozitivisté" (jako by příliš připomínal Comtea). Viz *Hovory*, str. 117.

55) *Hovory*, vyd. cit. v pozn. 18, str. 119.

56) Tamtéž, str. 121.

57) Obě díla jsou zde citována podle souborného (v jednom svazku redigovaném) vydání Čin, Praha 1948[6].

58) Zde citováno podle vydavatelských poznámek V. K. Škracha ke 4. vydání, uveřejněných také ve zde citovaném 6. souborném vydání obou zmíněných knih, str. 619 (podtrženo mnou – M. D.).

59) *Otázka sociální*, Svazek první, Čin, Praha 1946[5], str. 4.

60) *Česká otázka*, zde cit. v pozn. 57, §45, str. 120.

61) Tamtéž, §3, str. 15.

62) Tamtéž, §2, str. 12.

63) Tamtéž, §21, str. 67 (podtrž. mnou – M. D.)..

64) Tamtéž (podtrž. mnou – M. D.)..

65) Tamtéž, str. 68 (podtrž. mnou – M. D.).

66) Tamtéž, §55, str. 146 (podtrž. kurzívou TGM, zvýrazněno i mnou – M. D.).

67) Tamtéž, str. 147 (podtrž. kurzívou TGM, zvýrazněno i mnou – M. D.).

68) Tamtéž, str. 144 (podtrž. mnou – M. D.).

69) Tamtéž, str. 148 (podtrž. kurzívou TGM, zvýrazněno i mnou – M. D.).

70) Tamtéž, opět str. 146 (kurzíva – TGM).

71) Tamtéž, §78, str. 208.

72) Tamtéž, Doslov, str. 229 (zvýrazněno mnou – M. D.).

73) Tamtéž, str. 230 (zvýrazněno mnou – M. D.).

74) Tamtéž, str. 230.

75) *Hovory*, vyd. cit. v pozn. 18, str. 138-9.

76) Tamtéž, str. 139 (podtrženo mnou – M. D.).

77) Všechny tři úryvky tamtéž, str. 140 (podtrž. mnou – M. D.).

78) *Hovory*, str. 151 (podtrženo mnou – M. D.).

79) *Ideály humanitní: Několik kapitol*, Čin, Praha 1946, str. 9.

80) Tamtéž, str. 12, hned v rámci záhlaví té kapitoly. V *Otázce sociální* (1. díl, zde cit. v pozn. 59) v §27 tomu amoralismu dává přívlastek „ultrapositivistický"; celý ten ekonomický materialismus nazval v této závažné monografii „filosofickým a methodologickým primitivismem" (viz tamtéž, §35).

81) *Ideály humanitní*, cit. edice, str. 28-29.

82) Tamtéž, str. 34.

83) Ponechávám Masarykův (angloamerickým územ ovlivněný) termín; dnes mluvíme o „utilitarismu".

84) *Ideály humanitní*, cit. d. v pozn. 79, str. 46. – Stojí tu za zmínku, že v 80. letech kruh „realistů" kolem Masaryka byl také mj. charakterizován jako „pozitivistický" (viz výslovnou zmínku o tom v *Hovorech*, zde cit. vyd. v pozn. 18, str. 117). Zde též výše o tom je zmínka v pozn. 54.

85) Tamtéž, str. 46 (podtrž. mnou – M. D.).

86) Tamtéž, str. 64 (podtrž. mnou – M. D.).

87) Tamtéž, str. 50.

88) Tamtéž, str. 65 (podtrž. mnou – M. D.).

89) Tamtéž, str. 22 (podtrž. mnou – M. D.).

90) *Česká otázka*, vydání cit. v pozn. 57, §56, str. 151.

91) Tamtéž, §61, str. 161.

92) Tamtéž, o odstavec výše.

93) Rozhodně stojí teď za ocitování, jak ještě v posledním paragrafu *České otázky* Masaryk porovnává klerikály se staro- ale i mladočechy: „Vida hlavní problém otázky sociální v obrození mravním, nesdílím proto názorů, jaké v otázce zaujímá klerikalism, ačkoli připouštím, že vyniká nad liberalism v pojímání otázky sociální. I naši klerikální vůdcové pochopují význam sociální otázky – a předčí v tom netoliko staročechy, ale i mladočechy." (§90, str. 224.) – Už si nejsem dost jist nutností poukazovat na to, že marxistická kritika soustavně zlehčovala Masarykův důraz na mravní obrození člověka při námětech na řešení sociální otázky. Považovala to za zjevný doklad údajné Masarykovy naivity; za nedocenění rozhodující role materiální základny pro jakékoli další změny poměrů (včetně těch „nadstavebných").

94) *Česká otázka*, §85, str. 216.

95) Tamtéž, §85, str. 217 (podtrž. mnou – M. D.).

96) Tamtéž, §§85-88, str. 216-219.

97) Tamtéž, §87, str. 218.

98) Tamtéž, §88, str. 219 (podtrž. mnou – M. D.).

99) Tamtéž, §88, str. 219 (podtrž. mnou – M. D.).

100) Tamtéž, §56, str. 150.

101) Tamtéž, §81, str. 211 (podtrž. mnou – M. D.).
102) V tomto kontextu samozřejmě není možné tuto problematiku více rozvádět a blíže dokazovat. Chci zde odkázat aspoň na tři stále ještě podnětné knihy z dřívějška, které by si určitě zaslouží v nadhozených otázkách zohlednění: B. Willey, *The Eighteenth Century Background: Studies on the Idea of Nature in the Thought of the Period*, Columbia Univ. Press, New York 1953 (původně vyšlo v Londýně r. 1940). Paul Hazard, *European Thought in the Eighteenth Century: From Montesquieu to Lessing*, Meridian Books, Cleveland/NewYork 1963 (původní francouzský text vyšel r. 1946). A do třetice: E. Cassirer, *Die Philosophie der Aufklärung*, J. C. B. Mohr, Tübingen 1932.
103) Je účelné tu znovu připomenout, že ještě na počátku 20. století bylo dělnictvo v Evropě početně až třetí sociální silou; že tehdy nejpočetnější bylo obyvatelstvo zemědělské a jako kategorie druhá v pořadí že figurovalo stále ještě služebnictvo. Samozřejmě tu pro specifickou politickou váhu té či oné třídy/skupiny musíme brát v úvahu i možnost být vzájemně v kontaktu ve větším počtu a organizovat se (nebo stávkou ohrožovat tzv. „veřejný pořádek"), v čemž mělo dělnictvo nepřehlédnutelnou výhodu. Tohle dokázala zhodnotit Bismarckova sociální politika v sjednoceném Německu po vzniku německého císařství (r. 1871) spojením sociálních, státem garantovaných záruk s expanzně zaměřeným nacionalismem.
103bis) K problematice „práv" jsem napsal delší studii, nejsnáze dostupnou na internetu na panelu *Britských listů*, v rubrice „Knihovna". Česky také v publikaci *Lidská práva v evropském kontextu;* ed. M. Goňcová, MU, Brno 2002, str. 14-24. Její anglické (obšírnější) znění s názvem „The Contemporaneous Globality of Human Rights" vyšlo v dvouměsíčníku *The Bi-Monthly Journal of the BWW Society*; III/2 - 2003, str. 1-17 (v elektronické podobě; dostupné rovněž prostřednictvím elektronických *Britských listů*).
104) Viz cit. d. v pozn. 57, §44, str. 118-119.
105) Tamtéž, §45, str. 121.
106) Tamtéž, §77, str. 191-207.
107) Totéž souborné vydání, spolu s *Českou otázkou*, cit. v pozn. 57, §10, str. 268-269.
108) *Česká otázka*, závěrečný Doslov, str. 229-230.
109) *Naše nynější krise*, cit. vyd., §46, str. 384.
110) *Česká otázka*, cit. vyd. v pozn. 57, §55, str. 146.
111) Tamtéž, str. 145.
112) Tamtéž, §62, str. 165.
113) Tamtéž, §62, str. 165 (podtrž. mnou – M. D.).
114) *Naše nynější krise*, cit. vyd., §35, str. 338 (podtrž. TGM).
115) Tamtéž, §35, str. 339 (podtrž. mnou – M. D.).
116) Tamtéž, §36, str. 344 (podtrž. TGM i M. D.).
117) *Světová revoluce*, zde cit. v pozn. 28, §2, str. 15.
118) Tamtéž, §5, str. 24-30.
119) Tamtéž, §8, str. 35.
120) Tamtéž, §10, str. 40.
121) TGM, *Palackého idea národa českého*, Čin, Praha 1947, 9. kap., str. 44 (podtrž. mnou – M. D.)
122) *Nová Evropa*, cit. vyd. v pozn. 2, nadpis 23. kapitoly, str. 171.
123) Cit. d. v pozn. 121, §6, str. 37 (podtrž. mnou – M. D.). – Paradoxně ovšem např. EU vede k centralismu řady funkcí a k bujení byrokracie, ne-li také ke zhoubnému úplatkářství, což vše je spojeno se zvýšenými riziky pro efektivitu organizace.
124) *Nová Evropa*, cit. vyd., str. 192.
124bis) Asi je účelné zde upozornit na to, že „Ježíš" je výraz nesoucí zhruba význam „charismatický **člověk**, především zmiňovaný v synoptických evangeliích, od něhož se odvozuje tradice příštího křesťanství". „(Ježíš) Kristus" je výraz nesoucí zhruba význam „**božskými pravomocemi vybavený** Ježíš, od něhož se očekává příchod ve slávě k nastolení království božího na této zemi; případně poslání božského Soudce, přicházejícího na konci časů soudit živé i mrtvé pro nadcházející věčnost".
Pravděpodobně se tu hodí znovu (viz i závěr III. části tohoto Doslovu) připomenout, jakou interpretaci sám Masaryk dával onomu nejednou pouze jako klišé mnohými bez žádoucího porozumění opakovanému heslu „Ježíš – ne Caesar!". Raději tu souhrnně a v odpovídajícím časovém sledu ocituji odpovídající místa přímo vMasarykově podání.
V *Naší nynější krisi* (z r. 1895) v §36 (ve vydání spolu s *Českou otázkou*, Čin, Praha 1948, str. 43) čteme: „Nepouštěl jsem se v České otázce do filosofického dokazování, že humanitní princip je jedině oprávněný. Akceptuji tu prostě učení Ježíšovo. (Pozornější a vzdělanější čtenář vidí ostatně z mých vývodů, jak si představuju filosofický důkaz humanitního principu.) A učení to není pouze ideálně správné, ale je venkoncem praktické. Ježíš nebyl fantasta, a nebyli fantastové ti naši velicí mužové všichni, kteří hlásali humanitu."
V *Nové Evropě* (z ledna 1918; zde cit. dle vydání v nakl. Doplněk, Brno 1994, str. 192; jde o závěr celé knihy): „**Ježíš, ne Caesar** – toť heslo demokratické Evropy, zejména když se pojímá Caesar, jak jej vybájil Mommsen, podávající ideál pangermánského imperialismu."
Ve *Světové revoluci* (Čin, Praha 1925; str. 552) čteme: „…pravá politika demokratická bude také sub specie aeternitatis: absolutism duchovní ..i absolutism světský ..bude překonán vyšší mravností, lidskostí a vyšším náboženstvím, řídícím svobodně také celý život veřejný – Ježíš, ne Caesar! Říkám tím, že naším úkolem je, uskutečnit náboženství a ethiku Ježíšovu, jeho čisté a neposkvrněné náboženství lidskosti."
Tamtéž, hned na následující stránce (553) to o několik řádků dále Masaryk znovu opakuje: „A proto: Ježíš – ne Caesar!" Zdůrazňuje v tomto kontextu v dalším odstavci pozitivní vliv reformace na kodifikaci práv člověka a občana. – Tato kniha pak (na str. 608) končí jako refrénem – už potřetí – slovy: „Ježíš, ne Caesar, opakuju – toť smysl našich dějin a demokracie."
Snad také stojí za opětné připomenutí pasáž z Čapkových *Hovorů* (Spisy K. Čapka, sv. XX, Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 277): „Řekl-li jsem ve Světové revoluci: Ježíš, ne Caesar, řekl jsem to jako politik."
125) *Palackého idea národa českého*, cit. d. v pozn. 121, str. 50.
126) Tamtéž, §9, str. 43-49.
127) Tamtéž, str. 45.
128) Tamtéž, str. 46.
129) *Naše nynější krise*, vyd. cit. v pozn. 57, §13, str. 285 (podtrž. kurzívou TGM, tučně M. D.). – Ten „Kocourkov" cituje Masaryk hned na následující stránce ještě dvakrát. V připojené stati „O úkolech českého studentstva" (je z toho V. kapitola spisu) pak nabádá studenty, aby „zrevolucionovali náš Kocourkov" (viz tamtéž, od str. 419). O „Kocourkovu" (ale i o „Hulvátovu") se zmiňuje také v *Hovorech*.
130) *Hovory*, cit.vyd. v pozn. 39, str. 207. (Chtěl jsem se vyhnout transkripci se „z" ve slově „filosofie"; jenže z bláta do louže, v tom starém vydání Borový/Čin byla navíc také s „s" „metafysika", kde jsme si psaním „fyzika" a z fonetických důvodů už zvykli na psané „z" i u té „metafyziky". – Mně zatím zůstává ve „filosofii" to „s" z důvodů etymologických – přece „sofia" jako „moudrost", ne?)
131) *Spor o smysl českých dějin*, cit. d. v pozn. 39; v polemice s prof. Kaizlem z r. 1895, str. 98.
132) Tamtéž, v polemice s prof. Pekařem, např. str. 311-312. …
132bis) Aby nebylo mýlky. Nejde tu jen o nějakou pouhou (poněkud možná divnou) slovní ekvilibristiku! Představa „společenských" (nebo taky „historických") zákonů žila v různých převlecích nejmíň dvě staletí. Stačí možná uvědomit si, že (a jak!) v osvícenském 18. století silně vzrostla důvěra jak v poznávací sílu rozumu, tak v jeho osvobozující moc. Bylo nanejvýš nakažlivé (a bylo součástí „bontonu", tedy „dobrého tónu" tehdejší doby), že ruku v ruce s tím dokonce i někteří panovníci druhé poloviny 18. století – přinejmenším verbálně a deklarativně (a hrozně opatrně, pokud šlo o konkrétní kroky) – přitakávali „svobodomyslnosti". Je dost známo, jak pruský královský nebo carský ruský dvůr koketovaly s některými

francouzskými osvícenci (ale i s vědci a umělci, ať už odkudkoli), mohli-li přispět k většímu lesku režimu. Plodem téhož klimatu v Rakousku byla i řada „liberálně" zaměřených patentů Josefa II. z počátku 80. let. Až příliš brzy nato rozpaky, naděje i obavy z propuknuvší francouzské revoluce (r. 1789) utlumily další rozvoj těchto tendencí. Také na dočasné uctívání bohyně Rozumu v Paříži v tom kvasu nažhaveného času se rychle zapomnělo. Ale i v těch restauračních deziluzích mnozí intelektuálové počínajícího 19. století navazovali na „osvícenské" výhonky. Přispíval k tomu nepřehlédnutelný rozvoj průmyslového podnikání, nových výrobků a služeb, včetně nečekané aplikace páry v prudce se rozvinuvší železniční dopravě. Vicovy představy o historicky podloženém stadiálním vývoji společnosti z první třetiny 18. století (z jeho *Nové vědy*) našly své výrazné pokračovatele teprve až za sto let, v ponapoleonské Francii, nepřehlédnutelně v Saint-Simonovi a v Augustu Comteovi. Zato ty názory o „zákonitě" (a nezadržitelně) rostoucím pokroku se konečně mohly opřít o zjevné doklady měnících se ekonomických a sociálních poměrů (byť byly provázeny – zároveň a nejdřív – viditelně zhoršeným postavením „pracující třídy"); feudalismus začal definitivně erodovat ve prospěch kapitalismu. Inspirováni Hegelem (a jeho triadickým „zákonem negace negace") Karl Marx spolu s Friedrichem Engelsem považovali – v Leninově interpretaci – za další ze zdrojů svého učení francouzský utopický socialismus a anglickou politickou ekonomii. Prvotní marxistická víra počítala s tím, že socialistická revoluce nastolí nové pořádky nejdříve v několika kapitalisticky nejpokročilejších zemích, a to víceméně současně. Když začaly revoluční otřesy za první světové války v Rusku, byly marxistické teze o „zákonité" cestě k socialistické revoluci „tvůrčím způsobem" jakoby „modifikovány" v nové – „leninské" (a stejně deterministicky deklarované) – pojetí o možnosti takové revoluce v nejslabším článku kapitalistického systému. Jak je dobře známo, naděje ruských bolševiků v export sociální revoluce na evropský Západ poměrně rychle pohasly. Pak byla doktrína o revoluci bolševiky dále reformována: tezí o „vítězství socialismu v jedné zemi" (jako kdyby šlo stále o jeden a týž „zákon společenského vývoje", jen pro nové poměry „nově – a tvůrčím způsobem – rozvinutý"). Vzpruhou pro optimistickou tezi o „světové socialistické soustavě" zítřka zajisté po 2. světové válce byl především vznik tzv. „lidových demokracií" a brzy nato zvláště významně vznik Čínské lidové republiky (r. 1949). Rozpad koloniálního systému se stal dalším lákadlem k uzurpaci moci v nových sociálně-politických (ekonomicky nerozvinutých!) teritoriích ve jménu „národně-osvobozeneckého boje", nejednou pak vedeného komunisticky zaměřenými předáky (s vojensko-politickou podporou Moskvy). Už se – teď navíc také v rámci tzv. „vědeckého komunismu" – sebedůvěřivě hlásalo, že „zítra nám bude patřit celý svět"… Naposledy ještě za Chruščova jako nepřehlédnutelný doklad nesporných „předností socialistického systému" bylo možno uvádět, že první v kosmu byl sovětský člověk – Jurij Gagarin. (Na druhé straně bylo ale kupodivu už nutno – dokonce veřejně (byť s okolky) – připustit, že Sovětskému svazu ještě „cosi" k dosažení úrovně USA chybí; takže vzniklo taky heslo „dohnat a předehnat" – přičemž cíl to měl být relativně v čase blízký.)

133) *Hovory*, cit. d. v pozn. 6 nebo 18, str. 241-242.

134) Tamtéž, 244-245. – Samozřejmě vím o tom, že badatelé v oblasti lidského duševna si před osmi lety rozdělili problematiku „lidské mysli" na dvě oblasti, na problémy (relativně) tzv. „snadné" a tzv. (systémově) „obtížné"; a že hodně nových poznatků umožňuje současná neurofyziologie a zcela nové neinvazivní zobrazovací metody (mj. PET, fMRI). Problematika „filosofie mysli" zažívá teď „boom". Neobjevila nic, co by existenci čehokoli „(nemateriálně) spirituálního" potvrzovalo. Jako problém v tomto bádání vidím to, že pokud sledujeme neurofyziologické procesy (včetně charakteristik fyzikálně-chemických a mikrobuněčných), náš jazyk popisu je totálně mimo cokoli, co by nám umožňovalo přímé ujasnění si vzniku a dosahu konkrétních myšlenek. Na druhé straně nemůžeme říci, že třeba naše lidská paměť by nějaké myšlenky „evidovala" jako neměnnou relikvii; dnes se jeví zřejmým, že mozek jako nositel a generátor paměti je dynamický systém, přitom navenek bez nějakého názorného „centrálního řízení". Mám za to, že **jazyk chemie, fyziky, mikrobiologie není vhodným kódem pro popis psychických stavů. A naopak, jazyk psychologie nezná žádnou efektivní/funkční proceduru, abychom konkrétně vysvětlili genezi konkrétní myšlenky na základě elektrických píků nebo koncentrace těch či oněch iontů na synapsích. Fyziologický substrát a jeho psychický derivát/korelát jsou vzájemně bez případné redukce psychična na fyziologično nepřevoditelné.**

134bis) Můžeme na tomto místě ignorovat fakt, že na počátku 17. století ještě „renesančně" naladěnými ústy Francise Bacona byl snad optimisticky vyhlášen program nadvlády nad přírodou? A ať už se obsah CO_2 a vodních par v atmosféře zvyšuje a ozonová vrstva je podezřele chatrná z jakýchkoli důvodů, také je fakt, že v tom našem současném světě stále ještě v nejednom ohledu okamžité zisky vítězí nad žádoucí opatrností, jde-li o těžbu dřeva v tropických pralesích nebo o exhaláty z fosilních paliv. A rovněž tak je dosud faktem, že zatím tak hříšně málo byly na této Zemi aplikovány techniky k získávání energie z obnovitelných zdrojů. – Je asi zbytečné zdůrazňovat, že už celosvětově celá polovina lidské populace má bydlet od roku 2003 ve městech, a že to není nutně pozitivum pro kvalitu života těch, kteří často jen z nouze zvolili okamžité údajně menší zlo. Bylo by ale prokazatelným rubem dneška, že stále umírají miliony lidí ročně následkem bídy, nedostatku hygieny a zdravotně nezávadné vody, vinou nemocí, epidemií a válek. Přitom finanční a materiální prostředky na tyto účely by snad byly, kdyby nebylo jiných – předvídatelně možná postradatelných – výdajů v dalších, jinak možná „prestižnějších" směrech. Až příliš často opětovně dochází k šalebné indoktrinaci lidí, vedoucí k hrůznému prolévání krve lidí nejednou přímo neangažovaných. Jako kdyby bylo skutečně únosné – v zájmu jakýchsi kdovíjak sankcionovaných principů, anebo („nihilisticky") i bez nich – plodit opakovaně strach, hrůzu, ne-li přímo smrt.

135) Krásně je to vidět tam, kde na první pohled se nic nemůže pro druhý stát a jeho obyvatele kompenzovat, třeba v hokeji. „Ať to vyhrajou aspoň ti Slováci, dyš náš mančaft měl takovou smůlu!" (Nebo totéž naopak: „To isté aj Čechom v opačnej konštelácii!")

Dovětek (z podzimu 2003)

I. Bůh, anebo skoba?
(Meze imanence ve světě bez skrupulí)

II. Ještě jednou o „smyslu“ (v dějinách?);
a také o některých významech (třeba „liberalismu“)

III. Setrvalé návraty týchž dominant
(Masarykova interpretace Dostojevského klíčem k samotnému Masarykovi?)

IV. Pár „závěrečných“ vět, jež se vzpírají být závěrem

I. Bůh, anebo skoba? (Meze imanence ve světě bez skrupulí)

Čtenáři Masarykových spisů nemůže uniknout, že a jak naléhavě Masaryk vyznává svou potřebu věřit v účelnost světa a v jeho „deistického" Boha-Stvořitele. Je sice podle vlastního vyjádření (tlumočeného v Čapkových *Hovorech*) theistou, ale tento „theismus" je ve zralé životní fázi jeho vyznavače křesťanským jen svým původem. Nikoli už kristologickým vyznáním víry v Ježíše jako božské záruky možné věčné spásy. Ježíš je Masarykovi posléze již jen nanejvýš ušlechtilý člověk. Trojiční dogma z Masarykovy víry v Boha (víceméně „unitářsky") vyprchalo. Přitom Bůh jako případný garant účelnosti jak světa, tak i člověkova života byl v Masarykově myšlení teleologicky propojen s představou lidské duše. Lidská duše, sice jen hypoteticky (a přiznaně mimo zcela přesvědčivý důkaz své jsoucnosti) – leč nanejvýš naléhavě – představovaná, jako kdyby Masarykovi byla podílníkem na „duševní činnosti" vedle těla (a jeho mozku a smyslů). A také jako kdyby teprve touto „duší" (a skrze ni) bylo možno vést plně lidský – a teprve takto autentický – život; jemuž jen takto lze pak dát „smysl". Ta smysluplnost jako kdyby byla sklenuta „sub specie aeterni". Byla sklenuta nad Masarykovými aktivitami učitele, vědce, politika.

Nebylo by adekvátním přístupem k tomuto závažnému tématu, kdybychom teď si chtěli připomínat, oč nábožnější byl (pokud vůbec byl; možná jen vnějšně uskutečňovanými obřady) evropský život před sto padesáti lety než dnes. Stěží lze argumentovat naopak tím, že v těch rozmanitých existenciálních krizích posledních 65 let kolik jen lidí našlo cestu od vnější ceremoniálnosti kultu k potřebě citově vnímavějšího vztahu k zásvětnu (k metafyzickým hodnotám, k „Věčnosti", k Bohu). Navíc takto evropocentricky založená úvaha například ignoruje mezi námi vesměs jen explozivním fundamentalismem zprostředkovávanou – ač světově řadou odlišných kvalit významnou – víru muslimskou. Nebo by nebrala v úvahu nepřehlédnutelně se zvyšující počet lidí bez vyznání po 2. světové válce nejen u nás (ale i v tradičně silně katolických či protestantských teritoriích Evropy).

Poukaz na statistiky počtů věřících a jejich věr, i když by mohl být (a je) velmi zajímavý, není věcně (pro sám postoj „sub specie aeterni") adresný; i když je sociologicky (a občansky) relevantní. Zároveň je možná poněkud bizarní poukazovat na to, že ve zhruba posledních třech milionech let vývoje předchůdců moderního člověka teprve na konci středního paleolitu (zhruba před 50 tisíci lety) se objevily první známky rituální úcty vůči zemřelému, naznačující možný respekt k fenoménu, který nazýváme „duší". Na předstupních „moderní" („novověké") doby, v první polovině 17. století – nejméně na celá další tři století – René Descartes svým modelem dvou vzájemně odlišných substancí nabídl řešení, které umožňovalo člověku váhavě přijmout neodvratnost tělesné zkázy a přitom si uchovat naději na posmrtné přežití díky svéráznému nositeli osobní identity, jímž v rámci této koncepce je substančně odlišná a materiální zkáze nepodléhající „duše". Opět nemusí být pro nás dnes podstatné, že až do poloviny 19. století byl lidský život zcela privilegovaně vyňat z přírody; a organický život byl ještě nějaký čas nato obecně považován za principiálně naprosto odlišný od anorganického světa. Je to ale také doba, kdy se zvýšenou měrou začaly objevovat názory zpochybňující Ježíšovo božství. Vnímání světa zůstalo však ještě statické, v lidsky představitelných dimenzích prostoru i času; přitom stále ve stínu autoritativního biblického výkladu. (A teď si znovu připomeňme, že Tomáš Masaryk se narodil roku 1850!)

Teprve v posledních zhruba 25-30 letech dochází k nebývale prudkému rozvoji řady věd, které v nejednom ohledu až příliš dramaticky, se sugestivní přesvědčivostí a značně komplexně korigují naše dřívější představy o světě. (Je to, zase zhruba, 40 let po Masarykově smrti.) Náš Vesmír má konečně svůj relativně přesný rodný list (13,7 miliard let). Dešifrovaný genom člověka dosvědčil nejen výchozí příslušnost rodu *Homo sapiens* k přírodě, ale také – ke všeobecnému překvapení – relativně mnohem menší rozdíly v genetické výbavě mezi člověkem a třeba myší (anebo dokonce hlísticí), než by odpovídalo výchozímu očekávání . Díky novým zobrazovacím možnostem lze už lokálně registrovat diferencovanou činnost mozku neinvazivním způsobem. Je-li mozek nějak geneticky, po úrazu, virovou nákazou nebo postupnou degenerací zbaven možnosti být plně funkční, pak některými farmaky lze zatím v nečetných případech už brzdit pustošivé následky změněných psychických i fyzických dispozic člověka. U všech těch poruch centrálního nervového systému (a následně většinou i pohybového aparátu) dochází také poměrně rychle k erozi sebejistoty

o hodnotě vlastního života, k pocitům méněcennosti, ne-li ke ztrátě vědomí vlastní identity. Je úžasné (a vymyká se to zcela běžné představivosti), do jakých podrobností už byly prozkoumány fyzikálně-chemické procesy na nervových synapsích a kolik už je toho dnes známo o struktuře mozkové kůry. Vědomí sebe sama je samozřejmě vázáno na živý fungující mozek. Problémem tu zůstává – dočasná, anebo zcela principiální? – průrva mezi jazykem fyziologických funkcí („substrátu") a jazykem psychologie („derivátu"). Ty uvedené jazyky popisu nelze na sebe vzájemně bez nějaké redukce či věcného nedorozumění převádět. Máme před sebou vtíravou otázku, do jaké míry lze brát vážně utkvělou intuici vlastního sebevědomí jako centrálně (navíc staticky) lokalizovaného fenoménu.

Mozek je dynamický systém se složitě provázanými funkcemi (zčásti umožňujícími jejich substituci na jiných místech tohoto orgánu), navíc náročně reagující na různé látky ze žláz s vnitřní sekrecí (nebo z vnějšího prostředí dodané halucinogeny), a ovšem zároveň je nanejvýš citlivý na dostatečný a pravidelný přísun živin a kyslíku. Pokud složitá mozková tkáň začne z jakéhokoli důvodu odumírat, pak i když třeba doprovodné úsilí lékařů umožní udržovat uměle v chodu třeba srdce a plíce, nestačí to ke kýženému návratu člověka do vědomého života. To, co nazýváme „vědomí" (ne-li ještě naléhavěji „sebe-vědomí"), nemá se pak kde adekvátně „oživit". (Případné návraty z tzv. klinické smrti do života jsou možné jen do té doby, pokud se nezačne mozek rozkládat; kritický čas se prodlouží, měl-li subjekt to štěstí, že např. takový mozek byl podchlazen.) Takže dodnes nám chybí přiměřeně exaktní doklady pro případný důkaz „duše" jako svébytného, reálně detekovatelného a od mozku odlišitelného „orgánu". Z psychologicky evidovaného vědomí totožnosti vlastní osobnosti přímo „duši" dedukovat nelze. Bez mozku se pro představu duševní – dokonce hypoteticky „imateriální" – aktivity nemáme čeho chytit. Přitom se jeví jako danost, že jako jsou naše otisky prstů individuálně odlišné, zrovna tak jsou individuálně odlišné v detailní struktuře a zčásti i v lokalizaci funkcí naše mozky. Odvolávat se na to, že v mozku je zhruba sto miliard neuronů a tisíckrát víc rozmanitých jejich vzájemných propojení (tedy sto bilionů spojů), nás ovšem nepřibližuje k subjektivně pociťovanému zážitku „sebe-vědomí" ani o píď.

Za Masarykova dětství se o těchto skutečnostech nevědělo vůbec nic. První vlaštovka konkrétní mozkové lokalizace nějakých poruch vnímaných jako „duševní" je spojována se jménem Brocovým (roku 1861). Chirurgické protětí *corpus callosum* (což je nervové spojení obou mozkových hemisfér), spojované zvláště se jménem Rogera Sperryho (poprvé u člověka uskutečněné roku 1944), navodilo řadu úvah o navenek najednou jakoby dvou myslích takto ošetřeného pacienta (aby byl zbaven epilepsie). K takovému zákroku došlo málem století po Masarykově narození, sedm let po jeho smrti. Nemluvilo se tehdy o dvou „duších". I když je výraz „mysl" jako termín vybaven svým specifickým významem díky obdobné introspekci, jaká přivedla na svět výraz „duše", pak zároveň na rozdíl od „mysli" – spjaté prakticky výlučně s aktivitami mozku – termínu „duše" navíc přisuzujeme ještě konotace transcendentní a náboženské.

„Mysl", „duševno", „vědomí", „myšlení", „usuzování" apod. jsou výrazy, které (navíc kromě registrace čití) promítáme do jazykového popisu očekávaných vlastností a funkcí lidského mozku. V takovém kontextu termín „duše" nehraje žádnou další specifickou (a detekovatelnou) roli. Naopak ovšem při náboženském přesvědčení člověka je zcela jedno, jak funguje mozek a proč je tak důležitý pro lidskou civilizaci a kulturu; včetně toho, jak jsou jednotlivé funkce v mozku lokalizovány a co zajišťuje jejich zdárný výkon. Přitom termín „duše" získává potřebné konotace nikoli prostřednictvím neurologie či anatomie, nýbrž většinou dnes díky zcela specifickým textům vnímaným jako posvátné. Naléhavost takových textů (Bible, Korán, Védy, tantrické texty, tzv. knihy mrtvých, atd.), zvěstujících Boha jako tajemný Spirituální Princip nad světem někde na výsostech, je zvyšována předpokladem blíže specifickými vlastnostmi nevybavené „duše", která je projektována vesměs jako přetrvávající nositel života a zhusta též osobního vědomí rovněž po „tělesné" smrti. (Koncept „duše" je – negativně, a se slušnou mírou sugestivní přesvědčivosti, a přitom nepolapitelně – vymezován mimo „materiálno", jaké vnímáme a prožíváme v tomto světě.)

Pokud nechceme příliš doslovně vnímat některé náboženské texty a pokud naopak vezmeme v úvahu fakt, že příroda tu byla před člověkem a že Vesmír má zcela odlišné předpoklady ke své další existenci než lidstvo, musíme zároveň vzít v úvahu, že příroda/Vesmír tu nejsou pro naše uspokojení, anebo proto, aby nám (v božím zastoupení) udělovaly morální lekce. Příroda/Vesmír tu nejsou proto, aby dostály našim nadějím nebo aby nám vzkázaly, oč v životě usilovat; jsou také indiferentní vůči ideji „pokroku" či „spásy".

I dnes při té závratně rozšklebené úrovni vědeckého poznání lze se snad (ovšemže?) bránit skepsi a pesimismu. Ačkoli by tu v tom na jednu miliardu let rozevřeném časovém „okně života" nebyla naděje na věčnost individuálních životů ani samotného lidstva v tomto našem Vesmíru, zůstává tu stále mezi námi touha v lidských myslích dále odhalovat dosud ztajená vesmírná tajemství a jejich možné další významy. Zůstává touha zapojit osud Vesmíru do rámce našich lidských pojmů a omezených a stále provizorních jistot. A právě to, co se posléze jeví jen jako již kdysi v 17. století Pascalem formulovaná sázka s možným předem racionálně vyhodnoceným negativním výnosem, mohlo a mělo by inspirovat k ušlechtilému pokusu o takový „meliorismus", který ač nečeká díky či reciprocitu, ne-li dokonce nějaké oslavení, přesto se snaží prohřát prostředí kolem sebe porozuměním, solidaritou, sadbou, která nečeká pro sebe na ovoce tohoto ušlechtilého počinu. Pak už by snad tolik nemuselo vadit, je-li – pravděpodobně (a exaktně vzato) – na začátku 21. století výraz „duše" jako hypostazovaný výraz jedné stránky svérázné podvojné „substančnosti" člověka jen pouhou metaforou.

Za Masaryka tomu ovšem bylo ještě – jak bylo shora nejednou naznačeno – zcela jinak. V evropské tradici druhé poloviny 19. století vznikl sice mezi některými intelektuály rozruch kolem možných důsledků darwinismu, pokud jde o možnou genezi člověka z přírody (a nikoli tvůrčím aktem božím), ale dokonce ani jeden z nej-ohnivějších stoupenců darwinismu, Ernst Haeckel, nezavršoval svou genealogii lidoopů obecně člověkem, nýbrž jen – černochem. Běloch zůstával stále jakoby odpreparován z přírody a z evoluční teorie. Nadto (kromě rozpaků nad kosterními pozůstatky později klasifikovanými jako „*Homo sapiens neanderthalensis*") stále se nedařilo získat další možné kosterní doklady, které by prokazatelně svědčily ve prospěch smělé Darwinovy hypotézy o vývoji předcházejícím modernímu člověku. A behaviorismus z počátku 20. století (jakoby v duchu ještě comteovského „pozitivismu"), s vědomím, že samotná psychika se vymyká přímému zkoumání, programově se soustředil výlučně jen na sledování lidského chování jako jediný předmět dosvědčující „vědecky" duševno. To, co tradičně nazýváme „duševními procesy", takto zůstalo ignorováno (tabuizováno) až do poloviny 20. století. Jestliže zůstávala tato sféra možného vědeckého zkoumání mimo přímý vědecký zájem, tím snáze bylo pak možno parazitovat na pochopitelné lidské touze poznat tajemno třeba propagováním spiritismu (s řadou efektních pseudo-okultních praktik). Dálo se tak nejen za časů Darwinových (i jeho souputník v teorii evoluce, Wallace, byl kupodivu přesvědčeným stoupencem spiritismu). Dodnes se těší nepřehlédnutelné pozornosti aktivity každého, kdo nějak inzeruje „spiritualitu". Anebo kdo třeba tvrdí, že je autentickým dokladem „stěhování duší" (tj. tělesným nositelem mentální zkušenosti zcela jiného jedince); kdo inzeruje, že emituje specifickou „duševní sílu" (či nějakou blíže nedefinovanou „energii", bez dalšího konkrétního přívlastku); nebo kdo si je jist, že astrologie (to krásně česky znějící „hvězdopravectví") umožňuje spolehlivé předvídání lidských osudů; atd. atp.

Za Masarykova života ještě nebyly žádné dostatečně evidentní prostředky ke zkoumání těch jevů, které se někdy nazývají „paranormálními" (nešlo-li o pouhé vědomé podvádění důvěřivého publika). V jeho době bylo ještě možné různými triky (včetně např. údajných fotografií „spirituální plasmy") dokládat jakoby „mimoempirický" svět. Dnes procházet zdí nebo nechat mizet newyorkskou sochu Svobody se už nepovažuje za zázrak nebo svéráznou způsobilost pracovat ve vyšších dimenzích (tedy mimo náš časoprostor), nýbrž za vynikající výkon profesionálně výjimečného iluzionisty. K posouzení různých dříve zcela nevysvětlitelných jevů (nebo jejich nedokazatelné prezentace) dnes už máme k dispozici obdivuhodnou řadu sofistikovaných detektorů, které ani v jednom případě nepotvrdily existenci předpokládaného (či kýženého) mimohmotného média. A to i přesto, že pro některé jevy zatím adekvátní vysvětlení chybí. Ne vždy se to týká i fenoménu UFO. (Např. světlá skvrna poblíž komety není automaticky u komety zaparkovaným dopravním prostředkem mimozemských civilizací, k němuž lze dospět po tělesné smrti „spirituálním médiem"; jak to hlásala a pak se pokusila hrůzně uskutečnit americká skupina „Nebeská brána".). Zázraky (ve smyslu překonání bariér něčeho vymykajícího se prokazatelně přírodním zákonům) se v naší době nekonají.

V době, kdy žil Masaryk, bylo v evroamerické civilizaci spíše výjimkou, pokud někdo stál svým přesvědčením mimo nějakou církev. Náboženství stále bylo a zůstávalo se svými tradičními – většinou křesťanskými – hodnotami integrální součástí světového názoru celé tehdejší společnosti, byť někdy s vlažnou praxí mnohých jedinců, pokud jde o rituál. Možné racionální výhrady vůči náboženským dogmatům

byly jen výjimečně okatější (jako v případě dogmatu papežské věroučné neomylnosti, roku 1870).

Už ale reformace výrazně zasáhla do představ o tom, co je u Boha klíčem k lidské spáse. Ne samotnými činy (nebo „odpustky") může člověk zasáhnout do všemohoucnosti boží; nýbrž musí se plně spolehnout na boží milost. (Je pozoruhodné, že v tomto ohledu římskokatolická církev, vůči níž byl tento princip kriticky zaostřen, koncem roku 1999 své vlastní pojetí spásy slavnostně revidovala právě výměnou za původní „lutherskou" koncepci boží milosti z první třetiny 16. století!). Koncem 17. století (po jistých předchozích náznacích potřeby „přirozeného náboženství") došlo také na nepřehlédnutelnou kritiku „trojičního" pojetí Boha v křesťanské tradici; „deismus" se stal vyznáním řady intelektuálů 18. – osvícenského – století. Během první poloviny 19. století se jako jistý přidružený, byť bezděčný produkt „deismu" posléze postupně objevily spisy podrobující kritice dogmaticky založené božství Ježíšovo (Schleiermacher, Strauss, Feuerbach, Renan). Tím ovšem nebyla automaticky zpochybněna evangelijní zvěst o Bohu-Otci; zato tzv. „apoštolské" vyznání víry bylo ve své důvěryhodnosti zjevně zneváženo.

Takže v polovině 19. století bylo ve střední Evropě zcela normální narodit se např. v katolické rodině (a Masaryk se zrovna v takové rodině roku 1850 narodil). Nebylo nepřirozené v průběhu dospívání vnímat některé církevní procedury jako možná poněkud zvláštní, možná i okatě přitakávající stávajícímu politickému režimu, ne-li nešetrně narušující zjitřené soukromí (jako např. institut – „svátostné" – zpovědi). Z Masaryka se stal posléze (už 30-letý) „evangelík"; byť velmi brzy po této „konverzi" se také z tohoto církevního vlivu zcela vymanil. Jeho „Bůh" byl pak mnohem víc podepřen vírou ve světový řád než církevními dogmaty. A také setrvalou vírou v „nesmrtnost duše" (jak sám říkal). A až do své smrti (14. září 1937) nemusel se dostat do rozporu se svým pojetím racionality, pokud bral na vědomí (dále jím nespecifikovanou) problematičnost představ o posmrtném životě. Zřejmě postačovalo, že ta „nesmrtnost duše" (spolu s tou vizí „sub specie aeterni") dodávala – nejen Masarykovi! – dostatečnou záruku pro možnost (a nutnost!) součinnostního a osvobodivě aktivního žití v pravdě. Takže v tomto přijatelném myšlenkovém klimatu taky morálka ve společnosti a její dále ozvláštněné rysy v osobních mravních představách a postojích měly stěží zpochybnitelnou metafyzickou základnu. Zároveň tato myšlenková pozice taky umožňovala vyhnout se indeterministicky založeným a pragmatickým improvizacím jak pro vlastní život, tak i obdobným nejistým a problematickým modelům, pokud by měly sloužit jako vodítko pro širší veřejnost.

Také uvažme, jaké závěry Masaryk získal ze svého habilitačního spisu o fenoménu sebevraždy! Pro Masaryka nebylo možné, aby nevyvodil důsledky ze zjištění, že nedostatek nábožnosti má vliv na zvýšení rizika impulsivně jednat, včetně nevážnosti vůči vlastnímu životu. Přitom ten obdivuhodný a neopakovatelný dar života – už pro to, jak je ten život přece jen „poněkud krátký" – jak jej nevnímat nejen jako do klína spadlé „právo", nýbrž i jako svého druhu „závazek" a „povinnost" život ve všech jeho pozitivních významech „propagovat" a „brát jej vážně"!

Za Masarykových časů ještě nebylo možno s dostatečnou závažností klást (nábožensky relevantní) otázku, kdy vlastně duše vzniká (či je vnuknuta); zda hned početím, anebo v některé fázi vývoje embrya. Dnes ovšem víme, že tato otázka nemá žádné uspokojivé řešení. Jestliže proces rýhování oplodněného vajíčka u všech savců probíhá obdobně, co tedy u lidského vajíčka je pak tak specifické, že by bylo možno v některé vývojové fázi hovořit o „spiritualizaci" nově vznikajícího života zrovna u člověka? Jak potom příkladně řešit problém „duše" u jednovaječných dvojčat? Je-li konceptuálně „duše" pojímána jako „nehmotná", neexistuje principiálně/věcně žádný přijatelný (vědecký) test dokazující její výskyt v člověku (ať už ve fázi oplodněného vajíčka, embrya, foetu, anebo novorozence, ale ani v dalším životě). Nelze ani v 21. století přímo začleňovat transcendenci do sféry imanence! Oblast vědy je vůči světu víry „mimoběžná"; víru podepírat vědou se neukazuje být přijatelně funkční nejméně půl století. Věda – vesměs mimo existenciální zakotvení jedince ve společnosti – pracuje s vyvratitelnými „fakty"; víra naprotitomu těm, kdož „mají uši k slyšení", přináší poselství/zvěst, aby celou svou bytostí přitakali představě rozmanitých zázraků a zásvětna, vymykajících se aktuálně jakémukoli testu.

Pokud by Vesmír (a spolu s ním náš svět) vznikl kvůli člověku, bylo by zřejmě pro nás lidi mnohé jednodušší. Jakmile bychom tohle spolehlivě věděli, snáz bychom (možná) formulovali své další jistoty; také ty „jistoty", jež se týkají společenského života (a politiky). Jsem si jist, že právě takovou pozici se svým zkušenostním a poznatkovým zázemím mohl ještě důvěřivě zaujmout T. G. Masaryk. A že to byla (nejen pro něho osobně, ale také pro občany, jimž se měl

posléze stát jednou prezidentem) jedinečná a vskutku výjimečná situace v našich českých – a středoevropských – dějinách, že se před půl druhým stoletím v Hodoníně narodil chlapec, jehož osobní kvality se rozvinuly v tolika blahodárných (a výše v textu nejednou uváděných) směrech, takže už za života zřejmě přešel do dějin jako „T. G. Masaryk", jenž se zasloužil nejen o stát, ale také i o humanitu, vědu, a ovšem rovněž o národní hrdost. (Toho posledního nám trochu zástupně zbylo jen pro některá sportovní odvětví, kdy ty naše národní „barvy" ještě úplně nevybledly. S názvem státu na dresech je to však zatím stále horší – a ostudnější – než „za Rakouska")

Dnešní svět je zcela jiný. Začal proces jeho globalizace. Náš současný věk již je považován za „informační". Debatuje se o nové kvalitě života pro celou zeměkouli. Přitom nadále narážíme na nezpůsobilost této společnosti zabraňovat v zárodku krveprolitím, hladomoru, některým epidemiím, ničení životního prostředí (za cenu dočasných zisků), masové zločinnosti…

I když se určitě za těch 66 let od smrti T. G. Masaryka (onoho „kalného rána" 14. září 1937) toho změnilo až příliš mnoho (od současné astrofyziky po nanotechnologie, anebo od superpočítačů po závratné možnosti biotechnologií), většina jeho proslulých „otázek" nám přesto zůstala. Samozřejmě že v těch naznačených zcela odlišných souvislostech. A ovšem: potřebovali bychom víc v sobě mít toho jeho osobně přesvědčivého a zodpovědnost pociťujícího nasazení.

Pokud se občas dovoláváme tzv. „zlatého pravidla" etiky (nečiň jiným, co nechceš, aby oni činili tobě), jen výjimečně si uvědomujeme, že to pravidlo je fakticky vymezeno jen negativně (a spíše „trpně", ne-li nealtruisticky). Přitom mám za to, že právě Masarykovo základní celoživotní krédo naopak znělo (byť takto jím formulováno nikdy nebylo) aktivně a taktně, se zodpovědně vnímaným altruismem: Angažovaně čině svým bližním s jejich souhlasem to, co očekáváš, že by měli činit oni tobě, aniž bys ovšem za to nutně očekával od nich dík nebo reciprocitu.

Není to v tom našem současném dnešku až příliš náročně mnoho? Není to až příliš „neskutečný" požadavek nebo aspoň „málo věrohodné desideratum" mezi námi, lidmi počínajícího 21. století, jejichž životní nabídka má dnes rozštěpeně (a krizově) viděnou podobu: buďto se nechat poněkud (ne-li víc, patříme-li mezi „vyvolené") namlsat spotřebou a zábavou, anebo tristní vyhlídky na hlad, existenční starosti, teror nebo strach z genocidy? (Zatím se nám nepodařilo společně sdílet ani obavy z další devastace životního prostředí.)

S nesmlouvavě vylučující disjunkcí formulovaná otázka v záhlaví této kapitoly má svůj nepochybně závažný individuálně existenciální rozměr. Ta otázka dozajista takto obnaženě stála před Masarykem a byla jím (a jeho současníky) také tak vnímána. Jestliže jsme při zvažování rozmanitých dalších navazujících otázek mezitím dospěli k nutnosti vnímat v obdobné naléhavosti sociální rozměr našeho „lidství" (který ovšem už není jen soukromou záležitostí každého z nás), snad smí autor tohoto textu ponechat tu otázku z nadpisu zatím ještě jako „řečnickou" nebo přinejmenším dnes dramaticky modifikovanou a propojenou také s doprovodným: „Trvale udržitelný důstojný život celého lidského společenství v rámci naší biosféry, anebo katastrofa!" Tato právě formulovaná vylučující disjunkce nemá ovšem verbální řešení. Stačí vrátit se k předchozímu odstavci tohoto textu.

K té apelativní disjunkci se ovšem ještě vrátíme. Stane se tak ve III. části tohoto Dovětku.

II. Ještě jednou o „smyslu" (v dějinách?); a také o některých významech (třeba „liberalismu")

Začnu „od lesa". Snad už za těch posledních sto a padesát let si začínáme uvědomovat (zmínka o tom padla také v předchozí I. části tohoto „Dovětku"), že příroda tu není pro naše uspokojení, anebo dokonce aby nám udělovala nějaké morální lekce. Pokud jde o historii, pak ta, přímo tím, co nějak ve svém celku přináší jak prožívajícím současníkům, tak příštímu poznání „res gestae" (toho, co se už nějak přihodilo), není automaticky na základě samotných událostí a jejich důsledků nositelem jejich – dokonce apriorně daného a nezpochybnitelného (navíc „objektivního" a „objektivizujícího") – „hodnotového smyslu".

Ty „děje" („dějiny", „historie"), jakmile přešly z aktuality do minulosti, zde ovšem samozřejmě

nadále nejsou k dispozici ve své totalitě činů, postojů, představ; ať už záměrných nebo bezděčných. Nicméně podle svého rázu či povahy ty události (či jejich sled) zanechávají za sebou nějaké více či méně evidentní materiální stopy. Ta „materiální" stopa může mít několik rovin k výchozímu posouzení. Dokonce i novinová zpráva o události je nejdřív jen zachovaný potištěný papír, někým s určitou tendencí redigovaný a vydávaný (a už tím je nanejvýš jen částečně takový zdroj relevantní). To, že můžeme mít v nějakém příštím čase k dispozici nějaký natočený televizní záběr („šot"), ještě naprosto nikterak neznamená, že opticky a akusticky možná neklamný (a dejme tomu, že taky nesestřihovaný) „dokument" je automaticky mimo podezření. Žádný kameraman ani zvukař nezachytí okamžitě ve všech směrech a na všech relevantních místech celkový obzor zachycovaného děje; nutně si musí vybírat. A opět tu hraje roli jak to, že událost si automaticky nevybírá své reportéry (takže nejsou nutně vždy ve středu vlastního dění), tak také to, že jako lidé nejsme produkty nějakých předem spolehlivě nastavených genomických programů s předem zakalkulovanou (a tedy očekávatelnou a předvídatelnou) kognitivní, citovou a volní charakteristikou. Takže ani nefalzifikovaný „šot" nemusí nutně – bez dalšího zkoumání – být zcela neklamným (protože nezavádějícím) a objektivním (protože ani z odlišných zorných úhlů nezkreslujícím) materiálem.

Události a jejich sřetězení nějak „jsou". Dokonce v rozporu s očekávanými intencemi těch, kdo stáli u jejich zrodu, někdy nastanou stěží očekávatelné důsledky výchozích činů. Také se občas (a je jedno, zda uštěpačně, zatrpkle či arogantně) říká, že dějiny vždy píší jejich vítězové. O vítězství „pravdy" je záhodno usilovat (a zřejmě i proto se stále mezi námi udržuje to časově vágní přísloví o „božích mlýnech", co nakonec semelou nepravost na padrť); jenže mezi námi lidmi kategorie „pravdy" nachází své misionáře ne vždy pod jedním (a setrvale týmž, a „neblednoucím") praporem. (Časově ještě ne zcela zvětralá „postmoderní" umanutost nadřazující „individuální diskurs" nad záměr principy verifikovat – ne-li dokonce s naléhavě uplatněným doprovodným pokusem o jejich falzifikaci – nechť je pouze upozorněním na to, abychom se opět kajícně vrátili k běžné a normální představě, že každá teprve se rodící doba, pokud toužila – což bylo přirozené – po konfrontaci s ustálenou tradicí, vnímala sebe vždy jako „moderní"; nikoli že by byla pouhým paběrkujícím „post"!)

Samozřejmě že z pohnutek iniciátorů, spojenců, odpůrců, ale i těch „nezapojených" (ne vždy pouhých – možná lhostejných, možná bezmocných – „katalyzátorů" navozených procesů!) lze se lecčehos domýšlet; i když deklarované „pohnutky" mohou být účelovou fikcí, anebo jsou pouze nedoloženě (byť „důvodně") předpokládány. Samotná sebeušlechtilejší motivace nebo sebeobětavější osobní a materiální nasazení ještě automaticky neposvěcuje zamýšlený efekt. Kupodivu snadno člověk přehlédne, že se nám zde realita okamžitě zdvojí: máme tu před sebou nějaký očekávaný řetěz konů/aktivit/procesů a okamžitě cítíme zvláštní potřebu osmyslit jednotlivé patníky, ne-li milníky na cestě k cíli; totiž vybavit je kromě vlastního procedurálního úkonu jejich registrace zároveň jakousi – hodnotovou (mravní) – „kalibrací". Nejde pak už jen o to, že za daných podmínek je tu někým tlumočená vůle něco nějak v té situaci změnit (nebo aspoň tu změnu připravit). Na začátku jakéhokoli „vpádu do dějin" je/může být dokonce „rozbuška", kterou ani okamžitě nemuseli „aktéři dějin" zaregistrovat, neřkuli pochopit! V každém případě, je-li tu nějaký „kalkul" aktivit, ten či onen zamýšlený výchozí čin pravděpodobně (podaří-li se v duchu zamýšlených intencí) navodí celý řetěz dalších předpokládaných (ale i nepředpokládaných) činů, účinků, důsledků. A již ten výchozí čin má svou „hodnotu" nikoli automaticky sám o sobě, nýbrž v kontextu toho, co mu předcházelo a co pak (chtěně či nechtěně) následovalo; přitom nikoli nějak paušálně, nýbrž na základě řady obtížně předvídatelných fenoménů tvořících „kolorit" činu, který už tu je „ted" fakticky jen ve vzpomínce a v „komentářích". V té době, kdy zrovna nějaká činnost (řekněme nějaké a_1) probíhá, její aktéři konají (nebo programově abstenují od některých aktivit) a rozhodně – i kdyby zrovna chtěli něco jakkoli hodnotit – ústrojně tak mohou učinit, až mají výchozí článek dějového řetězu za sebou (tedy nejdřív až ve fázi a_2). Synchronizování činu s jeho interpretací/hodnocením/komen-tářem je principiálně vyloučeno. (Nezapomeňme, že pokud nás napadne jakákoli myšlenka, pak a] její případná registrace může nastat teprve dodatečně, b] dojde-li k „registraci", ta přeruší samo myšlenkové klima, k němuž se vztahuje! Zároveň nepřehlédněme, že tu jde o vzájemně dvě odlišné úrovně reality: máme před sebou realitu myšlenky/činu, a v časovém zpoždění realitu popisu či vyhodnocení takové myšlenky nebo uvažovaného činu).

Čtenář těchto řádků by měl autorovi odpustit,

že ten stávající výklad možná vypadá poněkud těžkopádně a snad i úzkoprse. Možná bude lepší, když si na příkladech ukážeme, v čem tu je problém. Až hluboko do 20. století (ne-li v některých kulturách nebo politických systémech dodnes) v učebnicovém dějepisectví se udržuje tendence vnímat dějiny jako „školu národa"; ovšem přitom nikoli s úzkostlivým nadhledem a s ohleduplným respektem vůči „faktům", nýbrž s onou angažovanou jednostranností, jaká běžně doprovází ve vznícených emocích fanoušky sportovních utkání. Pak ale vítězství (ať už jakkoli dosažené) je vždy „zaslouženým triumfem", a porážka (byť možná při dostatečné střízlivosti očekávatelná) je „nezaslouženou pohromou". Do hodnocení se potom jako přísady mohou přimíchat odkazy na „Osud", spolu s přívlastky typu „nelítostný", „spravedlivý", atd., podle perspektivy hodnotitele. (Odkaz na „národní zájmy" je silnou vzpruhou někdy velmi problematických plánů dodnes.)

Pokud se v dané mezinárodní konstelaci početnější nebo přírodním bohatstvím dobře vybavená populace v ozbrojených sporech nebo v ekonomickém rozvoji dobře prosadí, jako by tu sama „Prozřetelnost" stála (měla povinnost stát) na straně takto vybaveného společenství. Že válka nevyhnutelně znamená padlé a utrpení na obou stranách, vždycky vypadá jinak z perspektivy vítěze než poraženého. (Faktem zůstává, že posléze u Waterloo Wellingtonem vedená armáda – snad i díky „válečnému štěstí" – zvítězila nad Napoleonem „konečným způsobem"; stěží lze dnes tu velkou krvavou bitvu interpretovat jen jako vítězství „náhodné" shody okolností proti geniálnímu vojevůdci, „hrdinně" vzdorujícímu svému osudu.)

A pokud nahlédneme do našich vlastních českých dějin, např. vypálení nějakého kláštera během husitských válek nebylo (a není) především vítězstvím husitských ideálů nad „nepřáteli země", nýbrž nejdřív a okamžitě ničením hodnot, nejednou doprovázeným krutostmi vůči lidem v nich žijících, ne-li jejich fyzickou likvidací. Pokud si počínala druhá strana obdobně (anebo pokud bychom chtěli odkazovat na „ducha doby" a na to, že ozbrojený boj – spolu s neslýchaným ukrutenstvím – vyprovokovala druhá strana), ještě to automaticky neznamená, že bylo všechno už tehdy v pořádku a že lze (dokonce „oprávněně"!) případné stíny husitských válek ve jménu nějakých pozitivně vnímaných doprovodných hodnot zaretušovat. Snad už je poněkud vidět, že vždycky tu je nejdřív nějaký skutek, případně spolu s ním, co mu předcházelo a co po něm následovalo. Teprve potom dojde na jeho interpretaci (tj. na vybavení toho skutku jeho doprovodným „smyslem"); přičemž ten „smysl" nemusí být – a taky v konfliktních situacích nebývá – vnímán stranami konfliktu nekonfliktně, v obdobném významovém určení a na trvalo stejně.

To, co nazýváme „smyslem", nikdy není (a nemůže nikdy být) paralelně neodlučitelným souputníkem činu. „Smysl" nikdy nevyvěrá z nějakého konání automaticky. Vždyť někdy teprve s větším časovým odstupem se stávají zřejmými některé souvislosti, pro které zblízka chyběla odpovídající – širší souvislosti postihující – hodnotící optika. Samozřejmě že mnohé lze vyhodnotit dřív, pokud jsou k dispozici relevantní údaje o motivaci rozhodujících aktérů zkoumaných událostí, zvláště pokud navíc i důsledky se zjevně dostavily vzápětí. Asi tu není nutné příliš dramaticky připomínat, že směrem vpřed (do budoucnosti) jsou dějiny otevřeny, takže bychom měli být vůči nějakým „definitivním" a „absolutním" hodnotícím tvrzením přinejmenším rezervovaní.

Zrovna tak je žádoucí varovat se absolutizujících prohlášení o nezbytnosti nějakých „kroků" (ať už v zájmu efektivnější hospodářské produkce, s ohledem na prosperitu „národa", anebo dokonce pro blaho „celého lidstva"). Lidský život na této zemi není šachovou hrou na pouhých 64 polích, kterou spolu hrají dva soupeři, na špičkové úrovni dokonale obeznámení s optimalizací některých „útoků" či „obran" na řadu tahů dopředu; přičemž hra na šachovnici má lidsky nasazená pravidla omezující možnost některých tahů a také je jednoznačně předem určeno, kdy hra a s jakým nezpochybnitelným výsledkem končí. Náš život na této zemi takové předem zadané regule a definitivní závěry nepřipouští. Ani lidská mysl jednotlivých spolupracujících nebo vzájemně si konkurujících lidí není pouhým automaticky seřízeným a se všemi vstupy a výstupy kontinuálně dolaďovaným automatem; takže nikdy nedisponujeme pro názory a záměry lidí nějakými (byť ve scifi žánru již nejednou uplatněnými) algoritmy. (Ironií posledních let je, že tuto determinující roli mohou plnit farmaka, anebo do statisticky nepřehlédnutelné míry fascinující a autoritativní ideologie.)

Samozřejmě že je žádoucí pídit se po podmínkách, jež mohou usnadnit (nebo naopak ztížit) lidské „živobytí" na této Zemi. Vždyť lidský život je nepochybně jejím, byť tím nejnepravděpodobnějším „produktem". Od Darwinových časů si mnozí vědci dělali starosti

s možným dosahem teze o „boji o život“ v lidské společnosti; spolu s tím, zda nejednou ověřený altruismus mezi námi lidmi je vůbec „přirozený“ a „normální“!

Ať už ovšem konáme cokoli, izolovaný čin – jak tu již bylo zmíněno výše – má své kouzlo právě případnou spontaneitou, s níž k němu dojde. Ale ani sebeušlechtilejší skutek, pokud nebyl aspoň dodatečně reflektován do nějakého artikulovaného echa, nemá nárok, aby se mu dostalo výsady „osmyslení“; neboť to vyžaduje metamorfózu činu ve zprávu o něm – která teprve zajistí výchozí podmínky pro případnou „ikonografii“. V ututlané intimitě ani sebepříkladnější (ani sebeodpudivější) čin – není-li aspoň později nějak odhalen či prezentován – nenabude „hodnotového náboje“; i tím je doloženo, že čin „o sobě“ – a přímo v okamžiku vlastního konu – hodnotové konotace postrádá. Může je ovšem získat, jakmile je naň zvenčí poukázáno; především vhodným sřetězením s dalšími událostmi (jistou o účely opřenou „finalizací“), a ovšem teprve na základě odpovídajících jazykových dispozic k odpovídající charakteristice, nejednou „poptávané“ či nabízející prospěch.

Raději ještě jeden (byť poněkud „polopatistický“) příklad. Činem je např. postavení domu, napsání románu, hudební skladba. Ale teprve dodatečným využitím budovy jako obytného domu, uvedením knihy mezi čtenáře po jejím vytištění, provedením skladby před posluchači byly realizovány jinak předtím pouze potenciální funkce těchto aktivit. Trochu kostrbatě by se mohlo říci, že obdobně budou mezi námi lidmi některé aktuální činy nejdřív (a podmíněně) potenciálními funkcemi svého okamžitě neartikulovaného („nedosazeného“) „smyslu“.

Pak ovšem – přísně vzato – ani vesměs nám drahé národní dějiny nejsou přímo (nepochybně a autenticky) vybaveny žádným standardním smyslem. Ani nelze suverénně hovořit o tom, že velikost nějaké epochy je automaticky dána jejím (možná že „reziduálním“) vnějším leskem. Samu kvalitu života lze naopak stěží přijatelně prezentovat nějakými statistickými průměry a převodem na nějaká čísla.

Z obecně didaktických důvodů se ovšem dějiny sepisují jako „smysluplné“ drama, mající své slavné dominanty i tragické okamžiky (vnímané pak někdy jako „katharsis“). Vždy tu záleží na tom, které fenomény té či oné posuzované doby její komentátor považuje za závažnější a v jakých vzájemných prioritních relacích. Když pak navíc historik, politik nebo politolog počítá s tím, že dějiny národa mají „nějak“ vepsáno do vínku určité „poslání“, nebude posléze valně obtížné takový „vyšší princip“ („smysl“) zformulovat a do takto pojatých dějin „zapracovat“. Vzpomeneme-li si na to, s jakým zaujetím naši čeští osvícenci-buditelé z konce 18. století a jejich pokračovatelé v průběhu celého 19. století vnímali možný (a vlekle nejistý) kulturně-politický osud českého národa, stěží nám unikne, že povzbudivou oporu nacházeli rovněž v mnohých názorech tlumočených spekulativní filosofií dějin a v různých dozajista předem neočekávatelných poselstvích, jakými byly jak patenty Josefa II., tak třeba vyhlášení francouzské revoluce o „lidských právech“. Kdo by v oněch časech nevyhodnocoval takové akty přímo jako ztělesnění lidské racionality v dějinách? A pak tedy spolu s tím také onen „voltairiánský“ optimismus, vnímající dějiny lidstva jako cestu k postupnému a setrvalému pokroku? Přitom zároveň jako kdyby takto bylo možno vnímat jednotlivé události už jakoby vybavené doprovodným hodnotovým (rozumově a mravně založeným) poselstvím.

Z hlediska možné inspirace pak vůbec není důležité, že dějiny (jako nějaké činy, „res gestae“) přímo nejsou nositelem žádných standardizovaných a věčně platných hodnot; koneckonců rozdílný čas nastavuje rozdílné požadavky na osvit minulosti a má také odlišná kritéria pro její posuzování – už díky možnému lepšímu vidění širších souvislostí v delším úseku času (neboť některé „příběhy“ se mezitím nějak uzavřely). Pokud lze některé epochy minulosti – s jistou mírou oprávněnosti – vnímat jako možné povzbuzení, možná pak ani není tolik závažné, že ty „dějinné obrazy“ nejsou líčeny zcela korektně. Mají-li „sloužit“ jako zkratkový symbol, ani to jinak nejde. Každá spíše jen rámcově „přehledná“ informace musí leccos přehlížet. Je jako informace účelovou deformací. Toho si politik nemusí (pokud se přímo neuchyluje k nepravdám) všímat. Historik by ovšem před hodnotovou absolutizací zůstat ve střehu měl.

Také by se hodilo teď připomenout, že sám „historický“ čas plyne – jako abstraktní míra dějů – uniformně, bez zákrutů či dominant. Vnímat jistá údobí jako slepá ramena dějin, anebo naopak jako skvělé („hvězdné“) jejich fáze vyžaduje jistý časový nadhled/odstup. Být příliš blízko hodnocenému času může být značně riskantní pro kvalitu hodnocení (pro jeho relevanci). Přímo v těch dějích („res gestae“) nejsou viditelně (a tedy synchronně; fakticky v předstihu) „vepsány“ gradienty dalšího vývoje. Samy ty „děje“ (ať už jako „epizody“, anebo jejich shluknuté sledy) drob-

nohledně se budou jevit odlišně od pohledu z větší dálky; nejen tím, že miniatura neumožňuje vidění širších souvislostí, a naopak také nejen tím, že větší časový odstup zase nečekaně nabízí nesrovnatelně bohatší – věcně i kriteriálně – výběr vzájemně odlišných „stanovišť". (Abychom jen neteoretizovali: Jinak se bude jevit tzv. husitské hnutí po Žižkově vítězství na Vítkově, tj. z perspektivy léta roku 1420, jinak jeho bilancováním po bitvě u Lipan, a zase odlišně během „poděbradské" vlády; nejen nábožensky nebo vojensky, ale také v hospodářských, kulturních a zahraničně-politických konotacích.)

Máme tu před sebou onen známý problém: Veškerý čas je pro toho, kdo jej žije, nestabilizovanou přítomností (jako „biologický čas"). Potřeba reflektovat čas jako již nějak uplynulý nenastává automaticky; výsledek toho úsilí je „pamětí". Do jisté konfrontace se pak dostávají „fakta" se svou paměťovou (ne vždy zcela adekvátní) stopou, případně s následným pokusem o její interpretaci. Teprve uvědoměná minulost navozuje předpoklady také směrem k dosud neexistujícímu zítřku. A rovněž tak teprve v minulosti zakotvený dnešek je vpravdě lidským dneškem. A teprve dnešní vidění souvislostí posléze vytváří touhu a potřebu navozovat nějaké dominanty do jinak neuchopitelné minulosti; takto pak vznikají – byť často provizorní – dějinné „mezníky", paradigmata. Některé z těchto „mezníků" (jako hodnotových značek pro nepřehlédnutelné „dominanty") jako kdyby si zasloužily zvláštního ocenění. A vůbec v tom příštím čase není už důležité, že si ve sledované minulosti velikost či novost svého úsilí jeho současníci ani v plné či žádoucí míře neuvědomovali. Dědicům nejednou stačí, že se jako „podílníci" ve stínu svých záslužnějších předků mohou „přiživit" tím, že trochu toho stínu padá i na ně.

Snad tu bylo naznačeno dost, abychom teď chápali, že a proč se musel Masaryk politik (a sociolog) nejednou dostávat do sporů o tzv. „smysl českých dějin" s kolegy historiky. Neboť ty české dějiny svůj nějaký – např. „humanitní" – smysl přímo ve svém průběhu nemají. To jen my jej do některých dob kýženě promítáme, neboť bez náznaků takového „smyslu" by pro nás přestala být ta minulost čitelná a pro budoucnost jako kdybychom už pak neměli žádné vzory či mantinely. (Snad bychom také byli zlověstně blízko dějinnému „nihilismu".)

***

Už předchozí úvaha o „smyslu dějin" nám naznačila, že některých termínů užíváme, aniž dostatečně bereme v úvahu, jaký – ne vždy dost precizní – význam se s nimi pojí. Týž výraz u různých uživatelů jazyka může označovat zcela odlišné pojmy; nejednou sám výraz změnil svůj význam v průběhu času, ať už se změnou životních podmínek, anebo lidských poznávacích dispozic. Také by asi bylo dobré si znovu uvědomit, že a) jazyk nemá nutné sepětí s realitou, b) jazyk neslouží jen ke komunikaci. Řečové projevy jednotlivých uživatelů jazyka mohou jak účelově sloužit k přenášení závažných (nebo aspoň neškodných) myšlenek, tak – v odlišných situacích, zvláště je-li mluvčí k tomu sugestivně disponován – k matení úsudku mezi posluchači, ne-li přímo k jejich manipulaci. Při praktickém uplatňování řeči mezi uživateli jazyka umožňuje sice často reálná (mimojazyková) situace ověřování významu pronášených vět a jejich případnou verifikaci/falzifikaci; existují však odvozené formy jazykového projevu, kdy se s něčím takovým okamžitě nepočítá (nebo ani počítat nemůže). Nemusí se přitom okamžitě jednat o abstraktní modelové situace nebo o informace o takových konkrétních jevech, které nejsou zrovna v tu chvíli testovatelné (nebo aspoň k dispozici). Jsme do té míry společenskými tvory, že u některých výrazů vůbec ani nepátráme po jejich významu, nýbrž je pokorně přijímáme jako relikviální symboly; aniž se pídíme po jejich „směnné hodnotě". Mezi takové výrazy patří ovšem závažně také „demokracie" nebo „humanita". Některé jiné stačily „zkostnatět" takovým způsobem, že i ten dříve proměnlivý a na život společenství signifikantně napojený termín se významově zcela rozpadl „na prach"; jako jsou výrazy „čest" nebo „ctnost". Další výrazy nám na počátku třetího tisíciletí slouží už jen jako pouhá výstražná signalizační zařízení na možných křižovatkách rozhodovacích procesů; i když byly doby, kdy ještě měly mnohem konkrétnější vypovídací hodnotu (jako orientační „směrovky", jako „dopravní značky"). Tím posléze zmíněným chci upozornit na to, že uvažované výrazy – o jednom bude vzápětí řeč – zůstaly významově osekány jen na ono rudimentární, logicky dvouhodnotové „nula-jednotkové" („slunéčkově-sedmitečné"?) pojetí: tohle ANO (tedy se slunéčkem „do nebíčka"), tohle NE (tedy se slunéčkem „do peklíčka"); a rozhodně není součástí diskuse či nějakého objasňování, PROČ, JAK, KUDY zamířit, jak už s možnými preferencemi, tak se zrovna tak relevantními riziky.

Pokud se děti vyptávají při svých hrách slunéčka sedmitečného, zda poletí „do nebíčka", anebo „do

peklíčka"; kupodivu také už dále nevyzvídají, proč, jak a kudy… Totéž nevyptávání se dnes očekává v současných politických slovních hrátkách, když se mluví o „pravici" nebo o „levici"; vůbec nejde o to, že někdo někde na nějakém místě v parlamentě sedí (ať už poslouchá, nebo si jen něco čte či dokonce neslyšně a ohleduplně „tluče špačky"). V modelové prezentaci pro „levého" je „pravý" (a naopak) paušálně a zástupně jen reprezentantem „pekla" jako antipoda „nebes"; není partnerem pro možná nepříjemnou, ale věcnou diskusi. Tím „peklem" jsou racionálně či věcně nemyslitelné a zcela špatné návrhy druhé strany, jimiž je zbytečné se zabývat; asi není nutné zdůrazňovat, že vlastní program je naopak očividně „osvícený" („nebeskou blaženost" věstící). Nejednou se musí jevit jako zřejmé, že každý z těch dvou takto nyní označených „směrů" má zcela odlišné zadání. Jako kdyby v tomto již pomalu nadcházejícím „informačním věku" nebyly celé společnosti společné základní problémy, a spolu s nimi většina zčásti si konkurujících prostředků k řešení! (Samy problémy nejsou automaticky ani „vpravo", ani „vlevo"! Copak nejsou na časové ose před námi, a nikoli jen vedle nás? Ani neodkladné dnešní preferenční reálné priority – zdravotní, ekologické, hospodářské, sociální – se autenticky nezrodily nejdřív v nějakém ideologickém převleku. Tím není ale zpochybněno, že prostředky k řešení problému vycházejí zcela běžně z rozdílných souborů priorit a váhy jejich složek.)

Mezi takové „pravo-levé" výrazy, mající význam jen rozřaďovacího relé (či logického bločku; anebo slunéčka sedmitečného před letem), bez bližšího určení, kupodivu dnes patří také mj. výraz „liberální". Dokládá to snadno doložitelný fakt, že dnes se nikdo neobtěžuje definováním „obsahu pojmu" („konceptuálním určením termínu"). To samo by ovšem bylo pravděpodobně málo k nezpochybnitelné charakteristice stávající situace. A opět – abychom si problém příliš nezjednodušovali – vzpomeňme na to, jak mj. Masaryk uplatňoval termín „liberalismus"; jako svérázné, ne zvláště zdobné „epiteton", jímž ve zkratce jakoby charakterizoval nedostatek mravně zodpovědného (a sociálně cítícího!) angažmá ve společnosti. (Zde v „Doslovu", VIII. a IX. část.) V naší současné české politice se kupodivu také navíc objevuje „inovační", nadmíru svérázné spojování dvou původně polárně vůči sobě nastavených termínů: „liberalismus" a „konzervati(vi)smus"; takže můžeme slyšet – jakoby jen pro velmi citlivé, ideologicky nadmíru cvičené uši nastavené – výrazy „liberálně konzervativní" a „konzervativně liberální". (Hned si nedělejme těžkou hlavu z toho, jakou váhu má v obou případech mít substantivum ve vztahu k jeho pouhému, dílčím způsobem diferencujícímu přívlastku.)

Zdá se, jako kdyby tu výraz „liberální" měl okamžitě a s naléhavou intuitivní názorností odpovídat výrazu „svobodomyslný". (Není ta dnešní naše česká „svobodomyslnost" spíše jen vyvazováním se ze zodpovědnosti? Nebo jen halasným vyhlašováním jistých práv, aniž bychom si dělali těžkou hlavu z doprovodných povinností?) Nu a pokud jde o vlastnost „být konzervativní", má se tím myslet jen přitakávající dodržování stávajících tradic? (I za tu cenu, že vleklé problémy budeme stále řešit jaksi „osvědčeně po staru"?) Je určitě hodno pozoru, že ze dvou termínů s politicky specifickou konotací vytvářejí někteří lidé u nás – ignorováním právě té specifičnosti – svérázný a nadmíru sugestivní terminologický koktejl, zajišťující na billboardu nebo ve slovním turnajovém klání výrazově účinnou a navenek nařasenou fikci kýžených a stabilizujících ideálů, možná i nadčasových.

Pokud už jde o ty termíny a případné s nimi spojované orientační směrovky, mohlo by se z toho právě zmiňovaného „českého" úzu odvozovat, že přívlastky „liberální" a „konzervativní" patří do stejného ideologického pytle (který je navíc „pravicový"). Asi se sem automaticky moc nebude hodit, pokud teď pro srovnání – byť jen ve zkratce – připomenu jednu „terminologickou" zkušenost ze Spojených států…

Ovšem, v USA mnohé politické tradice v nejednom ohledu navazovaly na původní anglickou domovinu. Pakliže se vznik anglického moderního parlamentarismu (v poslední třetině 17. století) spojuje se vznikem whigovského a toryovského křídla politiky, pak prvý názorový tábor měl blíž (byť ne okamžitě dost určitě) k „liberálnímu" směřování, druhý byl vysloveně (a bez konceptuálních rozpaků) „konzervativní". Ve 20. století byli američtí „demokraté" setrvale považováni tak trochu za „liberály", zatímco „republikáni" mají dosud navenek pečeť „konzervativců". V poslední době lze dokonce pozorovat, že konzervativní tábor se rozštěpil; krajní a silně militantní jeho zaměření má dnes název „neokonzervati(vi)smus". „Konzervativci" bez té předpony „neo-" jako by se ocitli někde v předtím nijak nespecifikované ideologické zemi nikoho, kdesi blíž těm („liberálním") „demokratům". V USA by dnes byli „liberálové" a „(neo)konzervativci" na konkurenčních názorových pólech. Asi nám to v ČR nic neříká.

Masarykovi slovo „liberální“ znamenalo nejednou (jak jsem tomu pro sebe vyrozuměl a následující uvozovkované mé interpretace jsou toho dokladem) „málo odpovědný“, ne-li také „přezíravě vychytralý“; a ovšem nejednou taky „planě hovořící, místo aby k nápravě zmíněných věcí konečně přiložil ruku k dílu a smysluplně jednal“. V běžné slovní zásobě češtiny na počátku 21. století by se podle některých způsobů jeho užití muselo zdát, že tento přívlastek (ne-li dokonce ve tvaru substantiva!) se uhnízdil už jen v mlžném významu „pohodlný“, „ničím nezneklidněný a nikoho nezneklidňující“, ne-li „nic neříkající na čtyři slabiky“.

III. Setrvalé návraty týchž dominant (Masarykova interpretace Dostojevského klíčem k samotnému Masarykovi?)

Měl bych se k něčemu přiznat. Měl jsem dlouho obavy, aby mě případné odvolávky na Dostojevského nezavedly příliš daleko: až příliš směrem do vysloveně „ruské“ tématiky, ne-li přímo do ruské literatury; a také do další spleti citátů, jejichž režii bych nemusel přiměřeně zvládnout. Přitom mi bylo jasné, že ačkoliv si Masaryk Dostojevského nesmírně vážil jako literáta, zároveň byl vůči němu velmi kritický; nejen pro jeho ideové postoje, nýbrž dokonce přímo v samotném literárním žánru. Ovšem už sám nadpis 2. části III. dílu *Ruska a Evropy*[1], „Boje o Boha. Dostojevskij – filosof dějin ruského problému“, tou slibnou „dvojkombinací“ náboženství a filosofie (dějin) nicméně stále lákal k vtažení té tématiky do těchto *Masarykovských návratů*. (Snad je vhodné také připomenout, že všechny tři svazky *Ruska a Evropy* mají po své reedici setrvale velmi vděčnou klientelu mezi čtenáři např. brněnské Univerzitní knihovny. Podle podtrhávání v těch knihách lze oprávněně soudit, že toto dílo koluje především – ne-li výlučně – mezi studenty ruské literatury; nikoli mezi zájemci o politologii, filosofii dějin nebo religionistiku.)

Masaryk tzv. „ruskou otázku“ pojal jako „světovou“ obdobně, jako už předtím takto touto charakteristikou vybavil i otázku „českou“. Pro Masaryka byl Dostojevskij „největším ruským sociálním filosofem“[2]; a ač v době výchozích prací nad rukopisem byl už Dostojevskij přes dvacet let mrtev (zemřel r. 1881), byl Masarykem vnímán jako autor, který „nakreslil nejvelkolepější obraz soudobého Ruska“[3]; nemělo by se přehlédnout, že Masarykovi tanulo na mysli Rusko před 1. světovou válkou. Masaryk hned v Předmluvě před samostatně vydanou 2. a 3. částí III. dílu *Ruska a Evropy* napsal, že „v Dostojevském máme Rusko celé a živé“[4]. Tamtéž také pak pregnantně prohlásil: „Chápu ruský problém – a tak je třeba jej chápat – jako světový problém filosofie dějin – Dostojevskij je v tomto labyrintu problémů dobrým vůdcem.“[5].

Z právě uvedeného ovšem zatím nikterak ještě neplyne, proč zrovna Dostojevskij a jeho úctyhodný literární odkaz vedly autora těchto řádků opakovaně k názoru, že sám Masaryk (jako sociální filosof a filosof dějin, ne-li spíše jako náboženský myslitel) může být přesvědčivěji portrétován na pozadí své analýzy Dostojevského, než děje-li se tak výlučně jen na podkladě příkladně Masarykovy *České otázky*, ne-li pouze podle spíše sylabických *Ideálů humanitních*. Mnohé v tomto ohledu naznačí hned jednostránková Masarykova „Formule Dostojevského“.[6] Na protipólu Dostojevského (ale i Masaryka) jsou „nihilismus“ (jako „v podstatě atheismus a materialismus“) a – „evropský“ –“liberalismus“ (s konkurenčním socialismem a anarchismem). K té první položce jako její závěr můžeme číst: „Nihilistický atheismus vede logicky k vraždě a sebevraždě.“ K té druhé položce čteme jako komentář tuto lakonickou větu: „Povrchní evropeizace projevuje se jako polovzdělání, neplodný skepticismus a duchovní rozdvojení.“

Jako protiklady těchto záporně vnímaných tezí jsou uvedeny také dvě položky, jež byly Masarykem pojaty jako z Dostojevského pozic pozitivní. „1) Život, pravý duchovní i fyzický život je založen na theismu a víře v nesmrtelnost duše. 2) Pravoslaví ruského lidu přináší světu ruského Boha, ruského Krista, víru v bohočlověka.“ Snad se smíme domýšlet, že u těch celkem čtyř tezí Masaryk zřejmě rámcově sympatizoval s Dostojevského kritikou obou výchozích tezí a dozajista přitakal také té třetí tezi, o theismu a nesmrtelnosti

lidské duše. Jak je patrné z dalšího textu knihy, až ta poslední teze (s charakteristikou jakoby spásonosného pravoslaví), vyvolala Masarykovy kritické – ne-li přímo a nepřehlédnutelně odmítavé – připomínky.

Už teď bychom neměli ztrácet ze zřetele, že v tom náboženský ústředním bodě se Masaryk s Dostojevským shodli. Podle Masarykovy interpretace Dostojevského by se nám theismus a víra v nesmrtelnost duše kryly.[7)] Pak na tu „hamletovskou" a jen v obecných principech formulovanou otázku, zda theismus, anebo atheismus, přitakal by kladně na theismus nejen Dostojevskij, nýbrž i Masaryk. Čteme-li hned na počátku Masarykovy I. kapitoly *Bojů o Boha* a o Dostojevském, že „[t]heismus-atheismus, to byla pro Dostojevského otázka, otázka bytí či nebytí člověka, jednotlivce, ruského národa a lidstva vůbec"[8)], obdobně to zřejmě byla i Masarykova „otázka". Ovšemže osobně jemu samému (zrovna tak jako Dostojevskému) by ta otázka musela připadat jen jako otázka, která vnímavému a myslícímu člověku nenabízí dvě fakticky rovnocenné alternativy; jako kdyby mohla a měla být formulována jen s tím záměrem, že formou ryze řečnické otázky upozorní na nenáležitost (nedomyšlenost) atheismu. Krásně to Masaryk formuluje ve III. kapitole, když se zamýšlí nad „filosofickým náboženstvím" Ivana Karamazova: „Dostojevskému-Zosimovi toto náboženství nedostačuje. Víru v Boha a v nesmrtelnost nelze dokázat filosoficky, ale můžeme se o ní v nitru přesvědčit, a to **zkušeností účinné lásky k bližnímu**."[9)]

Mělo by tu být hned uvedeno, že Masaryk nikterak neprojevil potřebu pojmově ozvláštnit jednotlivé výrazy své charakteristiky v „Dostojevského formuli". Poté co v té „formuli" vymezil „ruský nihilismus" jako „v podstatě atheismus a materialismus", okamžitě zvrací vzájemný poměr podstatného a přívlastkového do opačného těžiště; cituje na téže stránce jen o několik řádků níže – „nihilistický atheismus"! A hned záhlaví I. kapitoly uvádí ten „nihilismus" jako rovnocenný „anarchistickému atheismu"; čili kombinuje substantivizovaný termín z první teze s jedním přívlastkově pojatým termínem z druhé teze. Přitom v Masarykově dikci se ten „nihilismus" od samého začátku výslovně dostává do neostrého průniku se „socialismem", ale i s „polovzděláním" a se skepsí (ne-li i s nenávistí k lidem); dokonce navíc také s otcovraždou (dokládanou Ivanem Karamazovem). Pokud jsme z Masarykova výchozího krátkého životopisu Dostojevského rovněž vyčetli, že „[s]právnou, protisocialistickou filosofií je proto **samozřejmě theismus, pevná víra v Boha a v nesmrtelnost**, filosofie církve, křesťanství, evangelia…"[10)], nutně budeme vnímat jako protipól theismu atheismus, ať už je „nihilismus" – spolu se skepsí – jeho psychologickou a mravní výslednicí, anebo východiskem.[11)] Jako „nihilistický" ten „atheismus vede logicky k vraždě a sebevraždě"; a to nejen podle Dostojevského, nýbrž i podle Masaryka.[12)] Masaryk problematice vraždy a sebevraždy věnuje celou kapitolu (IX.) a uvádí, že u těchto sociálních jevů jde o „nejdůležitější logický důsledek nihilistického atheismu".[13)] Jistě v tomto kontextu nyní nezapomínáme na autora *Sebevraždy* a jeho stanoviska z doby, kdy psal svůj habilitační spis!

Pokud jde o terminologii *Ruska a Evropy*, nelze rovněž přehlédnout, do jakého světla se i v tomto díle dostává „liberalismus". Masaryk sice už (na rozdíl od zcela paušálního odsudku „liberalismu" v *České otázce*) vzal poněkud na milost ty – ruské – „liberály", „jimž otázky náboženské nebyly lhostejné"; neboť na adresu Dostojevského napsal: „Jsou přece rozmanité nuance a odstíny liberalismu, tu třeba posuzovat věcněji."[14)] Ovšem na nejednom místě před tou poslední kapitolou o Dostojevském ponechává všechny Dostojevského výhrady vůči „liberalismu" bez komentáře. Když např. Masaryk považuje za žádoucí komentovat „rozmanité psychologicky zajímavé odstíny skeptické nálady", uvádí mezi nimi i „frivolnost". K té frivolnosti pak – příznačně? – v připojené závorce přímo ve vlastním textu a bez dalších poznámek dodává, že „ďábel v Karamazových je liberál"[15)]. Když není výchozím způsobem pojmově vymezen termín „liberalismus" a když zmínky o tom, jak „liberalismus" vnímal Dostojevskij, zůstávají vesměs nekomentovány, čtenář *Ruska a Evropy* je ve velkém pokušení mít tyto Dostojevského charakteristiky (když se Masaryk od nich nedistancuje!) za Masarykovi sympatické. Tak třeba čteme: „…polovzděláním je Dostojevskému liberalismus"; navíc, i když je převlečený za „petrohradskou rusko-evropskou" vědu, „obrací se proti domácímu náboženství".[16)] Masaryk ovšem byl od samého počátku své občanské a politické kariéry (zřejmě také díky Havlíčkovi a pozdějším vlastním studijním cestám do Ruska) vůči ruské orthodoxii krajně zdrženlivý (ne-li adresně kritický). Jakmile však hrozí při nějaké názorové konfrontaci vyústění ve svět bez Boha, ponechá Dostojevského slovní výpad proti „liberalismu" bez komentáře a nemá kupodivu vůči jím zaštiťované rusky orthodoxní verzi theismu žádné korigující („vyva-

žující“) připomínky. Pokud o několik řádků výše ono (že by „liberální“?) „polovzdělání se tedy projevuje jako mravní zchátralost“[17], kdo by se pak divil, že za ně Masaryk nedá (spolu s takovým „liberalismem“) zlámanou grešli?

Opravdu se musí zdát, že bychom měli spojovat atheismus s osobním nihilismem a občanským anarchismem. Ten nihilismus ovšemže má znaky („povrchního“ a “polovzdělaného“) materialismu; pochopitelně též s charakteristikami etickými, jako jsou „individualistická izolace jedince, egoismus a eticky zásada: Vše je dovoleno.“[18] Nihilismus je bezprostředně provázán s „neplodným skepticismem a duchovním rozdvojením“ a jako spojité nádoby je propojen s neúctou k životu (což ilustruje dvojice „vražda a sebevražda“) a ignorováním občanské zodpovědnosti (což je prezentováno jako široká fronta od „liberalismu“ přes „socialismus“ a „anarchismus“).[19] Tohle je v té Masarykově „formuli Dostojevského“ koncipováno málem jako monolitická síť, ze které není úniku, ať už v ní člověk uvízne kdekoliv. Proti takto široce pojatému „atheismu“ (s jeho předstupni i důsledky) má Dostojevskij v Masarykovi dozajista neochvějného a spolehlivého spojence. V té uhrančivé a uzurpátorsky neústupné alternativě **„Bůh, anebo (atheistická) skoba“** není kam uhnout.

Masaryk vnímal tento náš svět jako odraz vyšší formy racionality. Pak ovšem jej musel pojmout také jako výraz jistého „řádu“. V tom zůstal dědicem antických představ, ať už Orientu (sanskrtské „ṛtam“) nebo Západu (řecké „logos“). Celek jako kdyby byl výrazem jisté vzájemně vyvážené „harmonie“. To jen atheismus „vzniká z poznání a přesvědčení, že svět je uspořádán disharmonicky“[20]. Masaryk sice konstatuje, že v tomto pojetí Dostojevskij nepokročil za Leibnize nebo Kanta, ale sám také zůstává v jejich stínu. Čteme: „Říkám, ve své theodiceji: díla Dostojevského, zejména [Bratři] Karamazovi a Idiot, jsou velkolepou moderní theodiceou, ve které se atheismus analyzuje psychologicky a sociologicky.“[21] Tady stojí Masaryk v zákrytu za Dostojevským.

Právě zde, v tom, jak Masaryk citlivě pojímá Dostojevského expozici problému postulované „harmonie světa“, můžeme najít posléze klíč jak k míře shody mezi oběma mysliteli, tak také odpověď na otázku, proč zřejmě nelze dělat rovnítko mezi „nihilismem“ a např. „skepsí“ (nebo „indiferentismem“). Pak bude také jasnější, proč nemohl mít u Masaryka valný kredit ani „pozitivismus“, ani „liberalismus“.

Masaryk uvádí na typologickou scénu Aljošu a Ivana Karamazovy. Odkazuje zvláště na 4. kapitolu 5. knihy II. dílu *Bratrů Karamazových*, s názvem „Vzpoura“ (na kterou pak navazuje proslulá 5. kapitola s názvem „Velký inkvizitor“). Ta (mnou teď poněkud zkracovaná) pasáž zní (mluví Ivan, se svým „euklidovským“, pozitivistickým a utilitaristickým rozumem, jak – inspirován Dostojevským a jeho tragickým hrdinou – uvedl Ivana Masaryk):

„Nechci harmonie, z lásky k lidu nechci. ..Zůstanu raději při nepomstěném utrpení svém a při svém neukojeném hněvu, třebas bych ani neměl pravdu. A také příliš draze je oceňována harmonie, **vůbec nemáme tolik v kapse, abychom platili tak vysoké vstupné. A proto spěchám vrátit svou vstupenku.** ..Já ne [že] Boha nepřijímám, Aljošo, jen mu vracím co nejuctivěji vstupenku.“

„To je vzpoura,“ říká Aljoša tiše se sklopenou hlavou.[22]

K tomu Masaryk jako komentář Ivanova postoje připojuje: „To je ruský nihilistický atheismus. Není to jen doktrína, ale též životní nálada, žádný indiferentismus, žádný pozitivistický agnosticismus, ale **zlostný skepticismus**, který si libuje v tom, jak sám sebe rve (mám říci vlastní duši?). Ruský atheista vede svou titánskou vzpouru s plným vědomím, srší hněvem, soptí pomstou, s rozkoší propadá zoufalství.“[23] A důsledkem pak je nejen „apoteóza vlastního já“, ale „Bůh se sesadí; zejména se odstraní Bůh křesťanský, bohočlověk, a jeho místo zaujme nihilistický člověkobůh, aby – udělal pořádek.“[24] Ten výklad pak v následujícím odstavci vyúsťuje v onu známou „Dostojevského“ (ale i samotného Masaryka) dichotomii: „**není-li Boha, ani nesmrtelnosti [není]** (Bůh a nesmrtelnost jsou Dostojevskému výrazem pro týž pojem), tedy není nic mravného, není etických příkazů ani zákazů – **všechno je dovoleno**.“[25]

Toto „Ivanovo“ vzdorné uznání Boha, na němž chce „Ivan“ pouze zůstat nezávislý (vždyť mu chce jenom „vrátit vstupenku“!), ještě nezakládá náboženství ve vlastním smyslu. Masaryk jen o tucet stránek dále opakuje: „Ivan Karamazov uznává jsoucnost boží, ale **vrací Bohu vstupenku**, neuznává jeho díla, jeho světa – ten je břídilsky stvořen, a proto stojí proti bohočlověku člověkobůh.“[26] Takové „náboženství“ (označené v textu jako „filosofické“, založené jen na zvědavosti) nestačí ani Dostojevskému, ani Masarykovi. Ale pokud Dostojevskij zůstává na straně „bohočlověka“, jeho Ježíš je pojat jako oslavený Kristus, přičemž ces-

tou k němu je gnosticky platonizující mystika, jak ji hlásá Aljošův vzor, mnich Zosima. Masaryk to zformuloval také takto: „…nikoliv Bůh in abstracto, žádný papírový theismus, nýbrž Kristus, bohočlověk je Bůh Dostojevského, který vstal z mrtvých a přemohl brány smrti.“[27] Naprotitomu Masaryk už zhruba v té době, kdy psal Dostojevskij své *Bratry Karamazovy* (1879-80), nevyznával dogma o boží Trojici; neboť v té době, kdy se stával oficiálně evangelíkem (r. 1880), neměl už výrazné problémy s apoštolským vyznáním víry a v božství Ježíšovo již nevěřil.[28]

Zde jsou teď k vytčení důležité přinejmenším dvě –vzájemně do paradoxů propojené – věci. Na jedné straně zůstává Dostojevského křesťanské náboženství po těch všech možných otřesech a pochybnostech navenek jen jakoby nějak zvláštně niternější; jako kdyby poté, co těmi nástrahami „vítězně“ prošlo, mohlo se vrátit k dětsky důvěřivé a nekomplikované víře, snad navíc sublimované mystickou potřebou prožívat Ježíšovo božství skrze vykupitelskou oběť Krista Spasitele. K tomu ovšem závažně a setrvale Dostojevskij neztratil ze zřetele atmosféru oné přízračně tajemné orthodoxie, zcela uzavírající mystérium transubstanciace před zraky laických věřících a důvěřivě pojímající slepé přitakání tradicím církevních rituálů. Na druhé straně ona doprovodná, okázale se projevující Dostojevského „skepse“ jako možné východiště k reformně „očištěné“ a takto pak vnímané a uskutečňované víře kupodivu ustrnula bez nové cesty, na kterou by nastoupila. Masaryk si všiml (a také z Dostojevského listů a další pozůstalosti doložil), že Dostojevskij sice svou „dětskou víru“ pozbyl už jako mladík ve vojenské inženýrské škole; jenže pak ji nahradil vírou slepou, a to ještě navíc jaksi na půl cestě. Zde uvedu na toto téma dva citáty z pera Dostojevského, vzniknuvší po napsání *Bratrů Karamazových*, tedy krátce před koncem životní dráhy Dostojevského. Nejdřív uvedu závěr citátu, Masarykem zařazeného jako druhý: „Tedy **ne jako chlapec věřím v Krista** a hlásám jej, ale skrze velikou *výheň pochybností* prošlo moje *hosanna*, jak říká u mne právě, v témž románu [*Bratři Karamazovi*], čert.“[29] A teď ten předchozí Masarykem zveřejněný citát z Dostojevského názorů: „Darebáci mne dráždili *nevzdělanou* a zpátečnickou vírou v Boha. Těmto ťulpasům se ani nezdálo o takové síle popírání Boha, jaká je v Inkvizitorovi a předcházející hlavě, jemuž za odpověď slouží *celý román*. **Nevěřím přece v Boha jako hlupák** (fanatik). A ti mne chtěli poučovat a smáli se mé nevyspělosti! Vždyť jejich hloupé povaze se ani nezdálo o takové síle popírání, jakou jsem já prošel. Ti mě budou poučovat!“[30] K tomu do třetice ještě jeden citát z Dostojevského Zápisníku: „Nihilismus se u nás objevil proto, protože **jsme *všichni nihilisté***. ..Odkud se nihilisti vzali? Ale odnikud se nevzali, vždyť stále byli s námi, v nás a při nás.“[31] Ten poslední citát sice pochází z období spisovatelova mládí, ale v Dostojevského pracích a jím vylíčené spásonosné víře zůstal ten **prázdný obsah (křesťanské à la Dostojevskij) víry** zakonzervován.

Čili: Pokud Dostojevskij pozbyl svou „dětskou víru“, ono následné, jaksi „skeptické“ (ne-li spíše „nihilistické“!) období jako kdyby pouze posílilo už z dřívějška udržovanou potřebu víceméně nic nového poznatkově (ale ani pocitově) nepřijímat. Takže mu pak zbývalo pouze se vrátit; ovšem potom, když z té „dětské víry“ tak málo v té nihilistické mlýnici zbylo, dostal se Dostojevskij zřejmě **k víře mnohem „nevidomější“ než byla ta výchozí, ještě upřímná, plná něhy, bezprostřednosti, a také bez jakékoliv skepse!** Přitom z té víry zmizel nakonec Bůh. Zmizel i Ježíš. Zůstal jen, silně mýtický, Kristus.[32]

O tom píše Masaryk následovně: „Tedy: Dostojevskij dovede jen projevit přání podnítit vůli k víře, a Kristus se má pochybujícímu stát autoritou, které se oddá slepě. A konečně, protože Kristus, bohočlověk, je nepochopitelný, uchyluje se realistický pochybovač podle receptu Feuerbachova k autoritě lidské, například Aljoša k starci [Zosimovi]…“[33] Navíc Masaryk (oprávněně) vytkne Dostojevskému, že jeho literární typy jsou nedokonalé jak v popírání Boha (Stavrogin), tak ve víře v něho (Tichon). Ač se Dostojevskij mučil otázkou o jsoucnosti boží po celý svůj život, byl jen „brzy horký, brzy studený…“[34] Masaryk konstatuje: „Nedovede nám zobrazit ani jediný charakter, který by byl skepsi vskutku překonal.“[35] K tomu dodává o samotném spisovateli: „A samozřejmě Dostojevskij nedovede překonat skepsi, ani skepsi náboženskou.“[36] Když tuhle poslední formulaci Masaryk na následující stránce znovu opakuje, připojuje, že Dostojevskij „v nitru svého srdce si toho ani nepřál“.[37]

Ještě 11. dubna 1880 psal Dostojevskij **o svém celoživotním „rozdvojení“** a Masaryk ocitoval následující řádky z jeho dopisu: „Milá, hluboce vážená Katěrino Fjodorovno, zdalipak věříte v Krista a jeho sliby? Jestliže věříte (nebo velmi silně chcete věřit), plně se mu oddejte a muka této rozdvojenosti se silně ztlumí a dosáhnete duševního klidu, a to je hlavní.“[38] Považuji za žádoucí připojit ještě jeden poně-

kud zkrácený citát z Masarykova pera na téma, jak se skeptikové vraceli k víře: „…všichni se ztrácejí v mysticismu a utěšují se ujišťováním, že náboženskou víru není vůbec třeba dokazovat (kráva je šťastná!); stále se odkazuje na děti a žádá se dětská, dětinská víra…“[39] Dalšími prostředky k víře pak Dostojevskému byla selská práce nebo národnost; přitom v osvitu víry církevní. Samozřejmě že cestu k nejvyšším pravdám přitom zajišťovalo srdce, nikoli rozum.[40] Pokud šlo o tu práci, k té hrdinům Dostojevského chybí vytrvalost.[41] Navíc ta Dostojevského „víra“ má rysy aristokratismu a theokracie; „církev, stát, národ mu splývají pojmově i politicky“[42]. Masaryk k tomu lakonicky dodává: „Ruská idea se mění v otázku moci, z ruského mnicha se vykuklí – car!“[43]

Pokud teď chceme zůstat v náboženské sféře (a nepřecházet do politiky), aspoň ještě jednu poznámku musíme učinit. Dostojevskij vnímal křesťanství jakoby na třech frontách, přičemž v jeho pojetí se ocitne na jedné straně (přece jen pravoslavné) Rusko, a na straně druhé zůstávají jako jeho protiklad („francouzský“) katolicismus a („germánský“) protestantismus. Ta „Evropa“ je pro Dostojevského jak potřebou (něco „svatého a strašného“), tak „hřbitovem“ (byť „nejdražším“); zároveň mu je jak „říší atheismu a smrti“, tak příkladem, protože „Evropa – věří v Boha!“[44] Masaryk by v té triádě spíše zahrnul pod jednu střechu obdobného církevního „katolicismu“ i víru řeckokatolíků; a cítil potřebu zastat se „pozitiv v protestantismu“: „…protestantství podstatu náboženství přesunuje do oblasti mravnosti více než obě církve katolické.“[45] Uvedl to na příkladu jedné americké dámy ze starého puritánského rodu, která dětem před jejich odjezdem do ciziny přibalila jak jednu z rodinných biblí, tak také klystýrovou stříkačku; s dodatkem, že „hlava a srdce, ale také žaludek měly zůstat v pořádku: Read your Bible and keep your bowels open. A je to náboženství? …Ano!“[46] K tomu Masaryk dodal, že tato puritánka „za celý život nepronesla lži a vychovala děti, které také po celý život nelhaly“. A tutéž otázku – s přitakávající odpovědí – zopakoval.[47] Byl si osobně jist tím, že tato protestantská mravnost „je spíše pro dni všední, …neasketická, praktická, každodenní, směřující k drobné práci, je příliš obyčejná a prozaická, příliš ´studená´“.[48] Zde, v těch praktických ohledech je ta „protestantská“ víra velmi prozaická a praktická; přitom bez viditelné (tím méně okázalé) mystiky, zdůrazňování zázraků a nadlidských výšin pro život. Příznačný pro typologickou rozdílnost názorových platforem obou myslitelů je pak také to, jak zjevně se Dostojevskij nechává pro svou víru inspirovat (aby ji prohloubil) svými nepřeklenutými a stále latentními pochybnostmi, a jak pak do toho svého světa vnese pověru, přezíravost vůči hygieně, mlhavou mystiku… Masarykův závěr pro to je: „Imponuje mu víra silná, slepá, protože sám – již věřit nemůže.“[49]

Víra Masarykova je typologicky jiného druhu. Mnohé už bylo naznačeno v předchozích odstavcích (ale ovšem také v příspěvcích **C1** a **C2,** a výše v Doslovu i Dovětku). Považoval jsem za žádoucí poukázat na to, že a jak byla náboženská víra v 19. století (ne-li až do časů 1. světové války) u vnímavých jejich nositelů nejednou typologicky obtížně srovnatelná, protože toho společného bylo mezi nimi niterně málo.

O Dostojevském tu teď bylo řečeno v náboženském ohledu snad dost. I když se s ním Masaryk podle té své „Formule Dostojevského“ mohl rámcově shodnout přinejmenším alespoň v závěrech těch tří ze čtyř bodů (jak zde o tom byla řeč na počátku kapitoly), a zvláště v tom celkově „třetím“ bloku obecně oba „theismus a víru v nesmrtelnost duše“ sdíleli, přitom ale už Masarykův „theismus“ byl od Dostojevského značně odlišný. Pokud Dostojevskij uvažoval a psal o Bohu, spíše myslel na Krista. Pro spasitelské poslání umučeného Syna božího mu ustupoval kamsi do pozadí Otec. V tomto směru přímo protichůdně uvažoval Masaryk. Samozřejmě že předtím prošel svou cestou od katolicismu k protestantismu, a odtud k víře ještě mnohem oproštěnější od dogmat a rituálů, v níž Bůh zůstal zároveň nad jakýmikoliv konfesemi. Masarykovo pojímání Ježíše z něj učinilo jen nanejvýš ušlechtilý zjev lidských dějin; nepřevádělo jeho poslání do spasitelských (ne-li apokalyptických) horizontů, anebo v duchu Janova evangelia do stvořitelského „předčasí“. Jinými slovy, Masarykův církevně zděděný Ježíš jako nejdřív **tajemný Kristus se nakonec stal člověkem**, a už jím pak pro Masaryka do konce života zůstal. Svou roli přitom zde dozajista také sehrála četba takových autorů, jakými byli Schleiermacher, Strauss nebo Renan (ale svým způsobem rovněž třeba Feuerbach). Masarykův Ježíš ztratil svou božskou svatozář. Zůstal celým svým životem na zemi. Pro Masaryka přestalo být problémem jak svérázné bohočlověctví (Dostojevského), tak ještě víc jeho protestní protirole – „člověkobůh“ (jakého třeba představuje podle Masarykovy analýzy Ivan Karamazov, jako svérázný protihráč samotného Dostojevského).

Z Pavla z Tarsu si Masaryk odnáší na další celoži-

votní cestu jeho dichotomii „není-li Boha, ani nesmrtelnosti“ není[50]. Jen takto mají Masaryk a Dostojevskij Boha společně; pak pochopitelně i s tím důsledkem že pak by pro oba končila mravnost a “všechno je dovoleno“[51]; a pak může přijít bez jakýchkoli zábran „vražda a sebevražda“[52]. Pokud jej Masaryk vnímá tak, že „Pavel ostatně káže Ukřižovaného“, a to „hynoucímu, dekadentnímu pokolení“[53], ponechává jej Dostojevskému a jeho časoprostoru. Zde posléze historicky na sv. Pavla navazují evangelijní příběhy o Ježíšovi (v portrétu Ježíše jinak synoptická evangelia, jinak evangelium Janovo). V zřejmě ranějších synoptických evangeliích – Markově a Matoušově – v závěrečné kapitole obou textů ani nenajdeme víc než jen vzájemně odlišná líčení o prázdném hrobu a dalším poslání apoštolů.[54] Zdá se, že poměrně rychle se ujala víra v zázračnou misi pozemského hlasatele synovské lásky vůči Otci, takže s Ježíšem spojovaná „mesiášská“ úloha (snad též lidské představivosti bližší) ve vlastním ceremoniálu už od misijních cest Pavlových zatlačila jakoukoli přímo Bohu-Otci prokazovanou úctu do jakéhosi pouze podvědomí. V tomto ohledu zůstal Dostojevskij poplaten církevní (pravoslavné) tradici (s „ruským Kristem bohočlověkem“[55]), zatímco Masaryk přes dvojí církevní výhybku (tradice římskokatolické a tradice evangelické) – a po konfrontaci jak se zjištěnými výsledky biblické kritiky, tak s mravními problémy své současnosti – se vrátil k myslitelně autentickému Ježíšovu poselství o Bohu-Otci, bez dogmatických nánosů kristologických (specificky pak trojičních). Pak ovšem je z žádoucích parametrů Masarykova života zcela vypuzena církevní institucionalizace náboženské víry, a tím víc samozřejmě její propojení se státní mocí. Na opačném pólu je „ruský Kristus“ Dostojevského, navíc zatížený jakousi zvláštní morbidní dekadencí, únavou a obnovovanou „polovičatostí“. Dostojevskij je navíc „skrznaskrz aristokrat“[56] a „stoupencem theokracie, a to národní ruské theokracie – církev, stát, národ mu splývají pojmově i politicky“[57].

Zde se opět dostáváme na předěl k politice. Masaryk před 1. světovou válkou díky své zevrubné analýze (opřené o opakované studijní cesty na Rus a provázané kontakty s řadou významných osobností Ruska, a založené na důkladné znalosti odborné i krásné literatury) podal jasnozřivou kritiku ruských poměrů. V kontextu úvah o Dostojevském čteme: „Rusko je jablko nezralé, ale již zkažené.“[58] A dále: „Carismus.. je jedním z hlavních zdrojů státního a společenského nepořádku, carismus má, jako každá vládní forma, **takovou revoluci, jakou si zasluhuje**.“[59] Což doplňují následující charakteristiky: „Carismus je bezradný a neschopný činu.“ „Carismus má neomezenou moc, ale nemá sílu…“ „Carismus.. není pozitivní hybnou silou v ruském chaosu…“[60] (Další náhledy na carské Rusko se najdou v Masarykově *Světové revoluci.*)

Ještě bych rád v souvislosti s Dostojevským něco poznamenal na účet „liberalismu“. Masaryk napsal: „Dostojevskij byl a stal se odpůrcem liberálů, pokud byli indiferentní v otázkách náboženských; to byla a jistě je veliká chyba liberalismu…“[61] Samozřejmě na tomto poli a v tomto osvitu Masaryk nachází v Dostojevském přirozeného spojence. Jenže spokojen s ním není. Píše dále: „Dostojevskij se právě dopustil veliké chyby, když chtěl celou plnost jevů vpravit do své jediné formule. Jemu byl liberalismus evropeismem…“[62] Už výše jsem v tomto rozsáhlém pojednání několikrát upozorňoval na to, že výraz „liberalismus“ mezitím stačil erodovat tak, že už není formulí exaktně pro nic.

Doufám, že tato malá sondáž do jedné části III. dílu *Ruska a Evropy*, při níž jsme si aspoň trochu povšimli Masarykovy analýzy Dostojevského, nezůstala bez užitku. Ač zařazena jen jako kapitola „Dovětku“, snad bude vnímána jako organická součást celé té několikrát navazované anabaze…

IV. Pár „závěrečných“ vět, jež se vzpírají být závěrem

Chci doufat, že nedospívám k závěru tohoto souboru textů sám. To, co předchází, není pevně sevřený a věcně definitivní monolit. Není to žádná „systematická učebnice“. Je to spíše zvláštní, postupně nepřestajně doplňovaná, a do nových úhlů pohledu zaostřovaná, i když přesto stále nedokončená mozaika. Vždyť sám život se vymyká statickému modelu! A ten opakovaně navozovaný a do nových kontur promítaný osvit oněch typicky „masarykovských otázek“ kéž by svědčil jak o životnosti jejich opakovaného

kladení, tak – to obzvlášť! – o nutnosti na ty otázky citlivě a kvalifikovaně (a ovšem s nezbytnou pokorou) hledat odpověď. (Kéž jsem se neprohřešil oné nezbytnosti hledat věcné souvislosti, být konkrétní, vnímat kontext a neuhýbat ani před případně nepříjemnými závěry. Nikterak si ovšem neosobuji mít v uvedených ohledech „poslední slovo". Za věcné připomínky, ale i za slova povzbuzení budu vděčen. Můj současný mail: dokulil@fi.muni.cz.

Cítím potřebu tu připomenout, že stále považuji celý Masarykův život za příkladný, a tou naléhavostí a opravdovostí jeho vlastního osobního nasazení za hodný následování; a to i pro současnou dobu. A to i bez ohledu na to, že se od počátku poslední třetiny 20. století už exponenciálně (tj. zcela nepředstavitelně tempem a dosahem vědeckých objevů a technických možností) celý náš život vzdálil klimatu času, kdy ještě T. G. Masaryk žil. Obdivuhodná byla šíře Masarykových zájmů a solidnost jeho vědeckých (sociálních i kulturních) analýz. To, jak zodpovědně přistupoval k politice, má –že by dnes už zcela nepochopitelně? – povahu nedostižného ideálu. Převzal k analýze také jako tradiční problém českých intelektuálů kromě „české" a „sociální" také „ruskou", a navíc rovněž „evropskou" a „světovou" otázku. Konečně tu politiku i ty rozmanité „otázky" moderně (realisticky a v obdivuhodné šíři i hloubce) vytkl, v konfrontaci s evropsky viděnými souvislostmi, včetně možného „poevropštění" Ruska; podotkněme, že v té málo vnímané, a tím méně přijatelně chápané situaci před 1. světovou válkou! Během 1. světové války pak Masaryk analyzoval nejen příčiny té hrozné války, ale také předpoklady mírového života, až ta válka skončí; pochopitelně – velmi předvídavě – i s vizí „Nové Evropy" (aniž přitom zapomínal na význam Německa pro Střední Evropu). Prvním prezidentem nově vzniklého a demokratického státu ve Střední Evropě se stal plným právem.

Tím vším, co vykonal, Masaryk zároveň neokázale doložil, že – pokud vůbec na této Zemi dochází k zázrakům – ty největší vznikají přímo v člověku, v tom, jak překonává omezenost svých poměrů; a potom v tom, jak nezištně povzbuzuje také druhé lidi, aby se rovněž i oni pokusili o onen úžasný přesah vlastních „objektivních" omezení, kdy pak ani případné obětování vlastního života není překážkou, jde-li o spásu společenství…

(10. 10. 2003)

Poznámky:

1) T. G. Masaryk, *Rusko a Evropa: Studie o duchovních proudech v Rusku*, díl III., 2. část: *Boje o Boha. Dostojevskij – filosof dějin ruského problému*. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1996. (Na 2. část III. dílu uvedeného vydání budu odkazovat pouze zkratkou „*RE*".) – Editoři překladu J. Horáka sice v textu inovačně píší „teismus", ale taky po staru „theodicea" (např. str. 26). Poněvadž v obou případech má řečtina hlásku „th" (a jde o shodné odvození od „theos", tj. „bůh"), budu v přejatých citacích upravovat pravopis také méně odborného „teismu" na „theismus" , čímž etymologicky pravopis sjednotím. Stejně si budu počínat s výrazem „filosofie" (nebudu přejímat psaní „z" tam, kde podkladem pro psaní složeného slova bylo „sofos" [„moudrý"]). Že také moje pravopisná pozice je polovičatá (nedůsledná!), dokládá fakt, že tam, kde se mi stávající úzus příliš nekříží s etymologií nebo kde řeckou koncovku nahradila latinská, ne-li česká, píši podle normy (takže např. už zaběhanou formu „teze", „mýtus", apod.)

2) *RE*, str. 9.

3) *RE*, str. 11.

4) *RE*, str. 10.

5) *RE*, str. 11.

6) *RE*, str. 24 (mezi životopisem Dostojevského a vlastní I. kapitolou 2. části). Vše, co vlastní text cituje v souvislosti se zmíněnou „formulí", bylo vzato ze str. 24.

7) Masaryk ve vysvětlující závorce svého textu napsal: „Bůh a nesmrtelnost jsou Dostojevskému výrazem pro týž pojem." (*RE*, str. 28.) Hned na počátku III. kapitoly pak Masaryk – jakoby jen na adresu Dostojevského –uvádí, že „theismus a víra v nesmrtelnost se kryjí" (*RE*, str. 37).

8) *RE*, str. 25.

9) *RE*, str. 39 (zdůrazněno mnou – M. D.). – Zosima je jméno charismatického mnicha z Dostojevského *Bratrů Karamazových*. Masaryk mu věnuje V. kapitolu, s názvem „Zosima kacířem – Dostojevskij skeptikem." (Stojí za připomenutí, že kupodivu Dostojevskij Zosimův portrét nenechá takto vzorovým až do konce. Po smrti „světce" se očekávalo, že jeho tělo zázračně zůstane smrtí nedotčeno. Dostojevskij vylíčil šok v klášteře, když začal být patrný mrtvolný rozklad Zosimova těla. Pro Masaryka to byl doklad „nedostižného realismu" spisovatele (*RE*, str. 61). V souvislosti s tím také Masaryk ocitoval mj. Stavroginův (Šatovem opakovaný) výrok z Dostojevského *Běsů*: „…abychom mohli udělat omáčku na zajíce, potřebujeme zajíce, abychom uvěřili v Boha, potřebujeme Boha." (Tamtéž.) Tohle všechno jsou Masarykovi doklady „psychologicky zajímavých odstínů skeptické nálady" či „svérázné blasfemie" (tamtéž, str. 61). – Rád bych teď rovněž upozornil na nadpis příspěvku (pochopitelně spolu s odpovídajícím textem), který je tu shora uveden jako **C1**; mj. reflektuje citát, k němuž se vztahuje tato poznámka.

10) *RE*, str. 21 (zdůrazněno mnou – M. D.). Masaryk byl ovšem kritický vůči církevně tradované víře, vůči kristologickému dogmatu a evangelia nepřijímal jako zvěst o „bohočlověku". To nebude čtenáři v kontextu výkladu o Dostojevském z té lakonické Masarykovy formulace okamžitě a automaticky jasné.

11) Paradoxní by na tom mohlo být jen to, že v souvislosti s analýzou Dostojevského *Idiota* Masaryk zjišťuje, že „atheismus v socialismu a nihilismu se staví na roveň katolicismu" (*RE*, str. 22).

12) *RE*, samozřejmě hned v té „Formuli Dostojevského" (str. 24). A opakovaně hned na str. 28 a 29 se píše buď o tom, že k vraždě nebo

sebevraždě „v poslední instanci“ atheismus vede, anebo že tyto nežádoucí akty z atheismu „důsledně vyplývají“.
13) *RE*, str. 95; s dovětkem, že je tu „jasný rozdíl mezi logickým důsledkem atheismu a psychologickou motivací tohoto důsledku“.
14) *RE*, str. 143 (v XIX. kap. 2. část, pod nadpisem „Contra liberalismus“.
15) *RE*, str. 61.
16) *RE*, str. 31
17) *RE*, tamtéž.
18) *RE*, str. 24.
19) *RE*, tamtéž.
20) *RE*, str. 26.
21) *RE*, tamtéž (upravil jsem navíc pádové koncovky výrazu „theodicea“ – M. D.).
22) *RE*, str. 27–28 (v citaci zdůrazněno mnou – M. D.; výraz v hranaté závorce jsem vložil též, aby byl zamýšlený text jasnější; a také jsem náležitě doplnil uvozovky). Jiné české znění Masarykem citované pasáže z Dostojevského díla je v českém vydání *Bratrů Karamazových*, Knihovna klasiků, I. svazek, SNKLU, Praha 1965, str. 282–3. – Člověk se maně vzpírá zde citovat, co v Dostojevského textu onomu „vrátit svou vstupenku“ všechno předchází. Sám Masaryk nadmíru úsporně v několika řádcích zmiňuje jen jeden otřesný „příběh“, a to ještě jen jakoby v poloze možného soudu nad svévolně si počínajícím generálem, který způsobil krutou smrt chlapce před zraky jeho matky. Ve zmíněné kapitole Ivan Aljošovi až příliš „barvitě“ a s úděsnými detaily vyprávěl takových hrozných případů trápení a ponižování bezelstných dětí několik. Z nich se musí čtenáři svírat hrdlo. Sám Aljoša se svou vizí „harmonie“ byl z toho ve slepé uličce. Ivan velmi drsně formuluje (a uvedu jen dvě věty): „Je naprosto nepochopitelné, proč mají trpět také děti a vykupovat harmonii utrpením!“ (Ve vydání citovaném shora v této poznámce, str. 281.) A dále: „Co může peklo napravit, když jsou děti už umučeny?“ (Str. 282; teprve nato následuje ona pasáž o „vrácení vstupenky“.)
23) *RE*, str. 28 (zdůrazněno mnou – M. D.).
24) *RE*, tamtéž.
25) *RE*, tamtéž (zdůrazněno mnou – M. D.).
26) *RE*, str. 39 (zdůrazněno mnou – M. D.).
27) *RE*, str. 38.
28) Řada velmi zajímavých, i když nikoli obecně známých výroků o náboženství obecně a o některých církevních dogmatech zvláště, připisovaných Masarykovi se najde v publikaci: E. Havelka, *S T. G. Masarykem: Rozmluvy o náboženství, filosofii a školství.* I. část, Masarykovo muzeum, Hodonín 1993. V tomto drobném spisku jsou také vylíčeny některé podrobnosti, týkající se onoho odříkaného Masarykem „Věřím v Boha“, jak k němu došlo při obřadu jeho vstupu do evangelické církve (roku 1880). V tomto – „apoštolském“ – vyznání víry je také pasáž o boží Trojici. Masaryk podle svého vyjádření Credo jako celek prý pronesl „se sebezapřením“ (cit. d., str. 17). Na Havelkovu otázku, zda by býval Masaryk rezignoval na vstup do evangelické církve, kdyby byl předem tušil, že bude vyzván k citaci celého Creda, Masaryk odpověděl okamžitě kladně. U Havelky čteme také tento výrok připisovaný Masarykovi: „Není dvojí pravdy: buď Bůh je, pak v celé jeho duchovní podstatě, nebo Boha není. Problémem může býti např. božská Trojice nebo biblická nepochopitelná zjevení, **pro mne a pro každého vědecky myslícího ovšem nikoli**.“ (Tamtéž, str. 17; zdůrazněno mnou – M. D.) Chápu-li citované místo správně, **obecným problémem** je neverifikovatelná existence boží. Pro mnohé lidi je problémem i trojiční dogma; dogmata vyhýbající se racionálnímu testu jako kdyby byla na překážku důvěryhodnému náboženství. „Vědecky myslící“ lidé, a pak taky Masaryk, chtějí se svým náboženstvím zůstat jaksi „při zemi“; pak nemají daleko k deistické tradici. – Líp už je známo, že se Masaryk v Lipsku (v létě 1877) sblížil se slečnou Charlottou Garrigue zřejmě také proto, že její „unitářská“ víra a „náboženství pro všední dny“ byly i Masarykovi blízké a imponovaly mu. (Viz v Čapkových *Hovorech s T. G. Masarykem*, Čs. spisovatel, Praha 1990, str. 83-84.) To bylo tři roky před oním legendárním odříkáním celého Creda v Heršpicích!
29) *RE*, str. 59 (zdůrazněno zřejmě přímo Dostojevským).
30) *RE*, str. 59 (zdůrazněno zřejmě přímo Dostojevským).
31) *RE*, str. 58 (zdůrazněno zřejmě přímo Dostojevským, ale i mnou – M. D.).
32) Masaryk píše: „Mystik vidí jen trpícího Krista… To již není zastaralé křesťanství, ale dekadentní romantika.“ (*RE*, str. 70.)
33) *RE*, str. 59.
34) *RE*, str. 63.
35) Tamtéž.
36) Tamtéž.
37) *RE*, str. 64.
38) *RE*, str. 59.
39) *RE*, str. 63-64.
40) *RE*, str. 67.
41) *RE*, str. 81: „Práce a vytrvalost! Hrdinové Dostojevského nepracují a vytrvalost jim chybí…“ (Viz i hned dále na str. 82; nebo už str. 71, a také str. 92.)
42) *RE*, str. 131.
43) *RE*, str. 117.
44) *RE*, str. 123. (Bez komentáře by zde byl nadpis podkapitoly *RE*, III-3-iv-5: „Ďábel katolický a protestantský“.)
45) *RE*, str. 53.
46) Tamtéž. (Volně přeloženo: „Čti si v Bibli a měj průchodné útroby!“)
47) Tamtéž.
48) Tamtéž.
49) *RE*, str. 55.
50) *RE*, str. 28.
51) *RE*, str. 28 a 71.
52) *RE*, str. 29 („důsledně vyplývají z atheismu“), str. 28 (atheismus k nim vede „v poslední instanci“).
53) *RE*, str. 38.
54) U Matouše je posléze deklarováno, jako by teprve po zázraku vzkříšení z mrtvých Ježíš na blíže neurčeném místě v Galileji vyslal své učedníky do světa; spolu se slibem, že „já jsem s vámi po všecky dny až do skonání tohoto věku“ (Mt 28:20). U Marka je až ve zřejmě dodatečné „Závěrečné zprávě“ (Mk 16:9-20) po pověření učedníků mnohem dramatičtější a závažnější ujištění, že „[k]dyž jim to Pán řekl, byl vzat vzhůru do nebe a usedl po pravici Boží“ (Mk 16:19). Zřejmě pozdější Lukáš už má nesrovnatelně bohatší scénář zázračných zjevení, i s legitimačními odkazy na Starý zákon; včetně pasáže, že „vzdálil se od nich a byl nesen do nebe“ (Lk 24:51). Text Janova evangelia má závěr rozkošatělý do dvou kapitol (v obou s „dovětky“), přičemž zjevení už vzkříšeného Pána mají gradaci – se závěrečným jakoby Kristovým příslibem, že učedník Jan se dočká, „dokud nepřijdu“ (J 21:22), spolu s fikcí, jako kdyby byl celý předchozí „Janův“ text psán přímo učedníkem, „kterého Ježíš miloval“ (J 21:20 a 24). *Skutky apoštolů* líčí zázračné nanebevzetí Ježíšovo hned v 1. kapitole opět odlišně. Ani v jednom uvedeném případě ovšem Ježíš nevstupuje na nebesa aktivně – „jako Bůh“ – sám. Ve vlně apokryfních novozákonních „evangelií“ problematicky přibývá Ježíšovu portrétu na zázračnosti a „janovské“ velebnosti (vyzařující božství jakoby už od počátku světa); viz *Neznámá evangelia: Novozákonní apokryfy I,* Vyšehrad, Praha 2001 (red. J. A. Dus a P. Pokorný). Ale teprve od počátku 4. století (po uznání křesťanské víry za státní náboženství v Římské říši, r. 313) – zřejmě také v souvislosti s božským kultem římských císařů – musí křesťané s novou naléhavostí řešit latentní problém Ježíšova „bohočlověctví“ či ryzího božství (jak to předznamenaly už předtím rozmanité „hereze“), neboť potenciální výchozí Ježíšovi připisovaný „synovsky lidský“ poměr k Bohu jako k “Otci“ už v “pavlovském“ pojetí víry na sebe vzal převážně novou podobu uctívání – Ježíše jako Krista („christos“, tj. pomazaný olejem, tedy „Pán“, „kyrios“). A také je vnímán věro-

zvěsty a věřícími jako „Mesiáš“. (Teprve sekundárně došlo také na zprvu blíže neobjasňovanou problematiku „Ducha“, případně jeho ozvláštnění jako zvláštní „božské osoby“, posléze v dogmatu boží „Trojice“. Svou roli tu pak sehrála představa, zda při vzájemné „rovnosti“ není mezi jednotlivými „osobami“ přece jen nějaká vzájemná podřízenost. Nejdřív pouze usedl Ježíš po pravici Boha-Otce, jak se píše u Marka, Mk 16:19. Nakonec „římská“ formulace, že „Duch“ pochází jak z Otce, tak i Syna, způsobila rozkol mezi křesťany; je to ono „qui ex Patre Filioque procedit“. Začala éra římského katolicismu a pravoslaví.)

55) *RE*, str. 38.
56) *RE*, str. 80.
57) *RE*, str. 131 (viz i výše, kontext u pozn. 42).
58) *RE*, str. 91.
59) *RE*, str. 137 (zdůrazněno mnou – M. D.).
60) *RE*, str. 137 2x a str. 139.
61) *RE*, str. 143.
62) RE, str. 144.

*** *** *** *** ***

Odkazy na původní (tištěné) zdroje/místo konání

P1: Perspektiva kontinuity v diskontinuitní perspektivě
V. Goněc, ed.: *Česko-slovenská historická ročenka 1996*
Česko-slovenská/Slovensko-česká komise historiků
MU, Brno 1996; str. 51-58.

P2: TGM – znepokojivý stín, anebo jen „Prezident Osvoboditel"?
Přednáška v Brně, v prostorách Masarykovy univerzity; 1999.
Pro Dělnickou akademii TGM.

I.

A1: Globální a lokální prizmatem Masarykova odkazu
Evropanství a Tomáš Garrigue Masaryk (VI. ročník semináře MMH-1998)
Masarykovo muzeum, Hodonín 1999, str. 138-149*)

B1: Masaryk a Střední Evropa
E. Broklová, ed.: *1895-1995: Sto let Masarykovy České otázky*
Ústav TGM, Praha 1997, str. 180-187.

B2: Fenomén Rusko a Střední Evropa
TGM, Rusko a Evropa: Dílo–Vize–Přítomnost
Praha, 12. – 14. 9. 1997 (konference)

B3: Rusko a Střední Evropa
J. Kohnová, ed.: *Evropská integrace a otázky českých dějin*
Policy Center for Promotion of Democracy, sv. XI.
Porta linguarum, Praha 1999, str. 91-105.

B4: Masarykův „ruský" odkaz mezi 1917 a 1997
Tomáš Garrigue Masaryk a ruské revoluce (V. ročník semináře MMH-1997)
Masarykovo muzeum, Hodonín 1998, str. 101-130.

A2: Rámec poválečné politiky prezidenta Masaryka
(Paradoxy, kritéria a jistoty portrétu)
Masarykova filosofie pojetí demokracie a existence pluralitního systému I. republiky (IV. ročník semináře MMH-1996)
Masarykovo muzeum, Hodonín 1997, str. 32-39.

II.

C1: Žít živým příkladem zodpovědné, kultivované a účinné lásky
Náboženská dimenze Masarykova myšlení (III. ročník semináře MMH-1994)

Masarykovo muzeum, Hodonín 1995, str. 28-39.

D1: Masaryk a pedagogika
T. G. Masaryk filosof a pedagog (I. ročník semináře MMH-1992)
Masarykovo muzeum, Hodonín 1993; str. 28-39.

D2: Perspektivy explanace ve vědě
Univerzity na prahu nového tisíciletí: The University on the Threshold of the New Millennium
Masarykova univerzita, Brno 1995; str. 135-152 (A-resumé: 150-151)

C2: Činorodým náboženstvím citu k vědecky zaštítěnému léku na krizi člověka celého
Tomáš Garrigue Masaryk a věda (VII. ročník semináře MMH-1999
Masarykovo muzeum, Hodonín 2000, str. 26-49.

III.

E1: Prosvětlí Masarykův stín cestu do informačního (globalizačního) věku?
T. G. Masaryk na přelomu tisíciletí (VIII. ročník semináře MMH-2000)
Masarykovo muzeum, Hodonín 2001, str. 122-135.

E2: Evoluce, či revoluce, jako média „spásonosného" řešení sociální otázky
T. G. Masaryk a sociální otázka (IX. ročník semináře MMH-2001)
Masarykovo muzeum, Hodonín 2002, str. 33-49

Z1: „Mnichovské" kořeny vizí E. Beneše o Stalinově „Rusku"
Beneš- Stalin Relations 1935-1948
Olomouc, 20. – 22. 4. 1996 (mezinárodní konference)

Z2: Volá odkaz, anebo jenom symbol? (Jan Masaryk 1886-1996)
Jan Masaryk: Diplomat, státník, humanista (II)
Nadace Jana Masaryka/Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka při
FMV VŠE; Praha 1996, str. 48-57 (A-resumé: 199–200).

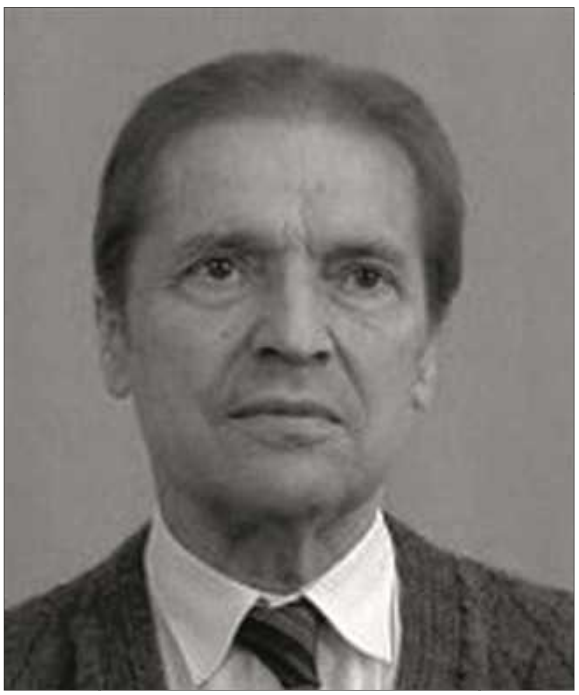
---

*) Ve stati označené **A1**, otištěné ve shora citovaném sborníku, vypadlo při zpracovávání textu pro tisk několik stran za druhým odstavcem na straně 139 zmíněného vydání, takže teprve v tomto vydání čtenář najde nezkreslený kontext tohoto příspěvku. (Zkratka „MMH" = „Masarykovo muzeum Hodonín".)

O autorovi knihy: Prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc.

Miloš Dokulil se narodil 23. 7. 1928 v Brně. Ještě před maturitou absolvoval s úspěchem státní zkoušku z francouzštiny. (Slušně se domluvil v několika dalších jazycích.) Zaujaly ho orientální kultury. Věnoval se též vážné hudbě. Po maturitě (1947) studoval politickou vědu, ekonomii, filosofii a dějepis; s odstupem času se dálkově věnoval také češtině a ruštině, ale i němčině. Z problematických důvodů měl být jednou z obětí poúnorových čistek na vysokých školách. Během studií poznal mnohé významné profesory, jako v ekonomii prof. Maiwalda, ve filosofii J. B. Kozáka nebo J. Krále (a s menším časovým odstupem J. Popelovou nebo J. L. Fischera), v oboru historie vděčně vzpomíná na proseminář a semináře vedené prof. M. Paulovou (ale měl příležitost letmo poznat i B. Hrozného, anebo při studiu pomocných věd historických prof. Vojtíška); přátelsky se později stýkal s R. Kalivodou.

Nejdříve byl vychovatelem ve studentském domově, pak učil jazyky na Vysokém učení technickém v Brně. Také absolvoval jeden z prvých kursů programování (zřejmě už roku 1960 nebo 1961). Rok působil na Kubě jako překladatel a tlumočník. Hned nato ukončil kandidaturu věd (roku 1963; FÚ ČSAV v Praze, obor: dějiny filosofie). Poté čtyři roky učil logiku na Pedagogické fakultě (tehdy UJEP v Brně). Po „srpnových událostech" bylo zastaveno jeho habilitační řízení, nesměl dále učit, ani publikovat (tisk jeho tří knih byl svémocně zastaven). Po roce bez místa se mu

Prof. PhDr. Ing. Miloš Dokulil, DrSc.

podařilo náhodnou shodou okolností uplatnit se jako učitel řečí, a krátce nato i jako cvičitel jógy (a později také učil hře na zobcovou flétnu). Svým přístupem k józe se stal kupodivu známým celostátně (nejednou na problematických hranicích tehdejší legality). Pod pseudonymem vyšla roku 1984 jím redigovaná,

přeložená a poznámkami opatřená zkrácená verze Lockeova *Eseje*. Mezi lety 1985–1987 byl na částečný úvazek zaměstnán v Ústavu analytické chemie. V roce 1990 založil Katedru filosofie a občanské výchovy na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně a habilitoval se jako docent. (Za jeho vedení pracoviště mělo akreditaci pro vzdělávání učitelů 3. stupně.) Krátce nato získal profesuru z dějin filosofie a sociální filosofie (jednomyslným rozhodndutím Vědecké rady Masarykovy univerzity v Brně 1992, jmenování 1993) a také doktorát věd (DrSc.; na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze 1993, z dějin filosofie). Hostoval na prestižní London School of Economics a na University of Nottingham; přednášel také v Budapešti, Varšavě, Salzburgu, Vídni, Berlíně, Dublinu, Prešově. Také působil na částečný úvazek na Univerzitě Palackého v Olomouci. Po několik tříletých funkčních období byl členem v různých vědeckých nebo oborových radách, jak na Masarykově univerzitě v Brně, tak na Univerzitě Karlově v Praze nebo na Univerzitě Palackého v Olomouci; kromě působení v rozmanitých dalších akademických aktivitách, jakými například jsou obhajoby doktorských a habilitačních prací nebo profesorská řízení. Také po dvě období byl předsedou jedné z komisí Rady Vysokých škol.

Po řadu let se pravidelně svými referáty podílí na každoročních seminářích Oddělení analytické filosofie při Filosofickém ústavu AV ČR a na tematických seminářích Masarykova muzea v Hodoníně (konaných v součinnosti s Katedrou filosofie Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně). Od roku 1995 (dosud) působí na Fakultě informatiky MU v Brně, kde přednáší obecně o filosofii vědy, a speciálně jak o problematice jazyka, tak o fenoménu myšlení; a periodicky zařazuje také netradičně pojaté kursy politologie, religionistiky a etiky. Dva celé cykly publicistických příspěvků v měsíčníku Masarykovy univerzity a Nadace Universitas Masarykiana *(Univerzitní noviny)* zaměřil na to, jak se česky vyjadřujeme. Překládal do anglické verze manuálové texty pro počítačovou síť ISU (Informační server MU) a setrvale spolupracuje na jejich inovacích. Občas přispívá do rozhlasu (popularizace vědy) nebo do denního tisku. Pravidelně přednáší v Univerzitě 3. věku. Několik let vede na fakultě Debatní klub. Přispívá do elektronických *Britských listů*. Spolupracuje s Bibliotheque World Wide.

Už před řadou let napsal rukověť o Kubě, řadu skript ke studiu logiky (jeho *Logika pro pedagogy*, vyšlá roku 1970, se kupodivu po jeho kontroverzním vyloučení z univerzity ještě dočkala reedice roku 1972), v zahraničí vyšel jeho anglický překlad publikace o isotachoforéze a u nás shora již zmíněný (odborně redigovaný a poznámkami opatřený) český překlad Lockeova *Eseje*. Po roce 1989 vyšlo *Filosofií dějin k dějinám filosofie* (1992, jako rozšířené vydání textu z roku 1970, jehož sazba byla původně rozmetána), a nato *Ve věci tolerance* (1995). Byl redaktorem a spoluautorem dvoudílných *Vybraných kapitol z nejnovějších čs. dějin* (spolu s F. Čapkou a J. Vaculíkem) a taktéž koeditorem a spoluautorem třísvazkové *Etiky* (vyšlé 1998 na Slovensku; realizováno spolu s V. Gluchmanem). Za posledních deset let vykazuje na 80 odborných publikací (některé vyšly anglicky, francouzsky nebo německy). Psal v té době o středoevropské tématice, na masarykovské náměty, na axiologická, kulturní a pedagogická témata; několika příspěvky reagoval na „Rok tolerance" (1995), řadu studií věnoval při příležitosti 400-letého výročí narození Descartesovi (1996); psal o ontologických a metafyzických otázkách, nenechal bez povšimnutí ani fukuyamovskou problematiku s tzv. „koncem dějin" nebo otázky související s globalizací (například závažný problém lidských práv); a ovšem uveřejňoval také stati k obecně politickým, etickým a analyticko-filosofickým otázkám. Psal i o Johnu Lockeovi (mj. k třísetletému výročí od jeho smrti) nebo k náboženským otázkám (také k odkazu Jana Pavla II.).

Na počátku odborné dráhy vzbudila jistou pozornost již jeho kritická stať, beroucí si na mušku „marxistické" odmítání teorie relativity (1958). Jeho kandidátská práce, zcela novým způsobem analyzující dobu a myšlenkový odkaz Johna Lockea, byla přijata nakladatelstvím Academia k vydání (k čemuž pak nedošlo v důsledku posrpnové situace). Jeho shora již zmíněná monografie o filosofii dějin (dokončená v lednu 1969 a původně hned připsaná památce Jana Palacha; vytištěná v březnu 1970) byla tehdy zřejmě po mnoha letech prvou prací o filosofii dějin, která nezužovala obor jen na marxistický historický materialismus; nebyla-li zároveň vůbec první česky psanou prací, která už zaregistrovala vznik nové disciplíny – analyticky pojatou filosofii dějin. Dokulil také opakovaně odmítal uznat tzv. „dialektickou" logiku za vědecky (i občansko-praxeologicky) relevantní. Jako jistá „labutí píseň" po Pražském jaru 1968 mu pak ještě vyšly dvě – ne zrovna dogmaticky psané – stati ve *Filosofickém časopise* k problematice vědeckosti filosofie a k povaze jejích dějin (1969 a 1970). Dnes patří k těm několika málo filosoficky školeným teoretikům v České repub-

lice, kteří vyjadřují svůj respekt k výsledkům soudobé vědy a zároveň je konfrontují jak například s darwinismem, tak třeba s memetikou, anebo s problematikou umělé inteligence, případně s tradičními dogmaty biologie. Proces poznání mu není pouhou „hrou", ale zápasem o kvalitativně stále náročnější údiv nad tím, jaký vůbec ten náš svět je a jaká asi je – při té obdivuhodné způsobilosti k sebereflexi – potenciální role člověka v takovém světě (samozřejmě včetně té jeho intelektuální, citové a volní výbavy).

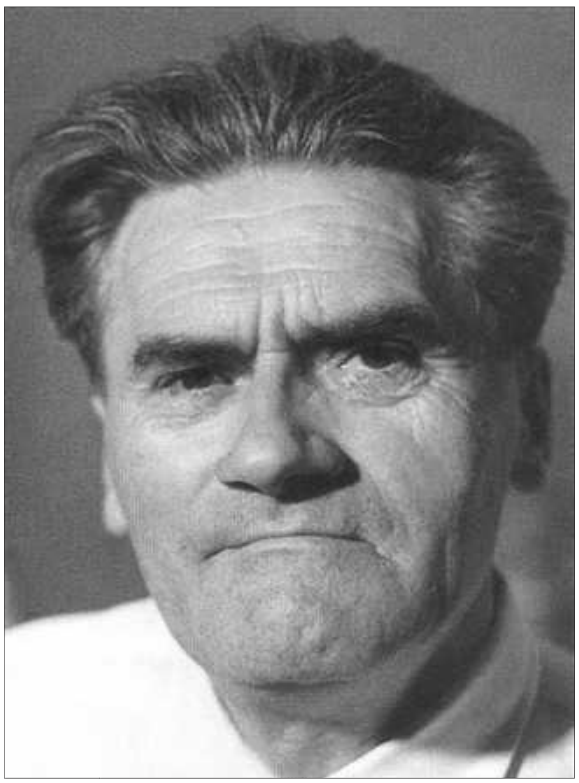
Dokulilovy aktivity byly nejdřív letmo zachyceny v *České filozofii ve 20. století* (ed. J. Gabriel et al., Masarykova univerzita v Brně, 1995) a pak obšírněji ve *Slovníku českých filozofů* (ved. red. J. Gabriel, Masarykova univerzita v Brně, 1998). V řadě svých publikací ho začalo uvádět (počínaje 1998) International Biographical Centre v Cambridge (UK), The American International Biographical Institute z USA, a nedávno též Marquis Who's Who (rovněž USA); také byl před časem začleněn do *Who's Who in non-EU States*. Jeho obšírnější anglická biografie se najde v *Barons' Who's Who* (2001). Jeho jméno bylo nedávno jako heslo také zachyceno v osmisvazkové a dvacetisvazkové (nedokončené) české encyklopedii *Diderot*. Odkazy na jeho aktivity lze najít rovněž prostřednictvím internetu.

O autorovi výtvarného doprovodu: Vincenc Makovský

Vincenc Makovský se narodil 3. června 1900 v Novém Městě na Moravě, zemřel 28. prosince 1966 v Brně. Po studiu na Akademii výtvarných umění v Praze v letech 1919 až 1926 (prof. Jan Štursa, prof. Bohumil Kafka) absolvoval jednoroční studijní pobyt v Paříži (František Kupka, Antoine Bourdelle), který se prodloužil do roku 1930. V tomto období Makovský vytvořil názorově průbojná sochařská díla, díky nimž stanul v popředí českého avantgardního umění a jimiž se zapsal i do dějin meziválečného sochařství evropského. Tvůrčí úsilí mladého sochaře kulminovalo zaujetím pro kubisticko-konstruktivní fenomény plastiky i vzrůstajícím podílem archetypálních představ. Různorodé principy umělec sklenul v jednotu sochařského díla osobitou imaginací, která jej zařadila mezi přední představitele českého surrealismu.

Pod tlakem změněných společenských poměrů Vincenc Makovský v polovině třicátých let avantgardní platformu opustil, a to ve prospěch realismu, jejž uplatnil v portrétech, komorních plastikách a posléze v pomníkových realizacích poválečných let, v nichž se naplno prosadilo sochařovo humanistické krédo. Ačkoliv jej jeho umělecké vyznání vedlo ke klasickému ideálu, jeho sochy nemohou zapřít skrytý expresivní náboj.

Za druhé světové války sochař pedagogicky působil na Škole umění ve Zlíně, po válce na Vysokém učení technickém v Brně a od roku 1952 na Akademii výtvarných umění v Praze.

Vincenc Makovský začátkem šedesátých let

Vincenc Makovský se již za svého pobytu v Paříži ve druhé polovině 20. let zabýval portrétním ztvárněním Tomáše Garrigua Masaryka, na něž navázaly jeho pozdější portréty a pomníky TGM, s nimiž se

můžeme setkat nejen v Brně, Olomouci, Bystřici nad Pernštejnem, Národní galerii v Praze a dalších místech naší republiky, ale od roku 2002 i v hlavním městě Spojených států amerických ve Washingtonu. Již ve druhé polovině 30. let byly Makovského portréty TGM uznávány jako mistrné; důkazem, kromě jiného, je, že 14. září 1937 snímal v Lánech posmrtnou masku TGM právě Vincenc Makovský. Z dnešního odstupu vysoce cení Makovského portrétní umění sochař Vladimír Preclík v nedávno vydané knize *Paměť sochařského portrétu*.

Volba výtvarného doprovodu knihy Miloše Dokulila *Masarykovské návraty*, jejíž vznik je spjat s Masarykovou univerzitou a s Brnem, tvořeného ukázkami z díla Vincence Makovského byla proto jednoznačná.

Literatura

Hlušička, Jiří – Malina, Jaroslav – Šebek, Jiří (2002): *Vincenc Makovský*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana – Akademické nakladatelství CERM – Masarykova univerzita – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA – Vysoké učení technické, nakladatelství VUTIUM.

Masarykian Comebacks

These *Masarykian Comebacks* are at least a double comeback. First, the larger part (as *Reflections on a Heritage*, 1992-2001) emerged as a confrontation with some motivations mostly presented about a century ago. Secondly, the following smaller part (as an *Epilogue* and its *Postscript*, from late Summer and early Autumn 2003) serves as an unplanned evidence of a felt necessity with which the author wanted to renew his confrontation with text interpretations and their possible mission. In general, the book strives to be not only a retrospective but some basis for a perspective, too. It takes Masaryk's "questions" as a convenient pretence, or challenge, to ask them again following their rather new contemporary line.

The idea behind this book has constantly been to present a broader and more coupled, though not totally complete, perspective showing the personality of Thomas Garrigue Masaryk and his work .Not so much is it a reproduction of Masaryk's ideas and their original meanings. The author preferred to look for, and find, possible links to our present. Thus, we can also find here a respect for the dynamics of events and their not easily standardizeable "meaning". The necessity of looking at a potential "spiritual heritage" not as a "recipe", but as an enlightening milestone inspiring for new formulations of some questions and their answers has been felt here, given their wholly dissimilar space-time context.

The typographically varied emphasizing in some texts may conveniently show their intended dominant features. The written diction tries to preserve some rules of live exposition together with the tendency to broaden the subject. The particular contributions have been preserved in their original fashion, either with notes or without them, or again only with quotes from Masaryk's works, in accord with the original incentive. When not originally extant, subheads have been added. Moderate later additional notes are specially marked.

All the contributions have one thing in common. They are not sterilized in the past, one hundred years or so ago, but try to see the problems with our contemporary eyes and hear with today's ears. **Exposed motivations should bear fruit also tomorrow.**

* * *

The 16 starting contributions have been arranged in accord with their subject relations, not respecting their original time sequence. The added abbreviation symbols should be both an aid for an easy citation and an indication of the internal structure of its partial wholes. The P may be taken as a double "prelude" and the Z can be interpreted in the same way as a double "closing part". The A1 and A2, and similarly the C1 and C2 as well as the E1 and E2, have been considered as peculiar "keystones". The sequence B1 till B4 complies with the time of the corresponding textual origin.

Two texts have been put in front of the first part as an "overture". The proper ***Reflections on a Herita-***

ge (1992-2001) consist of three independent sections. The first section has, understandably, centred on politics. On the background of scientific development, the second one considers especially Masaryk's religion. A special contribution there has been dedicated to education. (Masaryk's importance in philosophy and sociology has been, at least, mentioned fleetingly.) The third section goes on with the "Masarykian" problem setting and, with the themes and the time of their elaboration, bridges over the threshold of the third millennium. Within the frame of modest additional "profiles"—ordered as an "Annex"—two personalities belonging to Masaryk's portrait will be somewhat remembered (E. Beneš and Jan Masaryk).

Let us now shortly describe the first part.

The first "overture" (P1) wishes to draw our attention to the changes of time, as its rhythm sometimes remains unnoticed and, in other conditions, brings about a shock. Every time it seems as if each new generation wanted to find and accomplish a vision of absolute solutions of dragging, and always somewhat new, imperfections and deficiencies all around, if not all over the world. This subject has been made more concrete when the "social question" in Section III (E2) has been exposed. Immediately in this first text, the problems of Czech-Slovak relations have been mentioned, and that not as a stiff (and, in a way, ultimate) constant. Some changes may be illustrated in abbreviated reflections on the geopolitically fluctuating concept of "Central Europe" (let us quote here at least B3) or in the scientific and technical background of our life (expressively mentioned in a scheme in the 3rd subdivision in E1).

The second introductory contribution (P2) is attentive to a possible Masaryk portrait. Many a competent author has already written about Masaryk. Immediately when a historically important personality comes over into textbooks, encyclopedias and statues in squares of cities, s/he stops to be perceived as a being somehow penetrating into the lives of ordinary people of the present. As it has been often said about "classics", everyone quotes them, but no one reads them. So, the author has asked the pertinent question whether Masaryk has been only such a type of "classical author" (myth, legend, catchword, icon, or backcloth), or also if he has—at least somewhat— remained to be a certain exhortation to our everyday conscience. Although the already cited P2 text mentions convincing arguments in favour of such an "exhortation", neither another—though sooner written—A2 text does venture to present a final and redeeming positive thesis in this direction. Although the author could experience the era of "Masaryk's Republic", he owing to that probably felt a certain disconcertion facing this possibly declarative verbalism. It should be mentioned here that I have been continuously trying to ask this initial question of a "harassing shade", finding the answer at the end of E1 adequate and credible. In two newly added final notes in "Part Two"—originally not conceived—I came back to this uneasy question once more again.

In the proper "Reflections on a Heritage", Section One has been dedicated to politics. There we can find as if two groups of intermingling themes. Immediately in A1 has been exposed this "Masarykian" tension emerging when the so-called "Czech question" simultaneously is to become a "world question", and necessarily coupled with the everyday "civic policy". Obsessively has been reminded the (today hardly imaginable) fact that till the end of 1918—the year of origin of Czechoslovakia—only TWO STATES existed in Central Europe. Then "our" Austria-Hungary had a common border both with Russia and the Ottoman Empire. B3 and also B4 show that "Central Europe" was during the last two centuries variably conceived, either through repeated liquidation or owing to various "renovations" between France and Russia. In this geopolitical instability of Central Europe n either the weight of both Germany and Russia remains constant.

It cannot be exaggerated that Germany, as a Central-European state, has a primordial importance for the Czech lands. Within one century this has been indicated in B2. (No one should be mistaken in the headings of "B"-essays by the three-times repetitions of "Russia".) Surely it is not a minor item that, in key moments, "durable" and "final" solutions for Central Europe were always looked after, not only after 1918 but also after May 1945 (which, surprisingly enough, also holds for the period after 1989). Masaryk foresightedly indicated in his *New Europe* already that a new look upon Europe as a whole must necessarily follow from time to time which it is also safe to say of our contemporary Europe (here in B1 and A1.1). Moreover, it has been suggested here that, and how, several problems originate in certain determinants of the past. (Let us not forget the recent and doubted ambition of the Slovak Republic to enter the "European" and

"Atlantic" structures; or the, again and again revived, so-called "Sudetenland" problem, together with the Presidential decrees after WWII, conspicuously branded as "Beneš' decrees" — see here at least B1.)

From the viewpoint of a citizen-heir of the "statehood of 1918", conceiving Masaryk's personality as "President Liberator" we cannot ignore the erosion of many values traditionally united with the original ČSR. During both the mobilizations of 1938, "his" Republic was still continuously living under the banner of defensive "national" power. That tradition stemming from the legions of WWI was still a living concept then. This theoretical, and fictitious, "Czechoslovak" identity came soon after to an end. When being confronted with that old time (65 years ago already!), nearly all the layers of the population feel to be spoken to in a relatively similar proportion as if addressed by some old and dead historical feature ("absolutely from Antiquity?") and having nothing to do with our present. I immediately felt that a prospective optimistic conclusion concerning the relevance of Masarykian heritage for our contemporaneity should probably be halted. A certain "restraint" of the author may already be perceptible when reading the subtitle of contribution A2. (Without E1—and, of course, without the annexed wholly new Part Two—this book would not be well "balanced".)

Section Two of this collection starts with the legendary disjunction of "Jesus, not Caesar!" With this exhortation both *The New Europe* and *The World Revolution* end up. Here special attention has been dedicated to Masaryk's religion (or—by means of his expression—"godhood"). In this Masarykian devoutness (in three layers) we find active love and assuredness about spiritual values in this world (see C1). If reminded about the beginnings of Masaryk's scientific drifting in his *Suicide*, it cannot escape our notice that—in accord with this interpretation—the, through self-murder questionable, value of human life did not find any appropriately counterbalance in a sufficiently credible creed and faith. The, in this way desperately exposed, predicament has been yet more blatantly evident in our contemporaneity. The value of life has degraded. Many gamble with life, murders are more frequent, and suicides among minors, unknown in the past, are astounding. Probably owing to such provocations emerged C2. (I should confess that, instead of only commenting the text of Masaryk's *The Concrete Logic* as it was planned by the organizers of every-year's Masarykian seminars at Hodonín, I felt this "logical concreteness", or tangibility, more in everyday life. See about it 1st subdivision of C2, conceived as a peculiar "hypertext".)

C2 is preceded by two papers (D1 and D2). D1 as a contribution to school problems does not need to be updated. Its "Masarykian questions" get stuck without an adequate answer. Where shall we find our school system tomorrow? Nevertheless we find articulated the support of schools and science both in the election programs of the current government parties and their government program. Exactly in Summer 2003 drastic budget cuts for 2004 were proposed. And in spite of the proclaimed necessity of a disciplined financial reform, the governmental authorities have already mandatorily promised a steep wage rise for the police and a similar step is being prepared for the army. We are not to question the justifiability of these measures. But, at the same time, no corresponding measures have been taken to prevent undesirable influences in advance. Here it follows that we shall have to find more means tomorrow for repression, as we did not find enough money yesterday to prevent them — investing in education. I wrote about it—hopefully without narrow-minded emotions—12 years ago, a short time after I was allowed to come back into school service (after decades of forced muteness, owing to the after-August climate of 1968). Now, I would like to quote D1, exactly its subdivision 5. (The substance of this, more than a decade old, contribution is still valid. New givens of the so-called "school policy" do not change it. That does not mean my satisfaction. He who is not indifferent about teaching, must feel uneasy of the continuous oscillation round these repeated formal and only outer accesses to school activities, without due regard to their effectivity. Understandably, this does not mean to speak about the proverbial "money only in the first place".)

After my rather late coming-back to the University (in February 1990), I could work again in an institution bearing Masaryk's name. Text D2 is possibly more of a personal declaration related to the criteria of scientific work and an essay of orientation in science. At the same time, it was a motivational reflection presented at an international conference at the time of 75th anniversary of Masaryk University (1994). That contribution is not easy reading. But I am sure that also such papers belong to this collection.

Part Three contains only two contributions (E1 and

E2), but both of them as if, in opposite order, copy the introductory "Double Introduction" (i.e., P1 and P2). The initial reflection on TGM's being a "harassing shade" (P2) has been emphatically projected into the changes of science and technology in the last one hundred years dividing us from the great "questions" of Masaryk's ripe time (i.e., both the "Czech question" and the "social question"). This reflection leads us into a non omissible refrain stressing the "perturbing message of his life attitudes and principles embodied in not showy but far reaching actions, every time with a moral subtext based on an internal need to do in accord with his uncompromising conscience…" (see conclusion in E1).

It is only an effect of several coincidences that, 100 years after an elaborate Masaryk's criticism of Marxism, the 150th anniversary of the *Communist Manifesto* happened to receive a new clamorous adoration directly in USA (and by means of the most eminent Harvard University). I was clear in immediately understanding that it would not be the most pressing problem to interpret Masaryk's thoughts from the *Social Question*, or compare this new and lightly plastered "revolutionary manifesto" by Hardt and Negri with the well-founded work by Masaryk (affirming evolution). I took it for granted that the best service to myself and those willing to listen to me would be—after the initial mapping of this very old social-economical problem—to concentrate myself on the still reflected "welfare state" problem. (It is now possibly useless to comment the fact that within the intentions of a pragmatically conceived policy originate theoretically wholly inadmissible terminological hybrids like "social market-state".) I write about it in E2 which is rather an end of the initial "reflections on a heritage".

As already said two contributions follow as "annexations". Both these papers (Z1 and Z2) are a result of mutually isolated outer stimuli. But both contributions have been tied together with the themes here introduced in such a way that I do not hesitate in adding them to the preceding ones. After all, Dr. Edvard Beneš was the nearest Masaryk's collaborator and Jan Masaryk was Masaryk's son. As far as Beneš concerns, I take notice of the "Munich stigma" in his life and then in his evaluation of events (including SSSR and Stalin); it can be found in annex Z1. Neither the perception of Jan Masaryk's personality is without problems. With this so prolonged distance from his death, we now more often meditate on his rather enigmatic death than on his preceding life. Also in this case I tried to give an answer asking myself, in a similar way as I asked the question about his father, whether he is still a true-to-life character for us or only a symbolic shade of a shadow; this reflection can be found in annex Z2. (I should also add something here. On the basis of indirect verbal testimony the hypothesis of his suicide prevails. But we should not immediately forget that, both physically and criminalistically, and on the circumstantial evidence, a voluntary jump of the cornice outside the window axis, including the distance and position of the dead body directly on place, shows very improbable, if not impossible, signs for a suicide.)

I have an impression that it is not always necessary to know immediately when this or that passage was written. (I did not try to innovate the texts. I did not want to wipe off the original viewpoint and background perspective. I had to add some—dated—notes. The genesis of particular texts may, of course, be followed after an annexed listing.)

***

Especially for this publication at last originated a rather elaborated, through new material substantiated, and in 12 parts divided ***Epilogue***; and to it was added, through the preceding reflections heated up, a ***Postscript***. Those additions were written after the reading of the original text at the end of Summer and at the beginning of Autumn 2003, respectively, as an "echo" of it. Thus was created "Part Two", at first not premeditated and in two layers "superimposed".

Part Two may be conceived as a peculiar probing into some questions somehow aforementioned in the preceding texts. In this Epilogue I felt as a necessity to quote Masaryk more insistently even when I did not want to be flooded by it. Enough to look at the Contents to immediately see what I found as not fully formulated when I finished the revision of the original text. So came to life twelve "stations" where I sometimes repeatedly returned to some of them once more in the following Postscript. It was possibly necessary in this "echo in two phases" to come back to the problem of "meaning" (or especially the "meaning of history") or the endeavour to analyze such terms as "liberalism," many a time worn-out or without a precise interpretation. At first, I did not immediately believe that one could find a better understanding of Masaryk's religion by comparing his views with Dostoyevski's (see Postscript, part III). It is self-evident that

neither Masaryk's "godhood" can be tidied away in a holiday showcase (see in Epilogue especially parts II and XI, and in Postscript parts I and III). Some not generally known facts can be followed in part VII of the Epilogue where we return to the text of Masaryk's *The Czech Question*. These every time new probes support the fact that the author did not consider any of his previous conclusions fully definitive. At the same time it shows the compulsive necessity of such "comebacks" in those Masarykian themes. If anyone is sure that those conclusions do not tally, be s/he so kind as to postpone her/his final opinion and try to understand, at least a little, why the author was so disconcerted by Masaryk's "questions" when his conclusions remained so "tentative"…

Interpreting Masarykian thoughts, one should possibly remind the reader that the Latin "sub specie aeternitatis" ("from the viewpoint of eternity") has at last been written here under the form "sub specie aeterni" (ergo, "from the viewpoint of the eternal"). Thus I wish to differ the "eternity (of time-space)" from the "eternal (Principle, conceived as divine)". I might gladly write "sub specie Aeterni"; within the context of religion "aeternitas" sounds me too "soulless" if not only "cosmological".

I hope the reader will not miss that, as a whole, these ***Masarykian Comebacks*** are not, and in no way can be, a "final recapitulation" of the works and life activities of the founder of the Czechoslovak state. It may not be ill-timed to draw the reader's attention to P2, A2, C1, C2, E1, E2.6, and then Epilogue I and XII, and Postscript IV. For—as it has been reminded in the book—"such illustrious examples are not to spare"…

* * *

Rejstřík

(Má jen pomocné poslání. Nezachycuje údaje o TGM a jeho životě. Vesměs se zde neodkazuje na sekundární literaturu.)

aeternum 15, 39, 106, 164, 167, 195
aeternitas 15, 53, 67, 68, 70, 89, 95 – 97, 111, 144, 154 – 156, 159, 160, 195
Akvinský, sv. T. 91, 99
Althusser, L. 88, 112, 120
anarchismus 148, 174, 176
angažovanost 27, 29, 140,
Anglie 20, 43, 47 – 51, 54, 112, 125, 126, 131, 139, 151, 152
Armáda 14, 23, 57, 59, 89, 106, 119
Arrow, K. J. 120
Augustin, sv. 142, 158
Bacon, F. 88, 130, 144, 161
Beneš, E. 7, 12 – 14, 23, 24, 29, 36, 42, 47, 49, 58, 59, 61 – 63, 106, 110, 123 – 129, 131, 138, 184, 192 – 194
Balt 36
Barber, B. R. 111
Berlínská zeď 118
Bernstein, E. 112
Beveridge, W. 114, 119
Bible (viz i *Zákon*) 91, 99, 103, 109, 155, 164, 165, 178, 179, 181
bolševici 54, 57, 112, 161
Británie, Velká 37, 49, 55, 56, 74, 103, 104, 114, 119, 140
Bůh 7, 28, 44, 51, 66 – 70, 79, 89 – 95, 97 – 100, 117, 131 – 133, 144, 156, 159, 163 – 165, 167, 174 – 182
centralismus 22, 154, 160
Cesta demokracie 29, 34, 96
Comte, A. 16, 67, 81, 85, 139, 140, 142, 155, 158, 159, 161, 166
Čapek, K. 28, 39, 41, 62, 66, 67, 69, 70, 76, 79, 89, 98, 102, 105, 108, 109, 155, 158, 160, 164, 181
časoprostor 6, 9, 11, 12, 42, 30, 91, 102, 109, 110, 166, 179
Černomyrdin, V. 55
Česká otázka 34, 158 – 160
Československo 21, 22, 27, 35, 43, 49, 50, 55, 57, 59, 125, 126, 127, 128, 131, 138, 156, 157
ČR 15, 24, 31, 34, 35, 37, 40, 41, 43, 44, 47, 52, 54, 55, 79, 88, 99, 102, 104 – 107, 109, 110, 113, 117, 119, 120, 138, 154, 156, 173, 186
ČSR 5, 13, 20 – 25, 29, 30, 35, 36, 42, 47, 49, 51, 58, 59 – 63, 102, 103, 106, 107, 125, 126, 128, 131, 138, 149, 159, 193
ČSFR 23 – 25, 35, 40, 44, 138
ČSSR 40, 46, 55, 107, 120, 138
Darwin, Ch. 92, 99, 111, 139, 155, 158, 166, 170
deismus 67, 70, 167
demokracie 21, 39, 40, 45, 50, 52, 56, 60, 63, 69, 70, 74, 77, 98, 108, 117, 120, 128, 131, 133, 149, 153, 154,

160, 161, 172, 183
Demokracie dnes a zítra 124
Descartes, R. 70, 79, 91, 99, 131, 144, 156, 158, 164, 186
dědictví 26, 67, 70, 106, 107, 117
dělnictvo 24, 29, 104, 113, 116, 140, 151, 160
Dilthey. W. 80, 88, 143, 149
diskontinuita 20, 21, 23, 124, 25, 110, 138, 183
divergence 91
Dostojevskij, F. M. 7, 163, 174 - 181
DPH 38, 112
Drucker, P. 111
dualismus 47, 94, 95, 99, 131, 156, 176
duše, 23, 28, 39, 68, 69, 70, 73, 90, 94, 96, 97, 99, 106, 107, 131, 144, 155, 156, 159, 161, 164-167, 173-178
nesmrt(el)nost 28, 69, 70, 89, 90, 94, 97, 99, 106, 107, 133, 156, 167, 174, 175, 176, 178, 179, 180
Dvořák, A. 132
Eco, U. 111
embryo 167
Empire 117, 118, 120
Engels, F. 112, 114, 117, 118, 120, 158, 161
etika (ethika) 88, 96, 139, 157, 168, 186
EU (viz i Evropská unie) 35-38, 40, 44, 79, 104, 106, 107, 109, 119, 154, 160, 187
euroskepse 36
evoluce 14, 92, 93, 110, 111, 112, 184
evropocentrismus 140
explanace 65, 66, 79-89, 96, 129, 142, 184
Feuerbach, L. A. 167, 177, 178
Fierlinger, Z. 21
Fischl, V. 130
Frankfurtský sněm 47, 152
Frege, G. 80, 81, 139, 158
Fukuyama, F. 41, 52, 111, 117, 119, 186
Galileo 85, 93, 99, 139, 158, 181
genom 104, 164
globalizace 34, 37, 51, 56, 74, 109, 115, 117, 118, 121, 168, 186
gradient 26,3 171
Gottwald, K. 24, 128
Haeckel, E. 158, 166
Hardt, M. 14, 117, 158
Havel, V. 145
Havlíček, K. 79, 125, 146, 150, 152, 175
HDP 38, 52, 56, 79, 114, 115
Hegel, G. W. F. 139, 161
hegemon(ie) 20, 21, 24, 36, 37, 40, 42, 43, 46-48, 50, 51, 54-57, 75, 103, 119
heideggerovci (leví) 112
Hempel, C. 80, 87, 88, 89, 143, 158
Herben. J. 59, 61, 62, 63
Herder, J. v. 152
Hérodotos 142
heuristika 19, 27, 70, 89
historismus 97, 137, 149, 150, 152, 153
Hitler, A. 20, 31, 50, 126, 128
Hobsbawm, E. 112
Hovory s TGM 28, 41, 66, 69, 98, 100, 109, 110, 158, 159, 160
Hulvátov 31, 39, 106, 153, 160
Hume, D. 79, 80, 81, 87, 88, 96
Huntington, S. 111, 119
Hus, J. 23, 59, 60, 98, 108, 141, 146
husitství 27, 30, 96, 97, 138, 150, 155
hypnóza 87, 96
z Cherbury, Herbert 67, 68, 69, 70
Chomsky, N. 113
Churchill, W. 21, 127
ideologie 21, 40, 60, 105, 119, 170
imanence 144, 164, 167
individualismus 68, 148
indukce 80, 81, 82, 83, 86, 88, 89
integrita 62, 125, 128, 130, 133
Impérium *117, 118, 120*
Japonsko 37, 40, 119
Ježíš (i Ježíš Kristus) 13, 28, 34, 67-70, 92, 96, 98, 106, 109, 131, 141, 154, 160, 164, 167, 176-182
Kaizl, J. 144, 146, 147, 160
Kant, I. 68, 139, 176
Kapitál 88, 112
katolicismus 68, 458, 178, 180, 182
kauzalita 82, 84, 85, 86, 87
Kepler, J. 92, 158
klasifikace 96, 98
Klaus, V. 38
knihy mrtvých 165
Kocourkov 31, 39, 137, 153, 155, 160
Komenský, J. A. 59, 71, 76, 77, 78, 108, 153
Komunistický manifest 14, 111, 116, 117, 118
konfirmace 84, 85, 89
kontinuita 20 ,21, 23, 25, 60, 183
konvergence 51, 91, 93
konzervati(vi)smus 150, 151, 152, 157, 173,
Kopecký, V. 60, 63
Korán 165
kosmopolitismus 148

Kozák, J. B. 57, 60, 62, 63, 185
Král, J. 63, 98, 185
Král, V. 60, 63
kristologie 68, 92
Krofta, K. 60
KSČ 24, 31, 60, 63, 149
legie 13, 27, 30, 42, 54, 106, 138
Lenin, V. I. 119, 120, 161
leninismus 112
levice, „sentimentální“ 112
liberalismus 15, 41, 119, 139, 141, 148-153, 157, 159, 173-176, 179, 181
Litvinov, M. 20, 125
Locke, J. 16, 67, 70, 84, 88, 100, 158, 186
logos 144, 159, 176
Ludvík, Filip 151
Luther, M. 16, 91, 98
Maďarská republika rad 153
Maďarsko 21, 22, 35, 42, 51, 55
Mach, E. 139
Malá dohoda 20, 49, 125
Marx, K. 88, 109, 110, 112, 115, 117, 118, 120, 139, 141, 151, 161
marxismus 53, 57, 83, 88, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 119, 120, 139, 141, 146
Materialismus 87, 111, 143, 152, 155, 159, 174-176, 186
Matthew, C. G. 119
Maxwell, J. C. 139
metafyzika 70, 99, 105, 155, 156, 160
Midgley(ová), M. 111
Miller, D. 112
Model 88, 89
Molotov, V. 20
Morgan, K. O. 119
Mnichov 14, 21, 22, 25, 30, 35, 42, 45, 58, 62, 124, 125, 126, 127, 131, 184
mravnost 31, 68, 95, 144, 149, 150, 157, 160, 178, 179
NATO 35, 36, 40, 42-48, 50, 51, 54-58, 74, 75, 105
Naše nynější krise 146, 160
Negri, A. 14, 117, 194
Němcová, B. 131
Newton, I. 79, 86, 87, 89, 99, 139
nihilismus 69, 172, 174-177, 180
Nová Evropa 13, 153, 154, 158, 160
obrozenství 30
odrakouštění 148
okultismus 93
Otázka sociální 34, 98, 110, 111, 112, 116, 119, 120, 149, 159
Palacký, F. 47, 96, 100, 103, 142, 147, 152, 153, 154,
Palackého idea národa českého 146, 154, 160
Paměti 124, 126, 127, 128
parlamentarismus 115, 173
Partnerství pro mír 44, 51, 56, 74
Pascal, B. 166
Pekař, J. 144, 155, 160
Planck, M. 78, 140
plán, Marshallův 37, 55, 74
Polsko 22, 25, 35, 40, 42-51, 55, 57, 126-128, 151
Popper, K. 80, 83, 84, 87, 88, 158
pozitivismus 82, 85, 96, 139, 140, 148, 149, 158, 166, 176
pragmatika 87
Pražské jaro 106, 118, 158, 186
Priestley, J. 150
Problém malého národa 100, 157
Protektorát Čechy a Morava 22, 23, 24, 25, 31, 131
Prozřetelnost 28, 53, 97, 144, 147, 155, 156, 159, 170
Prusko 47, 48, 49, 50, 54, 92
Quesnay, F. 150
radikali-smus, -zace 20, 24, 53, 54, 150, 151, 152,
Rakousko(-Uhersko) 13, 2526, 30, 34, 35, 36, 43, 47, 48, 49, 50, 54, 55, 59, 74, 74, 88, 92, 100, 102, 103, 110, 110, 113, 114, 116, 139, 140, 141, 145, 153, 154, 158, 159, 161, 168
Ranke, L. von 25, 46, 143, 158
realism(us) 30, 89, 150, 152, 180, 189
realita 25, 27, 28, 34, 35, 46, 72, 73, 77, 80, 81, 84, 91, 92, 97, 99, 102, 107, 109, 124, 127, 130, 138, 142, 156, 169, 172
relativita 79, 86 – 88, 92, 104, 140, 186
Renan, E. 92, 167, 178
republika,
  První 21, 26, 27, 30, 31, 34, 35, 57, 61, 62, 102, 103, 105, 109, 138, 157, 183
  Druhá 61, 102, 105
reverentia 65, 66, 69, 100
revoluce, 19, 42, 49, 52, 53, 56, 74, 80, 101, 107, 108, 111, 118, 153, 179, 184
  francouzská 49, 67, 110, 139, 150, 158, 161
  říjnová 53, 60, 110, 154
  sociální 112, 126, 161
  únorová 54, 151
Rickert, H. 143, 149
rodina 20, 28, 30, 31, 52, 54, 62, 70, 76, 78, 105, 107, 112, 119, 132, 138, 157, 167
rok

1487 149, 157
1620 157
1812 43, 49
1871 47 – 49, 110, 114, 140, 152, 160
1917 33, 42, 43, 49, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 74, 75, 110, 116, 118, 119, 154, 183
1918 13, 21, 22, 23, 24, 34-37, 42, 43, 45, 54, 57, 59, 60, 62, 72, 77, 96, 102, 103, 105, 106, 107, 109, 110, 114, 131, 149, 153, 159, 160
1938 13, 20, 21, 24, 25, 35, 61, 100, 102, 106, 124, 126, 128, 138, 159, 193
1945 13, 19-25, 35, 36, 45, 47, 48, 50, 103, 106, 109, 114, 116, 138, 150, 192
1948 24, 35, 55, 60, 63, 72, 109, 127, 129, 131, 150, 158, 159, 160, 184
1989 13, 20, 21, 23, 24, 25, 31, 35, 42, 43, 44, 47, 48, 50, 55, 71, 73, 76, 88, 89, 102, 105, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 118, 120, 138, 186
Roosevelt, F. D. 21, 114, 120, 126
Rumunsko 20, 44, 49, 126
Rusko a Evropa 33, 41, 46, 57, 58, 153, 180, 183
řád 54, 60, 61, 69, 97, 111, 119, 120, 144, 159, 176
sebevražda
Sebevražda 137, 140, 141, 158
sekularizace 103
Seton-Watson, R. W. 61
Schleiermacher, F. D. E. 92, 100, 167, 178
Sikorski, W., gen. 125
Slovensko 13, 21, 22, 24, 25, 45, 51, 58, 59, 60, 102, 106, 110, 153, 154, 159, 183, 186
Smetana, B. 132
Smith, A. 150
socialismus 21, 103, 111, 112, 114, 116, 117, 119, 120, 127, 148, 155, 161, 174, 175, 180
sociologie 23, 26, 27, 34, 38, 57, 71, 76, 87, 94, 97, 102, 105, 107, 110, 118, 139, 140, 143, 144, 146, 155, 158, 164, 172, 176
Solidarita 118
Sperry, R. 165
Spengler, O. 111, 119
spirituali-ta (-zace) 13, 15, 29, 39, 41, 93, 95, 97, 99, 106, 142, 156, 161, 165, 166, 167
SR 23, 24, 35, 40, 44, 45, 52, 102, 104, 106, 110, 156
SSSR 14, 20, 21, 22, 24, 25, 35-37, 40, 42-51, 55, 58, 103, 114, 118, 124, 125, 126, 127, 128
Stalin, J. V. 14, 20, 21, 24, 25, 35, 42, 49, 55, 58, 112, 120, 123, 126, 127, 128, 184, 194
státnost 13, 22, 27, 28, 31, 54, 58, 60, 61, 63, 71, 79, 98, 126, 127, 155, 156
Stiglitz, J. E. 111, 120
Strauss, D. F. 92, 167, 178
sub specie aeterni(tatis) 15, 39, 53, 67, 68, 69, 70, 89, 95, 96, 97, 106, 111, 133, 144, 154, 155, 156, 159, 160, 164, 167
svědomí 12, 14, 20, 71, 98, 109, 144, 146, 148, 157
Světová socialistická soustava 105
symbol 12, 28, 31, 58, 59, 60, 61, 63, 71, 97, 102, 103, 105, 106, 107, 128, 132, 171, 172, 184
Šalda, F. X. 57, 62
Šest let exilu a druhé světové války 124
Široký V. 24
Šik, O. 112
Šrobár, V. 59, 60
Štefánik, M. R. 59
Tantra 165
Tawney, R. H. 119
theokracie 54, 154, 178, 179
Thomson, J. 139
Thúkýdidés 142
Titmus, R. 114
Tomasson, R. F. 114, 119
Toynbee, A. J. 111, 119
transcenden- ce, -tno 70, 91, 93, 99, 132, 142, 144, 167
Třetí říše 35, 47, 50
třídění věd 29, 40, 82, 90, 95, 98, 143, 155
Třídní boje ve Francii 112
UFO 72, 166
Ukrajina 42 – 44, 57, 75, 128
unitářství 68
USA 14, 25, 36 – 38, 40 – 43, 45, 47, 49, 50, 51, 54 – 56, 58, 61, 74, 75, 103, 105, 114, 115, 117, 119, 126, 158, 161, 173, 187
uspořádání,
federální 24, 109
spolkové 23
Ústava 9. května 24
utilitarismus 139, 159
Úvahy o slovanství 124
vakuum, mocenské 43, 47, 51, 55
válka,
napoleonská 20, 43, 47 – 50, 92, 111, 147, 151
studená 37, 51, 111, 120, 148
světová:
1. 13, 24, 26, 28-30, 34-36, 42, 43, 48, 50, 54, 97, 103, 110-116, 138-141, 148, 153, 156, 161, 174, 178, 179, 180,
2. 19-25, 35-37, 45, 47, 49-51, 54, 55, 92, 103, 105, 111,

124-126, 130, 131, 138, 139, 143, 189
Varšavský pakt 43, 44, 47, 55, 186
Vatikán 93
Vesmír 91-94, 99, 103, 104, 109, 159, 164-167
Védy 165
věk,
globalizační 102, 103, 184
informační 39, 56, 74, 102, 103, 173, 184
Vico, G. 16, 142, 161
Visegrádská čtyřka 139
Wallace, A. R. 166
Waterloo 170
Watkins, John W. N. 79, 80, 84, 85, 87, 88, 89
Weber, M. 143, 149
welfare 113-116, 118-120
whigové 151, 152, 173
Windelband, W. 80, 88, 143, 149
Wilson, W. 36, 42, 43, 49
Xenofón 142
Základové konkrétné logiky 29, 34, 88, 98
Žižka, J. 172